

POLITIKATÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

múltunk

[2025 | 3]

Kádár baloldali ellenzéke: állambiztonság, Szovjetunió, Biszku,
gazdasági reform, peresztrojka, Golf Szálló • Ferenc József

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Agárdi Péter, Baráth Magdolna, Barta Róbert, Bayer József, Stefano Bottoni, Holly Case, Feitl István, Ferwagner Péter Ákos, Fischer Ferenc, Földes György, Hubai László, Izsák Lajos, Kalmár Melinda, Krausz Tamás, Laczó Ferenc, Martin Mevius, Palasik Mária, Pritz Pál, Rainer M. János, Ripp Zoltán, Romsics Ignác, A. Sajti Enikő, Sipos András, Sipos Balázs, Ständeisky Éva, Székely Gábor (elnök), Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna, Susan Zimmermann

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Takács Róbert (felelős szerkesztő), Egyri Gábor,
Fiziker Róbert, Ignác Károly, Szívós Erika, Leslie M. Waters

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Sipos Levente

MUNKATÁRSAK

Kiss Anna (szerkesztőségi titkár)

Hradeczky Moni (szerkesztő)

Borbáth Gábor (tördelő)

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 9.

www.multunk.hu

Tel.: +36/30/719-1636 • E-mail: multunk@napvilagkiado.hu, multunkjournal@gmail.com

Lektorált (peer reviewed) folyóirat

Kiadja: a Napvilág Kiadó Kft. • A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Nyomás, kötés: Alfadat-Press Kft., Tatabánya

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél:

www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Megjelenik évente négyszer.

ISSN 0864-960X (Nyomtatott) ISSN 2677-156X (Online)

A címlapon:

**Kádár János és Leonyid Brezsnyev, utóbbinak az új gazdasági mechanizmus
bevezetése előtti magyarországi látogatása alkalmával, 1967.**

Forrás: Fortepan / Eredeti: Bojár Sándor

E SZÁM MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti
Kulturális
Alap

Politikatörténeti Alapítvány

Múltunk Alapítvány

POLITIKATÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

múltunk

A Politikatörténeti Intézet folyóirata

[LXX. évfolyam 3. szám]

Hajdu Tibor (1930–2025)

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.1>

Hajdu Tibor. Eredeti: Pavel Bogolepov. Forrás: Népszava

Hatalmas történészt veszítettünk, akinek hiányát csak népfrontos összefogással enyhítheti a magyar történettudomány: Hajdu Tiborral az 1918–1919-es forradalmak legelismertebb kutatója, a korszakról szóló számos alapmunka szerzője, Károlyi Mihály biográfusa és levelezésének közreadója távozott. Amikor valaki azt hitte, hogy már mindent elolvasott a „forradalmak koráról”, vele beszélgetve még akkor is rengeteget tudott tanulni, hiszen

Hajdu Tibor még ismerte azokat a sztálini terrort túlélő 1919-es szereplőket, akik a magánbeszélgetéseik során sokszor teljesen mást meséltek, mint ami a hivatalos visszaemlékezéseikben megjelent.

„Ezt írta?” – kérdezte oly sokszor tőlem az elmúlt évtizedben, amikor otthonában felkeresve beszámoltam neki arról, hogy mit olvastam éppen, aztán derűsen közölte, hogy épp az ellenkezője igaz, majd sokszor ajánlott figyelmembe okkal nem publikált egykori visszaemlékezéseket, kéziratokat. Mikor úgy véltem, hogy elég sokat tudok a Párttörténeti Intézet történetéről, mert elolvastam egykori igazgatójának, Vass Henriknek a 2003-as, *Egy életút a XX. században* című memoárját, Hajdu Tibor csak úgy kommentálta a könyvet, hogy annyi igaz belőle, hogy Vass Henrik Pápán született.

Lenyűgöző tudásáról árulkodó – de azzal sosem hivalkodó –, tanulságos előadásait mindig iróniával fűszerezte. Borsányi György 1979-es Kun Béla-életrajza betiltásának (helyesebben forgalomból kivonásának) „nem hivatalos”, tragikomikus történetét is úgy tudta elmesélni, hogy a hallgató végigvigyorogta, miközben azért a drámát is átérezte. A botrány idején Hajdu Tibor kiállt fiatalabb kollégája mellett, és magánlevélben megírta a nagy hatalmú Nemes Dezsőnek (akkori *Népszabadság*-főszerkesztőnek, aki a Borsányi-ügy nyomán, 1980-ban be is ült a Párttörténeti Intézet főigazgatói székébe): „Ez az eljárás példa nélkül áll az elmúlt 20 év gyakorlatában, amivel megint csak nem akarok ítéletet mondani – csupán a tényt regisztrálom.”¹ A Nemes Dezső Borsányi-bírálatára² írt, végül nyilvánosságot nem kapó válaszcikkében pedig föltette a kérdést: „Milyen jövője lehet annak a pártnak, amely a saját múltjától is fél?”³ Nemcsak nagy történész volt hát, hanem tisztességes ember is, aki segített annak, akinek tudott.

¹ Idézi: B. KÁDÁR Zsuzsanna: *Állam – párt – történetírás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. 106.

² NEMES Dezső: Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza című munkájához. *Párttörténeti Közlemények*, 1979/3. 33–110.

³ Idézi: B. KÁDÁR Zsuzsanna: *Állam – párt – történetírás*. I. m. 106.

Jellemző, hogy bár nem gondolta, hogy eredménye lehet bármiféle rendszerellenes ugrálásnak, amíg a szovjet hadsereg megszálló erőként Magyarországon állomásozik, amikor Szabó Miklóst a Történettudományi Intézetben végül eltiltották a repülőegyetemi előadások tartásától 1979-ben, Hajdu Tibor (és őt követve Hanák Péter) vállalta, hogy szolidaritásból beugrik Szabó helyett az urbánus ellenzék Hétfői Szabadegyetemén – mert megkérték.⁴

Nagyatyai szeretettel fogadott és támogatott engem is, a könyveimről rendre közölt recenziókat, a *Csupa hajdani eszelős* című 2020-as esszékötetemhez pedig előszót írt. A *133 napos „vörös farsang”* című 2025-ös rövid Tanácsköztársaság-történetem első olvasója volt, és ha jó összefoglalás született (szerinte az lett), az neki is köszönhető, mert minden tanácsát megfogadtam. Mivel Karl Popper szerint úgy juthatunk legközelebb az objektivitáshoz, ha tudatosítjuk és felvállaljuk a nézőpontunkat, el kell mondanom: amikor Hajdu Tibor szerzőtársa lehettem a *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* című 2018-as kiadványban, úgy éreztem magam, mint egy fiatal rajongó, aki bekerült gitárosként a kedvenc zenekarába.

Hajdu Tibor a bő hetvenéves kutatói pályáját még a Magyar Munkásmozgalmi (1956-tól Párttörténeti) Intézet levéltárosaként kezdte, és végül az MTA Történettudományi Intézetéből vonult nyugdíjba. A Rákosi-rendszerben egy darabig a Magyar Országos Levéltárban is dolgozott, miután bátyja letartóztatása miatt hivatalosan ő is „megbízhatatlanná” vált egy kis időre, ezért áthelyezték oda. Ebből persze szakmailag profitált, hiszen a párttörténeti intézmény sok munkatársa akkoriban még „a tanulmányírást a helyesírással együtt kezdte tanulni”.⁵ A Magyar Országos Levéltár lett az igazi egyeteme, ahol megtanulta a forrásolvasás, -kritika és -közlés módszereit és szabályait, majd 1954-ben visszatérhetett korábbi munkahelyére, miután bátyját kiengedték a börtönből. Történeti diplomát sose szerzett, igazából még érett-

⁴ Lásd: CSUNDERLIK Péter: *Egy különleges közép-európai történész. Hanák Péter pályaképe*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2023. 247–248.

⁵ HAJDU Tibor: Siklós András. 1922. október 28. –1994. január 26. *Századok*, 1994/6. 1292.

ségije se volt, mert – ahogy oly sokan a tágan vett „'28-as” nemzedékből – a középiskola befejezése nélkül tanult tovább, amikor erre lehetősége lett. NÉKOSZ-tag volt, az 1945–1947-es három évre utóbb „elveszett paradicsomként” emlékezett.⁶ Hivatalosan oroszstanári képesítést kapott a Lenin Intézetben.

Pályakezdésére utóbb így emlékezett:

Egy elég viharos időszakban kötöttem ki a történettudomány-nál, korábban levéltáros voltam, és arra a hivatásra szintén nem készültem. Ideiglenes munkára alkalmaztak az akkori Magyar Munkásmozgalmi Intézetben: 1948 végén az ÁVO még jó kapcsolatban volt a megfelelő USA-szervekkel, így sikerült hazamenteni a BM VII. főosztályának a nyilasok által Nyugatra hurcolt bizalmas iratait. Az anyag borzalmas állapotban volt, az ÁVO nem tudott eligazodni rajta, így a Munkásmozgalmi Intézet vállalta, hogy rendezi és szétosztja téma szerint saját maga, az ÁVO és az Országos Levéltár között. Borzasztó szakszerűtlenül, hiszen így vétettek az iratok eredet szerinti rendezésének elve ellen. Mikor a munka pár hónap után befejeződött, néhány erre a feladatra ideiglenesen alkalmazott fiatallal együtt megkérdeztek, akarok-e a Magyar Munkásmozgalmi Intézet Archivumának rendes munkatársa lenni. Akartam, mivel már az első munkanap után tudtam, hogy semmi mást nem szeretnék csinálni, úgyhogy utána harminchat éves koromig főállású levéltárosként dolgoztam az 1956 elején Párttörténeti Intézetté átnevezett intézetben, pár évig még az Archivumot is vezettem, csak a munkaidőmön kívül írogattam, és ha rajtam múlik, én a levéltárból mentem volna nyugdíjba. De nem így alakult.⁷

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet történelmet kedvelő, de ahhoz nem igazán értő, és amúgy is elfoglalt igazgatója, Réti László tanácsára kezdett írogatni, első kutatási témáját, az 1918–1919-es munkás-, katona- és paraszttanácsokat is tőle kapta. Első írása 1951-ben jelent meg, egy recenzió Erényi Tibor párizsi kommünről szóló munkájáról, ma már komikus hatást keltő mondatokkal, amelyekben „a tőkések és földbirtokosok ál-

⁶ HAJDU Tibor: Elfűjták-e a fényes szellők Vitányi Ivánékat? *Kritika*, 1993/8. 18.

⁷ CSUNDERLIK Péter: „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendesen meg lehet írni” – Hajdu Tibor a pályájáról és az 1918–1919-es forradalmak történetének kutatásáról. *Sic Itur ad Astra* 70. (2020), 5–6.

lamának tudománypolitikáját” ütötte, amely „igyekezett meghamisítani és eltitkolni népünk előtt harcos forradalmi múltját”.⁸ Hajdu Tibor azonban semmit se akart eltitkolni: a historiográfiái áttekintéseiben a saját régebbi műveit is kritizálta, a rá jellemző stílusban: „Bevallom, ha ma olvasom az 1980-ban Nemes Dezső szerkesztésében megjelent »Magyarország története 1918–1919« c. egyetemi tankönyv bizonyos általam írt mondatait, csak a fejemet tudom csóválni. De hát aki hivatalos tankönyvet ír...”⁹ – jegyezte meg *A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben* című 1994-es tanulmányában.

A *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben* című, 1958-as első könyvének értékelését pedig úgy indította a 2020-as életút-interjújában: „hogya ne tagadjam le a dolgok sötét oldalát, amikor írni kezdtem, még élt Sztálin”.¹⁰ A kötetre még 1951-ben szerződött le vele a Szikra Kiadó, és levéltárosi munkája mellett-után dolgozott rajta. Ha hivatalból meg kellett látogatnia egy-egy megyei levéltárat, megragadta az alkalmat, hogy kikérje és áttanulmányozza az ott őrzött 1918–1919-es anyagokat is. Hajdu Tibor történetírói nagyságát jelzi, hogy még azok a fiataalkori írásai is használhatók – a bennük feldolgozott hatalmas forrásmennyiség miatt –, amelyek akkor születtek, amikor a személyi kultusz miatt Rákosi Mátyást állították be a Tanácsköztársaság legjelentősebb vezetőjének Kun Béla helyett, és minden rosszért a szociáldemokratákat kellett hibáztatni.

Utóbbiak 1918–1919-es szerepvállalásáról – illetve általában a Károlyi- és a Berinkey-kormány tagjairól – idővel egyre jobb (és történetibb) véleménye lett, ezt a változást Hajdu Tibor nem is akarta letagadni. Példás becsületességgel járt el akkor, amikor a *Március huszonegyediké* című könyve 1979-es második kiadásában a végjegyzetek között mindig megjelölte, hogy az adott szövegrész hol és mit módosult, vagy éppen a szerző mit törölt az 1959-es

⁸ HAJDU Tibor; ERÉNYI Tibor: A párizsi kommün hatása a magyar munkásmozgalomra. *Századok*, 1951/3–4. 555.

⁹ HAJDU Tibor: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. *Múltunk*, 1994/1–2. 5.

¹⁰ CSUNDERLIK Péter: „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendesen meg lehet írni”. I. m. 9.

első kiadáshoz képest. Minthogy: „Az első kiadásban ez a mondat a következőképpen hangzott: »A minisztertanács ülése világosan megmutatja, hogy a 'népkormány', amely belpolitikájában nem volt ellensége a maga módján értelmezett haladásnak, lényegében ugyanolyan nacionalista elveket vallott, mint elődei.« Felesleges magyarázni, milyen erős szimplifikálás volt ilyen egyenlőségjelet tenni a Berinkey-kormány és a Wekerle- vagy Tisza-kormány közé.”¹¹ Utóbb Hajdu Tibor azt mondta, hogy mindig csak azt írta, amit akkor éppen igaznak tartott – én ezt elhiszem neki. (Épp ezért nem írt semmit a rendszerváltás előtt a Horthy-kori illegális kommunista pártról, mert tudta, hogy arról csak hazudni lehet.)

Bár nála többet senki se tudott az 1918–1919-es forradalmakról, mindig elmondta, hogy véletlenül lett a téma kutatója (az említett 1959-es könyvét is felkérésre írta a proletárdiktatúra kikiáltásáról), és az 1969-es Tanácsköztársaság-nagymonográfiáját sem akarta eredetileg megírni, de hát az ember sokszor nem azt kapja meg, amit szeretne, hanem azt szereti meg, amit kap – már ha olyan derűs szellem, mint Hajdu Tibor. Ő éppen *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom* című, 1968-ban megjelenő mesterművén dolgozott (amelyet benyújtott akadémiai doktori disszertációként), amikor Nemes Dezsőtől érkezett a felszólítással felérő felkérés, hogy hagyja félbe az őszirózsás forradalom történetének megírását, mert a kommün 50. évfordulójára meg kell jelentetni az annyira hiányzó Tanácsköztársaság-történetet.

Hajdu Tibor csak úgy vállalta a feladatot, ha előbb befejezheti az őszirózsás forradalomról szóló könyvet, illetve ha a kommüntörténetben szót ejtethet a „közszájon forgó” kényes kérdésekről is: a terrorról, az egyházellenességről és a népbiztosok zsidó származásáról. A vaskos Tanácsköztársaság-könyvet végül alig tíz hónap alatt írta meg, ijesztő tempóban: még az utolsó fejezetén dolgozott, amikor az első fejezet már nyomdába került. Ennek ellenére sok szempontból máig felül nem múlt nagymonográfia kerekedett belőle, pedig akkor jelent meg, amikor a Rolling Stones *Let It Bleed* című albuma.

¹¹ HAJDU Tibor: *Március huszonegyedike*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979. 120. 170. lábjegyzet.

1970-ben a Magyar Népköztársaság Állami Díjával (a kor Széchenyi-díjával) tüntették ki a páros (és a legmagasabb szinten pártos) munkáiért, amelyek az 1918–1919-es forradalmakat végre tudományosan értékelték. Hajdu Tibor az 1950-es években „burzsoá” jellege és „megalkuvása”, olykor egyenesen „ellenforradalmi tendenciái” miatt bírált Károlyi-periódust is méltó helyére tette a magyar történelem marxista mesternarratívájában. A két forradalom (Hajdu Tibor sokszor vitatkozott később a Történettudományi Intézetben a szobatársával, Litván Györggyel, aki a proletárdiktatúra kikiáltását puccsnak tartotta) viszonyát dialektikusan írta le. Egyszerre szemlélte ellentétében és egységében a forradalmi időszakot: „Még az 50-es évek végén is lebecsültük bizonyos fokig a polgári demokratikus forradalom jelentőségét és csak azóta tisztázódott előttünk teljesen, hogy 1918 és 1919 két forradalma dialektikus egységet alkot, amennyiben a Tanácsköztársaság a Népköztársaságnak negációja, de egyben folytatása is – a társadalmi fejlődés, az erre irányuló célkitűzések magasabb fokán.”¹²

A két nagymonográfia közül persze az őszirózsás forradalomról szóló volt a szívügye. Ebben nemcsak történészként oktatott, hanem írói vénáját is megmutatta: a kötet egyes mondatait, olykor egész bekezdéseit akár Ady Endre is írhatta volna (köszönhetően annak, hogy miképp Hanák Pétert, úgy Hajdu Tibort is átjárta Ady szelleme, ha akarták volna, alighanem úgy tudtak volna Ady-sorokkal kommunikálni egymással, mint az *Optimisták* című Sinkó Ervin-regény hősei). Csak hogy a mű antréját idézzem, amelyben a harsány képek parádéja nem nélkülözi a történelemfilozófiai mélységeit:

A történelem porondján nem jelennek meg díszruhás heroldok, hogy világgá kürtöljék a következő felvonást. Kürtösök szép számmal vannak, az egyik azt fűjja, amit szíve diktál, a másik, amiért megfizették. Ha akad is egy hang, amely a holnap indulóját szólaltatja meg, ki ismeri fel a hangzavarban? Az első világháború meglepte a népeket, még a legtisztább elméket is – bár

¹² HAJDU Tibor: Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság története kutatásának újabb eredményei. *Századok*, 1969/2–3. 288.

éppen elegen voltak, akik számítottak rá. [...] Százvezrek remélték Szarajevo után, hogy az Internacionálé meg tudja akadályozni a háborút, és a csúfos csőd láttán belenyugodtak: valami emberfölötti erő hosszú évekre visszavetette a nemzetköziség ügyét. Ki sejtette, hogy ezen a máglyán születik újjá az Internacionálé?¹³

Hajdu Tibor életműve csúcspanak alighanem az 1978-as Károlyi Mihály-életrajzot tekinthetjük, hadd idézzem ennek Károlyi-portróját, amely mint minden művész festménye, nem fotografikusan rögzíti az arcvonásokat, hanem stilizálva meghúzza azokat, kiemeli a lényegét:

Károlyi Mihály életútja kivételes, sőt egyedülálló: a jobboldalról jutott el, a jobbközép, az óvatos liberalizmus, a pacifista demokrácia állomásain át a forradalmi szocializmusig. Egyéni érdek nem vezette, hiszen már 34 éves korában, anélkül, hogy ezt nagyon ambicionálta volna, az OMGE elnöke lett konzervatív barátai jóvoltából. [...] Erkölcsi bátorsága tette modern történelmünk egyik legkiválóbb alakjává. Károlyi nem volt jó politikus. Az apró mesterkedésekhez, mesteri taktikázáshoz túlságosan nagy úr volt, a hűséges hívek jóllakatásához túlságosan tiszta kezű, a forradalmi merészséghez, a nagy ügy szolgálatában szükséges könyörtelenséghez túlságosan pacifista. A konzekvens moralista és a sikeres politikus ritkán feloldható ellentétének végletes példája volt. [...] Sikeres politikus nem volt, hiszen nem kívánta a forradalmat. Az ellenzéki erők összefogását és a különbékét akarta a háború alatt – ez nem sikerült. Élre állt a győztes polgári forradalomnak, amely azután hamarosan elbukott. Negyedszázados harca a fasizmus ellen eredménytelen maradt, az erőszak uralmát csak az erőszak dönthette meg.¹⁴

Mondhatni, hogy az igazat írta, nem csak a valódit – bár ezzel éppen Károlyi Mihályné Andrassy Katinka nem értett egyet, aki lehetővé tette a mű elkészülését azzal, hogy a Párttörténeti Intézetnek adta a férje hagyatékát. A „vörös grófnő” Hajdu Tiborra udvari történetíróként tekintett, aki előtt azonban a szakmaiság jelentette a mércét, és nem a szeszélyes úrnő elvárásai. Károlyi Mihályné hosszú, sértett bírálatot tett közzé Hajdu Tibor munká-

¹³ HAJDU Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968. 5.

¹⁴ Uo. 21.

járól,¹⁵ de alighanem egyedül, mondhatni „egy egész világ ellen” állt azzal a nézetével, hogy a Károlyi Mihály-életrajz igaztalanul kritikus a férjével – noha épp az volt annak egyik nagy érdeme, hogy igazságot szolgáltatott neki.

A mű rövidítve, *Ki volt Károlyi Mihály?* címmel 2012-ben újra megjelent, és csak azt mondhatom, hogy a mai Magyarországon, amikor már szinte nincs is más célja az úgynevezett kormányzásnak, mint az elit gazdagítása, milyen jó, hogy itt vannak velünk Hajdu Tibor munkái, amelyek emlékeztetnek rá: volt valaha egy országvezetőnk, aki a saját birtokán kezdte a földosztást. Nemhiába lett vörös posztó Károlyi Mihály személye a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, amelyben 2013-ban el is bontották a „vörös gróf” Kossuth téren álló szobrát. Persze „ércnél maradóbb” emlékmű Károlyi Mihály levelezésének összkiadása, amelyen Hajdu Tibor még Litván Györggyel együtt kezdett dolgozni, de az 1978-as első kötet után le kellett állítani a publikálást (például Jászi Oszkár Károlynak írt antikommunista és szovjetellenes levelei okán), és csak 1990-ben folytatódhatott a sorozat, melyet Hajdu Tibor egyedül fejezett be.

Az alapos forrásfeldolgozás és a szépirodalmi kimunkáltság mellett mindvégig jellemezte Hajdu Tibor műveit egy teoretikus igény is. A rendszerváltás forgatagában megjelent *Közép-Európa forradalma, 1917–1921* című 1989-es művében bemutatta, hogy az első világháború végén Közép-Európában egyszerre azonosíthatunk „pacifista”, „nemzeti”, „szocialista” és „parasztforradalmakat”, amelyek aránya változó volt a különböző országokban, erősíthették vagy gyengíthették egymást. Például hazánkban az 1918 őszen hatalomra jutó pacifista forradalmi kormány konfliktusba került az elszakadni kívánó nemzetiségek nemzeti alapú, az üzemek szocializálását követelő, munkástanácsokat alapító munkások szocialista és az 1918 novemberében a vidéket láng-ra gyújtó, földfoglaló parasztok különböző forradalmaival. Így nem meglepő, hogy kezdeti népszerűségét hamar felemészttve a Károlyi-rendszer hónapokon belül megbukott.

¹⁵ Lásd: KÁROLYI Mihályné: Megjegyzések Hajdu Tibor: „Károlyi Mihály: politikai életrajz” című könyvéhez. *Századok*, 1983/1. 176–208.

Pályája utolsó szakaszában Hajdu Tibor érdeklődése a Habsburg Birodalom (1867-től Osztrák–Magyar Monarchia) tisztikarának társadalomtörténete felé fordult, így született meg a *Tisztikar és középosztály, 1850–1914 – Ferenc József magyar tisztjei* című 1999-es munkája, amelynek szemlélete különbözőt jóbarátja, az amerikai-magyar történész Deák István hazánkban *Volt egyszer egy tisztikar* (1993) címmel megjelent könyvétől. Deákot a közös hadsereg szupranacionális, az identitásában a dinasztiahoz kötődő tisztikarában a birodalmat összetartó „centripetális erő” (Jászi Oszkár) érdekelte. Hajdu Tibor a tisztikart azonban a polgárosodás szempontjából vizsgálta, és cáfolta mondjuk a 20. század eleji polgári radikálisok – mint Ady Endre – előítéleteit, amelyek a hadseregben egy kifejezetten „reakciós” intézményt láttak, egy kis „feudális” államot az amúgy is modernizációs kihívásokkal küzdő nagyobb államalakulatban. 2014-ben pedig Pollmann Ferenc társaságában jegyezte *A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918* című kötet hátországgal foglalkozó szövegrészeit.

A magyar historiográfiára váró feladat annak megválaszolása, hogy egy olyan nagy történészt, aki MSZMP-párttag is volt, az 1968–1969-es nagymonográfiáiért a Magyar Népköztársaság Állami Díjával is kitüntettek (a szakmából nem sokan kapták meg), munkássága pedig beilleszkedett a Kádár-rendszer emlékeztetpolitikájába – sőt, Hajdu Tibor Károlyi-képe annak egyik alapját adta –, miért nem választottak a Magyar Tudományos Akadémia tagjává (Hanák Péter se lehetett akadémikus a rendszerváltás előtt, de neki legalább 1990-ben megadatott a levelező, 1995-ben a rendes tagság). Nem mintha Hajdu Tibort minősítené ez, hiszen azt megteszi a megkerülhetetlen életműve.

Csunderlik Péter

Kádár János (jobboldalt) és Biszku Béla (baloldalt, szemüvegben) látogatása Angyalföldön, amelynek keretében megtekintették a kerület új, Kárpát utcai óvodáját is, 1978.
Forrás: Fortepan / Eredeti: Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény

Kádár baloldali ellenzéke

PAPP ISTVÁN

Baloldali kommunisták, avagy miért alakult ki Kádár balos ellenzéke?

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.2>

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) baloldali ellenzékének, egyszerűbben szólva a Kádár-korszak balos irányzatának léte és jellege a történeti irodalomban régóta fel-felbukkanó fogalom. Sokféle jelzöt szokás társítani ehhez a vonalhoz/frakcióhoz/áramlathoz. Az ortodox, a sztálinista, a rákosista, a dogmatikus, a fiatalabb nemzedékhez tartozók kapcsán a maoista és az új baloldali jelzők is használatosak. A leírások egységesek abban, hogy a magyar történelem kereteiben belül, természetesen a szovjet politika, illetve a világ kommunista mozgalmaiban bekövetkezett változások figyelembevételével ragadják meg a balos opposíció mibenlétét.

Alapvetően két intervallumban szokás a párton belüli balos ellenzékéről beszélni. Egyrészt a Kádár-rendszer korai konszolidációs időszakában, nagyjából 1957 és 1961 között. Másrészt az 1968-tól 1974-ig tartó időszakban, amikor az új gazdasági mechanizmus, tágabban érte a reform ellenlábasként esik szó az úgynevezett munkásellenzékéről. E két nagyobb felfutáson kívül időről időre szóba kerülnek azok a kisebb, döntően fiatal értelmiségiekből álló csoportosulások, amelyeknek zömmel huszonéves tagjai ugyancsak balról kritizálták az MSZMP politikáját. A balos szinte mindig párban áll valamiféle ellentétes értelmű fogalommal, így 1956-ot követően a revizionistával, míg 1968 után a reformerrel.

A forradalmat követő időszak tekintetében Ständeisky Éva igen pontos leírást adott: „1957-ben a »balosok« gyűjtőfogalom

volt. Közéjük tartoztak Rákosi Mátyás és politikustársai. Az ortodox kommunisták is a »balosokhoz« sorolhatók. Sokan közülük bírálták Rákosi politikáját. Eszményképük a Tanácsköztársaság volt. Az 1945 utáni változásokat, a fokozatos, olykor kompromisszumra épülő kommunista hatalomátvételt megalkuvásnak tartották.¹ Mesterházi Lajos és Nagy Sándor személyében két író portréját is megrajzolta, akik a konszolidáció idején a balos gondolkodásmódot testesítették meg. Politikai jelentőségüket a következőkben látta: „Az ő és a hozzá hasonló gondolkozásúak jelenléte állandóan a frázisokká silányított, lényegében megtagadott eszméikre emlékeztette a hatalom pragmatista urait, akik – a »balosokkal« ellentétben – rájöttek arra, hogy az ideológiával szemben ellenséges vagy közömbös tömegek fölötti egyeduralom elsősorban erőszakkal, másodsorban a szövetségre hajlandó csoportoknak adott engedményekkel és kedvezményekkel lehetséges.”² Ugyanez a magatartás és az ebből eredő összeütközés mutatkozott meg az 1957. március 15-én útjára indított hivatalos irodalmi hetilap, az *Élet és Irodalom* szerkesztőségében domináló balos kommunisták egyikének, Sándor Kálmánnak a tevékenységében: „Az ő »balos«, önálló gondolkodáson alapuló nézetei a kultúráról nem voltak szinkronban a »nagypolitika« változásaival, s ezzel óhatatlanul bosszúságot okozott a politikusoknak, s emellett zavarta azok köreit, akik az irodalmi és művészeti élet gyakorlati irányítására vágytak.”³

Kalmár Melinda a balos irányzatok 1957 tavaszán bekövetkező átmeneti térnyerését, s ennek eredményeként Révai József rövid ideig tartó látványos szerepvállalását a konszolidációs folyamat fontos elemeként értelmezte. Úgy vélte, hogy a volt pártideológus fellépése, a *Népszabadságban* megjelent, kíméletlen megtorlást hirdető írásai sokak számára azt sugallták, hogy valós esély kínálkozik az 1956 előtti korszak visszatérésére, s ehhez képest Kádár János még mindig jobb választási lehetőség.

¹ STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 235.

² Uo. 243.

³ STANDEISKY Éva: A jelenség és az ok. Az *Élet és Irodalom* indulása. *Élet és Irodalom*, 2007. március 16. 3.

Ez a taktikázás egyrészt megalapozta a (párt)közvélemény hangulatát a Nagy Imre-per elindításához, de az ellenfél világos megmutatkozásával az MSZMP első számú vezetőjének másra is alkalmá nyílt: „A hosszú távú stratégiai szempontokat figyelembe véve ezek után úgy látta, hogy elérkezett az idő a politikai munkát akadályozó, makacskodó és értetlenkedő, rugalmatlanul balos pártközépréteg leszerelésére is.”⁴

A sikeres konszolidációs folyamatot követően egy ideig nem esett szó a párton belüli baloldali áramlatokról, ezt segítette Marosán György 1962-es bukása is; hivatalosan a mindennek-felett való pártegység valósult meg, legalábbis retorikai szinten. Legközelebb az új gazdasági mechanizmus 1968-as bevezetése utáni jövedelemkülönbségek kialakulása, a vállalatok közötti korlátozott verseny, a piaci elemek visszafogott és óvatos bevezetése hívott életre egy újabb, a hatalom sáncain belül létező baloldali csoportot, a „munkásellenzéket”. A többek között Biszku Béla, Gáspár Sándor és Komócsin Zoltán nevével fémjelzett, állítólag jó szovjet kapcsolatokkal bíró irányzat elsősorban a szövetkezetek és az agrárium, illetve a türelmesebb, engedékenyebb kultúrpolitika miatt fogalmazott meg bírálatot, és követelte a munkásság érdekeinek hatékonyabb, erőteljesebb megjelenítését.⁵ Mivel 1974-ben a pártvezetés reformer politikusai közül Fehér Lajos és Aczél György is megbukott, ki végleg, ki átmenetileg, így elkezdtek a velük szemben állókat munkásellenzéknek hívni, amely minősítést azonban Biszkuék nem ismertek el.⁶ Ennek ellenére sokakban élt a meggyőződés, hogy az MSZMP-n belül létezett egy mindenféle reformot, nyitást, liberalizálást erőteljesen ellenző csoport, melyhez egy ideig – elsősorban hivatali főnökei, Pullai Árpád és Jakab Sándor révén – a párt későbbi

⁴ KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1998. 37.

⁵ L. PAP Milán: Gazdasági reform és munkásellenzéke. A reformhálózat működése és ellenzékének fellépése. *Múltunk*, 2025/3. 137–159. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.6>

⁶ KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja*. Jaffa Kiadó-ÁBTL, Budapest, 2022. 135–152. Valamint: KRAHULCSÁN Zsolt: Biszku és a „munkásellenzék”. *Múltunk*, 2025/3. 97–136. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.5>

főtitkára, Grósz Károly is tartozott. Vele kapcsolatban vetette fel Medgyesi Konstantin a vonalas, konzervatív felfogás meglétét: „Az egyik megközelítésben Grósz egy modern, nyitott, rugalmas, a változásokat óhajtó, töprengeni képes személyiség; a másik oldalról viszont egy olyan karaktert látunk, aki mégsem tud elszakadni a pártsablonoktól, szövegeiből, kommunikációs paneljeiből sőt a balos világszemlélet.”⁷

A hatalom berkein belül tanyázó balosokon kívül intellektuálisan alighanem azok az értelmiségiek – filozófusok, szociológusok, közgazdászok, írók, költők, filmrendezők – fogalmazták meg a kádári MSZMP legszínvonalasabb és egyben legkomolyabb baloldali kritikáját, akik az 1960-as és 1970-es években részben a népi kollégiumi gondolathoz, a fényes szelek nemzedékéhez, részben Lukács György tágan értelmezett tanítványi köréhez sorolhatók. Hatalomtechnikai szempontból azért voltak igazán veszélyesek, mert nem a praxisra, hanem az ideára hivatkoztak. Viszonyítási pontjuk nem, vagy nem elsősorban a Rákosi és Kádár közötti választás, hanem az eredeti marxi gondolatkörtől való eltérés, vagy éppen az 1945 utáni népi kommunista útról való letérés volt. Ezen irányzatok hozzávetőleges bemutatása messze szétfeszítené e tanulmány kereteit, s azért sem tartom szükségesnek a mélyebb elemzést, mivel a közelmúltban mind Rainer M. János, mind a jelen sorok írója foglalkozott e témával.⁸

A továbbiakban amellet szeretnék érvelni, hogy az MSZMP baloldali ellenzékének létrejötte nem csupán a korszak adott belpolitikai viszonyaiból, a forradalmat követő megtorlás és konszolidáció párhuzamos folyamatából, a Rákosi-korszakhoz történő ellentmondásos viszonyulásból érthető meg, hanem olyan jelenség, amely a kommunista eszme utópikus jellegéből táplálkozik. Voltaképpen mindenütt, ahol hatalomra került egy kommunista/bolsevik típusú párt, olyan ellentmondásokkal nézett szembe a kormányzás napi gyakorlata, a hatalom meg-

⁷ MEDGYESI Konstantin: *Az utolsó magyar pártfőtitkár. Grósz Károly politikai életrajza*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024. 29.

⁸ RAINER M. János: *Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2023. 92–98., 107–127.; PAPP István: *A magyar kommunisták 1918–1989*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024. 342–356.

tartásának, megszilárdításának követelményei és az utópikus társadalomépítés elvei közötti választásai során, amely szükség-szerűvé tette baloldali kritikusok eljöttét. Mivel ilyesféle hatalmi kihívás első alkalommal 1917–1918 folyamán ért bármilyen kommunista pártot, így az Oroszországi Kommunista (Bolsevik) Párt, vagyis az OK(b)P első válsága nyomán született meg a „baloldali ellenzék”, a „baloldali kommunista” fogalma. Ennek az ellenpárja a társadalmi-politikai dinamikát tekintve konzervatív, stabilitásra, rendre törekvő hatalmi szisztéma volt. Ennélfogva két alapvető kérdést kell megvizsgálnunk: 1. Mit jelentett a „baloldali kommunista” fogalma? 2. Igazolható-e, hogy az 1956 novemberétől berendezkedő Kádár-kormány, illetve az MSZMP kezdettől fogva konzervatív stílusú, rendpárti hatalomgyakorlásra törekedett?

Bár hivatalosan az 1956. december 2. és 5. között tartott Ideiglenes Központi Bizottsági (IKB) ülésen elfogadott határozat jelentette a Magyar Szocialista Munkáspárt identitásának, legitimációjának gerincét, a korszakban politizálók tudatában voltak annak, hogy a párt baloldali ellenzékének léte a kommunista világmozgalom históriájában régóta fennálló probléma. Elég csupán arra az állambiztonsági segédanyagra utalni, amely az állampárt baloldali kritikusaival szembeni fellépéssel foglalkozott. Baranyai György rendőr alezredes 1970. január 12-én, a III. Főcsoportfőnökség vezetői számára tartott továbbképzésen az MSZMP Központi Bizottságának 1969. november 26–28-án tartott ülésén elfogadott határozatát értelmezte. A szövegben⁹ úgy fogalmaztak: „elvárják a Belügyminisztérium dolgozóitól, hogy továbbra is következetesen védelmezzék a Magyar Népköztársaság államhatalmát minden külső és belső ellenséggel szemben”. Ebben önmagában semmi meglepő nincsen, hiszen a mindenkori belügyminisztérium a mindenkori államhatalom védelmének egyik alapvető szerve. A KB-ülés utáni országos parancsnoki értekezleten és az állambiztonsági főcsoportfőnökség vezetőinek tartott eligazításon többek között az aktuális ellenség kérdését tisztázták. A dilemma abból adódott, hogy a Nagy

⁹ Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. 443–450.

Imre-kérdés lezárásával megszűnt az MSZMP-n belüli revizionista irányzat elleni harc. Vagyis hiába beszélt Baranyai alezredes a velük szembeni küzdelemről, igazából hiányzott a célközönség, hiszen a reform a párt hivatalosan elfogadott irányvonala volt, amelyet pro forma sohasem vontak vissza.

Valójában azok jelentették az igazi kihívást, akik „szektás platform alapján rendszerellenes tevékenységet” folytattak, még ha „kommunistának nevezik is magukat”.¹⁰ Az elnevezés és a balosok által képviselt program zavart okozhatott, hiszen elvileg ugyanazokért a célokért harcoltak, mint az őket ellenőrzők és üldözők: egy jövőbeli kommunista társadalom felépítéséért. Ezért is tűnt fontosnak annak bizonyítása, hogy itt egy régi gondról van szó, és valójában a kommunista világmozgalom éppen úgy harcol a maga elhajlóival és túlzóival, mint a katolikus egyház a saját eretnekeivel. Természetesen ezt a párhuzamot nem a korabeli állambiztonsági tiszt vonta meg. A baloldali ellenzékkel szembeni fellépésnek történeti dimenziója volt, sőt kifejezetten fontosnak tűnt annak igazolása, hogy a munkásmozgalom Marx és Lenin által is felismert kérdéséről van szó. Erről árulkodik Baranyai György alábbi megjegyzése: „A mult [sic!] század végén, majd a század elején keletkezett revizionista-opportunista áramlatok – Bernstein, Kautzky [sic!] – ellen Lenin veszi fel a harcot, s ezeket legyőzve teremti meg a XX. század marxizmusát, a marxizmus-leninizmust. A jobboldali elhajlások elleni harc mellett 1917 után a forradalmi fellendülés időszakában meg kellett küzdenie az opportunistus reakciójaként, de a kommunista mozgalom gyermekbetegségeként is »baloldali« elhajlásokkal is. Ez a harc gyakorlatilag napjainkban is folyik.”¹¹ Vagyis akarva-akaratlanul arra tapintott rá Baranyai alezredes, hogy a magyar állambiztonságnak a kommunista világmozgalom ismerős tünetével van dolga. Akár szándékosan utalt arra, hogy a kétfrontos harcot nem Kádár János kezdte, akár különösebb megfontolás nélkül hivatkozott az orosz bolsevik párt alapító vezérére, egy-

¹⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (HU-ÁBTL) 4.1. A-3017/1. 6. A jobboldali és baloldali elhajlások időszerű elvi-politikai és gyakorlati kérdései.

¹¹ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 9.

aránt igazat mondott. Ugyanis a hatalom megszerzése és a kommunista kormányzás tekintetében sok párhuzamot fedezhetünk fel az 1918 és 1920 közötti orosz, valamint az 1956-tól 1958-ig fennálló magyar helyzet között.

Lenin 1918 áprilisában írta *A szovjethatalom soron levő feladatai* című munkáját, amely cikksorozat formájában a *Pravda* hasábjain és külön brosúraként is napvilágot látott. A mű jelentősége abban áll, hogy az orosz bolsevik párt vezére számba vette, hogyan kell kormányozniuk a kommunistáknak, ha meg akarják tartani a hatalmat, amely a politikai vízió valóra váltásának elengedhetetlen feltétele. Az 1917 októberi forradalmat követő sikeres hatalomátvétel, a földről és a békéről szóló dekrétumok kiadása, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés szétkergetése, s a breszt-litovszki béke aláírása után lélegzétvételnyi szünet állt be. Az első világháború súlypontja a nyugati frontra tevődött át, s még nem eszkalálódott az orosz polgárháború. A néhány hétig-hónapig tartó időszak teremtette meg a lehetőséget, hogy Lenin felmérje, mit is kezdenek az orosz kommunisták a hatalommal, milyen feladatok szükségesek a kormányzáshoz. Mindez azért fontos az 1956–1957-es magyar helyzet és a Kádár-korszak baloldali ellenzékének története szempontjából, mivel az MSZMP vezetése igen hasonló szituációban találta magát: a hatalom pillanatnyi birtoklását nem veszélyeztette sem belső, sem külső kihívás, de csak szuronyokkal nem lehetett kormányozni. S bár a Nagy Imre és hívei által képviselt, a korszak politikai nyelvén revizionizmusnak nevezett irányzattal szemben átmenetileg egységfrontot alakítottak ki Kádár és Rákosi hívei, hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az utóbbiak mást értenek forradalmon, mint az előbbiek. Viszont az ország döntő többsége nem látott különbséget a hatalmat birtokló kommunisták között, így egyetlen lehetőség kínálkozott Kádár számára: a megtorlással párhuzamosan a társadalmi kérdésekre fókuszáló kormányzás megkezdése. Tehát annak a gyakorlatnak a felelevenítése, amely valahol 1948–1949 táján halt el.

Lenin 1918 áprilisában éppen úgy két tűz közé szorult, mint Kádár 1956–1957 fordulóján: nyilvánvalóan szép számú politikai ellenfele mellett saját pártján belül is akadtak kritikusai, akik

szerették volna tovább fűteni a forradalom tüzét. Őket célozta mondanivalójával. A legfontosabb célt rögtön az elején leszögezte: „A kivívott béke eredményeképpen [...] az Oroszországi Szovjet Köztársaságnak lehetősége nyílik arra, hogy erejét egy időre a szocialista forradalom legfontosabb és legnehezebb területére, nevezetesen a szervezési feladatra összpontosítsa.”¹² Ennek megvalósítása érdekében a dolgozók „önfegyelmére”, valamint a „zűrzavar és a szervezetlenség elleni könyörtelen harc”-ra van szükség. Ezt aligha lehet másnak, mint konzervatív alapállásnak tekinteni: a forradalom folytatása jelenti a zűrzavart és a szervezetlenséget, s az ezzel szembeni pozitív érték az önfegyelem. Ez persze kissé lelombozóan hathatott a korábban hirdett magasztos célokhoz képest, s ezért válik elkerülhetetlenné a kormányzás kényszeréből adódó érvek felhasználása. Lenin szerint szükség van „az ország gazdasági fellendítésére, ami nélkül szó sem lehet védelmi képességünk valamelyest is komoly fokozásáról”.¹³ Ezzel újabb fontos konzervatív érték: a biztonság bukkant fel az érvkészletben. A teoretikus/szónok logikusan lép előre, amikor a továbbiakban az önfegyelemből és a biztonságból vezeti le a következőket: „meg kell valósítani a termékek termelésének és elosztásának legszigorúbb és mindenre kiterjedő nyilvántartását és ellenőrzését, fokozni kell a munka termelékenységét, *társadalmasítani* kell a termelést a *gyakorlatban*.”¹⁴ Szigor, fegyelem, központi ellenőrzés: a konzervatív kormányzati modell újabb fontos elemei. Döntő fontosságú a munka fogalmának középpontba helyezése, s a termelékenység, más szóval a hatékonyság, a gazdaságosság, vagyis a profit biztosítása.

Lenin elég hamar eljutott a konzervatív szigorúságon, munkafegyelemben, rendben alapuló erős állam gondolatáig, más nézőpontból csupán átültette a központi hatalom szintjére mindazt, amit a korábban ellenzékben lévő bolsevik párt gyakorlatában folytatott. Hogy milyen könnyen lépett túl a forradalmi tartalmon, s rendkívül tehetséges hatalomtechnikusként hogyan érzett rá a

¹² LENIN: *A szovjethatalom soron levő feladatai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1973. 5.

¹³ Uo. 6.

¹⁴ Uo. 8. Kiemelések az eredetiben.

hatékonyság és a racionális, standardizált üzemszervezés mint a fegyelem biztosításának egyik legjobb eszközére, arról a következő idézet árulkodik: „A szocializmus megvalósíthatóságát éppen az határozza meg, milyen sikereket tudunk elérni a szovjethatalomnak és az irányítás szovjet szervezetének a kapitalizmus legújabb haladó vívmányaival való egyesítése terén. Meg kell szervezni Oroszországban a Taylor-rendszer tanulmányozását és tanítását, rendszeres kipróbálását és alkalmazását.”¹⁵ Ha csupán egyetlen jelképet kellene választanunk a munkásmozgalom korábbi harcainak érzékeltetésére, akkor a Taylor-féle üzemszervezési modellben kulcsszerepet játszó futószalag alighanem érdemes lenne erre a szerepre. Azzal, hogy Lenin – bármiféle körítéssel és indoklással ellátva – pozitív példaként hivatkozott rá, nyilvánvalóvá tette, hogy a konzervatív rend biztosításának egyik legfontosabb jelszava, a kényszeren alapuló hatékonyság alapértékké vált számára. Mindezt – afféle végső összegzésként – nyíltan ki is mondta: „Ha nem vagyunk anarchisták, akkor el kell ismernünk, hogy az állam, *vagyis kényszer* szükséges a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenethez.”¹⁶

A kormányzás hatalomtechnikai szükségletei és a forradalmi kommunista ideák feloldhatatlan egymásnak feszülése 1918 tavaszán még csupán orosz belpolitikai problémának számított. Két évvel később viszont már olyan kihívásnak tűnt, amely az egyre duzzadó és erősödő kommunista világmozgalom egységét is veszélyeztetheti. Nem csupán a szovjet-orosz példa állt rendelkezésre, mint a kommunista hatalmi kísérlet, hanem túl voltunk már a Magyarországi Tanácsköztársaságon, erős kommunista párt alakult Németországban, s mozgásban volt az egész európai politikai élet. Még nem tettek le a világforradalom sikeres folytatásáról, más nézőpontból még elevenen élt a bolsevizmus exportjától való a félelem. Ráadásul 1919-ben megalakult a Kommunista Internacionálé, amely második nagy összejövetelére készült. Ebben a helyzetben született Lenin nevezetes röpirata,

¹⁵ Uo. 34.

¹⁶ Uo. 46. Kiemelések az eredetiben.

amely immár önálló, veszedelmes, káros irányzatként nevezte meg és kritizálta a bolsevikok baloldali kritikusaikat.

A „Baloldaliság” – *A kommunizmus gyermekbetegsége* című írásában elsősorban német és angol elvtársait ostromozta, de számot vetett Kun Béla hatalomgyakorlásának kudarcaival is. Úgy fogalmazhatnánk, hogy a vegytiszta, elvhű kommunista program helyett a kommunista párt hatalmának biztosítása vált a legfőbb értékke. Ez nem is meglepő, hiszen elég volt csupán saját tapasztalataira támaszkodnia. Határozottan hitet tett a kompromisszumokra építő, az adottságokat figyelembe vevő politika mellett. Ahogyan fogalmazott: „A politikus művészete (a kommunistánál pedig feladatainak helyes megértése) éppen abban áll, hogy helyesen ítéli meg azokat a körülményeket és pillanatokat, amikor a proletáriátus élcsapata sikeresen veheti kézbe a hatalmat, amikor ennek során és ez után elegendő támogatást kaphat a munkásosztály és a nem proletár tömegek elég széles rétegei részéről.”¹⁷ Ebből adódón két fontos feladatot szabott a különböző országokban politizáló kommunisták számára: egyrészt „tudják meggyőzni az elmaradottakat, hogy tudjanak dolgozni közöttük, nem pedig az, hogy kiagyalt, gyerekesen »baloldali« jelszavakkal elhatárolják magukat tőlük”.¹⁸ Vagyis a kormányzati hatalom követelményei által megszabott taktikus reálpolitikát tartotta üdvösnek, amely a „kommunizmus alapelveit” a „nemzeti és nemzeti-állami különbséghez idomítja, alkalmazza”.¹⁹

Lenin tételeit a szélesebb nyilvánosság előtt a Komintern 1920 nyarán ülésező második kongresszusán ismertette. Az itt jelen lévő magyar küldöttek egyike az esemény jelentőségét az alábbi módon ragadta meg: „ettől a kongresszustól kezdve a kommunista mozgalom nemzetközi és nemzeti méretekben határozott irányvonalat kapott, a kommunisták világszerte megismerték a jobboldali opportunizmus és a baloldali szektásság elleni harc

¹⁷ LENIN: „Baloldaliság”. *A kommunizmus gyermekbetegsége*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1971. 55.

¹⁸ Uo. 60.

¹⁹ Uo. 119.

szükségességét és összefüggéseit”.²⁰ E sorokat, amelyek pontosan megrajzolják azt az ideológiai platformot, amelyre 1956–1958 folyamán a Kádár János vezette MSZMP építkezett, a sors különös szeszélye folytán éppen a magyar „baloldali szektások” vezető alakja, Rákosi Mátyás vetette papírra. Bár memoárjában erősen igyekezett felnagyítani Leninhez fűződő kapcsolatát, hosszú távon ő maradt meg baloldali kommunistának, Kádár pedig a lenini centrumpolitika képviselőjének.

A második szovjet katonai intervenciót követően hatalomra jutott magyar vezetés számára – hosszú idő után – ismét a kormányzás vált elsődleges feladattá. Ezt a tényt mindennél jobban kifejezte, hogy a párt nevét nem változtatták meg. Az 1956. október 30-án feloszlátott Magyar Dolgozók Pártja helyett létrehozott Magyar Szocialista Munkáspárt nevét, s az ebben rejlő politikai üzenetet – helyi viszonyokra szabott, nem csupán kommunistákat tömörítő, de elsődlegesen a munkásságra építő politikai alakulat – Kádár János továbbra is érvényesnek tartotta. Viszont a Nagy Imre által vezetett Nemzeti Kormányral s annak vezetőjével szakított, ezt a szándékot érzékeltette a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítása. Bár az új kormány szavakban „forradalmi”-nak nevezte magát, a kortársak számára egyetlen pillanatig sem volt kétséges, hogy nem kezdeményezett semmilyen forradalmat, hanem az éppen zajlóra reagált, tehát a cselekvés jellegét tekintve reakciós volt. Ezt a megközelítést, némileg más érveléssel, de a közelmúltban két, jelentősen eltérő politikai értékvilágot valló közszereplő is megfogalmazta. Kónya Imre 2016-ban publikált memoárjában idézte fel az 1989-es Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások egyik epizódját. Az asztalnál a vele szemben ülő Grósz Károlynak, az MSZMP hivatalban lévő főtitkárának értékelte a múlt eseményeit: *„Az 1956-os forradalmat a szovjet hadsereg leverte. Nemzeti bizottságainkat, munkástanácsainkat, újjáéledt pártjainkat a hazai reakció számolta fel. Ez a »hazai reakció« megtette hatását. Grósz gyilkos tekintettel nézett rám. Neki, az »élcsapat« első emberének végig*

²⁰ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések 1892–1925.* 2. kötet. Szerk.: FEITL István–GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta–SIPOS Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. 533.

kellett hallgatnia, hogy egy senkiházi reakció a kommunistákat nevezi reakciósnak.”²¹ 2019-ben pedig Tamás Gáspár Miklós vélekedett úgy, hogy „nem csak az én nemzedékemnek, hanem az idősebbek közül is a gondolkodni hajlamosaknak megmutatta Párizs és Prága, hogy a hivatalos »kommunista« pártok immáron kétségen fölül reakciós és ellenforradalmi szerepet töltenek be.”²²

Bár Kónya Imre és Tamás Gáspár Miklós feltehetően másféle jelzőkkel írták volna le 1956 forradalmiságát, ám nem kétséges, hogy kulcskérdést vetettek fel, hiszen a berendezkedő hatalom alapvető legitimációs kérdéséről volt szó: mitől forradalmi, s nyilván kommunista értelemben véve forradalmi a Kádár János vezette kabinet, s természetesen az újjászerveződő MSZMP? A választ elvileg az a deklaráció tartalmazta, amely *Felhívás a magyar néphez! Megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány!* címmel jelent meg, s az új hatalom politikai programnyilatkozatának tekinthető.²³

Mivel az új rezsim alapító politikai hitvallásáról van szó, ezért igen fontos kérdés, hogy mit mond a szöveg a forradalmiságról.²⁴ Úgy tűnik, hogy ezzel a problémával a szöveg fogalmazói nem igazán akartak szembenézni, vagy éppen ellenkezőleg, nagyon is tisztában voltak a folytonosság/megszakítottság kérdéséből eredő nehézségekkel. A felhívásból annyi hámozható ki, hogy „az ellenforradalmi elemek”-kel (másutt: „reakciós elemek”) szembeni fellépés az, ami az új kormányt önmagában forradalmivá teszi. Ugyanakkor nem nevezik forradalminak azt a kormányzatot sem, amelyet az „ellenforradalom” támad, hiszen az Nagy Imre kormánya volt, amelytől ugyancsak el akart határolódni Kádár János. Éppen ezért csupán a „népi államunk”, „az elmúlt

²¹ KONYA Imre: ...*És az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2016. 15. Kiemelés az eredetiben.

²² TAMÁS Gáspár Miklós: *Kádár János. Komolyan*. Forrás: <https://merce.hu/2019/07/08/tgm-kadar-janos-komolyan/> (Letöltve: 2025. 02. 11.)

²³ *Szabad Nép*, 1956. november 6. 1. A szöveget közli GÁL Éva–HEGEDÜS B. András–LITVÁN György–RAINER M. János (szerk.): *A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról*. 1956-os Intézet, Budapest, 1993. 89–93.

²⁴ Az itt leírtaknál egy korábbi tanulmányomra támaszkodom: PAPP István: *A forradalom szemérmes vége? A kormány hivatalos elnevezésének megváltozása*. In: Uő (szerk.): *1971. Egy tipikus kádári év?* ÁBTL–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2022. 238–240.

12 esztendő vívmányai”, „népi demokratikus építésünk” kitételek olvashatók, amelyek jelzik, hogy igen nagy gondban voltak az új hatalom képviselői, minek is címkézzék az 1945 óta fennálló rendszert. Hiszen logikai úton azt mondhatnánk, hogy az ellenforradalom valamilyen forradalommal szemben léphetett csak fel, az viszont tisztázatlan maradt, hogy milyen forradalomról van szó, mikor kezdődött ez (ha nem 1956-ban): 1945-ben? Esetleg 1948-ban? Olyan dilemmák voltak ezek, amelyeket aligha dönthetett el a november első napjaiban viharos változásokat átélt Kádár János, így alighanem arra törekedett, hogy elhassza a kérdések világos megválaszolását. Tulajdonképpen két legitimációs alap kínálkozott a szovjet fegyverekkel hatalomra juttatott kormány számára: 1. A forradalom kitörése előtti rendszer teljes restaurációjára tesznek kísérletet. 2. Megpróbálnak minél inkább a forradalom teremtette változásokkal azonosulni, azok védelmezőiként, folytatójaként feltűnni. Kizárólagosan egyiket sem választhatták, így alakult ki valamiféle hibrid megoldás, amely gyorsan módosult a következő hetek, hónapok, sőt évek folyamán. Éppen ezért nem meglepő, hogy nem törekedtek a legitimációs alap világos megrajzolására, hiszen Kádár nem tudhatta, hogyan alakul a következő hetekben az ország és saját személyes sorsa.

A nyilatkozat lehangsúlyosabb eleme a változások dinamikáját, a társadalom és az állam struktúráját tekintve teljes mértékben konzervatív jellegű követelés: „Ütött a cselekvés órája, megvédjük a munkások és parasztok hatalmát, a népi demokrácia vívmányait, rendet, biztonságot és nyugalmat teremtünk!” Az egyes programpontokban ugyancsak a „szocialista rendszerünk megvédése”, „szocialista vívmányaink védelme”, „a rend és belső béke helyreállítása”, a „helyreállíthassuk a rendet és nyugalmat”, a „rend és a nyugalom helyreállítása után”, a „védjétek meg demokratikus rendszerünket” és végezetül, mintegy utolsó, erőteljes sugalmazásként a „népi demokratikus hatalom védelme, a rend helyreállítása, a munka újrafelvétele, a termelés megindítása” kitételek szerepeltek. Ezek után aligha túlzás azt állítani, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány alapító

hitvallása igen kevés forradalmi elemet tartalmazott, ellenben magában hordta a kádári konzervatív rendpártiság csíráját.

Nem csupán az új kormány alapító dokumentuma, hanem a korabeli pártlap, a rövid ideig Szolnokon kiadott *Szabad Nép*, illetve a *Népszabadság* novemberi számai, valamint az MSZMP ideiglenes vezetőtestületeinek tanácskozásairól szóló jegyzőkönyvek is arról tanúskodnak, hogy már a kezdet kezdetén a stabil, szilárd politikai rend igénye, a mindenféle politikai dinamikától, a forradalmi megmozdulásoktól való félelem, azok elhárítása jellemezte a hatalmat. Ebből a szempontból, vagyis a kádári vezetés nézőpontjából egy platformra kerültek Nagy Imre és Rákosi Mátyás hívei, még akkor is, ha az utóbbiakkal egy ideig még együtt meneteltek, s később is jóval enyhébb elbánásban részesültek.

A kormányzás, a konzervatív rendpártiság fontosságáról tanúskodik, hogy első helyre a legalitás biztosítása, s nem az elvileg forradalmi marxista-leninista párt szervezése került: a Budapesten találkozó miniszterek november 7-én tettek esküt Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke előtt, s ugyanezen a napon megtartották a kabinet első ülését, s november 10-én a másodikat. Vagyis már kétszer tanácskozott a kormány, mire november 11-én sor került az Ideiglenes Központi Bizottság, majd 16-án a szűkebb körű Intéző Bizottság egybehívására. Azt is érdemes megjegyezni, hogy nem csupán a pártnak, hanem legfontosabb sajtótermékének nevét is megtartotta Kádár János. A november 2-án útjára indult *Népszabadság* november 8-án jelent meg ismét ezzel a címmel, sőt az is a folytonosságot sugallta, hogy a Nagy Imrével tartó főszerkesztőt, Haraszi Sándort korábbi helyettese, Fehér Lajos követte. Nemi kavarodás azért támadt a pártlap körül, hiszen november 6-ától 11-éig *Szabad Nép* címmel is kiadtak egy újságot, melyet Szolnokon Andics Erzsébet és Berei Andor szerkesztett. Az újraindult *Népszabadság* első két száma „az MSZMP budapesti lapja” meghatározással kezdett, majd eltűnt a helymegjelölésre utaló szó, ám csak 1957. március 7-től nevezték „az MSZMP központi lapja”-nak.

Ha megnézzük a november 4-étől december 2-áig, vagyis az események minősítéséről döntő KB-ülés idejéig tartó idősza-

kot, elég egyértelműen kirajzolódik, hogy Kádár Jánosnak és vezetőtársainak a legfontosabb célja a rend megteremtése volt. Általában a Nagy Imre–jugoszlávok–szovjetek háromszögben szokás elbeszélni ezen hetek eseményeit, s kevesebb figyelem esik arra a kormányzati munkára, amely viszonylag rövid idő alatt kijelölte a politika későbbi évtizedekben követett gyakorlatát. A stabil rend biztosítása, az államhatalom erős kézben tartása vált legfontosabb politikai céllá. Mindenféle retorikai alakzat és hangzatos kijelentés ellenére nyilvánvaló, hogy a kádári MSZMP és kormányzat nem az 1970-es évek első felében, hanem lényegében már 1956 novemberében lemondott bármiféle utópikus célokat követő politikáról. Éppen ezért született meg az utópiát fontosnak tartó baloldali ellenzéke, amely a következő másfél évtizedben erős volt, s későbbi átalakulása révén más típusú ellenzékiiséget követett.

Tanulságos sorba venni, hogy milyen, a stabil, szilárd kormányzást elősegítő lépéseket tett Kádár János kabinetje 1956 novemberében. November 7-e és 27-e között hét ülést tartottak, vagyis három-négy naponta gyűltek össze, hogy a sürgős elintézkedést követelő ügyeket megvitassák.²⁵ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozatait, rendeleteit és a miniszeri rendeleteket néhány, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által kiadott törvényerejű rendelettel egyetemben a november 12-én újra megjelenő *Magyar Közlöny*ben adták ki, ezzel ismét a legalitás fontosságát és folyamatosságát hangsúlyozták. A hivatalos lap üzemszerű működése november 20-ától számítható, mivel december 1-jéig bezárólag öt száma jelent meg, s ezzel helyreállt a korábbi gyakoriság.

Első intézkedésként elrendelték, hogy legkésőbb november 10-éig minden közalkalmazott vegye fel a munkát. A budapesti épületkárok orvoslására Helyreállítási Kormánybiztosságot, az élelmezés és a boltok árukészletének biztosítására Közellátási Kormánybiztosságot állítottak fel, az utóbbit Nyers Rezső vezetésével. A közlekedés és a posta ügyeiért felelős kormánybizto-

²⁵ Ezen ülések jegyzőkönyveit lásd *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. november 7. – 1958. január 25.* Szerk., jegyz., bev.: BARÁTH Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. 39–89.

si kinevezést kapott Csanádi György. E két politikus ezekben az időkben alapozta meg későbbi pragmatikus, technokrata imázsát, melyet hol a kormányzatban, hol a pártapparátusban kamatoztattak. Kormányösszekötőket rendeltek ki a megyei és a megyei jogú városok végrehajtó-bizottságai mellé, tehát erőteljesen centralizálták a helyi államigazgatás irányítását. Az általános és középiskolákban elrendelték az oktatás megkezdését, kivéve, ahol a harcokban túlságosan megrongálódtak az épületek. Zárolták az állami terménykészleteket és a közlekedés működtetéséhez szükséges üzemanyag-tartalékokat, szabályozták a boltok nyitvatartását. Kormány megbízottakat neveztek ki az trösztök és a kétezer főnél több munkást foglalkoztató üzemek élére.

A fegyveres harcok megszűntével két társadalmi rétegnek igyekeztek kedvezni: elsősorban a sztrájkoló munkásságot szerették volna leszerelni, ezért adták ki a munkástanácsokat legalizáló 1956. évi 25. számú törvényerejű rendeletet, s két alkalommal is intézkedtek a munkabérek kifizetéséről. Különösen érdekes a november 29-én megjelent kormányhatározat.²⁶ A szöveg első pontjában az olvasható: „A forradalmi eseményekre tekintettel a kormány engedélyezi, hogy mindazon dolgozók részére, akik 1956. november 20-ig bezárólag a munkát felvették vagy munkakészségüket igazolták, a november 1-től 20-ig terjedő időszakban az alábbiak szerinti bér kerüljön kifizetésre.” Sőt még arra is felhatalmazta a rendelet a vállalati munkástanácsokat, a hivatalok és intézmények vezetőit, hogy „a forradalmi, illetve harci események idején őrszolgálatot teljesítő dolgozók” járandóságát méltányosan, a helyi viszonyok figyelembevételével rendezzék. Emellett első körben a sütőipari, a budapesti közlekedési és az egészségügyi dolgozók, majd valamivel később a közművek, a Rádió és a posta, valamint a nevelő- és nyugdíjintézetek mindazon dolgozói jutalomban részesültek, akik már november 4-e és 10-e között felvették a munkát. Tíz százalékkal felemelték a rendőrség és a bányászok beralapját, s eltörölték a gyermektelen-ségi adót, s a hónap utolsó napjaiban feloldották a szesztilalmat.

²⁶ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 13/1956. (XI. 29.) számú határozata. *Magyar Közlöny*, 1956. november 29. Kiemelés tőlem – P. I.

November 12-én hivatalosan is kodifikálták a forradalom napjában felbomlott mezőgazdasági terménybeszolgáltatás megszüntetését, s bő két hét múlva szinte alázatos hangvétellű felhívással fordultak az agrárnépességhez: „Felkéri a kormány az egész parasztságunkat, hogy siessenek a városok és az ipari központok lakosságának segítségére az élelmiszerellátás biztosításában, hogy így is biztosítsuk az ipari üzemekben a békés termelő munka zavartalanságát.”²⁷

A kormányzati munka összességében a helyzet pacifikálását célozta, részben központosítással, részben erélyes szervezéssel, részben anyagi juttatással, részben politikai kommunikációval igyekezett az új hatalom mozgásterét szélesíteni. Voltaképpen ugyanazt tették, mint Lenin 1917–1918 fordulóján: a szervezőmunka vált a legfontosabb feladattá. Kádár János és kormánya nem cselekedett másként, mint bármelyik, körülmények szorongatta kabinet. Ez azonban éles ellentétben állt azzal, hogy a kormány nevéhez a „forradalmi” jelzőt társították. Egyetlen olyan intézkedésre került sor, amely megváltoztatta a fennálló politikai rendszert: a munkástanácsok törvényesítésére, ám ennek súlyát a Nagy-budapesti Munkástanács vezetőinek 1956. december 12–13-án történt letartóztatása jelentősen csökkentette. Bár elvileg az is rendszerkorrekció lehetett volna, hogy a Magyar Szabad Szakszervezetek elnökét meghívták a kormány üléseire, ám ez a személy Gáspár Sándor, a kádári MSZMP egyik legmegbízhatóbb tagja volt. Vagyis az államosított szakszervezeti modell élt tovább, semmiféle változtatásra nem került sor.

Ám nem csupán a kormányzati döntéshozatalban és munkában, hanem a pártvezetés belső vitáiban és a nyilvános kommunikációjában is a rend megteremtése vált a legfontosabb céllá és üzenetté. Ez a szándék világosan kirajzolódik az ideiglenes vezetőtestületek novemberi jegyzőkönyveiből, amelyek szinte végig hatalmi kérdésekről szóltak: a szovjetekhez és a jugoszlávokhoz fűződő viszonyról, a Nagy Imre-csoport kezeléséről, a sztrájk letöréséről, a párt bázisának újjáépítéséről. Azzal a prob-

²⁷ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása a parasztság-hoz! *Magyar Közlöny*, 1956. november 27.

lémával, hogy a hivatalos deklaráció szerint forradalmi kormány alakult, s ebből adódóan a pártnak/politikai rendszernek is valamiféle forradalmi jellegű átalakuláson kellene átesnie, nemigen esett szó. Magát a kifejezést is csupán egyetlen alkalommal igyekezett tisztázni Kádár János, az intézőbizottság november 21-i ülésén, amikor arról esett szó hogyan kellene felrázni, harcra tüzelni a lankadt, csüggedt kommunistákat. Az MSZMP vezetője így vélekedett: „Most *forradalmi* módon kell dolgozni. Nem sok magyarázat kell, hanem egyenesen, forradalmi módon kell fellépni, a dolgokat megmagyarázni. El kell kezdeni a munkát és Magyarországon meg kell vonni a határt az ellenség és a becsületes emberek között. Nem volt Magyarországon október 23-án forradalom. Nekünk most minden erőt erre a magyarázatra kell fordítani.”²⁸ Most nem elsősorban a szemantikai ellentmondások fontosak (mint korábban idéztem, még a november 29-i *Magyar Közlöny*ben is forradalmi eseményekről írtak), hanem az, hogy Kádár számára a forradalom a gyors, határozott, ingadozás nélküli cselekvés, a politikai akarát minél egyértelműbb keresztülvitelét jelenti, nem pedig a meglévő politikai berendezkedés, társadalmi rétegzettség alapvető átformálását.

Mindaz, ami október 23-a és november 4-e között lezajlott, a pártvezetés tagjai számára leginkább a zavaros, a nem normális jelzőkkel, a rend felbomlásának képével írható le. Ebből a szemléletből következően a rend helyreállítása, a helyzet stabilizálása, a normalizáció számított a legfontosabb cselekvésnek. Arról, hogy mi is ennek a rendnek a tartalma, mit tekint az új vezetés normának saját hatalmának megszilárdításán túl, ezekben a hetekben nem sok szó esett. A problémával először Kádár János nézett szembe az IKB november 11-i ülésén. Két feladatot is megfogalmazott, melyek sorában az első az úgynevezett forradalmi ezredek felállítása volt: „Arra gondolunk, hogy itt olyan erőt kell tömöríteni, amely abszolút szilárdan áll a forradalom, a munkásosztály mellett. [...] A helyzetet konszolidálni kell, de a saját erőkkkel.” A forradalmi tartalom egyszerűen azt

²⁸ A *Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. kötet 1956. november 11. – 1957. január 14. Szerk., jegyz.: NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–SIPOS Levente. Budapest, Interart, 1993. 81. Kiemelés az eredetiben.

jelenti, hogy az újonnan alakult Kádár-kormány/MSZMP támogatása egyenlő a forradalom támogatásával. A teendők sorában ezután következik: „A második kérdés: az élet normalizálása.”²⁹ Ugyanezen az ülésen Apró Antal hasonlóképpen fogalmazott: „Minden irányban: az egyetemisták felé, az értelmiség felé, s minden irányban oda kell hassunk, hogy őket megnyerjük a béke, a rend helyreállításához.”³⁰

A későbbi hetekben az MSZMP vezetőinek megszólalásaiban megjelennek a kormánnyal szemben állókhoz társított negatív és a Kádárékat pártolókhöz társított pozitív jelzők. November 16-án Kádár János úgy fogalmazott, hogy „a hangadók többsége tisztességes ember, szeretnének már ebből a – részben maguk által teremtet – kilátástalan helyzetből kilábalni”.³¹ Öt nappal később az MSZMP első embere úgy látta, hogy „a munkások között a zavaros időkben zavaros emberek kerültek felszínre”.³² November 24-én pedig a sajtó kapcsán Kádár és Biszku Béla egymás után szólalt fel. Az előbbi – nem függetlenül a *Népszabadság* újságíróinak néhány nappal korábbi sztrájkjától – arra a következtetésre jutott, hogy „azok az elvtársak, akik eljutnak odáig, hogy ha nem jöhet le a cikk, nem dolgoznak, nem rendes emberek”. Biszku ehhez annyit fűzött hozzá, hogy a „megkótyagosodott embereket félre kell állítani”.³³

A novemberi *Népszabadságban* napvilágot látott vezércikkek és riportok hangneme a könyörgőtől a fenyegetőn át a falusi idillig terjedt, s összességében igyekezett alátámasztani a Kádár-kormányzat kommunikációját: a béke és a nyugalom, a pozitív értékek képviselői álltak az egyik oldalon, a felforgatás, a zavar, a rendetlenség negatív érzéseinek hordozói a másikon. Az elvileg önmagát forradalminak tartó kormányzat/párt lapja szinte zsánerszerű konzervatív életképekkel öhajtotta a főváros lakosságát jobb – a hatalom szándékainak megfelelő irányba – terelni: „Némuljanak el a fegyverek, térjen vissza a béke, a rend, a nyu-

²⁹ Uo. 28.

³⁰ Uo. 34.

³¹ Uo. 64.

³² Uo. 80.

³³ Uo. 121.

galom, kisgyermekünk szája ne görbüljön hiába a kenyérért, a tejért, mihamarabb múltjon el az éhínség fenyegető veszedelme, minél előbb csilingeljenek a villamosok, búgjanak az autóbuszok, füstöljenek a gyárkémények, induljon meg az alkotó munka, kezdődjék meg az építés, egyszóval békesség legyen, rend és nyugalom.”³⁴

Úgy vélem, hogy a kormány, a pártvezetés és a sajtó rövid áttekintése után kijelenthető, hogy a kádári vezetés már működésének első heteiben lerakta a későbbi konzervatív állagőrző rezsím alapjait: a biztonság, a rend, a nyugalom váltak a legfontosabb értékekké, s velük szemben mindenféle dinamizmus, radikális változtatás, nem kontrollált, tehát valódi aktivizmus, tömeges megmozdulás negatív színezetet kapott. Így azok a magyar baloldali kommunisták, akik kezdetben még támogatták Kádárt Nagy Imrével szemben, hamarosan rá kellett hogy ébredjenek: az adott hatalmi konstellációban ők is csak a rendszer, a párt ellenzéke lehetnek. Ha még rövidebben szeretném mindezt megfogalmazni, akkor az MSZMP vezetése már ekkor a hatalmat megtartó és igazoló *ideológia* mellett tette le a voksát a kommunista társadalom felépítésére vonatkozó *utópia* helyett.³⁵

³⁴ Induljon meg az élet! *Népszabadság*, 1956. november 10. 1.

³⁵ Kiemelések tőlem – *P. I.* A két fogalom szembeállítását és az MSZMP történetére vonatkozó magyarázó erejét Kiss Viktor alábbi tanulmányából merítem: Mítosz, ideológia, utópia: az átmenet baloldalának tragédiájáról. In: SZEREDI Péter (szerk.): *Nyers Rezső 100.* Szociális Demokráciáért Intézet, Budapest, 2024. 147–150.

TAKÁCS TIBOR

Szektás dogmatikusok, romantikus radikálisok, anarchisták

**Az állambiztonság és a baloldali ellenség
a Kádár-korszakban**

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.3>

A bal-jobb fogalompár több mint kétszáz éve szolgál a modern politikai mező felosztására, a különböző politikai erők leírására. Ennek ellenére, vagy éppen ezért két alkotóelemének máig sincs egzakt meghatározása, azok jelentése térben és időben is változik az értelmezés kontextusa és az értelmező pozíciójának függvényében. Én sem vállalkozom a „baloldal” pontos definíciójára, hogy ennek alapján lehatároljam a korszak baloldalának tekinthető szereplőit, majd megnézzem a velük kapcsolatos állambiztonsági tevékenységet. A témát nem a politika, hanem a politikai rendőrség felől közelítem meg: azokkal a személyekkel és csoportokkal foglalkozom, akiket és amelyeket ez utóbbi baloldalnak tekintett, és ilyenként lépett fel velük szemben.

A baloldali ellenség kialakulása

Vizsgálódásom a Kádár-korszakra szűkítem, ugyanis 1956 előtt gyakorlatilag nem létezett olyan ellenséges kategória, amelyet az államvédelem baloldaliként tartott volna nyilván. Azt, hogy ilyen kialakulhatott, a forradalom, pontosabban annak a leverői általi értelmezése tette lehetővé. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetésének 1956. december 5-én elfogadott határozata az október 23-án kezdődött események kirobbanását négy tényezővel magyarázta, melyek közül most az első kettő az érdekes: a Rákosi–Gerő-klikk súlyos hibái, illetve a Nagy Imre és

Losonczy Géza vezette pártellenzék tevékenysége.¹ Ezzel a kádári vezetés önmagát „középre” helyezte, igaz, nem a teljes politikai mezőt, hanem a kommunista mozgalmat tekintve, „kétfrontos harcot” hirdetve mind a „bal-”, mind a „jobboldali” elhajlással szemben. A forradalom leverését követő időszakban azonban az utóbbi elleni küzdelem került előtérbe; mint a pártkiadó ekkoriban megjelent cikkgyűjteményének a címe is jelezte, ideológiai téren a revizionizmus volt „a legfőbb veszély”.²

Az alapvetően az egykori államvédelemből újjászervezett politikai rendőrség készséggel követte ezt a vonalat, és a „belső reakció” elleni harc továbbra is az osztályidegen, horthysta stb. elemekkel, továbbá az „ellenforradalmárokkal” szembeni fellépést jelentette számukra.³ 1957-ben például a Belügyminisztérium (BM) ideológiai, kulturális és tudományos elhárítást végző II/5-e. alosztálya nagy figyelmet fordított a „nemzeti kommunista mezben” jelentkező, azaz „revizionista” jelenségekre, baloldaliakra azonban egyáltalán nem.⁴ A belső ellenség 1959-ben is kizárólag az egyházi reakcióból, a horthysta-fasiszta erőkből, a reakciós értelmiségből és a volt koalíciós pártok jobboldalából tevődött össze.⁵ Az 1960-as évek elejéig az ellenségről szólva a belügyi vezetői értekezleteken is kizárólag az imperializmus, a reakció és a revizionizmus került elő; ha mégsem, mint az 1960. március 4-i tanácskozáson, akkor is a pártvezetés részéről jelen lévő Marosán György volt az, aki megemlítette a „szektáns” (sic!) vo-

¹ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata, 1956. december 5. In: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Második, bővített kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest, 1973. 13–23.

² SZÉCSI Ágnes (szerk.): *A revizionizmus a legfőbb veszély. Cikkgyűjtemény*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959.

³ Lásd például Belső reakció elleni harc egyes kérdései, 1957. május 13. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: HU-MNL-OL] XIX-B-1-z. 006-10/315/1957. Jelentés az MSZMP Intéző Bizottságának a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről, 1957. május. HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 5/33. ó. e. Határozat a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről, 1957. július 2. Uo.

⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: HU-ÁBT] 3.1.9. V-150392/5.

⁵ A belső reakciós erők helyzete [1960]. HU-ÁBT 4.1. A-2133.

nalat.⁶ Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1960 júniusában a belső reakció elleni harc fő feladatát továbbra is a fasiszta és más jobboldali szervezetek illegalitásban dolgozó volt tagjai, valamint a „nemzeti kommunista” és „harmadikutas” csoportok ellen végzett munka javításában és intenzívebbé tételében jelölte meg.⁷

Ebben az évben ugyanakkor olyasmi történt, ami a helyzet változását jelezte: 1960 októberében nyomozást rendeltek el egy szolnoki férfi és két társa ellen a hatalom erőszakos átvételét célzó illegális mozgalom szervezése miatt. Az állítólagos szervezkedőkről megállapították, hogy a Rákosi- és Gerő-féle idöket és politikát sírták vissza. Ám az ügyet hamar lezárták, a három személyt decemberben szabadon engedték.⁸ A nyomozás során ugyanakkor egy katonatisztekéből álló baráti társaság létre is fény derült, amelynek tagjai elégedetlenek voltak a hazai vezetés politikai irányvonalával, és szidalmazták a legfőbb állami és pártvezetőket. 1961 augusztusában a belügy „destruktív, pártellenes nézeteket valló csoport”-ként azonosította őket, akik „politikai beállítottságát szektás álláspont, a Párt politikájától eltérő *baloldali túlzás* jellemzi”.⁹ Szalai Józsefet és társait szeptemberben bujtogatás gyanújával tartóztatták le, majd a gyorsan lefolytatott eljárás végén hat hónaptól négy évig terjedő börtönbüntetésre és lefokozásra ítélték őket.¹⁰

⁶ Az 1960. március 4-i országos politikai nyomozói értekezlet jegyzőkönyve. HU-MNL-OL-XIX-B-1-x. 26. Az teljes félreértés, hogy az 1961. májusi értekezleten a Hollós Ervin említette „ún. revizionista, nemzeti kommunista” csoportosulások „a diktatúrát balról, sztálinista alapon támadó erőkkkel” lettek volna azonosak (TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* 1956-os Intézet–Corvina Kiadó, Budapest, 2008. 329–330.); a Hollós beszédében szereplő kifejezések a „jobboldali elhajlókát” takarták.

⁷ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1960. június 21-i határozata a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről. HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 5/188. ö. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről, 1960. június 15. Uo.

⁸ HU-ÁBTl 3.1.9. V-146785/1–2.

⁹ Jelentés Szalai József honvéd alezredes és társai ügyében, 1961. augusztus 28. HU-ÁBTl 3.1.9. V-146682. 9–13. (Kiemelés tőlem – T. T.)

¹⁰ HU-ÁBTl 3.1.9. V-146682, V-146682/1. Vö. RAINER M. János: Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérlet, 1961. In: KÖRÖSI Zsuzsanna–STANDEISKY Éva–RAINER M. János (szerk.): *Évkönyv VIII. Magyarország a jelenkorban.* 1956–

Az állambiztonság hozzáállásának megváltozása a korszak nemzetközi és belpolitikai fejleményeivel függött össze, mindekelőtt a hivatalos szovjet politika óvatos módosulásával (a Hruscsov pártfőtitkár nevéhez fűződő „olvadással”), illetve ezzel kapcsolatban a szovjet és a kínai vezetés közötti viszony elmergesedésével. Ennek egyik jelentős mérőföldköve volt a kommunista és munkáspártok 1960. évi moszkvai értekezlete, amelyen éles vita bontakozott ki a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) és a Kínai Kommunista Párt (KKP) képviselői között. A hatalmi konfliktus ideológiai leképződéseként a kínaiak árulással és revizionizmussal vádolták a szovjeteket, utóbbiak pedig dogmatizmussal az előbbieket.¹¹ A viszályban a kádári vezetés természetesen a Szovjetunió mellé állt, és az ottani példa nyomán Magyarországon is újabb desztalinizációs hullám vette kezdetét: például rehabilitálták „a személyi kultusz éveiben” indított „koncepciós perek” munkásmozgalmi áldozatait, Rákosi Mátyást, Gerő Ernőt és több társukat kizártak a pártból, megváltoztatták Sztálinváros nevét. Ezzel párhuzamosan lezárták a forradalom utáni tömeges megtorlást, sőt 1963 márciusában általános (bár nem teljes körű) amnesztiát hirdettek. Aki nincs ellenünk, velünk van – hangoztatta a Rákosi-korszaktól való elhatárolódás látványos gesztusaként Kádár János 1961–1962-ben.¹²

Ezek a lépések természetesen elégedetlenséget szültek a párttagság egy részében, amelyből aztán a politikai vezetés és a politikai rendőrség megteremtette a rendszer baloldali ellenségét. Erre, mint láttuk, az előző évi óvatos próbálkozás után, 1961-ben került sor: az év elején az állambiztonság még úgy látta, hogy – az említett moszkvai értekezleten lezajlott vita ürügyén

os Intézet, Budapest, 2000. 40–57. Szalai József 1963-ban szabadult, izgatás miatt 1965-ben újból eljárást indítottak ellene, amely figyelmeztetéssel zárult: HU-ÁBTL 3.1.9. V-150781.

¹¹ A szovjet–kínai viszony Magyarországra gyakorolt hatásairól lásd VAMOS Péter: „Mi történt a kínaiakkal?” A magyar–kínai kapcsolatok 1956–1966 között. *Kül-Világ*, 2009/1. 1–25.; Ádám TAKÁCS: *The Maoist Incident. Effects of Political and Ideological Consolidation on Youth Mentality in the Kádár Regime in Hungary in the 1960s*. Resocea Report, H. n. 2012. 37–43.

¹² TAKÁCS Tibor: Egy szolid diktatúra születése. (Előszó.) In: TAKÁCS Tibor (szerk.): *1961, 1962, 1963. A konszolidáció éve*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2023. 7–18.

– csak a „reakció” szítja a párton belüli ellentéteket, azzal, hogy ösztüzet zúdit „az úgynevezett »sztálinista, baloldali« erőkre, mint [a] legfőbb veszély hordozóira”.¹³ Pár hónap múlva azonban már maga is létezőnek tekintette a „sztálinista, baloldali erőket”, és a Szalai-üggyel az első lövéseket is leadta rájuk. A „szektás” kérdés azonban igazából csak 1963-ban, a szovjet–kínai viszonynak a szakításig vezető teljes elmérgesedése után vált kardinális problémává. A júliusban küldöttség élén Moszkvában járó Kádár János beszédében ötször, a közös nyilatkozatban pedig háromszor szerepelt a „szektáság és dogmatizmus” kifejezőpár, amely gyakran előkerült az augusztusban a Kisstadionban megrendezett „magyar–szovjet barátsági nagygyűlésen” elhangzott Kádár-beszédben is.¹⁴ A központi pártlapban egyébként 1959-ig nagyságrendekkel gyakrabban emlegették a revizionistákat, mint a szektás-dogmatikusokat, 1961–1962-re azonban az arányok megfordultak.¹⁵ Az új évtizedben a baloldali elhajlás lett a „legfőbb veszély”.

A politikai környezet változását jelezte, hogy az állambiztonság 1963-tól kezdve tömegesen figyelte meg a „szektás” csoportokat, és egymást érték az ilyen ügyekben folytatott nyílt eljárások. 1964 márciusában a központi vizsgálati osztály (BM III/1.) egyszerre három nyomozást is indított izgatás miatt: három pápai személy rölapokat terjesztett, öt almásfüzitői lakos a Magyar Kommunista Párt szervezőbizottsága nevében küldött újévi üdvözlőlapokat, Nagy Sándor Kossuth- és Sztálin-díjas író pedig újságíró társával ellenséges kijelentéseket tett és illegális kommunista pártot akart szervezni. Az ügyekben szereplőket egy kivétellel hat hónaptól három évig terjedő letöltendő börtönbün-

¹³ Tájékoztató a belső elhárítás vonalán 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről. HU-ÁBTL 4.1. A-3222. 29.

¹⁴ Kádár elvtárs beszéde. *Népszabadság*, 1963. július 20. 4–6. Magyar–szovjet közös közlemény a két párt- és kormányküldöttség tárgyalásairól. *Népszabadság*, 1963. július 23. 1–3. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata. *Népszabadság*, 1963. augusztus 4. 1–2.; Még szorosabbra fűztük barátságunkat. Kádár János elvtárs beszámolója a Szovjetunióban járt magyar párt- és kormányküldöttség útjáról. *Népszabadság*, 1963. augusztus 7. 3–5.

¹⁵ Az Arcanum adatbázisa alapján: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Nepszabadsag/> (Letöltve: 2025. július 28.)

tetésre ítélték. Az állambiztonság megállapította, hogy „a vizsgált szechtás csoportosulások között közvetlen és szervezetszerű kapcsolat nem állt fenn”, ám „a nézetek, célok, módszerek, sőt sok tekintetben még az indítóokok azonossága alapján közöttük az eszmei kapcsolat kétségtelenül kimutatható”. Az érintett személyek „felszínes és alacsony színvonalú marxista képzettséggel” rendelkeztek, ezért „nem értették meg” a személyi kultuszt elítélő párthatározatot, abban a munkásosztály elárulását látták; nem értették meg, hogy az új körülmények adta problémák új megoldásokat követelnek, és ezeket revizionizmusnak tekintették. „Hiányos ideológiai ismereteik következtében már régen anakronisztikussá vált jelszavakban és a körülményektől elszakított, valódi tartalmukból kiforgatott formulákban gondolkodtak.” Nem értették „a munkásosztály vezetőszeréről szóló marxista tanítás lényegét” sem, azt a vezető posztokra szűkítették, amelyet szerintük a hozzájuk hasonló személyeknek kellene betölteniük – azaz csak mellőzöttségük miatti személyes sértettségük miatt támadták a pártvezetést. A szovjet–kínai vita nyílttá válása aktivizálta őket, abban a kínai „ultraforradalmi” álláspont mellé álltak, amely hatására „igazi” kommunista párt szervezésébe fogtak; kapcsolatba is léptek a budapesti kínai és albán nagykövetségekkel, amelyek brosúrákkal és propagandakiadványokkal látták el őket.¹⁶ Ezeket a következtetéseket nem kizárólag a vizsgált ügyekből vonta le az állambiztonság, ugyanis már a III/III. Csoportfőnökség 1963. júliusi értékelésében hasonló megállapítások szerepeltek: a „szechtáns [sic!] és dogmatikus személyek” támadják a párt szövetségi politikáját, amely szerintük a kispolgári erők vezető pozícióba kerülését és a kommunisták háttérbe

¹⁶ Jelentés a szechtás, dogmatikus csoportosulások tagjai által elkövetett állam elleni bűnügyek tanulságairól, 1964. június 27. HU-ÁBTL 3.1.9. V-153667/3. 198–215. Vö. Feljegyzés Nagy Sándor, Babári Tibor, Ráduly Mihály és társaik államellenes bűnügye nyomozásáról, 1964. május 9. HU-ÁBTL 3.1.9. V-153667/2. 165–175. Az ügyek iratai: HU-ÁBTL 3.1.9. V-152635/1–3., V-153667/1–3., V-158479. Az almásfüzitői ügy dossziéja nem maradt fenn, ehhez lásd Fülöp János operatív kartonja. HU-ÁBTL 2.2.1.; valamint Vizsgálóati naplók I. sorozat IV. kötet, 7514–7518. sorszám. HU-ÁBTL 3.1.9. Nagy Sándorhoz lásd még SZÖNYEI Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Noran Könyvesház, Budapest, 2012. 1038–1059.

szorulását eredményezte, utóbbiak védekezni kényszerülnek a támadásokkal szemben, és így tovább.¹⁷

A nyílt vizsgálati eljárásokon túl 1964-ben „szektás, dogmatikus” tevékenység miatt 50 fő ellen folyt operatív ellenőrző és feldolgozó munka.¹⁸ Közöttük voltak a különböző miskolci nagyüzemekben (Diósgyőri Gépgyár, Lenin Kohászati Művek) dolgozó „túlzó baloldali” személyek, akiket 1963-tól folyamatosan figyelt a helyi állambiztonság. A propagandaanyagok terjesztésén és illegális kommunista pártsejtek létrehozásáról való ötletelésen túl nyílt akciókat is szerveztek: 1969. március 5-én, Sztálin halálának évfordulóján a szovjet emlékműnél koszorúztak, ahol december 3-án, Miskolc felszabadulásának évfordulóján Sztálin arcképét akarták elhelyezni, ezt azonban a rendőrség megakadályozta. Bünvádi eljárást egyetlen esetben sem indítottak, a legaktívabb személyeket pártfegyelmi büntetésben részesítették (többeket ki is zártak az MSZMP-ból).¹⁹ Egy szintén borsodi – kesznyétenli – férfi azonban nem úszta meg ennyivel: őt nemcsak figyelték, hanem 1969-ben le is tartóztatták izgatás (propagandaanyagok terjesztése) miatt, amiért aztán egy év szabadságvesztésre ítélték.²⁰

Budapesten 1964 áprilisától „Társaskör” fedőnéven egy költőkből, irodalmárokból, újságírókból álló, Imre Katalin irodalomtörténész körül csoportosuló társaságot figyeltek meg, akik összejártak, és egymás között fejtették ki „baloldali szektás” nézeteiket, helyeselték a kínai irányvonalat, és néhányuk bejárt a kínai és más követségekre. Közülük 1965 júliusában egyedül

¹⁷ Jelentés az ideológiai vonalon folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről, 1963. július 22. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/1. 8–13.

¹⁸ Jelentés a belső ellenséges erők elleni harcról, d. n. [1964.] HU-ÁBTL 4. 1. A-1353/1. 51–77.

¹⁹ A különböző titkos nyomozások anyagát megsemmisítették, a legutolsó kivételével, amelyben a korábbi ügyekre vonatkozó információk is megtalálhatók: HU-ÁBTL 3.1.5. O-13861/1–4. Lásd még HU-ÁBTL 3.1.2. M-29618., M-29619., M-34199. A miskolci „frakcióso” tevékenységét ismerteti: Kis József: Sztálinisták, maoisták az 1960-as években Borsodban. In: CSIKÓS Gábor–HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2020. 395–422.

²⁰ HU-ÁBTL 3.1.5. O-13421. HU-ÁBTL 3.1.9. V-156313.

Ladányi Mihály író ellen indítottak nyomozást „baloldali revizionista” kijelentései és a magyar pártvezetés „rágalmozása” miatt, melynek végén figyelmeztetésben részesült (csakúgy, mint a hivatalosan meg sem gyanúsított Imre Katalin).²¹ Nem tartozott a fenti körbe, bár hasonló háttérrel rendelkezett Kemény Csaba filozófus, tanár, akit „helytelen” nézetei miatt 1968-ban eltiltottak a marxizmus oktatásától. Eljárást azonban csak 1971-ben indítottak ellene összeesküvésre („forradalmi bázis” létrehozására) irányuló előkészület miatt, amiért első fokon két év szigorított (!) börtönre, jogerősen nyolc hónap (két társát hat-hat hónap) felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték.²² Szólni kell még a magyarországi görög kommunista emigránsokról, akik egy külön pártot hoztak létre. (Vélhetően ez a csoportosulás volt a leginkább kiterjedt és legjobban megszervezett, még központi bizottságuk is volt, amely Bukarestben székelt.) Az állambiztonságnak már 1966-tól voltak információi róluk, de csak 1968 elején indítottak bizalmas, illetve nyílt nyomozást az ügyben. A perbe fogott személyeket fél- egyévi – részben felfüggesztett – szabadságvesztésre ítélték.²³

Az ELTE több bölcsészhallgatóját, élükön Pór Györggyel, 1964-től figyelte az állambiztonság, előbb „Bölcselkedők” fedőnéven, majd a „Társaskör” ügy részeként. Annak 1965-ben történt bomlasztása után a fiatalok szakítottak „az illúziókat tápláló régi baloldallal”,²⁴ és önállóan tevékenykedtek tovább. Marxista szemináriumokat szerveztek, valamint különböző akciókat, tiltakozásokat kezdeményeztek, például a vietnámi háború vagy a

²¹ A hónapokon át tartó megfigyelésük anyaga 13 dossziét töltött meg, ennek azonban csak töredéke maradt fenn: HU-ÁBTL 3.1.7. T-9731/1. HU-ÁBTL 3.1.9. V-149892. Vö. SZÖNYEI Tamás: I. m. 1060–1077., 1081–1098. Imre Katalin már 1958-ban az állambiztonság látókörébe került: uo. 636–638.

²² HU-ÁBTL 3.1.9. V-158699/1–2.

²³ HU-ÁBTL 3.1.5. O-18468/1–2.; HU-ÁBTL 3.1.9. V-155139/1–8. Az ezekben lévő iratok szerint 1968 elején egy, a görögknél kisebb léptékű jugoszláv „szektás” szervezkedés miatt is eljárás indult, vezetőjét rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették. Lásd még Dobanovacs ki Obrád operatív kartonja. HU-ÁBTL 2.2.1. I/13.8.

²⁴ Egy tíz évvel későbbi dokumentum fogalmaz így: Javaslat Imre Katalin ügyében bizalmas nyomozás bevezetésére, 1974. december 23. HU-ÁBTL 3.1.7. T-9731/1. 30–33.

görög katonai rezsim ellen, amiért Pór 1966-ban rendőri figyelmeztetést kapott, majd kizárták az egyetemről. Ekkoriban került kapcsolatba a szakadár pártot szervező görög emigránsokkal, aminek hatására társaival létrehozták a Magyar Forradalmi Kommunista Csoportját. 1968 elején összeesküvés miatt indult ellenük nyomozás, melynek végén 14 főt figyelmeztetésben részesítettek, Pór Györgyöt és nyolc társát pedig bíróság elé állították. Hármukat nyolc hónaptól két és fél évig terjedő letöltendő, míg öt személyt hat-nyolc havi felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték, egy személy pedig figyelmeztetést kapott. A „régiből való” szakításukat az állambiztonság is követte: noha Mao mellett Sztálin és Rákosi munkáit is tanulmányozták, már nem annyira „dogmatikus”, mint inkább „álforradalmi”, „anarchista”, „ultraradikális” címkével látták el őket.²⁵

Súlyponteltolódás

1964 októberétől 1967 közepéig a III/III. Csoportfőnökség összesen 70 fő ellen indított valamilyen eljárást „szektás” tevékenység miatt. Más adat szerint a belügyi szervek 25 személy esetében folytattak feldolgozó, 15 esetében pedig ellenőrző munkát.²⁶ Kulturális területen 1970-ben 98 „szektás platformhoz” tartozó személy állt állandó ellenőrzés, feldolgozás alatt. Ebben nem volt benne az „1956 előtt elkövetett súlyos törvénysértéseik” miatt figyelt 15 fő, valamint a budapesti kínai és az albán nagykövetséggel kapcsolatban álló 400-500 személy, akik közül 60-at „szorosabb ellenőrzés” alá vontak. 1968–1969 folyamán 178

²⁵ HU-ÁBTL 3.1.9. V-154419/1–8. Vö. TAKÁCS Ádám: I. m. A csoport történetét az egyik résztvevő feldolgozta emlékeken és a peranyagon alapuló regényében: DALOS György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam. (Történet.)* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. Megjegyzem, a magyar állambiztonság *expressis verbis* nem nevezte „maoistának” sem Pórékat, sem másokat, szemben például a *Stasival*, amely a balos diákokat rendre ezzel a kifejezéssel illette: Quinn SLOBODIAN: The Maoist Enemy: China's Challenge in 1960s East Germany. *Journal of Contemporary History*, 2016/3. 657. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022009415580143>

²⁶ Szektás, dogmatikus elemek tevékenységéről szerzett tapasztalatok, 1967. szeptember 30. HU-ÁBTL 2.7.2. 41-9-174/1967.

„baloldali revizionista” ellen járt el az állambiztonság, közülük 62 fő ellen vizsgálati (azaz nyílt) eljárást is indítottak.²⁷ Ennek tudták be, hogy – noha „hatásuk és tevékenységük összességében nem lebecsülendő” – az aktív ellenséges baloldali elemeket sikerült visszaszorítani, a „szektás” jellegű bűncselekmények száma csak jelentősebb politikai események körül nőtt meg átmenetileg.²⁸ 1973-ban a kulturális területen „szoros ellenőrzés” alatt tartott személyek között már csak 40-45 „ábaloldali, anarchista” volt.²⁹

Közjük tartozott Pór György, akit 1969-es szabadulása után is megfigyeltek „antiszocialista, anarchisztikus magatartása” és „ultrabalos” szervezkedés előkészülete miatt. A hatósági zaklatások miatt Pór és felesége, Kőrösi Zsuzsanna 1975 júniusában kivándorló útlevéllal elhagyta az országot, a bizalmas nyomozást azonban – az itthon maradt kapcsolataikra fókuszálva – 1977 elejéig folytatták.³⁰ 1974–1976-ban a Pór-perben szereplő más személyeket (Gáspár Judit, Gáti Tibor) is feldolgozás alá vontak, mert egy lakásban kommunát hoztak létre. Megállapították, hogy a tagok között egységes politikai koncepció nem alakult ki, az ügyet mégis „ultrabalos anarchista” címkével látták el.³¹ Ekkoriban a guevarista Malgot István körül szerveződő kommuna, illetve az Orfeo együttes is az állambiztonság látókörébe került.³² A Pór környezetében feltűnt, 1965-ben figyelmeztetésben részesült, 1967-ben rendőri felügyelet alá helyezett Haraszti

²⁷ Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről, 1970. április 15. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15–23.

²⁸ Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről, 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236–252.

²⁹ Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. számú miniszeri parancs végrehajtásáról, 1973. március 13. HU-ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973.

³⁰ HU-ÁBTL 3.1.7. T-9481/1–5. Vö. SASVÁRI Edit: Miért éppen Pór? A kádári „üzenési” mechanizmus természetéhez. In: KÖRÖSI Zsuzsanna–STANDEISKY Éva–RAINER M. János (szerk.): *Évkönyv 2000. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 124–159.

³¹ HU-ÁBTL 3.1.7. T-9463.

³² Lásd például HU-ÁBTL 3.1.2. M-37126., M-41714. Vö. RING Orsolya: A színjátszás harmadik útja és a hatalom. Az alternatív Orfeo Együttes kálváriája az 1970-es években. *Múltunk*, 2008/3. 233–257.

Miklós ki sem került onnan. 1969-ben feldolgozás alá vonták, mert őt sejtették az ELTE BTK KISZ-szervezetének 1969. áprilisi „lázadása” mögött (a küldöttek leszavazták a „hivatalos” titkárjelölteket, és bázisdemokratikus alapokra kívántak helyezkedni); az állambiztonság „Kgy-69” fedőnéven csoportdossziét nyitott az ügyben, ám végül 1970 májusában csak Haraszti ellen indítottak eljárást, amelybe a pártvezetést kifigurázó gúnyirat miatt a testvérét is bevonták. A két fiataalt az állambiztonság a nyugati eredetű „új baloldal” képviselőjének tartotta. Az ügy rendőrhatalósági figyelmeztetéssel ért véget.³³ A Haraszti Miklós és Konrád György ellen 1973-ban a *Darabbér* című szociográfia miatt indított eljárás kezdetén előbbi még „anarchista politikai platformon” állónak nevezték, a nyomozás végén készített jelentésekben viszont csak a korábbi „politikailag káros” magatartásáról esik szó, és az írása is csak az „ellenséges” címkét kapta meg.³⁴ Kádár János azonban egy belügyi értekezleten úgy fogalmazott, hogy „ilyen álbaloldali frázis” volt a vád tárgya.³⁵ (Végül, mint az közismert, csak Harasztit állították bíróság elé, akit 1974-ben nyolchavi, felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.)

Az 1970-es évek elején újabb egyetemista nemzedék került az állambiztonság látókörébe baloldali tevékenység miatt. Az ELTE bölcsész- és jogi karán is kialakult egy-egy csoport, amelyek egyaránt a középiskolások részére felvételi tanfolyamokat szervező Studium Generale kereteit használták fel nézeteik terjesztésére, megvitatására. Előbbieket 1972–1973 folyamán „Kutatók”, míg utóbbiakat, akik 1972. március 21-én (a március 15-i tüntetésekre válaszként) felvonulást is szerveztek a tanácsköztársasági emlékműhöz, „Anarchisták” fedőnéven ellenőrizték. A jogászok közül Tóth Lászlót kizárták az egyetemről, mások enyhébb fe-

³³ HU-ÁBTL 3.1.9. V-158402/1. Vö. RAINER M. János: Diákmozgalom és elhárítása 1969-ben. Egy elveszett dosszié rekonstrukciója. In: KUSPER Judit–SZÓKE-MILINTE Enikő–SZÜTS-NOVÁK Rita: *Pedagógiai összhangzattan : Tanulmányok a 70 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Liceum Kiadó, Eger, 2025. 285–298. DOI: <https://doi.org/10.46403/Pedagogiaiooszhangzattan.2025.285>

³⁴ HU-ÁBTL 3.1.9. V-159604.

³⁵ Az 1974. december 13-i országos értekezlet jegyzőkönyve. HU-MNL-OL XIX-B-1-x. 98.

gyelmi büntetésben részesültek, illetve az állambiztonság is „nevelő jellegű” beszélgetést folytatott velük.³⁶ Közöttük volt Demszky Gábor, aki később kapcsolatba került Pór György kö-reével, és 1977-ig ezért állt ellenőrzés alatt.³⁷ A velük egy időben fellépő szegedi egyetemistákra a helyi állambiztonság nem annyira az „anarchista”, mint inkább a „maoista”, „guevarista”, „ultrabaloldali”, „álradikális” jelzőket aggatta. 1970–1971-ben „Nacionalisták” fedőnéven joghallgatókat (ők a balos mellett ir-redenta kijelentéseket is tettek), 1971–1972-ben pedig „Gerilla” fedőnéven bölcsészhallgatókat figyeltek, ám kiderült, hogy két laza csoportosulásról, lényegében baráti társaságról van szó, így mindkét ügy a hangadók figyelmeztetésével zárult.³⁸

Az 1970-es évek közepén megritkultak a „balos” ügyek, új eljárást nem nagyon indítottak, lassan pedig a korábbiakat is befejezték. Ami természetesen nem jelentette azt, hogy a politikai rendőrségnek ne akadt volna dolga baloldali személyekkel és tevékenységgel. 1972–1975 között például ismeretlenek több alkalommal különböző, a vezetést és a rendszert támadó, az állambiztonság által „ultrabalos anarchista” jellegűnek értékelt röplapokat szórtak Budapesten.³⁹ A III/III. Csoportfőnökség még 1976-ban is hét fő ellen indított bizalmas nyomozást „ultrabalos anarchista csoportosulás gyanúja” miatt, és 1978-ban is ellenőrzés alá vont „maoista beállítottságú” személyt.⁴⁰ Legtovább Imre Katalin szervezett megfigyelése zajlott. A „rég” baloldal képviselője, mint volt róla szó, már 1964-ben, majd 1965-ben figyelmeztet-

³⁶ A bölcsészekre lásd HU-ÁBTL 3.1.2. M-37126. Vö. Javaslat, 1973. június 11. HU-ÁBTL 3.1.9. V-159604. 240–241. A jogászokkal kapcsolatban: HU-ÁBTL 3.1.5. O-14991, O-14991/1. TAKÁCS Tibor: A forradalom mint emlék(mű) és (mű)történelem: 1972. március 21. *Betekintő*, 2020/2. 5–33. DOI: <https://doi.org/10.25834/BET.2020.2.1>

³⁷ Sándor Tibor operatív nyilvántartó kartonja. HU-ÁBTL 3.1.7. T-9481/3–5.; HU-ÁBTL 2.2.1. II/5. 4. Más fővárosi egyetemisták balos megnyilvánulásait is figyelemmel kísérték az 1970-es évek közepén, lásd például HU-ÁBTL 3.1.2. M-37605., M-37126.

³⁸ HU-ÁBTL 3.1.5. O-14667., O-14792.

³⁹ HU-ÁBTL 3.1.5. O-17190/1–7.

⁴⁰ Összefoglaló jelentés az operatív nyilvántartás 1978. évi adatairól, 1979. január 4. HU-ÁBTL 1.11.10. 314/3. (2. s. 2. d.) Összefoglaló jelentés az operatív nyilvántartás 1976. évi adatairól, 1977. január 6. Uo.

tetésben részesült, és a pártból is kizárták. Később is szemmel tartották, majd 1974 decemberében „Szervező” fedőnéven bizalmas nyomozás alá vonták (szintűgy a vele kapcsolatban állókat, például Dalos Györgyöt és Ladányi Mihályt). Ezt ugyan 1977 januárjában lezárták, ám Imre Katalint egészen 1984 márciusáig figyelték.⁴¹

Az állambiztonság éppen 1977-ben állapította meg, hogy a kulturális életben „fokozatosan elsorvadt a szektás-dogmatikus platform alapján folytatott ellenséges tevékenység” (miközben egyre intenzívebben jelentkezett a nacionalizmus). Ennek egyik legfőbb okát – természetesen a sikeres operatív munka mellett – a bázis elöregedésében és ezzel összefüggésben a politikától való elfordulásában látták, és abban, hogy az esetleges utánpótlást jelentő fiatalok már az „újbaloldali»-anarchista eszmék” felé tájékozódnak. Utóbbiak „ellenséges” tevékenysége is a nézeteik egymás közötti kifejtésében, tendenciózus szociológiai felmérések készítésében, amatőr művészeti csoportok, illetve kommunák létrehozásában merült ki.⁴² (Igaz, kis számban ugyan, de még 1976-ban is derítettek fel a belügy előtt korábban nem ismert „új baloldali” személyeket.⁴³) Emellett figyelembe kell venni azt is, amire az állambiztonság értelemszerűen nem reflektálhatott, tudniillik a politikai légkör változását, a pártvezetésen belül a reformellenes vonal felülkerekedését. Ez egyrészt megnyugtathatta a „szektásokat”, másrészt a hivatalos szervek figyelmét is a „jobboldali” revizionisták felé irányította. Jól jelzi ezt a Lukács-tanítványok „antimarxista nézeteit” elítélő 1973-as hivatalos állásfoglalás, amely a kommunista gondolat történetének hatyúdalaként is értelmezhető⁴⁴ – a szovjet típusú (bol-

⁴¹ HU-ÁBTL 3.1.7. T-9731/1–2. Imre Katalin 1964-től zajló megfigyeléséről lásd még TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: I. m. 332–347. Vö. SZÖNYEI Tamás: I. m. 1098–1109.

⁴² Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni feladatokat szabályozó 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásának helyzetéről, 1977. március 15. HU-ÁBTL 1.11.1. 45-13-3/1977.

⁴³ 1977. szeptember 30-i főkapitányi értekezlet anyaga. Karasz Lajos állambiztonsági miniszterhelyettes referátuma, d. n. HU-MNL-OL XIX-B-1-x 123.

⁴⁴ PAPP István: *A magyar kommunisták 1918–1989*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024. 356.

sevik) kommunizmusának mindenképpen. A rezsim teljes eszmei kiüresedésétől nem lehetett független, hogy az 1970-es évek közepétől a „kétfrontos harc” kikopott a belügyi diskurzusból, így a különböző balos csoportok és a revizionisták kikerültek az állambiztonsági munka fókuszából, helyüket két új ellenséges kategória, a „polgári radikális” és a „nemzeti radikális” ellenzék foglalta el.

Ellenség a baloldalon

Arra vonatkozóan, hogy az állambiztonság pontosan mennyi „balos” személyt és csoportot tartott szemmel, csak elszórt adatok állnak rendelkezésre (ezeket fentebb ismertettem), így az „ellenségen” belüli arányukat is csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani. Az MSZMP VIII. kongresszusa utáni politikai helyzetet elemző, 1964-ben készült állambiztonsági jelentésben a 28-ból csak két oldalon volt szó a „szektáns [sic!], dogmatikus személyek ellenséges tevékenységéről”.⁴⁵ A következő években azonban a III/III. Csoportfőnökség tevékenysége egyre inkább a baloldaliak ellen irányult. 1970-es adatok szerint kulturális területen 86 „burzsoá” (nacionalista, antikommunista stb.) és 41 „revizionista”, ugyanakkor 173 „szektás”, súlyos törvénytelenységben részt vevő, valamint a kínai és albán képviselőre bejáró személy állt feldolgozás, illetve ellenőrzés alatt. 1968 és 1969 folyamán 298 ügyben 498 fő ellen jártak el, ebből 134 ellen nyílt nyomozást is indítottak: e személyek 35,7, illetve 46,3%-a volt „baloldali revizionista”. Ekkoriban annyira rájuk fókuszáltak, hogy „jobboldali” revizionista „vonalon lévő ellenséges személyek »eltűntek« operatív szerveink elől” – állapította meg egy jelentés. Az azon található (talán Baranyai György csoportfőnöktől származó) kézzel írt megjegyzés ezt azzal is magyarázta, hogy a

⁴⁵ Jelentés a belső ellenséges erők elleni harcról, d. n. [1964.] HU-ÁBTL 4.1. A-1353/1. 51–77.

szeztás platform „nyíltabban, kevésbé álcázva lép fel, néha agresszívabb is”.⁴⁶

Baranyai ekkor a témának szentelt előadásában fel kellett hogy hívja a figyelmet arra, hogy az „ideológiai-politikai harcot csak a kétfrontos harcra leszűkíteni hiba lenne”, a fő veszélyt továbbra is az imperializmus és a burzsoá ideológia jelenti.⁴⁷ (Szavai rímelnék Szirmai Istvánnak, az MSZMP Központi Bizottsága (KB) agitprop osztályvezetőjének 1958-as megfogalmazására, miszerint a kétfrontos küzdelmet azért kell megvívni a párton belül, hogy utóbbi megvívhassa „a maga egyfrontos harcát” a kapitalizmus ellen.⁴⁸) A figyelmeztetés súlyát jelzi, hogy pár évvel korábban a „Magyar Marxista–Leninisták Szövetsége” aláírással szétküldött, a szovjet és a magyar pártvezetést támadó leveleket még szokás szerint a nyugati „imperialista hírszerzőszervek” művének tekintették, amelyek a kínai álláspont terjesztésével igyekeztek zavart kelteni és gyengíteni a szovjetek pozícióit.⁴⁹ 1971-ben az izgatási ügyek elkövetőinek 4%-a volt „szeztás, dogmatikus” személy (néhány kivételtől eltekintve párttag).⁵⁰ 1973-ban a kulturális területen „szoros ellenőrzés” alatt tartott személyek között 40–45 volt „ábaloldali, anarchista”, 65–70 „jobboldali revizionista” és 85–90 „nacionalista”.⁵¹ E számok is jelzik, az 1970-es évek elejétől kezdve az állambiztonság egyre inkább a „jobboldali” („reakciós”, „nacionalista”, „polgári demokrata” stb.) ellenségre koncentrált.

⁴⁶ Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről, 1970. április 15. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15–23.

⁴⁷ Baranyai György: *A jobboldali és baloldali elhajlások elvi-politikai és gyakorlati kérdései*. BM Tanulmányi és Képzési Csoportfőnökség, [Budapest,] 1970. HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. [a továbbiakban: A-3017/1.] 10–11., 56–57.

⁴⁸ SZIRMAI István: *Harc a tömegekért. III. Küzdjük le a szektarianizmust. Népszabadság*, 1958. március 5. 2–3.

⁴⁹ Az 1964. május 21-i országos értekezlet anyaga. A legális csatornák vonalán folytatott ellenséges tevékenység felderítése és elhárítása, 1964. június. HU-MNL-OL XIX-B-1-x 44.

⁵⁰ Jelentés, 1971. november 30. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/3. 179–205.

⁵¹ Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról, 1973. március 13. HU-ÁBTL 1.11.1. 45–13-4/1973.

Az állambiztonság értelmezésében a baloldali személyek és csoportok a belső, ideológiai és kulturális területen támadó ellenség részét képezték, a különbséget csak az jelentette, hogy más „platformról” támadták a rendszert.⁵² (Ami például abban mutatkozott meg, hogy az izgatást elkövető „szektások” többsége „nem általában a szocialista társadalmi viszonyokat támadta, hanem a konkrét politikai és államvezetést, a szovjet párt- és államvezetést”.⁵³) Az 1960-as évek közepétől a különböző belső parancsok, utasítások a többi között a baloldali, szektás, dogmatikus ellenséggel szembeni harcot is előírták a belügyi szervek számára.⁵⁴ Ez a harc a dokumentumok alapján semmiben sem különbözött a „jobboldaliak” ellenitől, ugyanazokat a módszereket és eszközöket használták, mint azokkal szemben; megfigyelésükre és bomlasztásukra igénybe vettek hálózati személyeket, hálózaton kívüli társadalmi kapcsolatokat, és bevetettek különböző operatív technikai rendszabályokat is (lehallgatás, levélellenőrzés stb.). És mint láttuk, nyílt vizsgálati eljárást is indítottak ellenük. A baloldali „platformról” folytatott ellenséges tevékenység leggyakoribb formája a rendszerellenes izgatás volt, amely történhetett szóban vagy írásban, azaz ellenséges propagandaanyagok, rölapok stb. egymás közötti vagy postai úton való terjesztésében, illetve szórásában, de igyekeztek kiaknázni a legális publikációs eszközök (folyóiratok, klubok, körök, művészeti és irodalmi alkotások) adta lehetőségeket is. („Pl. a [!] Che Guevaráról írva megtalálták a módját annak, hogy politikai rendszerünket ellenséges formában bírálják.”⁵⁵) Ritkán ugyan, de szerveztek nyilvános demonstrációkat, többnyire a hivatalos

⁵² Lásd még Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről, 1970. április 15. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15–23. 45–13-9/1970.

⁵³ Jelentés, 1971. november 30. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/3. 179–205.

⁵⁴ Néhány példa: A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0014. számú parancsa, 1966. március 19. HU-ÁBTL 4.2. 10-21/14/1966.; A BM III/III. Csoportfőnökség ügyrendje [tervezet], 1968. április 17. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/1. 120–136.; A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 016. számú utasítása, 1973. július 4. HU-ÁBTL 4.2. 10-22/16/1973.

⁵⁵ Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről, 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236–252.

rendezvényeket, ünnepségeket felhasználva. Habár több ügyben is előkerült az illegális pártszervezés ötlete, szervezett, tagsággal és írott programmal rendelkező csoportot – a görög emigránsokon kívül – gyakorlatilag csak Pór György és társai hoztak létre 1967–1968-ban. (A „szektás” jellegű bűncselekmény különös és ritka formáját jelentette az Albániába történő „disszidálási” kísérlet: Nagy Sándor író a szabadulása után, 1967-ben, egy húszéves soproni fiatal 1973-ban próbálkozott ezzel, utóbbit – részben röplapterjesztésért – egy év börtönre ítélték.⁵⁶)

A baloldali ügyekben szereplők meghatározó csoportjait képezték az 1956 előtt valamilyen vezető állami vagy pártfunkciót betöltő, később leváltott káderek; az elbocsátott államvédelmi beosztottak; a görög és jugoszláv emigránsok; humán értelmiségiek (írók, kritikusok, tanárok); valamint fiatalok, főleg egyetemi és főiskolai hallgatók. (Egy jelentés züllött lumpenproletárokat, hippiket, huligánokat is említett, akik a rendszerrel való zsigeri szembenállásukat fejezték ki ilyen formában,⁵⁷ ám a jelek szerint ilyenek ellen nem indult eljárás.) „Fajsúlyos” politikusokkal az állambiztonságnak nem akadt dolga, az 1956 előtti vezetés prominens személyiségei ugyanis visszavonultak, valamelyes aktivitást csak Rákosi Mátyás és hazai rokonsága fejtett ki, de utóbbiak tevékenységi köre a családon és barátokon nem terjedt túl.⁵⁸ A III/III. Rákosi halála, illetve temetése kapcsán is számottevő mozgolódásra számított, ám végül a „Bíró-család és környezete részéről, de más hasonló személyek részéről sem” tapasztaltak „ellenséges tevékenységet”.⁵⁹

Az érintett párttagok magas száma miatt ezek az eljárások fokozottabb pártellenőrzés mellett zajlottak. Az MSZMP területileg

⁵⁶ HU-ÁBTL 3.1.9. V-154420., V-159388. Volt, akinek 1973-ban sikerült eljutnia Albániába, ám nem politikai okokból, így menedékjogot sem kapott, hanem átadták a magyar hatóságoknak: HU-ÁBTL 3.1.9. V-160392.

⁵⁷ Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről, 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236–252.

⁵⁸ Szektás, dogmatikus elemek tevékenységéről szerzett tapasztalatok, 1967. szeptember 30. HU-ÁBTL 2.7.2. 41-9-174/1967.

⁵⁹ Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról, 1973. március 13. HU-ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973.

illetékes megyei (fővárosi) első titkárát már arról értesíteni kellett, ha baloldali jellegű ellenséges tevékenység gyanúja állt fenn, párttagok esetében pedig már az előzetes ellenőrző munka megkezdéséhez is az első titkár engedélyére volt szükség.⁶⁰ Az 1964 tavaszán egyszerre indított három ügyről a felső pártvezetést is tájékoztatták, és azzal a Politikai Bizottság is foglalkozott.⁶¹ A belügy egyébként a koordinációs értekezleten kívánta biztosítani, hogy a PB „figyelmeztetése” alapján „az ítéletek helyesek és differenciáltak legyenek”.⁶² Itt feltehetően csak az általános jogpolitikai elvek érvényesítéséről volt szó, a görög „szakadár” kommunisták ellen viszont kifejezetten a legfelső pártvezetés felhatalmazásával, illetve engedélyével indítottak nyomozást.⁶³ A kádári vezetés nyilván el akarta kerülni, hogy a politikai rendőrség a pártszervek tudta nélkül dolgozzon kommunistákkal szemben, és az operatív beosztottak egy részében is bizonytalanság keletkezett e tekintetben. „Úgy vetődik fel, hogy hogyhogy, hát kommunista ellen dolgozzak én? Hát ilyen már volt” – fogalmazott az 1965. januári belügyi értekezleten Benkei András belügyminiszter, aki azonban megnyugtatta kollégáit: akkor „rossz értelemben” folyt ez a munka, most viszont csak azokkal szem-

⁶⁰ Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről. 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236–252. Vö. KRAHULCSÁN Zsolt: A pártelit „mentelmi joga” a Kádár-korszakban. A pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági nyomozások szabályozása. In: HORVÁTH Zsolt–KISS Réka–SIMON István (szerk.): *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 205–263.

⁶¹ HU-ÁBTL 2.7.2. 41-9/21/1964. március 19.; Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. május 13-án tartott üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. 5/334. ó. e. A pápai ügyben készített egyik feljegyzést az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályától kapták vissza a vizsgálók: Kísérőlevél, 1964. április 25. HU-ÁBTL 3.1.9. V-152635/2. 171.

⁶² Feljegyzés Nagy Sándor, Babári Tibor, Ráduly Mihály és társaik államellenes bűnügye nyomozásáról, 1964. május 9. HU-ÁBTL 3.1.9. V-153667/2. 165–175.

⁶³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. december 12-én tartott üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. 5/441. ó. e. Vö. Jelentés a Politikai Bizottságnak, 1968. február 29. HU-ÁBTL 3.1.5. O-18468/1.

ben lépnek fel, akik túllépték a „pártszerűség” kereteit, azaz nézeteiket, véleményüket a hivatalos fórumokon kívül fejtették ki.⁶⁴

Benkei az MSZMP KB 1969. novemberi ülésén azt fejtegette, hogy csak alapos indokkal indítanak eljárást, egyébként az „ideológiai kérdésekben tévelygők, vagy akár ellenséges világnézetű személyek ellen a marxista világnézetet és nem a rendőrséget állítjuk szembe”.⁶⁵ A káros nézetekkel szemben „tollat és nem bilincset kell ragadni” – fogalmazta át a miniszter szavait Baranyai György III/III. csoportfőnök pár héttel később az állambiztonsági vezetőknek a „jobboldali és baloldali elhajlások időszerű elvi-politikai kérdéseiről” tartott előadásán. Ő is hangsúlyozta, hogy az állambiztonsági szerveknek csak bűncselekmény gyanúja esetén szabad fellépniük, elismerve, hogy nem könnyű, és a kollégáknak nem is mindig sikerül megtalálni egy „téves” nézet kifejtése és az ellenséges tevékenység (izgatás) közötti határvonalat.⁶⁶ Pár évvel korábban például Harangozó Szilveszter csoportfőnök-helyettes kifogásolta, hogy egy jelentés túl sokat foglalkozik a Pór Györgyék „felelőtlen” nézeteivel: „Nem azért foglalkozunk velük, mert ilyen nézeteik vannak, hanem mert ezen nézetek alapján törvényellenes tevékenységet folytatnak.”⁶⁷ Látnunk kell: a figyelemztetésekre azért volt szükség, mert végső soron – pártvezetés iránymutatásai alapján, az aktuális helyzetnek és koncepciónak megfelelően – az állambiztonság feladata volt eldönteni, egy-egy

⁶⁴ Az 1965. január 22-i országos értekezlet jegyzőkönyve. HU-MNL-OL XIX-B-1-x 45. A „politikai bizonytalansághoz” lásd még: Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről. 1970. május 4. HU-ÁBT L 4.1. A-1353/2. 236–252. A „Társaskör” fedőnevű ügyben kihallgatott tanár, költő visszaemlékezése szerint, amikor kiderült, hogy éppen Szamuely Tibor életrajzán dolgozik, a kihallgatótiszt megdöbben: „Mi történik itt, miért hallgatom ki ezt az embert? – ez volt az arcára írva.” SIMOR András: Figyelő-dosszié. *Ezredvég*, 1999/7. 58.

⁶⁵ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1969. november 26–28-án megtartott üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. 4/102–103. ó. e. Idézi, kissé pontatlanul: HU-ÁBT L 4.1. A-3017/1. 7.

⁶⁶ HU-ÁBT L 4.1. A-3017/1. 51–52. Máshol így fogalmaz a szerző: „Ideológiai felfogással szemben ideológiai felfogásunkat – torz politikai nézetekkel szemben helyes politikai nézeteinket kell szembeállítani.” Uo. 38.

⁶⁷ Összefoglaló jelentés a „Bölcselkedők” fn. ügyben, 1967. május 24. HU-ÁBT L 3.1.7. T-9731/1. 126–135. Harangozó kézzel írt megjegyzése július 5-én kelt.

„szektás” (és „revizionista”) tevékenység ellenségesnek számít-e, vagy sem.

A döntés során az operatív beosztottaknak nem a „torzítások megjelenési formáit, hanem a lényegét” kellett nézniük, a „lényeg” pedig a kétféle „elhajlás” esetében azonos volt, ezért „az ellenük való harcnak is közösnek kell lennie” – fogalmazott Baranyai. Hiszen a „revizionizmus” és a „szektarianizmus” között „több az azonosság, mint a különbség. Sőt! Alapvető kérdésekben »átfedik« egymást”, és „gyakorlati következményeikben” sem különböznek: a „jobboldali” és a „baloldali revizionizmus” egyaránt fékezi a szocializmus fejlődését, akadályozza annak felépítését. (Vegyük észre, a – más szövegekben is előkerülő – kifejezéspár önmagában a kettő közötti lényegi hasonlóságot kívánta kifejezni.) Baranyi azonban azonkívül, hogy mindkettő az MSZMP hivatalos politikájához képest „hibás”, „helytelen”, „tudománytalan” nézet, semmilyen hasonlóságot nem tudott felmutatni, sőt ellentmondásokba is keveredett: egyszerre állította, a jobb- és baloldali revizionisták szerint *egyáltalán nincs*, meg azt, hogy a baloldaliak szerint *túl sok* a demokrácia.⁶⁸ A kulturális elhárítást szabályozó, pár hónappal később elkészült belügyi parancs már nemcsak a kétféle „revizionista”, hanem a „burzsoá” platformról támadó ellenség lényegi azonosságát hangoztatta: „Politikai, ideológiai alapállásuk különbözősége ellenére az ellenséges cselekmények síkján közös nevezőre jutnak.”⁶⁹

Az állambiztonság mindent megtett, hogy személyi és szervezeti kapcsolódásokat találjon a különböző „platformok” között. Már 1963 júliusában megállapították, hogy a szektás csoportok „lényegében a jobbról támadókat erősítik”, és sokan „lecsatlakoznak” a revizionistákhoz vagy „egyéb burzsoá ideológia alapján állókhoz”.⁷⁰ Ilyen „lecsatlakozásra” azonban számottevő mértékben csak az 1970-es évek közepétől került sor. Ekkoriban az „anti-marxista” (azaz revizionista) és az „álmarxista” (azaz a „szektás,

⁶⁸ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 25–26.

⁶⁹ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0022. számú parancsa, 1970. szeptember 25. HU-ÁBTL 4.2. 10-21/22/1970.

⁷⁰ Jelentés az ideológiai vonalon folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről, 1963. július 22. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/1. 8–13.

dogmatikus platformról induló, jelenleg az anarchizmus különböző árnyalatainak talaján álló”) értelmiségi csoportok között összefogásra, „egységfront” kialakítására irányuló törekvéseket is tapasztaltak, bár az erről szóló jelentés semmilyen konkrét bizonyítékkal nem szolgált.⁷¹ (Csakúgy, mint pár évvel korábban, amikor arról írtak, hogy „ellenséges személyek és csoportosulások – céljaik elérése érdekében – hajlandók félretenni más politikai arculatú csoportokkal, esetenként jelentősebb személyekkel szembeni fenntartásaikat, és összefogni velük”.⁷²) A „szektások” fő alakjának tartott Imre Katalinról éppenséggel azt állapították meg, hogy elhatárolja magát a revizionistáktól és azok „szövetkezésére” vonatkozó elképzeléseitől, és nem értett egyet az „újbaloldali anarchisták” jobboldallal való összefogásával.⁷³

A „baloldali” ellenség

A kádári apparátusnak – középutasságát bizonytandó – a „kétfrontos harcban” szüksége volt a baloldali ellenségre, ám mégiscsak igazolni kellett, hogy egy kommunista vezetésű, elvileg a szocializmust építő rezsim ellenségében (még hozzá eszmei, ideológiai alapon) miként lehettek kommunisták. Megoldásként az állambiztonság nemcsak a bal- és jobboldali ellenség lényegi hasonlóságát hangsúlyozta, hanem minden elvi különbséget is el kívánt tüntetni közöttük – magyarán, a baloldaliaktól elvitatta a baloldaliságot. Árulkodóak Baranyai György csoportfőnök szavai: „az imperialisták által bátorított reakciós összeesküvők” ellen akkor is fel kell lépni, ha „kommunistának is nevezik magukat”.⁷⁴ Azaz valójában nem azok, amit Baranyai azzal is kifejezett, hogy a „baloldal(i)”-t következetesen idézőjelben használta, miközben a „jobboldal(i)”-t sohasem. Ugyanezt

⁷¹ Jelentés, 1974. március 7. HU-ÁBTL 3.1.7. T-9481/3. 31–35.

⁷² Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről. 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236–252. Szinte szó szerint így fogalmaz: HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 50.

⁷³ Javaslat Imre Katalin ügyében bizalmas nyomozás bevezetésére, 1974. december 23. HU-ÁBTL 3.1.7. T-9731/1. 30–33.

⁷⁴ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 6.

az eljárást alkalmazta egy 1965-ös belügyminiszteri parancs (itt a „szocialista” is idézőjelben szerepel),⁷⁵ de a Pór György által szervezett szemináriumok jelzőjét – „marxista” – is következetesen idézőjelbe tették a különböző dokumentumokban.⁷⁶ Ebbe a narratív stratégiába illeszkedett az is, hogy – fentebb erre több példát is láthattunk – a szóban forgó személyeket és csoportokat „álbaldali”, „álmарxista” stb. jelzővel illették.⁷⁷ (Odáig persze nem mentek el, hogy jobboldalinak nevezzék őket; Pór György és Haraszi Miklós nyilvántartó kartonján ugyan az áll, hogy a „szechtás [sic!], dogmatikus” írók „szélsőjobboldali” írásait népszerűsítették, ez azonban elírásnak tekinthető, a kartont kitöltő beosztottban működő reflex eredményének tudható be.⁷⁸)

Azzal is igyekeztek diszkreditálni őket, hogy vitatták motivációik eszmei, ideológiai jellegét, azokat „személyes”, egzisztenciális, illetve biológiai tényezőkkel helyettesítve: amikor a „szechtások” a munkásosztály vezető szerepének visszaszorulásáról beszéltek, valójában a saját vezető pozíciók elvesztését siratták; a fiatalok pedig csak az életkorukból fakadóan, a „romanticizmusra való hajlam következtében” fordultak a „balos» anarchista jellegű eszmei áramlatok” felé.⁷⁹ Előbbi jól példázzák az éveken át megfigyelt miskolci „dogmatikusok”, akikről szinte kivétel

⁷⁵ A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 006. számú parancsa, 1965. február 5. HU-ÁBTL 4.2. 10-21/6/1965.

⁷⁶ Lásd Pór György operatív nyilvántartó kartonja. HU-ÁBTL 2.2.1. I/2. 7.; Haraszi Miklós operatív nyilvántartó kartonja. HU-ÁBTL 2.2.1. I/7. 8.

⁷⁷ Lásd még Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról, 1973. március 13. HU-ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973.; A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 016. számú utasítása, 1973. július 4. HU-ÁBTL 4.2. 10-22/16/1973.

⁷⁸ Pór György operatív nyilvántartó kartonja. HU-ÁBTL 2.2.1. I/2. 7. Haraszi Miklós operatív nyilvántartó kartonja. HU-ÁBTL 2.2.1. I/7. 8. A szimpla tévesztésre utal, hogy utóbbin később áthúzták a „jobboldali” kifejezést, illetve egy, a karton szövegét visszaadó kérdőjegyben is kérdőjelet tettek a szó mellé: Kérdőjegy, 1968.július 8./július 11. HU-ÁBTL 3.1.7. T-9481/1. 34/1-2.

⁷⁹ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 20-21., 44. Hasonló értelmezéssel máshol is találkozhatunk: Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről, 1970. április 15. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15-23.; Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről, 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236-252.; Jelentés, 1971. november 30. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/3. 179-205.

nélkül azt állapították meg, hogy korábbi vezető beosztásukból való leváltásuk miatt (jellemzően művezetők lettek, esetleg fizikai munkakörbe kerültek vissza) „erősen sértődött” vagy „sértett” személlyé váltak. Ám „ha újra funkcióhoz jutnak, azonnal megváltoznak, kielégíti őket a funkcióból adódó vezetési, illetve bizonyos dolgokba való beleszólási becsvágy” – értékelte az egyikük magatartásában bekövetkezett változást egy operatív tiszt.⁸⁰ Az utóbbival kapcsolatban a Pór György és társai ügyében készült összefoglalóból érdemes idézni: e „fiatalok tudatában” az a téves képzet alakult ki, hogy az osztályharc látványos barikádharcot jelent; „világmegváltó” és „romantikus” elképzelésekkel mentek az egyetemre; „nosztalgia támadt bennük a »forradalmi« idők iránt”; gondolkodásuk „jellegzetesen értelmiségi-kispolgári, álforradalmi, ultraradikális”.⁸¹

Azzal, hogy az 1970-es évek elejére az állambiztonság gyakorlatilag a sértett felnőttekre („szektásokra”) és a forradalmi romantikát hajszoló fiatalokra („anarchistákra”) szűkítette a baloldali „ellenséget”, lényegében a politikai jelleget tagadta meg tőlük. Jellemző, hogy Baranyai György a bal- és jobboldali revizionistákról szólva idézőjelbe tette a „politikacsináló” kifejezést.⁸² A politikai jelleget azonban nem vitathatták el tőlük teljesen, hiszen az állambiztonság mégiscsak politikai bűncselekmények (gyanúja) miatt foglalkozott velük. Arról nem is beszélve, hogy a „balos” erők felmutatása önmagában politikai célt szolgált: annak igazolását, hogy lehetne ez még rosszabb is. Hiszen a „baloldaliak” már 1956 után a „rég”, „szektás” politika visszatérésében reménykedtek, de csatlakozniuk kellett, ezért fordultak szembe a párt vezetésével.⁸³ Ez ugyanis nem volt hajlandó „a korábbi osztályharc módjainak és eszközeinek” felélesztésére,

⁸⁰ „Ormai László” fn. ügynök jelentése, 1968. május 16. HU-ÁBTL 3.1.2. M-29619. 46.

⁸¹ Összefoglaló-értékelő jelentés Pór György és társai bűnügyében, 1969. február 20. HU-ÁBTL 3.1.9. V-154419/8. 202–248. (Az idézett szövegrészek a 228–230. oldalon találhatók.)

⁸² HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 17.

⁸³ Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről, 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236–252.

mert azt vallotta: „Nem helyes hetediziglen üldözni az embereket, tíz és százezreket, sokkal korábbi – negyedszázad előtti – helyzetükért.” A szöveg azt sugallja, hogy a „szektások” ezt hoznák vissza, nemzetközi téren pedig szakítanának a békés egymás mellett élés elvével, és még egy atomháború kirobbantásától sem riadnának vissza. A kulturális és művészeti életben is „szeretnék azt a monopolhelyzetet élvezni vagy visszahozni, amelyet történelmünk során már élveztek. Amikor nem művészetükkel és értékeikkel védtek magukat, hanem erővel, adminisztratív eszközökkel”, és „ha tehetnék, legszívesebben adminisztratív módon hallgattatnák el mindazokat, akik nem felelnek meg ideológiai »ízlésüknek«”.⁸⁴

Ebben az értelmezési keretben a „baloldal” retrográd, visszahúzó erőként jelent meg („megrettenve az újtól, »megálljt« kiáltanak, azt latolgatják, hogy jobb a bevált régi”⁸⁵). Az állambiztonsági szövegekben és a korabeli nyilvánosságban nem véletlenül használták rájuk a „szektás” és „dogmatikus” kifejezéseket: ezek még a Rákosi-kornál is korábbi „sötét” múltat idéztek meg, a középkorét. E terminusok a vallási fanatizmus, sőt örület képzetét hívják elő, egy olyan irracionális magatartását, illetve attitűdét, amely a modern, tudomány uralta világtól idegen, nem „normális”. (Épp ésszel ki akarná visszahozni a Rákosi-korszak terrorját? Nem mellesleg, az eljárások többségében a gyanúsítottakról elmeszakértői vélemény készült.) Azaz hiába erősítgette Baranyai, hogy a „szektásság nem a butaság, a revizionizmus nem a bölcsesség terméke”,⁸⁶ az állambiztonság maga is nagyban hozzájárult az ilyesfajta szemlélet újratermeléséhez. Azzal, hogy a baloldali ellenséget (is) a hátrahagyott múlt maradványaként, annak reprezentánsaként jelenítették meg, a kádári rezsim a múlt árnyaitól megszabadított, de legalábbis megszabadítandó örök jelent, a békés építőmunka időszakát, a kornak való megfelelést, sőt a korszerűséget képviselhette. (Nem véletlen, hogy

⁸⁴ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 22–25., 29., 38.

⁸⁵ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 16.

⁸⁶ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 35.

az „érett” kádárizmus fő legitimációs és identifikációs eszköze a modernizáció volt.⁸⁷⁾

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kádári vezetés által elfoglalt mérsékelt, kiegyensúlyozott (és kiegyensúlyozó) pozíciónak ne lett volna időbelisége: a „kétfrontos harcnak” is volt múltja. Baranyai hosszasan fejtegette, hogy a marxista munkásmozgalomban az egyedül helyesnek tekintett tudományos szocializmus képviselői mindig is küzdöttek az egyaránt tudománytalan baloldali „előreszaladások” és a jobboldali „visszahúzó tendenciák” ellen. Külön kiemelte Lenint, aki egyaránt harcolt a revizionista, opportunista irányzatokkal, illetve a kommunizmus „gyerekbetegségének” tekintett baloldalisággal.⁸⁸ A kortárs „baloldali elhajlókról” szóló fejtegetései azonban ellentmondtak a történeti felvezetésének, hiszen nála a baloldal volt a visszahúzó erő. Az új baloldali, radikális, „anarchista”, azaz a „túlzó” forradalmisággal jellemzett csoportokat sem ő, sem más állambiztonsági szövegek nem tekintették „előreszaladóknak”: a kádári értelmezés szerint ők nem a párt előtt jártak az egyetlen helyesnek tartott úton, hanem tévúton szaladgáltak. Nyilván ezért használták rájuk az „anarchista” kifejezést, amely nem a pontos ideológiai beazonosításukat, hanem a diszkreditálásukat szolgálta. A szó széles körben egyrészt a zavarosfejű káosz hívó, másrészt a terrorista képzetét hívta elő a 19. század második felétől kezdve. Utóbbi az 1970-es években, a nyugat-európai politikai terrorizmus felfutása idején különös jelentőséggel bírt.

Mindez ismételten megmutatja, hogy az állambiztonsági iratokból nem annyira a korszak „baloldali ellenzékéről” nyerhetünk ismereteket, sokkal inkább az állambiztonságról és a rezsim jellegéről. A kádári vezetés által hirdetett és a politikai rendőrség által is folytatott „kétfrontos harc” ugyan nem a politikai mező egészét tekintve, hanem, mondjuk így, a kommunista mozgalmon belül pozicionálta középre a kádári irányvonalat, ám

⁸⁷ TAKÁCS Tibor: Egy szolid diktatúra. I. m.

⁸⁸ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 8–9. Vö. Vlagyimir Iljics LENIN: *A „baloldaliság”, a kommunizmus gyermekbetegsége*. Magyar Helikon, Budapest, 1980. Lásd még KONOK Péter: *„...a kommunizmus gyermekbetegsége”? Baloldali radikalizmusok a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.

az ehhez kapcsolódó érvelés, miszerint a kérdések siettetése és késleltetése egyaránt hibás, lényegét tekintve konzervatív politikai attitűdöt tükröztek. Az olyan megfogalmazások, mint az „egészséges meggyőződésen alapuló nézetváltozás fejlődésünk szükséges része”,⁸⁹ a „maoista politikai *kalandorság*”,⁹⁰ vagy a „*divatos* anarchista »guevarista« újbaldali nézetek”,⁹¹ a konzervatív reálpolitika és fontolva haladás koncepciójába illeszkedtek. (Valóban, mi sem állt távolabb a kádári berendezkedéstől, mint a kaland és a divat.) A magát forradalminak tekintő rezsim immanens konzervativizmusa véleményem szerint szerepet játszott abban, hogy fellépett a radikális erőkkel szemben, még ha annak forradalmi gyökerei miatt ezt nyíltan nem ismerhette el (ezért lettek a balos fiatalok „álradikálisok”). A rendszert illető ellentmondás (szavakban forradalmi, lényegében állagörző) jól tetten érhető a Pór György és társai ügyében készített összefoglalóban: ezek a fiatalok „az elméletet dogmaként kezelve és fetisizálva vizsgálták”, ezért nem értették meg, hogy „a szocialista társadalom építésének jelenlegi szakaszában a látványos forradalmi tettek helyett a szocializmus teljes felépítése, a szorgos, mindennapi gazdasági építő-, kulturális nevelőmunka van napirenden”, és azt elpolgáriasodásként interpretálták.⁹²

A hatalom képviselőit érzékenyen érintette, hogy szembesítették őket azokkal az ideológiai, eszmei alapokkal, amelyekre szavakban még hivatkoztak, ám – jó bolsevikként szilárdan ingadozva, vagy konzervatív „hamis realistiként” rugalmasan – elszakadtak. Nem lehet véletlen, éppen ekkoriban, az 1970-es évek elején a nyilvános diskurzusban is megjelent a „mindennapok forradalmisága”.⁹³ A fenti szembesítőket viszont – szélsőséges,

⁸⁹ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 17., 36.

⁹⁰ HU-ÁBTL 4.1. A-3017/1. 43.

⁹¹ Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről, 1970. május 4. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/2. 236–252.

⁹² Összefoglaló-értékelő jelentés Pór György és társai bűnügyében, 1969. február 20. HU-ÁBTL 3.1.9. V-154419/8. 202–248.

⁹³ Alapos elméleti kifejtése: KIRÁLY István: A mindennapok forradalmisága. *Kortárs*, 1973/11. 1791–1808., 1973/12. 1969–1988. Vö. PAP Milán: *A párttal, a néppel... Eszmék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban*. Mathias Corvinus Collegium, Budapest, 2021. 161–181.

túlzó mivoltukat hangsúlyozandó – „ultrabaloldalinak” bélyegezték. A jelzőt már Imre Katalinék köre megkapta, amely az állambiztonság szerint „az ellenforradalom után létrejött úgynevezett Tűztáncosok ultrabaloldali szárnyából alakult”, míg máshol „kommunista avantgarde csoport”-ként hivatkoztak rájuk, ami, valljuk meg, megint csak konzervatív alapállásból számíthatott pejoratív jelzőnek.⁹⁴ Ez a „konzervativizmus” természetesen nem explicit politikai ideológiaként értendő, hanem egyfajta politikai gyakorlatként vagy az amögött meghúzódó attitűdként. Ezzel együtt sem szabad figyelmen kívül hagyni ugyanakkor, hogy itt egy diktatórikus rezsimről volt szó, amely minden, a hatalmi kontroll alól kibújni igyekvő, azaz a politikai részvétel igényével fellépő, ám a különböző nómenklatúrákban pozícióval nem rendelkező személyt és csoportot a *bürokratikus normalitás* elleni támadásként és veszélyforrásként kezelt. Hiszen azok felsőbb jóváhagyás nélkül, sőt arra igényt sem tartva kívántak eszmét cserélni, tiltakozni vagy felvonulni, ami a hatalom reakcióját váltotta ki akkor is, ha a fenti cselekedetek olyan célokat követtek, mint amelyeket elvileg a hatalom is magénak vallott.⁹⁵

Végezetül még egy lényeges tényezőről kell szólni. A III/III. Csoportfőnökség 1963 júliusában úgy értékelte, hogy a szekta csoportok a szovjet és a kínai kommunista párt között kibontakozó vita hatására kezdtek mozgolódni. Bár Kiss József kulturális elhárításért felelős osztályvezető vitatta ezt, azt állítva, hogy az „aktivitás ezen a téren nem a szovjet–kínai vitával jelentkezett először”, a felhozott példái (SZKP XII. kongresszusa, MSZMP határozatai, 1963-as amnesztia stb.) éppenséggel a jelentés megállapítását támasztották alá.⁹⁶ Amelyet annak

⁹⁴ Javaslat a „Társaskör” fn. ügyben bomlasztásra, 1965. március 4. HU-ÁBTL 3.1.7. T-9731/1. 74–79. „Teleki” fn. kapcsolat jelentése, 1964. május 29. Uo. 49–50. (A jelző a tartóisttől származott.)

⁹⁵ A bürokratikus normalitás fogalmához lásd RAINER M. János: Diákmozgalom és elhárítása. I. m. 78.

⁹⁶ Jelentés az ideológiai vonalon folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről, 1963. július 22. HU-ÁBTL 4.1. A-1353/1. 8–13. Feljegyzés „az ellenséges ideológia és nézetek terjesztéséről szerzett ismereteink, az elhárító munka helyzete és feladatai” című anyag vázlatához, 1963. augusztus 10. Uo. 4–5.

beismeréseként is lehet értelmezni, hogy az állambiztonság figyelme a fenti vita nyomán, sőt amiatt fordult a „szejtások” és „álradikálisok” felé – más olvasatban: teremtette meg azokat. Ezek a személyek azért (is) váltak ellenséggé, mert szovjet–kínai konfliktusban utóbbiak mellé álltak, vagy legalábbis afelé tájékozódtak, ezzel pedig a Kádár-rendszer egyik alapkövét, a szovjet szövetséget, a Szovjetunió iránti feltétel nélküli elkötelezettséget támadták. Nem véletlen, hogy az 1960-as években szinte kivétel nélkül csakis olyan csoportok ellen indult eljárás, amelyek kapcsolatban álltak a budapesti kínai és az albán nagykövetségekkel. Ebben az időszakban mindenki gyanússá vált, aki bejárt a külképviseletekre, amelyek megfigyelését akkoriban a III/III. végezte, ami jelzi, hogy nem kémelhárítási, hanem ideológiai ügyről van szó.⁹⁷

A kínai és albán diplomaták, követségi alkalmazottak propagandaanyagokkal, brosúrákkal látták el a hozzájuk betérőket, ám volt, hogy szervezkedésre biztatták őket, sőt egy 1964-es jelentés szerint maguk is létrehoztak „illegális csoportosulásokat, sejteket”.⁹⁸ Albániában állítólag még kiképzőtábor felállítását is tervezték, hogy „terrordiverziós” cselekményekre készítsenek fel embereket.⁹⁹ Az állambiztonság a szejtás csoportok visszaszorú-

⁹⁷ A III/III. 1967-ben 70 olyan személyről tudott, aki rendszeresen bejárt ezekre a követségekre, további 90 pedig levelezésben állt azokkal. Szejtás, dogmatikus elemek tevékenységéről szerzett tapasztalatok, 1967. szeptember 30. HU-ÁBTŁ 2.7.2. 41-9-174/1967. (Mint láttuk, 1970-re ez a szám több százra nőtt.) Lásd még például HU-ÁBTŁ 3.1.2. M-30936., M-30936/1-3., M-35352. Az 1970-es években már a kémelhárítás figyelte az albán és a kínai követséget: „Temesvári” fn. tmb. jelentése, 1975. december 12. HU-ÁBTŁ 3.1.5. O-17930. 120–122. „Michel” fn. tmb. jelentése, 1976. április 30. HU-ÁBTŁ 3.1.2. M-38105. 42–43. (Utóbbi a III/III. hálózati személye volt, de a kínai nagykövetségen folytatott beszélgetéséről a III/II. részére írt jelentést.)

⁹⁸ Jelentés a belső ellenséges erők elleni harcról, d. n. [1964.] HU-ÁBTŁ 4.1. A-1353/1. 51–77. A kínai és albán diplomaták szerepéről lásd még Az 1965. január 22-i országos értekeztet jegyzőkönyve. (Benkei András előadása.) HU-MNL-OL XIX-B-1-x 45. Jelentés, 1971. november 30. HU-ÁBTŁ 4.1. A-1353/3. 179–205.

⁹⁹ Jelentés a baloldali revizionista platformról ellenséges tevékenységet folytató személyek és csoportok helyzetéről, 1970. május 4. HU-ÁBTŁ 4.1. A-1353/2. 236–252. A kínaiak szerepét a „szejtás, dogmatikus” tevékenységben két évvel korábban Benkei András belügyminiszter is kiemelte: Az 1968. április 25-i országos értekeztet jegyzőkönyve. HU-MNL-OL XIX-B-1-x 57.

lásának egyik fő okát – az előregedés mellett – abban látta, hogy az 1970-es évek elején csökkent a kínai és az albán nagykövetségek propaganda- és szervező tevékenységének intenzitása, és megszakították a kapcsolatot a magyar hatóságok által „leleplezett” személyekkel.¹⁰⁰ Az 1971 után az állambiztonság látókörébe került balos fiatalokról már nem is tudták kimutatni, hogy összeköttetésben álltak volna a kínai és az albán külképviseletekkel. Az „idősebbekhez” tartozó Tabák András és Zalka Miklós ugyanakkor még az 1980-as években is kapcsolatot tartottak a kínai nagykövetséggel.¹⁰¹

Végszó?

Az állambiztonság nagyobb számban a rendszerváltás idején foglalkozott ismét baloldali csoportokkal, újonnan alakult alternatív szerveződésekkel (például az anarchista Autonómia Csoport, a progresszív baloldali értelmiségiek által létrehozott „ellen-Jurta” rendezvény és a Baloldali Alternatíva Egyesülés).¹⁰² A figyelem 1989 második felétől egyre inkább a „keményvonalas” szervezetek (például a Munkások Marxista–Leninista Pártja¹⁰³), köztük az addigi állampárt vezető személyiségeinek a nevét viselő (Kádár

¹⁰⁰ Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról, 1973. március 13. HU-ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973. A régivágású szektásokról a jelentés alapján készített utasítástervezet is megállapította, hogy „táboruk csekély”: A Magyar Népköztársaság belügyminiszterhelyettesének ... számú utasítása a 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtására, 1973. Uo. 45-13-4/1973. (A norma kiadására nem került sor.)

¹⁰¹ A III/II. Csoportfőnökség 11. számú napi operatív információs jelentése, 1983. január 17. HU-ÁBTL 2.7.1. A III/II. Csoportfőnökség 25. számú napi operatív információs jelentése, 1983. február 4. Uo. A III/II. Csoportfőnökség 248. számú napi operatív információs jelentése, 1983. december 20. Uo. Tabák az albán külképviselettel is kapcsolatban volt: A III/II. Csoportfőnökség 156. számú napi operatív információs jelentése, 1979. augusztus 8. Uo. A III/II. Csoportfőnökség 166. számú napi operatív információs jelentése, 1979. augusztus 22. Uo.

¹⁰² Ezekkel kapcsolatban leginkább napi operatív információs jelentések maradtak fenn: HU-ÁBTL 2.7.1.

¹⁰³ HU-ÁBTL 3.1.5. O-20052.

János Társaság,¹⁰⁴ Münnich Ferenc Társaság¹⁰⁵) szervezetek, a párton belüli Marxista Egységplatform¹⁰⁶ és az újjászervezés alatt álló MSZMP¹⁰⁷ felé fordult. A gyorsan változó politikai viszonyok között helyét kereső politikai rendőrség ugyanis többek között a „szélsőségek” elleni fellépésben találta meg a feladatát, legyenek azok jobb- vagy baloldaliak.¹⁰⁸ Az állambiztonság – pusztán létét igazolandó – immáron a politikai mező egészére vonatkoztatva felélesztette a „kétfrontos harcot”, amihez ellenséget kellett találnia – a baloldalon ezek a keményvonalasok lettek. (A BM III/III-4. Osztály, miközben 1989 nyara után a korábbiakat megszüntette, bizalmas nyomozást is elrendelt egy „baloldali konspirált fegyveres szervezkedés felderítésére”.¹⁰⁹)

Az állambiztonság értelmezése természetesen nem légyeres térben született: miként korábban a kádári ideológiai államapparátusok egyikeként azonosította a baloldalt a sztálinizmussal,¹¹⁰ úgy most azok posztkádári változatának részeként lehelt új életet a „kétfrontos harcba”, újraélesztve egyszersmind a „szektás, dogmatikus”-diskurzust. Ezzel maga is tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a „baloldali” alapvetően „keményvonalas állampárti”, azaz tulajdonképpen „sztálinista”, illetve „rendpárti”, „diktatórikus” jelentést vegyen fel a rendszerváltás idején. És ezáltal közvetetten ahhoz is, hogy az 1990 utáni hegemon diskurzusban a legutóbbi időig a „baloldali” az „utódpártival” volt egyenértékű. Ez azonban, ahogy mondani szokás, már egy másik történet.

¹⁰⁴ HU-ÁBTL 3.1.9. V-167218.

¹⁰⁵ HU-ÁBTL 3.1.5. O-20055.

¹⁰⁶ A BRFK 96. számú napi operatív információs jelentése, 1989. június 8. HU-ÁBTL 2.7.1.; A BRFK 100. számú napi operatív információs jelentése, 1989. június 14. Uo.

¹⁰⁷ Jelentés, 1989. december. HU-ÁBTL 1.11.6. (4. d.)

¹⁰⁸ Erről lásd MÜLLER Rolf-TAKÁCS Tibor (szerk.): *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.

¹⁰⁹ Feljegyzés, 1990. január 11. HU-ÁBTL 1.11.6. (4. d.)

¹¹⁰ Lásd SZIGETI Péter: Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok. In: KRAUSZ Tamás-SZIGETI Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan Kiadó-Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 13–52., különösen: 19.

BARÁTH MAGDOLNA

A magyar gazdasági reform és szovjet fogadtatása

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.4>

Meghiúsult reformkísérletek

Az 1968. január 1-jével indult „új gazdasági mechanizmusról” több közgazdasági és politikai feldolgozás, illetve néhány történeti munka is született az 1980-as évek második felében,¹ de ezek az írások többnyire nem alapultak, akkoriban még nem is alapulhattak kiterjedt levéltári kutatómunkán. Sajnálatos módon azonban a korábban titkos dokumentumok kutathatóvá válása a rendszerváltást követően sem adott igazán új lendületet a téma alapos feldolgozásának. Különböző aspektusokból jó néhány munka foglalkozott a reformmal, de monográfia mindaddig nem született erről a fontos kérdésről.²

¹ A fontosabbak ezek közül: ANTAL László: *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (a továbbiakban: KJK), Budapest, 1985; BEREND T. Iván: *Gazdasági útkeresés 1956–1965*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983; BEREND T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja*. KJK, Budapest, 1988; BRÓDY András: A gazdasági mechanizmus bírálatának három hulláma. *Közgazdasági Szemle*, 1983/7–8. 802–807.; FÖLDES György: *Hatalom és mozgalom (1956–1989)*. Reform Kiadó–Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989; KORNAI János: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság. *Gazdaság*, 1987/2. 5–47.; LENGYEL László: *Végkifejlet*. KJK, Budapest, 1989; PETŐ Iván: A gazdaságirányítási mechanizmus és reform megítélésének változásai a hatvanas évek közepén. *Medvetánc*, 1986/4–1987/1. 63–100.; PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. KJK, Budapest, 1985; SZAMUELY László (vál. és szerk.): *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése. 1954–1978. A szocialista gazdaság mechanizmusának kutatása*. KJK, Budapest, 1986.

² A témáról a XX. Század Intézet 2023-ban tett közzé egy szakirodalomra alapozott rövid, közérthető összefoglalót:

Első lépésnek a közfelfogás a Nyers Rezső által vezetett „agytörősz” létrehozását tekintti, ami az MSZMP Központi Bizottsága akkori gazdaságpolitikai titkárának informális közgazdasági tanácsadó testületeként alakult meg 1963-ban.³

A reformelképzelés nem volt előzmények nélküli. Az első kísérletek még Nagy Imre miniszterelnökségének idejére nyúltak vissza. Az átfogó gazdasági reform kérdése 1956–1957 fordulóján azután újra napirendre került. Akkor a Kádár-adminisztráció részben ígéretei, részben a politikai és gazdasági helyzet súlyossága következtében mind rövid, mind középtávon nagy hatású, generális változtatásokra kényszerült, illetve látszólag rászánta magát, hogy egyszerűsítse a központi intézményrendszert és felkészüljön a gazdaságirányítás teljes átalakítására. Ennek vezérlésére önmagában a régi intézmények egyike sem volt alkalmas. A Minisztertanács 1956. november 19-én 10.012/1956. (XI. 21.) számú határozatával hozta létre a Gazdasági Bizottságot (GB), eredetileg azzal a feladattal, hogy megfelelő szakemberek bevonásával a gazdasági jellegű, külkereskedelmi és nagyobb külföldi hitelügyi kérdésekben a kormányülést előkészítse.⁴ Formális határozat hatáskörének megállapításáról ugyan nem született, gyakorlatilag mégis alapvetően két feladatot látott el: valamennyi fontos gazdasági kérdést megtárgyalt és a kormány elé terjesztett, bizonyos – közelebbiről meg nem határozott – gazdasági kérdésekben pedig önálló döntést is hozhatott. A GB tehát egyfajta gazdasági „csúcsminisztérium” feladatát kellett hogy betöltse,

<https://www.xxszasadintezet.hu/a-gazdasagi-mechanizmus-reformja-a-magyar-szocialista-gazdasagiranyitasi-modell/> (Letöltve: 2025. 08. 05.).

³ FERBER Katalin–REJTŐ Gábor: *Reform(évf)fordulón.* KJK, Budapest, 1988. 20. – Lásd erről a *Múltunk* e számában: PAP Milán: Gazdasági reform és munkásellenzéke. A reformhálózat működése és ellenzékének fellépése. *Múltunk*, 2025/3. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.6>

⁴ Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7. – 1958. január 25. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: BARÁTH Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. 38. – Tagjai kezdetben Apró Antal, Kossa István, Rónai Sándor voltak, de a Minisztertanács határozott arról is, hogy munkájába vonják be Gáspár Sándort. A határozat szövegét közli: BARÁTH Magdolna–FEITL István–NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–RIPP Zoltán (szerk.): *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei V.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 317.

amely részben kormányzati, részben tárcaközi, részben miniszteriális jogokat is gyakorolhatott.⁵

A Gazdasági Bizottságnak nem kis szerep jutott azoknak a javaslatoknak a kidolgozásában, amelyek a gazdaságirányítási rendszernek a kormány november 4-i felhívásában megígért átalakítására vonatkoztak. A kormány 1956. december 6-i ülésén már nagyszabású munkálatokat kezdeményezett a gazdaság működési rendszerének felülvizsgálatára. Az előterjesztést Kossa István jegyezte,⁶ s abban azt javasolta, hogy a kormány határozottan foglaljon állást a tervgazdálkodás folytatása mellett, de az addigi merev megkötöttségektől mentesen. Úgy vélte:

A jövőben a tervgazdálkodásunk fő célja, hogy a lakosság fogyasztási szükségletét a megtervezett életszínvonal-emelkedés mértékében feltétlenül biztosítsa. A második fő feladata az, hogy megfelelő nagyságú export révén biztosítsa az egész magyar ipar, közte a lakosság fogyasztási szükségletét kielégítő ipar nyersanyagellátását és az egyéb beszerzéseket. A harmadik feladata a tervgazdálkodásnak a bővített újratermelés biztosítása a beruházások révén. Ezt azonban semmilyen körülmények között sem szabad olyan mértékben tervezni, hogy az a lakosság életszínvonalának rovására menjen.

Szükségesnek tartotta, hogy az Országos Tervhivatal éves, illetve hosszabb időszakra szóló – három-öt éves – tervet készítessen, ez a terv azonban csak keret legyen, melyet a vállalat üzemi tanácsával – és legkiválóbb szakembereivel – meg kell tárgyalni, s a javaslatokat figyelembe véve alulról felfelé véglegesíteni. „Ez azonban nem lenne törvény, amelytől való eltérés büntető szankciókat vonna maga után, hanem olyan népgazdasági keret, amely mutatná a népgazdaság egyes ágai között lévő arányokat, a fejlődés mértékét, s amelyből következtetni lehetne a fejlődés további ütemére.” Kossa előterjesztésében foglalkozott a vállalati munkás öngazgatás kérdésével, a „termelő minisztériumok”

⁵ A Gazdasági Bizottság megalakulásáról és működéséről lásd BARÁTH Magdolna: A Gazdasági Bizottság 1956–1957-ben. *Levéltári Közlemények*, 2007/2. 213–251.

⁶ Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei. I. m. 93. A további idézetek a következő oldalakon találhatók.

összevonásával és az új ipari minisztériumok belső felépítésének megváltoztatásával, a létszámleépítés, valamint az árrendszer problémájával is. Javaslatai azonban nem mindenben nyerték el a Minisztertanács tetszését, ezért a kormány úgy határozott, hogy ezeket a kérdéseket közgazdászokból és vezető gazdasági szakemberekből álló bizottsággal a Gazdasági Bizottság dolgoztassa ki és terjessze a kormány elé.

A kormányülést követően Apró Antal levélben fordult Friss Istvánhoz, amelyben Kossához hasonlóan ő is a kormány gazdasági programjának kidolgozását sürgette. Apró Antal mindenekelőtt egy olyan gazdasági munkaprogram összeállítását szorgalmazta, amely fontossági sorrendben jelölte volna meg a legsürgősebb tennivalókat, ugyanakkor szakemberek bevonásával a perspektivikus kérdéseket is napirenden tartotta, illetve kidolgoztatta volna.

A Minisztertanács 1956. december 20-án tért vissza a kérdésre, és tudomásul vette, hogy a Gazdasági Bizottság az egyes kérdések kidolgozására tíz bizottságot hozott létre, melyekbe vezető közgazdászokat és más szakembereket hívott meg.⁷

Három bizottság vezetésére régi kisgazdapárti szakembert kértek fel: a Közgazdasági Bizottság vezetőjének Varga Istvánt, a Külkereskedelmi Bizottság elnökének Bognár Józsefet, a Pénzügyi Bizottság vezetőjének Rácz Jenőt. Ők az MSZMP korábbi nyilatkozatai alapján egy koalíciós politikai berendezkedés reményében hajlandónak mutatkoztak az együttműködésre, részt vállaltak egy részletes kormányprogram kidolgozásában, de a miniszterelnökhöz címzett 1957. január 12-i levelükben az együttműködést politikai feltételekhez kötötték.⁸

Végül tizenegy szakértői bizottságban több mint kétszáz különböző pártállású elméleti és gyakorlati közgazdász közel fél éven át dolgozott a program előkészítésén. Az átfogó reform

⁷ Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei. I. m. 127. A GB határozatát közli: BARÁTH Magdolna–FEITL István–NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–RIPP Zoltán (szerk.): I. m. 325.

⁸ HU-MNL OL M-KS 288. f. 23/1957/22. ó. e. A levelet és Kádár arra adott válaszána ismertetését lásd NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–URBÁN Károly (szerk.): *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II.* Intera Rt., Budapest, 1993. 227–228.

azonban 1957 tavaszán lekerült a napirendről, a Közgazdasági Bizottságnak a gazdasági mechanizmus reformját ajánló öszszegző jelentését is ad acta tették 1957 nyarán. A politikai vezetés arra a következtetésre jutott, hogy alapvető irányváltoztatás nélkül, körütekintóbb tervezéssel és irányítással biztosítható a gyors, de kiegyensúlyozott fejlődés.

Egy újabb reformkísérlet: feltételek és körülmények

Pető Iván és Szakács Sándor véleménye szerint a második ötéves terv tapasztalatai szültkék azt a felismerést, hogy az addigi eszközökkel a gazdasági folyamatok nem szabályozhatók kellő mértékben, s lényeges változtatások nélkül újratermelődnék a már meghaladottnak vélt problémák és hibák. Mindez olyan szemléltváltozást indított el, ami végül az MSZMP KB 1964. decemberi határozatában nyert megfogalmazást.⁹

A gazdasági reform előzményeinek vizsgálatakor a témával foglalkozó kutatók nagy hangsúlyt helyeznek a belső problémák elemzésére. Ezek azonban nem voltak egyediek. A hatvanas évek első felében valamennyi KGST-tagországnak szembe kellett néznie a gazdasági növekedés lassulásával, a mezőgazdasági termelés elégtelenségével, a műszaki-technikai lemaradással, az egyensúly fenntartásának problémáival,¹⁰ amelyek szinte kényszerítették a változást.

A Szovjetunióban 1962 őszén kezdődött az első reformelképzelések vitája,¹¹ amelyek Hruscsov 1964. októberi leváltása után gyorsultak fel, és a későbbiekben – az akkori szovjet miniszterelnök neve után – „Koszigin-reformként” váltak ismertté.

⁹ PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: I. m. 408–409.

¹⁰ ANTAL László: I. m. 89.

¹¹ Az SZKP KB 1962. novemberi plénuma a gazdasági-közigazgatási körzetek összevonásáról és az országos ágazati irányítás új módú megteremtéséről döntött. 1963 elejétől a körzetek száma 47-re csökkent, az ország területét 17 nagy tervezési régióra osztották. Az egységes műszaki fejlesztés érdekében országos ágazati főbizottságokat szerveztek. Az 1962. novemberi KB-ülés döntött az ipari és mezőgazdasági pártbizottságok különválasztásáról, ami az ágazati szemlélet erősödését jelezte.

Az NDK-ban az „új gazdasági rendszer” 1963 közepétől lépett életbe, Csehszlovákiában pedig 1965 januárjában született döntés a gazdaságirányítási rendszer reformjáról. Az elképzelések közös jellemzője volt, hogy a tervutasításos gazdaságirányítás problémáinak okát a tervszámítási eljárások hiányosságaiban látták, és a megoldást a központi tervezés minőségének megjavításától várták.¹²

Az NDK-ban és Csehszlovákiában már megkezdett reform tapasztalatai iránt a magyarországi munkálat megindulásakor nagy érdeklődés mutatkozott. Az MSZMP KB Államgazdasági Osztályának munkatársai 1965 februárjában tettek látogatást az említett két országban és az ottani reformokkal kapcsolatos benyomásaikról készült jelentést elküldték a Politikai Bizottság tagjainak és póttagjainak, a KB titkárainak és a Központi Bizottság tagjainak, valamint a KB osztályvezetőinek.¹³

A magyar delegáció tagjai úgy vélték, hogy az NDK új gazdaságirányítási rendszere valójában nem kidolgozott, hanem kidolgozás alatt álló koncepció, amelynek néhány sarkalatos elemét meghatározták és általánosan bevezették. Megítélésük szerint ez a tervutasításos jellegű és erősen centralizált régi gazdasági mechanizmusnak kisebb-nagyobb tökéletesítését jelentette. Az NDK-ban a vállalatok számára kötelező tervmutatók széles köre – habár a korábbi időszakhoz képest csökkent – jellemző maradt. Az újonnan bevezetett termelői árrendszer az akkori magyar árrendszernek felelt meg: az ipari vállalatoknak alig volt közvetlen érdekeltségük az export és import gazdaságosságában. A jelentés készítői úgy vélték, hogy az NDK-ban „még nem oldották meg a tervezési rendszer megváltoztatását és ésszerű összekapcsolását, összhangba hozását a gazdasági emelők (anyag-ösztönzők) rendszerével”.

A jelentés szerint Csehszlovákiában az új gazdaságirányítási rendszer szempontjából döntőnek tekintették az egységes koncepció előzetes kialakítását, amelynek lényege „a központi ter-

¹² VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: RAINER M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok.* 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 101.

¹³ A jelentést lásd HU-MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/1. ó. e.

vezés és az áruviszonyok közötti kapcsolat újszerű felfogása”. A csehszlovák reform több hasonlóságot mutatott a magyarországi új gazdaságirányítási rendszerrel, amennyiben az ottani irányelvek is abból indultak ki, hogy a központi terv funkciója a népgazdaság alapvető arányainak, strukturális átalakulásának, a műszaki fejlesztés irányainak, a kádereképzés fő feladatainak meghatározása és az azokhoz szükséges anyagi feltételek biztosítása, továbbá a nemzetközi munkamegosztásból következő fő feladatok kijelölése és megvalósításuk biztosítása.

Nyers Rezső számára 1966 tavaszán az MSZMP KB Államgazdasági Osztálya feljegyzést készített a Szovjetunió gazdasági reformjának néhány kérdéséről is. A dokumentum olyan problémákat vetett fel, mint a hiánygazdálkodás, a tervutasítások és a közgazdasági módszerek szerepe, a vállalatok helye, szerepe – amelyekről akkor még a Szovjetunióban is élénk viták folytak.¹⁴

A közgazdászok egy része az ipar 1962–1963-ban végrehajtott magyarországi átszervezését az 1968-as reform közvetlen előzményének tekinti. Vannak azonban olyan vélemények is, miszerint az ipar átszervezése egy másik irányítási reform vonalán indult el, amit az 1965–1966-os fejlemények teljesen háttérbe szorítottak, így valójában „az átszervezett és túlcentralizált ipar súlyos tehertételként jelent meg a tervszerű piacsabályozás koncepcióját végrehajtani kívánó gyakorlati szakemberek számára”.¹⁵ Varga Zsuzsanna szintén az iparszervezet 1962–1964. évi átalakításának kudarcában látta annak okát, hogy a magyar vezetés – habár a gondok hasonlóak voltak – a KGST-tagországok többségétől eltérő utat választott, és nem a tervszámítási eljárások tökéletesítésének irányában kereste a kiutat.¹⁶

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága számára készített tájékoztató jelentés a KB 1962. február 9-i, „A gazdaságvezetés továbbfejlesztéséről” szóló határozatának végrehajtásáról megállapította, hogy az csak részben valósult meg, a gazdaságirányítás

¹⁴ HU-MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/1. ö. e.

¹⁵ VIGVÁRI András: A magyar gazdasági reformfolyamat néhány kérdéséről. *Múltunk*, 1991/4. 106.

¹⁶ Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 101.

továbbfejlesztése újabb lépéseket követel.¹⁷ Ezek irányát a vállalati önállóság kiszélesítésében, a vállalaton belüli és a vállalatok közötti szakosítás elmélyítésében, az irányítás szervezetének módosításában jelölte meg. A Politikai Bizottság tudomásul vette és helyeselte, hogy a KB illetékes osztályai megkezdték a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztését szolgáló átfogó javaslatok kidolgozását. „Ez foglalja magában a termelői árrendszer, a nyereség-érdekeltségi rendszer, az önálló import-export stb. problémáinak megoldását is.”

A Gazdasági Bizottság 10.101/1963. sz. határozatával létrehozott tárcaközi bizottság javaslata is a reformfolyamat kezdeti vonulatához illeszthető. Az 1964 májusában a GB elé terjesztett javaslat szerint,

[...] amikor az Országos Tervhivatal elnöke a bizottság javaslatait előterjeszti, nem mellőzhető, hogy arra is utaljon, miszerint a tervgazdálkodás konkrét rendszere (gazdasági mechanizmus) nem függetleníthető az adott gazdasági helyzetből adódó gazdaságpolitikai intézkedésektől, sőt ezek között rendkívül szoros kölcsönhatások érvényesülnek. A következő években a célkitűzések (beruházás, import és annak felhasználására a legcélszerűbb, szükségleteknek megfelelő termelési szerkezet stb.) kialakítása feltétlenül szigorú központi intézkedéseket tesz szükségessé, ugyanakkor a célkitűzések megvalósítására a nagy vállalati egységeknek az eddigieknél is nagyobb hatáskör megadása látszik célszerűnek.¹⁸

Az előterjesztés javasolta a tervlebontásos rendszer korszerűsítését. Csökkenteni kívánták a termelési értékmutatók jelentőségét, fenn kívánták tartani a tervmutatók körére vonatkozó ágazati miniszteri hatáskört, és fokozottabban be kívánták vonni a nagyvállalatokat a népgazdasági tervezés folyamatába.

A javaslat decentralizálni kívánta a termékforgalmazás rendszerét, és a szükségletek szerint kötött szállítási szerződések alapján tartották célszerűnek a népgazdasági tervcélok kialakítását. A beruházások terén a konkrét döntések központosítását meghatározó értékhatár felemelésével növelni kívánták a minisz-

¹⁷ HU-MNL OL M-KS 288. f. 11/1290. ó. e.

¹⁸ HU-MNL OL XIX-A-16-a 817. d. 129. t.

tériumok és a nagyvállalatok hatáskörét. Az előterjesztés foglalkozott a munkaügyi és az ösztönzési kérdésekkel, az ügyvitellel, az ipar és a külkereskedelem kapcsolatával. Hangsúlyozta az árreform szükségességét is, de azt olyan horderejű kérdésnek tekintették, amely érinti a mechanizmus többi elemét is, és így módon „túlmege az ipar átszervezéséből adódó közvetlen feladatokon, és előkészítése is hosszabb időt vesz igénybe”.

Varga Zsuzsanna azt hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaságban az 1960-as évek elején elindult reformfolyamat volt az, ami lendületet adott az általános gazdasági reformmunkálatok megindításának. Mivel a termelőszövetkezeteknél értékes gyakorlati tapasztalatok gyűltek össze a piac, az anyagi érdekelttség, a vállalati önállóság szerepével kapcsolatban, az általános reformmunkálatok során a szövetkezeti szektorban bevált üzemszervezési, gazdálkodási, vállalkozási formákat az állami vállalatok esetében is igyekeztek hasznosítani.¹⁹ A reformmunkálatokban kulcsszerepet játszó Nyers Rezső egy interjúbán maga is megerősítette, hogy a Pénzügyminisztérium az MSZMP KB Államgazdasági és Mezőgazdasági Osztályainak részvételével a mezőgazdaság ár-, adó és pénzügyi rendszerének felülvizsgálatáról készített 1963-as elemzés „a mezőgazdaság vonaláról már belement a gazdasági mechanizmus kérdéseibe [...] lényegében ez már az »ősmechanizmus« kérdésfelvetése volt agrárvonalon”.²⁰

A mezőgazdaságban megindult reformmunkálatok egyik meghatározó törekvése arra irányult, hogy a jogi szabályozást összhangba hozzák a termelőszövetkezetek gazdálkodási gyakorlatában bevált, de az eredeti alapszabály előírásaitól eltérő üzem- és munkaszervezési, munkadíjazási megoldásokkal.²¹ A másik célkitűzés az volt, hogy felszámolják azokat a kötöttségeket, amelyek mind a tagság, mind a téeszüzem szintjén jelentkező érdekeltégi problémák rendezését akadályozták. Az 1963-as téesz-törvény tervezete egyrészt kimondta, hogy a termelőszövetkezet olyan mezőgazdasági nagyüzem, amely az önálló elszámolás elve

¹⁹ JUHÁSZ Pál: Zsákutcában van-e a magyar mezőgazdaság? *Medvetánc*, 1988/1. 197–211.; SZAMUELY László (vál. és szerk.): I. m. 316–340.

²⁰ FERBER Katalin–REJTŐ Gábor: I. m. 20.

²¹ VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 107.

alapján vállalati jellegű gazdálkodást folytat, másrészt hangsúlyozta a termelőszövetkezet szervezeti és gazdasági önállóságát.²²

A termelőszövetkezetek önálló elszámolásának és vállalati jellegű gazdálkodásának megteremtéséhez azonban nemcsak a közgazdasági és jogi szabályozáson kellett változtatni, hanem az állami irányító szervezeten is. A mezőgazdasági reformjavaslatok már 1963-ra elkészültek, de jóváhagyásukat akkor elhalasztották.

A gazdasági, tervezési gondok kiéleződése, a nemzeti jövedelem növekedésének lelassulása, a fizetési mérleg problémái, az adósságállomány növekedése azonban a magyar politikai vezetést a helyzettel való kritikus szembenézésre késztették. A második öt éves terv időszakában jelentkező gazdasági problémák megoldására tett különféle részintézkedések (így a beruházások 1964. évi visszafogására tett kísérlet) kudarca láttán az MSZMP KB Államgazdasági Bizottságában 1964 nyarán készült el a javaslat „a gazdasági vezetés továbbfejlesztésére vonatkozó munka irányítására és programjára”. 1964. július 21-én a bizottság úgy határozott, hogy „beindítja a gazdasági vezetés átfogó felülvizsgálatát, amely kiterjed a termelési, árképzési, ösztönzési, pénzügyi, finanszírozási, gazdálkodási rendszerünkre és a gazdaság szervezetére”.²³

A kialakult helyzettel való kritikus szembenézésre első ízben az MSZMP KB 1964. december 10-i ülésén került sor. Az ülésről kiadott Tájékoztató²⁴ a gazdasági eredmények számbavétele mellett a hangsúlyt a hiányosságok felsorolására és az ezek felszámolását célzó teendőkre helyezte. A KB a negatív jelenségeket négy fő csoportba sorolta: 1. a termelés gazdaságosságának növekedése elmaradt a követelményektől; 2. az export mennyisége az importszükségletekhez viszonyítva nem kielégítő; 3. a központi tervező és irányító szervek engedékenységet tanúsítanak

²² VARGA Zsuzsanna: Mezőgazdasági reformmunkálatok (1961–1964). *Múltunk*, 2000/2. 253–282.

²³ Idézi BEREND T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja*. I. m. 217.

²⁴ A dokumentumot közli: VASS Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 94–109.

a népgazdaság erőforrásait meghaladó törekvésekkel szemben; 4. az állami és pártmunka a gazdasági irányítás különböző szintjein nem megfelelő.

A Központi Bizottság határozata nem a problémák megoldásának módjában, hanem az önkritikában és a gondok feltárásának nyíltságában mutatott változást a korábbi időszakhoz képest. A gazdasági mechanizmus előkészítésének történetében mégis fontos szerepet játszott, mert ez a határozat döntött arról, hogy két év alatt el kell végezni az érvényben lévő gazdasági mechanizmus kritikai értékelését, és annak alapján ki kell alakítani a korszerűsítés átfogó koncepcióját. A határozat a mechanizmus egészének felülvizsgálatával az Államgazdasági Bizottságot bízta meg, amelynek a szakértők munkájára támaszkodva 1966 elejéig kellett a munkát elvégezni. „A felülvizsgálatnak a közvetlen gyakorlatot is szolgálnia kell. Azokat a változtatásokat, melyek megértek és végrehajthatók, már menet közben is be kell vezetni a gyakorlatba.”²⁵

A határozat alapján tizenkét munkabizottság alakult. A kritikai vizsgálattal 1965 nyarára készültek el, és az annak nyomán összeállított koncepciót a Központi Bizottság 1965. november 18–20-i ülésére terjesztették be. Az ülésen elfogadott „Kiinduló irányelvek”²⁶ határozták meg a további változtatások jellegét, és ezek már a reform minden lényeges elemét tartalmazták.

A kritikai megállapításokból következően a reformprogram kidolgozásakor az irányelvek szerint növelni kellett a népgazdasági tervezés tudományos megalapozottságát, főként az olyan „változó tényezők” megtervezésében, mint a technika fejlődése, a lakosság keresletének és a külföldi vásárlók igényeinek változása. A dokumentum a népgazdasági tervezés alapvető feladatának a gazdaságfejlesztés fő célkitűzéseinek és a gazdaságnövekedés optimális egyensúlyt biztosító fő arányainak a megtervezését tartotta. A tervezőmunka gerincét a középtávú (ötéves) tervezésnek kellett képeznie, de nagyobb szerepet szántak a hosszú távú,

²⁵ Uo. 107.

²⁶ Lásd Az MSZMP Központi Bizottságának kiinduló irányelvei a gazdaság-irányítási rendszer reformjára. In: Vass Henrik (szerk.): I. m. 249–262. A további idézetek ebben a dokumentumban találhatók.

tíz–húsz éves tervezésnek. A termelőerők és eszközök optimális felhasználása, a gazdasági hatékonyság növelése érdekében jelentősen bővíteni kívánták a vállalatok önállóságát, hatáskörét és felelősségét. Ezt úgy tartották lehetségesnek, hogy „az állami szervek a népgazdasági tervek megvalósítását ne a különböző tervmutatók lebontásával, tehát ne az egyes tervmutatószámok adminisztratív előírásával irányítsák, hanem főként közgazdasági eszközökkel, s csak ott kerüljön sor adminisztratív utasításra, ahol az előbbi eszközök nem hatékonyak”. A vállalatok irányításával megbízott állami szerveknek (minisztériumoknak) a vállalatok gazdasági tevékenységét két szempontból kellett meghatározniuk és ellenőrizniük: egyrészt a központi fontosságú műszaki fejlesztési célok megvalósulásának szempontjából, másrészt az éves zárómérlegek elemzésével és felülvizsgálatával; harmadrészt fokozatosan meg kellett szüntetniük a vállalatok felé történő „tervlebontásokat” és a gazdaságirányítás „tervutasításos” formáját. Az Irányelvek szerint a vállalatoknak az éves és többéves tervüket maguknak kellett elkészíteniük. Az állami szervek szükség esetén „közérdekből” beavatkozhattak a vállalatok önálló hatáskörébe, „ennek azonban normális körülmények között nem szabad rendszerré válnia”.

Az Irányelvek emellett előírták egy egységes elveken nyugvó árrendszer kialakítását, amely

[...] az árak arányai és a jövedelmezőség révén a jelenleginél helyesebben orientálja a termelőket és fogyasztókat a gazdasági döntésekben: elősegíti a termelési tényezőkkel való ésszerű takarékoskosságot, a termelés idomulását a szükségletekhez (piaci igényekhez), a korszerűbb termékek elterjedését, a gazdaságosabb fogyasztási struktúra kialakulását.

A vállalatok anyagi érdekeltségi rendszerét az önálló gazdasági elszámolás elvének következetes és teljes alkalmazására kívánták építeni; a vállalatoknak megfelelő önállósággal és érdekeltséggel kellett rendelkezniük mind a vállalati pénzeszközök felhasználása, mind a munka díjazásának tekintetében.

Az Irányelvek a mezőgazdaságban a reform fő irányát az önálló gazdálkodás fejlesztésében és a közgazdasági eszközökkel történő irányítás hatékonyabb és differenciáltabb kiépítésében

jelölték meg. Itt is alapelveként határozták meg, hogy „az adminisztratív jellegű beavatkozást tovább kell szűkíteni, majd megszüntetni”.

A pártvezetés az új gazdasági mechanizmust ismertető propagandában tudatosan törekedett arra, hogy a változások jelentőségét csökkentse, s inkább a fokozatosságot, a politikai folyamatosságot hangsúlyozza. Pető Iván szerint ennek az volt az oka, hogy a vezetés – az 1956-os tapasztalatokból kiindulva – radikális változtatások helyett a korrekciós problémakezelésre törekedett.²⁷ A reform bevezetését megelőző időszakban a vezető politikusok beszédeiben, a napilapokban és szaklapokban közölt írásokban az jutott kifejezésre, hogy a változtatásokat a fejlődés adott szintje teszi szükségessé; az extenzív fejlődés tartalékai kimerültek, az intenzív fejlődéshez új eszközökre van szükség. Nyers Rezső ezt azzal indokolta:

Két okunk van rá, hogy a gazdaságirányítási módszereket és ösztönzőket felülvizsgáljuk. Az egyik az, hogy gazdaságpolitikai céljaink közül egyesek különösen előtérbe kerültek; [...] a műszaki fejlesztés, a külkereskedelmi hatékonyság, a termelékenység, a gazdaságosság. [...] Mostani vizsgálódásunknál az alapelv az lehet, hogy a vállalati cselekvést közelebb hozzuk a népgazdasági érdekhez, a központi tervben foglalt fő feladatokhoz. [...] Az irány az legyen, hogy a vállalatoknak valamivel nagyobb önállóságot, manőverezési lehetőséget biztosítsunk a népgazdasági terv keretén belül és ezzel együtt nagyobb felelősséget is.²⁸

A Központi Bizottság 1965 novemberi határozata²⁹ zöld utat adott a további reformmunkálatoknak, amelyek második szakaszában a részletes irányelvek kidolgozása volt a fő feladat. Ezeket az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1966. május 3-i ülésén vitatta meg,³⁰ és a végső döntést az MSZMP Központi Bizottsága 1966. május 25–27-i ülése hozta meg.³¹

²⁷ PETŐ Iván: I. m. 63.

²⁸ NYERS Rezső: Az öt éves terv derekán. *Társadalmi Szemle*, 1964/2. 19.

²⁹ A Politikai Bizottság 1965. november 9-i ülésének jegyzőkönyve. „A gazdasági rendszer átfogó vizsgálata.” HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/379. ó. e.

³⁰ A testületben lefolytatott vitát lásd HU-MNL OL M-KS 288. f. d. 5/394. ó. e.

³¹ VASS Henrik (szerk.): I. m. 304–454.

Ezt követően – a Gazdasági Bizottságban lezajlott vita eredményét is figyelembe véve – előterjesztés készült a Minisztertanács számára a gazdasági reform végrehajtása érdekében szükséges tennivalókról. A kormány 2012/1966. (VI. 12.) számú határozata a határidők és felelősök megnevezésével lényegében kijelölte a reform előkészítésének kormányzati ütemtervét.³² A dokumentum első helyen – 1967. I. negyedévi határidővel – utasította az Országos Tervhivatal vezetőjét a különböző időtartamú népgazdasági tervek elkészítésére vonatkozó elvek és módszerek, valamint a központi szabályozási rendszer alkalmazási elveinek és koordinációs rendszerének, illetve a vállalati tervezés új elveinek és módszereinek kidolgozására. Ugyanebben az időszakban az OT elnökének és a pénzügyminiszternek ki kellett dolgoznia a beruházási rendszer általános elveit, a beruházási döntési jogköröket, az egyeztetési és jóváhagyási eljárás egyszerűsítését, valamint a beruházások új hitelfinanszírozási és lebonyolítási rendjét.

Az árreform bevezetésével kapcsolatos feladatok kidolgozásával az Országos Árhivatal elnökét és az érdekelt minisztereket bízták meg. Ezen a területen a legfontosabb feladat a felső szintű számítások elvégzéséhez szükséges megfelelő részletességű árváltozási index elkészítése volt, amelyet 1967. június 30-ig kellett közölni az Országos Tervhivatallal és a pénzügyminiszterrel. A határozat szerint az árrendezési munkákat úgy kellett ütemezni, hogy a konkrét árak (induló árak) megállapítása valamennyi gazdálkodó egységnél folyamatosan történjék, de legkésőbb 1967. szeptember 1-jéig befejeződjen.

A pénzügyminiszter, a munkaügyi miniszter és az Országos Tervhivatal elnöke 1967. I. negyedév végéig kapott határidőt a vállalati jövedelemszabályozás és a vállalati anyagi érdekeltség módszereivel kapcsolatos kérdések (jövedelemelvonás, adó- és dotációs rendszer, vállalatoknál maradó nyereség felhasználására, a vállalati bérgazdálkodásra és az anyagi érdekeltség komp-

³² A napirend vitája és a határozat: HU-MNL OL XIX-A-83-a-343/4-1966 170–185. A Minisztertanács 1966. június 9-i jegyzőkönyve: „A gazdaság reformjával kapcsolatos feladatok.” Az idézett szövegek a jegyzőkönyvben találhatók. A határozat megjelent a *Határozatok Tára* 1966/9. számában.

lex rendszerére vonatkozó elvek) kidolgozására. Ugyancsak ezen időszak alatt kellett elkészíteni a hitel- és pénzforgalmi rendszer kialakításával kapcsolatban a forgóeszköz-finanszírozás hitelpolitika irányelveit, a vállalatok közötti elszámolás rendszerének, valamint a bank és a vállalatok új kapcsolatának elveit.

A határozatban felsorolt témák között szerepelt még a műszaki kutatómunkák koordinációs rendszerének kialakítása, a találmányi és újítási rendszer továbbfejlesztésére vonatkozó javaslatok elkészítése, valamint a külkereskedelmi és belföldi áruforgalom lebonyolításával kapcsolatos intézkedések kidolgozása.

A reform előkészítése során a mezőgazdaság területén elsődleges feladatnak tekintették a termelőszövetkezetek új gazdálkodási, jövedelemelvonási és anyagi érdekeltségi rendszerének kidolgozását, a termelőszövetkezetek hitelrendezését, az állami feldolgozás új rendjére és a mezőgazdasági áruforgalomban részt vevő szervek együttműködésére vonatkozó javaslatok elkészítését, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek feldolgozó és értékesítő tevékenysége alapelveinek meghatározását.

A reformmunkálatok mindezen felül érintették a tanácsok gazdasági tevékenységét is. Ezzel összefüggésben a kormányhatározat a tanácsok gazdasági tevékenységével összefüggő hatósági jellegű funkciók jogszabályi rendezését, a különböző szintű tanácsok gazdasági feladatainak elhatárolását írta elő. Ehhez kapcsolódva többek között szabályozni kellett a tanácsi tervezés rendszerét, a tanácsi költségvetés jóváhagyási rendjét, valamint a tanácsok saját pénzügyi alapjainak képzésére vonatkozó irányelveket.

Átfogó javaslatot kellett készíteni a gazdasági reform követelményeinek megfelelő új állami ellenőrzési rendszerről, és az ezzel kapcsolatos jogszabályi rendezés elveiről, az új adatszolgáltatási rendszer kialakításáról, valamint az egységes számviteli rendszer szabályairól.

A gazdasági reform előkészítése során javaslatot kellett tenni a minisztériumok és főhatóságok új feladatkörének, ügyrendjének és hatáskörének megállapítására. A határozat ezenkívül előírta még, hogy „[a] gazdasági reform bevezetésével párhuzamosan, folyamatosan módosítani kell az érvényben lévő jogszabályokat,

meg kell határozni azokat, amelyeket átmeneti rendelkezésekkel kell helyettesíteni, illetve amelyeket hatályon kívül kell helyezni”.

A kormányhatározat a Gazdasági Bizottságot bízta meg az-
zal, hogy irányítsa a gazdasági mechanizmus munkájában
rész vevő szervek munkáját, folyamatosan tárgyalja meg a
mechanizmus reformjával kapcsolatos javaslatokat, és gondos-
kodjék a szükséges kormány-előterjesztések kidolgozásáról és
benyújtásáról. A Gazdasági Bizottságnak tehát meghatározó
szerepe volt a reformfolyamatban, hiszen a gazdaságirányítási
rendszer reformjával összefüggő valamennyi kérdés előbb ez elé
a testület elé került, és számos esetben a GB határozta meg a
Minisztertanácsnak benyújtandó előterjesztések szempontjait és
az előkészítő munka irányelveit. Ennek megfelelően a Gazdasági
Bizottság 1967 első negyedében a reformmal kapcsolatos szá-
mos kérdést rendezett és az ütemterv szerint haladt a kormány
jogalkotási munkája is. Mindez azt mutatta, hogy 1967 az új
gazdasági mechanizmus előkészítésének legfontosabb éve lett.

Párdi Imre, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának
vezetője 1967. január 13-án arról beszélt a budapesti szovjet
nagykövetnek, Fjodor Jegorovics Tyitovnak, hogy az osztálynak
fontos feladatai vannak a gazdasági reform bevezetésének elő-
készítésében. Párdi három olyan kérdéscsoportról tett említést,
amelyeket ezzel kapcsolatban meg kellett oldani. Ezek között so-
rolta fel „a marxizmus-leninizmus ideológiáján alapuló” reform
elméleti kérdéseit, az új gazdasági mechanizmussal összefüggő
jogalkotást, valamint a reform és a kultúra, illetve a szolgáltatá-
sok területét.³³

A Minisztertanács 1967. május 25-i ülésén tárgyalta átfogóan
a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítő munkálatait.³⁴
Az előterjesztés szerint az 1968. évi árreform előkészítése az érin-
tett szervek szoros együttműködésével akkor már folyamatban

³³ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Párdi Imre 1967. január 13-i beszélgetéséről. Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszijszkoj Federacii (AVP RF) f. 077. op. 50 papka 243 gy. 8.

³⁴ A Minisztertanács 1967. május 25-i ülésének jegyzőkönyve. „Jelentés a gazdasági reform előkészítési munkálatainak állásáról.” HU-MNL OL XIX-A-83-a-366. A Minisztertanács határozatot nem hozott.

volt; az új árak kialakítását 1967 közepéig, a gépiparban és az építőiparban szeptember 1-jéig ígérték. A jelentés más területeken is az 1966 júniusi kormányhatározatban foglalt feladatok folyamatos teljesítéséről számolt be.

1967 június folyamán a politikai vezetés is több alkalommal foglalkozott a reformmunkálatokkal. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1967. június 6-i ülésére Nyers Rezső készített előterjesztést „Gazdaságpolitikai irányelvek az új mechanizmus bevezetésének időszakában” címmel, amelyhez egyben benyújtotta a Timár Mátyás által készített jelentést a gazdasági mechanizmus reformja előkészítésével és az átmenettel kapcsolatos feladatok kidolgozásáról.³⁵ Utóbbi a kormány elé került előterjesztéshez hasonlóan a munkálatoknak a Központi Bizottság határozatai és irányelvei által meghatározott rendben történő folyamatos végzéséről számolt be. Hangsúlyozta, hogy a Gazdasági Bizottság 1967 május közepéig az új irányítási rendszer legfontosabb kérdéseiben már meghozta és közzétette a szükséges határozatokat. A reform előkészítésében a következő legfontosabb feladatnak a munkálatok befejezése mellett a fogyasztói árintézkedések előkészítését tekintette. A továbbiakban az 1966. júniusi kormányhatározat egyes pontjainak (vállalati gazdálkodás, népgazdasági tervezés, új beruházási rendszer, hitel- és pénzforgalmi rendszer, külkereskedelmi tevékenység, termékforgalmazás új rendszere, tanácsok gazdasági tevékenysége) teljesítéséről adott számot. A jelentésből azt tűnt ki, hogy a gazdasági mechanizmus bevezetését szolgáló legfontosabb jogszabályok előkészítése – esetenként az ütemtervhez képest kisebb késéssel – tervszerűen haladt. (Mintegy két hónapos késéssel tárgyalta meg például a kormány a népgazdasági tervezés rendszerére vonatkozó előterjesztést, ami miatt késedelmet szenvedett a műszaki-gazdasági koncepciók és fejlesztési programok készítésének rendszerére vonatkozó javaslatok benyújtása is.) Addigra már elkészült a Munka Törvénykönyvének tervezete,³⁶ amit a kormány határozatának

³⁵ A Politikai Bizottság 1967. június 6-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/426. ő. e.

³⁶ A Minisztertanács 1967. augusztus 17-én kelt 3262/1967 számú határozatával jóváhagyta és az országgyűlés elé terjesztette a Munka Törvénykönyv

megfelelően vitára bocsátottak, és kidolgozták a termelőség-tervezeti és földjogi törvény tervezetét is,³⁷ illetve megkezdődött a Polgári Törvénykönyv indokolt módosításainak előkészítése.³⁸ A dokumentum szerint előrehaladtak a munkálatok a szocialista szervezetek vállalkozási szerződéseinek rendezése, a termékforgalom átfogó szabályozása, az új találmányi törvény kidolgozása terén is.

A jelentés nem rejtette véka alá, hogy az előkészítő munkálatok során sok vita folyt, amelyek egyrészt a KB által kiadott irányelvek eltérő értelmezéséből adódtak, nagyjából azonban a végrehajtás módszereinek lehetséges változatai körül forogtak. A dokumentum szerint még nem sikerült egyetértésre jutni abban a kérdésben, hogy milyen módszerekkel kell megvalósítani az ipari és külkereskedelmi tevékenység összehangolását, milyen szerepet kapjanak abban a gazdasági elszámolási módszerek, illetve a szervezeti rendezés. Nézetkülönbségek jelentkeztek többek között a szocialista országokkal folytatott külkereskedelemben érvényes szabályok, illetve a beruházási rendszer kidolgozása kapcsán is.

Timár Mátyás arra a következtetésre jutott, hogy a munkák előrehaladásának üteme a kormány határozatának megfelelő, különösebb elmaradás nem volt. Ugyanakkor úgy látták, ahhoz, hogy a vállalatok 1968. évi önálló gazdálkodásra való felkészítéséhez alapul szolgáló kormányrendeleteket és minisztériumi szabályozásokat időben ki tudják adni, illetve a vállalatok időben megismerjék a terveik kialakításához szükséges pénzügyi, gazdasági feltételeket, további intenzív munka szükséges. A Politikai Bizottság Nyers Rezső előterjesztését és Timár jelentését azzal fogadta el, hogy ezek alapján a Gazdaságpolitikai Bizottság az

tervezetét, amit a parlament az 1967. évi II. törvénnyel elfogadott. (*Magyar Közlöny*, 1967. október 8.)

³⁷ A mezőgazdasági termelőségtervezetekről szóló 1967. évi III. tv. és a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. tv., valamint végrehajtási utasításai a *Magyar Közlöny* 1967. október 11-i számában jelentek meg.

³⁸ A polgári jog egyes szabályainak és ezen belül a Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló 1967. évi 39. tvr. a *Magyar Közlöny* 1967. december 17-i számában jelent meg.

észrevételek figyelembevételével dolgozza ki a Központi Bizottság következő ülésére szánt anyagot. Ezt egy héttel később a PB „A gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése és az átmenettel kapcsolatos feladatok kidolgozása” címmel napirendre is tűzte. A téma fontosságát mutatta, hogy Biszku Béla, Fock Jenő, Nyers Rezső és Bálint József kapta feladatul a Központi Bizottság ülésére előterjesztendő szöveg véglegesítését.³⁹ Ezt a Politikai Bizottság június 20-i ülésén ismét megtárgyalta, és alapos mérlegelést követően hozott határozatot a végleges szöveg elkészítéséről.⁴⁰

A reform előkészítése folyamán érkeztek olyan jelzések is – mint a Minisztertanács 1967. június 22-i ülésére az 1966. évi állami költségvetés teljesítéséről benyújtott előterjesztésben⁴¹ –, amelyek arra mutattak rá, hogy a terv teljesítésében elért több-leteredmények és az 1967. évi gazdasági mutatók alapján várható gyorsabb gazdasági növekedés nem szolgálja mindenütt egyértelműen a népgazdaságban fennálló problémák feloldását. A kormánytagok véleménye szerint a gazdasági mechanizmusra történő felkészülés megköveteli, hogy ezeket a jelenségeket elemezzék, és a tapasztalatokat a harmadik ötéves terv hátralévő éveiben mindenekelőtt a gazdasági szabályozó eszközök megállapításánál és alkalmazásánál fokozottan figyelembe vegyék. A gazdasági mechanizmus reformjához szükséges feltételek megteremtése, a törésmentes átmenet biztosítása érdekében a beruházások, a termelés és a külkereskedelem, valamint a közületi fogyasztást illetően is olyan összehangolt intézkedéseket szorgalmaztak, amelyek a kiegyensúlyozottabb fejlődést, a gazdaság stabilizálását szolgálták.

A reform előkészítéséről szóló aktuális jelentés több hónap után a Minisztertanács 1967. október 19-i ülésén szerepelt is-

³⁹ A Politikai Bizottság 1967. június 13-i ülésének jegyzőkönyve, HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/427. ö. e.

⁴⁰ A Politikai Bizottság 1967. június 20-i ülésének jegyzőkönyve, HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/428. ö. e.

⁴¹ A Minisztertanács 1967. június 22-i ülésének jegyzőkönyve, HU-MNL OL XIX-A-83-a-368 504–548.

mét.⁴² Az előterjesztés szerint a jelentés benyújtását megelőző hónapokban az előkészítő munka fő feladata a szabályozó eszközök konkrét mértékeinek és részletes szabályainak kidolgozása, valamint a szabályozók és az 1968–1970. évi terv célkitűzéseinek, illetve a szabályozók egymás közötti összhangjának megteremtése volt. Az előterjesztés úgy ítélte meg, hogy a munka általában a jóváhagyott ütemterv szerint haladt. A részleteket illetően a jelentés arról számolhatott be, hogy az 1968. évi terv kidolgozása a népgazdasági tervezés új rendjéről elfogadott határozatnak megfelelően folyt, a termelői árak (induló árak) és a kereskedelmi árak kialakítása pedig lényegében már be is fejeződött, a mezőgazdasági felvásárlási árak és az áruszállítási díjszabások kihirdetése pedig szintén megtörtént. Akkor már befejezés előtt álltak az új árak életbe léptetésének jogszabály-szerkesztési munkái, és a megállapított irányelvek alapján folyamatban volt a fogyasztói árak 1968. január 1-jei rendezése.

Ezzel párhuzamosan a Gazdasági Bizottság által megállapított elvek alapján folytak a nyereségadóztatási rendszer kialakításának munkálatai, miközben az árrendezési munkák előrehaladtával pontosabbá váltak a rendszer megalapozását célzó közgazdasági számítások is. A jelentés azt sem hallgatta el, hogy néhány területen problémát okozott az új termelői árak és a nyereségadózási rendszer összhangjának megteremtése.⁴³ A nyereségrészesedés és a vállalati érdekeltségi alapok képzési rendszerére vonatkozó javaslatot még októberben be kívánták terjesztetni a kormány elé, s jóváhagyás esetén október végére ígérték a rendszer részletes szabályainak közzétételét. (Erre a je-

⁴² A Minisztertanács 1967. október 19-i ülésének jegyzőkönyve. „Jelentés a gazdasági mechanizmus reformja előkészítésének állásáról.” HU-MNL OL XIX-A-83-a-376 14–20., 37–43., 90–128. Határozat nem született, az előterjesztés a Politikai Bizottság elé került.

⁴³ A rendszer kidolgozása során több kisebb-nagyobb elvi jelentőségű vita zajlott, aminek során két probléma vetődött fel. Az egyik, hogy az 1968–1970. években milyen nagyságrendű nyereséget lehet reálisan előirányozni, a másik, hogy a számításba vehető nyereség nagysága és növekedési üteme mellett hogyan biztosítható az elvárt részesedési alap és annak kívánatos emelkedése.

lentes tárgyalásával egyidejűleg a Minisztertanács 1967. október 19-i ülésén valóban sor is került.⁴⁴⁾

A nyereségadózás és az érdekeltségi alapok képzési rendszeréhez szorosan kapcsolódtak a dolgozók anyagi érdekeltségével, a részesedési alap vállalaton belüli felhasználásával, a bérezés kérdéseivel foglalkozó rendelkezések. Az előterjesztés szerint ezek a jogszabályok – a kormány és a Gazdasági Bizottság által jóváhagyott elvek alapján – részben már megjelentek, részben közzétételük küszöbön állt.

A reform bevezetésével kapcsolatos előkészítő munka során a beruházások területén a legfontosabb feladatnak a harmadik öt-éves terv 1968–1970. évi beruházási előirányzatának felülvizsgálatát és az erre az időszakra szóló beruházás-politikai irányelvek kidolgozását tekintették az előterjesztők. A beruházási rendszer szabályait tartalmazó kormányrendeletet a kormány 1967. október 5-i ülésén fogadta el.⁴⁵⁾ A fenti két szabályozás kidolgozásával párhuzamosan folyt az új beruházási rendszer végrehajtását szabályozó részletes utasítások elkészítése. A jelentés készítésének időpontjában ezek egy része (műszaki tervezés szabályai, a beruházások 1967. évi átmeneti rendje) már meg is jelent, a többit október végére ígérték a jelentés összeállítói. Úgy vélték, mind a megjelent, mind a kiadás előtt álló szabályok megteremtik „a vállalati önállóság kibontakozásának előfeltételeit és egyszerűsítik a beruházási tevékenységet. A jogok és anyagi eszközök együttes növelésével így lehetővé válik, hogy a vállalatoknál a helyi kezdeményezés már az új mechanizmus induló évében – néhány átmeneti korlátozástól eltekintve – fokozódjék”.

Az előterjesztés külön számba vette a mezőgazdaság területén az önálló gazdálkodás megszilárdításával, valamint a szövetkezeti demokrácia fejlesztésével kapcsolatos legfontosabb intézkedéseket. Ezek között elsőként említette az új mezőgazdasági

⁴⁴⁾ A Minisztertanács 1967. október 19-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-83-a-376 24–25., 168–191. „A nyereségadózás és a vállalati érdekeltségi alapok képzésének rendszere.” A 42/1967 (X. 22.) Korm. számú rendelet a *Magyar Közlöny* 1967. október 22-i számában jelent meg, a 3357/1967 (X. 22.) számú kiegészítése a jegyzőkönyv 174–175. lapjain olvasható.

⁴⁵⁾ HU-MNL OL XIX-A-83-a-375 25–27. A 38/1967 (IX. 12.) Korm. számú rendelet a *Magyar Közlöny* 1967. október 12-i számában jelent meg.

felvásárlási árak 1967. július 31-i meghirdetését.⁴⁶ Az előterjesztés szerint az árszínvonal emelésére azért volt szükség, mert a mezőgazdasági felvásárlási árak nem biztosították a bővített újratermeléshez szükséges jövedelmet.

A Minisztertanács 1967. július 6-i ülésén fogadta el a mezőgazdasági termékek forgalmának és felvásárlásának új rendjét szabályozó kormányrendeletet.⁴⁷ Az új áruforgalmi rendszerben a termelők az általuk termelt mezőgazdasági termékekkel szabadon rendelkezhettek, azokat – a felvásárlási monopolickek kivételével – bárkinek értékesíthették.

Ezt követően az 1967. augusztus 31-i ülésén jóváhagyta a mezőgazdasági nagyüzemek jövedelemszabályozási rendszerére vonatkozó határozatot, ami egységes szerkezetben foglalta össze a gazdaságirányítás új rendszerében érvényesülő támogatási, anyagi érdekeltségi és adózási rendszert.⁴⁸

Az 1966 májusában jóváhagyott ütemterv szerint a jelentés készítését megelőző időszakban rendezték a tanácsok gazdasági tevékenységével összefüggő kérdéseket is. Folyamatban volt az 1968–1970. évekre vonatkozóan a tanácsi fejlesztési alapok megállapítása. Abban az időszakban került sor a gazdasági minisztériumok feladatkörének, hatáskörének és létszámának megállapítására is. Az előterjesztés szerint a minisztériumi szervezetek kialakítása még nem fejeződött be, a folyamat lezárását az év végére prognosztizálták.

⁴⁶ A Minisztertanács 1967. június 26-i határozatát lásd HU-MNL OL XIX-A-83-b 3205/1967. Felvásárlási árak megállapítása.

⁴⁷ A Minisztertanács 1967. július 6-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-83-a-369. A 1020/1967 (VII. 11.) Korm. számú határozat „A mezőgazdasági termékek forgalmának és felvásárlásának rendjéről”, illetve a 2036/1967 (VII. 11.) Korm. számú határozat „A mezőgazdasági termékek forgalmának és felvásárlásának jogi szabályozása.” Megjelent a *Magyar Közlöny* 1967. július 11-i számában, valamint a *Határozatok Tárában*.

⁴⁸ A Minisztertanács 1967. augusztus 31-i jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-83-a-373 e. Az 1028/1967. (IX. 8.) Korm. számú határozat „A mezőgazdasági üzemek jövedelemszabályozási rendszeréről.” Megjelent a *Magyar Közlöny* 1967. szeptember 8-i számában. 3298/1967 számú határozat „A mezőgazdasági üzemek jövedelemszabályozási rendszeréről” szóló 1028/1967 (IX. 8.) Korm. számú határozat kiegészítéséről.

Az előterjesztők úgy vélték, hogy a jogszabályok előkészítése és kibocsátása lényegében a megszabott ütemterv szerint haladt; 1967 novemberében szerintük megjelennek mindazok a legfontosabb jogszabályok, amelyek az új gazdasági mechanizmus indulásához feltétlenül szükségesek. Ennek jegyében a Minisztertanács 1967. november 2-i ülésén módosította a szállítási szerződésekre vonatkozó rendelkezéseket, és jogszabályt alkotott a vállalkozási szerződésekről.⁴⁹ November 16-án elfogadta az 1968. január 1-jén hatályba lépő új kereskedelmi vámtarifarendszert és az új forgalmi adórendszert; határozatot hozott a beruházásokkal összefüggő hatósági engedélyezések rendszerének egyszerűsítésére. Ugyanezen az ülésen a tanácsok gazdasági tevékenységével összefüggő hatósági jellegű feladatok rendezéséről szóló kormányrendeletnek megfelelően módosította a kisiparosok ipargyakorlásáról szóló törvény egyes rendelkezéseit.⁵⁰ Ezzel megszülettek azok az alapvető rendelkezések, amelyek lehetővé tették az 1968. évi állami költségvetésről, illetve az 1968. évi népgazdasági tervről szóló előterjesztések benyújtását és megtárgyalását a Minisztertanács 1967. november 27-i, illetve november 30-i ülésén.⁵¹

Mindez azt jelentette, hogy az 1968. január 1-jén induló új gazdaságirányítási rendszerben a korábbtól eltérő eszközökkel, de fennmaradt a gazdaság központi irányítása. A hagyományos

⁴⁹ A Minisztertanács 1967. november 2-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-377. A forgalmi adóról a 3390/1967 számú minisztertanácsi határozatban rendelkeztek, melynek szövege a jegyzőkönyvben olvasható. A 44/1967 (XI. 5.) Korm. számú rendelet a vállalatok vállalkozási szerződéseiről, a 46/1967 (XI. 5.) Korm. számú rendelet a szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabályok módosításáról a *Magyar Közlöny* 1967. november 5-i számában jelent meg.

⁵⁰ A Minisztertanács 1967. november 16-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-378. A *Magyar Közlöny* 1967. november 19-i száma közölte a 48/1967 (XI. 19.) Korm. számú rendeletet a kereskedelmi vámtarifáról, a 1035/1967 (XI. 19.) Korm. határozatot a beruházásokkal kapcsolatos engedélyezési eljárás egyszerűsítéséről, a december 7-i szám az 1967:38. törvényerejű rendeletet a kisiparosok ipargyakorlásáról szóló tvr. módosításáról.

⁵¹ A Minisztertanács 1967. november 27-i és november 30-i üléseinek jegyzőkönyvei. HU-MNL OL XIX-A-36-a-379. és 380. Az 1968. évi népgazdasági tervet a november 30-i ülésen a 4000/1967 számú határozattal fogadták el. (107–112.) Az 1968. évi költségvetésről szóló 1967. évi VII. törvény a *Magyar Közlöny* 1967. december 28-i számában jelent meg.

„tervlembontásos” rendszert megszüntették, s bár éves és ötéves tervek továbbra is készültek, amelyekben meghatározták a gazdaságfejlesztés fő célkitűzéseit és arányait, azokat már nem bontották le vállalati szintre. Az új mechanizmusban a korábban kötelező erejű, közvetlen tervutasítások helyett közvetett gazdasági szabályozókra tértek át.

A gazdasági reform nyomán a legradikálisabb változtatásokra a mezőgazdaságban került sor. Annál is inkább, mert itt az új gazdasági mechanizmus bevezetését két évvel megelőzve már lényegi változtatások kezdődtek. 1966-ban, amikor az MSZMP KB elfogadta az új mechanizmus részletes irányelveit, már jelentősen megváltozott a mezőgazdasági szövetkezetek irányításának módja. Az 1965/1966. gazdasági évtől (gyakorlatilag 1966-tól) a kenyérgabona vetésterületének kivételével megszűnt az előirányzatok területi (megyei, járás, téesz) lebontása. A gazdálkodás feltételeit javította, hogy 1966. január 1-jétől a mezőgazdaságban sor került a még 1957–1958-ban kialakított termelői árak átfogó, jelentős mértékű emelésére.⁵² 1967-ben a gazdaságirányítási reform előkészítésével egyidejűleg életbe lépett két fontos agrártörvény, és létrejöttek a termelőszövetkezeti tagság érdek-képviselési szervei.

A gazdaság irányításának átalakításával összefüggésben megkerülhetetlenné vált a termelési és tulajdonviszonyok számos részletének újraszabályozása. Különösen jelentősen érintette ez a földtulajdonviszonyokat. A probléma rendezése azért vált sürgetővé, mert a kollektivizálás következtében a szövetkezetek használatába került föld tulajdonjoga nem változott, így a szövetkezet tagságát alkotó használók nem voltak azonosak a tulajdonosokkal. A kérdés rendezésére a Minisztertanács 1967. június 22-i ülésére beterjesztett anyagban⁵³ az előterjesztők a szövetkezeti gazdálkodás biztonságához fűződő alapvető politikai és gazdasági érdekből kiindulva kívánták szabályozni a szövetkezeti földtulajdont. Varga Zsuzsanna már idézett tanulmányában rá-

⁵² PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: I. m. 457–459.

⁵³ A Minisztertanács 1967. június 22-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-368. 343–348.

mutatott arra, hogy a kérdést rendező 1967. évi IV. törvény⁵⁴ szakaszhatárt jelentett a magyar földtulajdon történetében, és nem véletlen, hogy a mezőgazdasági reformon belül e kérdés megoldása húzódott el a legtovább, és ez váltotta ki a legtöbb vitát.⁵⁵

A mezőgazdasági reform nem utolsósorban jelentősen érintette az agrárium igazgatását. Ebben a döntő lépést a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium felállítása jelentette, amire a földművelésügyi és az élelmezésügyi tárca összeolvasztásával a kormány 1967. április 12-i ülésén került sor.⁵⁶ Azáltal, hogy egy kézbe került a mezőgazdasági termelés, felvásárlás, forgalmazás és az ipari feldolgozás, nem csupán észszerű struktúra jött létre, de egyes vélemények szerint a lépés mögött fontos koncepcionális változás – az élelmiszer-gazdaság elvének elfogadása – is meghúzódott.⁵⁷

Ahogy Moszkvában látták

A reformintézkedések előkészítésére tett első lépésekkel egy időben az MSZMP és a kormányzat vezetői megkezdték a szovjet párt és állami apparátus meghatározó személyiségeinek tájékoztatását az új gazdasági mechanizmusra vonatkozó elképzelésekről. Erre annál inkább figyeltek, mert nyilvánvaló volt, hogy a reformok végrehajtása a szovjet vezetők legalább hallgatólagos egyetértése nélkül nehezen képzelhető el.

A magyar reform ügyét Kádár János a Leonyid Brezsnyevvel történt 1965. februári kötetlen találkozó alkalmával hozta első ízben szóba. A találkozón jelen lévő, akkoriban az SZKP KB-

⁵⁴ 1967. évi IV. tv. „A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről.” *Magyar Közlöny*, 1967. október 11.

⁵⁵ Ennek ismertetését lásd VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 118–119., illetve SZAKÁCS Sándor: Reform (?) az agrárszektorban. *Aula*, 1992/2. 67–81.

⁵⁶ HU-MNL OL XIX-A-36-a-363. A minisztériumi átszervezésekről szóló 1967. évi 8. törvényerejű rendelet megjelent a *Magyar Közlöny* 1967. április 13-i számában.

⁵⁷ VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 119.; CSIZMADIA Ernő: *Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 39–55.

nak a szocialista országokkal való kapcsolatokért felelős osztálya munkatársaként dolgozó Vlagyimir Krjucskov memoárja szerint Brezsnyev nem vitatkozott, habár konkrét válaszokat nem adott, s azzal az ígérettel háritotta el az ügyet, hogy ezekre a kérdésekre egyszer majd feltétlenül visszatérnek.⁵⁸ 1966 folyamán több kétoldalú találkozóra is sor került Kádár és Brezsnyev között. Ezeken a megbeszéléseken a kölcsönös tájékoztatás mellett a nemzetközi kérdések megvitatása dominált, a kétoldalú politikai és gazdasági kérdéseket a rendelkezésünkre álló feljegyzések szerint nem vagy alig vitatták. A kölcsönös bizalom hangoztatása volt a meghatározó, és semmi nem utalt arra, hogy a szovjet félnek kifogásai lettek volna a magyarországi belső folyamatokat illetően.

Annak ellenére azonban, hogy a gazdasági irányítás reformjának igénye a szocialista tábor több országában és magában a Szovjetunióban is megjelent, ezekben az országokban a tervutasítás gyakorlatának és elméletének kritikája még a tabutémák közé tartozott. A magyarországi reformfolyamatok során viszont nemcsak megkérdőjelezték a központi tervutasítás elméletét, de el is vetették. A megoldást Magyarországon is a szocialista tervgazdálkodás keretein belül keresték, a reform eredményeképpen mégis a döntően állami tulajdonon alapuló szocialista gazdaság új modellje jött létre.⁵⁹

Ennek fényében az idő múltával mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar elképzelések számos kérdésben eltérnek a Szovjetunióban érvényesülő gazdaságirányítási rendszertől, a Magyarországon használt fogalmak nem érthetőek a szovjet politikusok és közgazdasági szakértők számára, mi több olyan gyakorlati lépésekkel is járnak, amelyeknek komoly nemzetközi hatása lehet, így megkerülhetetlenné vált a moszkvai interakciókkal való konzultáció. Az 1964–1967. közötti magyar–szovjet kapcsolatokról 1967 júliusában készült külügyi összefoglalóban a magyar diplomácia nyíltan fogalmazott:

⁵⁸ Vlagyimir KRJUCSKOV: Личное дело. [Személyes ügy] Ekszmo-Algorithm-knyiga. Moszkva, 2003. 76–78.

⁵⁹ KORNAI János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Rt., Budapest, 1993. 501–504.

A jelen időszakban a szovjet gazdasági vezetés egyes képviselői-nél nem világos az új gazdasági mechanizmus bevezetése érdekében tervezett lépéseink gyakorlati jelentősége. Nem világos előttük, hogy az e területen jelentkező törekvéseink, elképzeléseink mennyiben segítik elő a szocialista gazdaság erősítését.⁶⁰

Egy év múltával Mihail Leszecsco miniszterelnök-helyettes a magyar gazdasági reformról Apró Antallal folytatott beszélgetésben hasonlóképpen fogalmazott:

A Szovjetunióban is – ezt négy szemközt mondja – vannak gazdasági szakemberek, akiknek az a véleménye, hogy a magyar új mechanizmus keretében a tervutasításos rendszer megszüntetése, olyan fogalmak hangoztatása, mint például szabadpiac, liberalizáció stb. a szocialista tervgazdálkodásról való lemondást, tökéletes orientáció veszélyét jelenthetik.⁶¹

A szovjet gazdasági vezetők számára ekkor már nyilvánvaló volt, hogy Magyarország gazdasági helyzete, mindenekelőtt a tőkés államokkal szembeni eladósodás mértéke az új gazdasági mechanizmus keretében megkerülhetetlenné teszi, hogy a nemzetközi pénzintézetekkel kapcsolatfelvételi próbálkozásokat folytasson. Így került napirendre a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz történő csatlakozás szükségessége,⁶² amiről a Központi Bizottság Gazdaságpolitikai Bizottságának 1967. február 27-i ülésén Vályi Péter pénzügyminiszter javaslatára már támogató állásfoglalás is született, amely mérlegre tette a belépésből származó előnyöket és kötelezettségeket.⁶³ Annak fényében, hogy a téma politikai összefüggései komolyan érintik a Szovjetunióval való kapcsolatokat, a Bizottság kormány szintű konzultációt javasolt Moszkvával, sőt más szocialista országok-

⁶⁰ HU-MNL OL XIX-J-1-j-SZU-14-001275-1967. Közli: FIZIKER Róbert (szerk.): *Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1948–1973. Dokumentumok*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2017. III. 21., 471.

⁶¹ HU-MNL OL XIX-A-2-gg-277-szn-1968. Közli: Uo. 522.

⁶² Erről részletesen lásd FÖLDES György: *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1995. 39–51.

⁶³ A javaslatot közli és a belépéssel kapcsolatos első lépéseket elemzi HONVÁRI János–TORDA Csaba: Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a Világbankhoz. I. rész. *ArchivNet*, 2009/1. Forrás: https://archivnet.hu/gazdasag/magyarorszag_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz_i_resz.html (Letöltve: 2025. 08. 03.)

kal is, és további lépéseket csak ezt követően látott lehetségesnek. A dokumentum ebben a formában került a Politikai Bizottság elé, amelynek március 21-i ülésén vita nélkül tudomásul vették a javaslatot azzal, hogy szükségesnek tartják a konzultációt a szovjet kormánnyal.⁶⁴

A konzultációra vonatkozó kérést továbbították Tyitov nagykövetnek, akinek a belépési szándékot azzal indokolták, hogy Magyarországnak jelentős rövid lejáratú hiteltartozása van a nyugati országokban, amit részben fedezni tudnának a Világbanktól kapott kölcsönből, és ez elősegítené az ország pénzügyi stabilizálását. Hangsúlyozták, nem tartják politikailag veszélyes lépésnek, hogy ezekhez a szervezetekhez forduljanak, sőt úgy vélték, e lépés a szocialista tábor szempontjából is hasznos lenne.⁶⁵

A szovjet választ, amelyben Moszkva jelezte készségét a konzultációra, Tyitov nagykövet 1967. május 31-én adta át Fock Jenő miniszterelnöknek. Fock ekkor ismét aláhúzta, hogy a szovjet féllel való konzultációnak nagy jelentőséget tulajdonítanak, mert egyrészt szeretnék megismerni a szovjet álláspontot, másrészt nem akarják, hogy Moszkvában az a benyomás alakuljon ki, hogy a magyarok mindent egyedül, a Szovjetunió tudta nélkül akarnak elintézni. Ha a szovjet vezetők helyeslik Magyarország belépési szándékát, a belépéssel akkor sem fognak sietni – közölte Fock.⁶⁶

A konzultációt a Timár Mátyás vezette „szakértői” küldöttség 1967. június 26-án és 27-én folytatta Moszkvában a Mihail Leszecsco miniszterelnök-helyettes vezette szovjet küldöttséggel. A Politikai Bizottságnak készített jelentés szerint „a megbeszélések jó, elvtársi légkörben folytak”. A hangsúlyosan szakértői, és nem hivatalos politikai véleményt képviselő szovjet küldöttség tagjai határozottan leszögezték, hogy a magyar szándékot nem tartják célszerűnek, de a döntés joga a magyaroké. Nem rejtették azonban véka alá aggályaikat: attól féltek, hogy a

⁶⁴ A Politikai Bizottság 1967. március 20-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 6/420 19.

⁶⁵ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Timár Mátyás 1967. május 7-i beszélgetéséről. AVP RF f. 077 op. 50 papka 243 gy. 9.

⁶⁶ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Fock Jenő 1967. május 31-i megbeszéléséről. AVP RF f. 077 op. 50 papka 243 gy. 9.

Nemzetközi Valutaalappal szemben vállalt kötelezettségek letérítik Magyarországot a szocialista nemzetközi együttműködés útjáról, s mivel a szervezetben az amerikai gazdasági térhódítás eszközét látták, féltették a túlzott függéstől Magyarországot, ráadásul szerintük a magyarok túlbecsülték a belépés gazdasági előnyeit. Végül azt kérték, hogy folytassanak további egyeztetést.⁶⁷ Néhány nappal később Bálint József, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának frissen kinevezett vezetője – miközben ismételten felsorolta a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe történő belépés melletti érveket – a szovjet fél álláspontjának figyelembevételét ígérte a szovjet nagykövetnek. 1967. július 4-i beszélgetésük alkalmával Bálint azt is megemlítette, hogy Moszkvában azt javasolták, a magyar belépés kérdését meg kellene vitatni a KGST következő munkaülésén, ezt az ötletet azonban a magyar delegáció elvetette. Szovjet részről azt is hangsúlyozták, hogy Magyarországnak más forrásokat és lehetőségeket is keresnie kellene pénzügyi helyzete stabilizálására.⁶⁸

A reformmal szembeni sokoldalú szovjet fenntartásról tanúskodtak más szovjet vezetők szavai is. Ilku Pál művelődési miniszter és Pjotr Gyemicsev kulturális miniszter 1967 júniusi megbeszélése során, amikor arról esett szó, hogy az imperialisták a szocialista országok elleni támadás súlypontját ideológiai területre helyezik át, Gyemicsev annak a véleményének adott hangot, hogy

Az imperialista támadás eredményessége több ideológiai kérdés tisztázatlan voltára vezethető vissza. Nem véletlen, hogy csaknem valamennyi szocialista országban a gazdasági irányítás rendszerének reformján dolgoznak. E reformok elméleti alapjai ugyanakkor nincsenek kidolgozva. A kapitalisták ezt tudják, és ki is használják, erősen kihangsúlyozva propagandájukban, hogy e reformok lényegében a kapitalista rendszerhez való visz-
szatérést jelentik.⁶⁹

⁶⁷ FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988*. I–II. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. I. 83.

⁶⁸ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Bálint József 1967. július 4-i beszélgetéséről. AVP RF f. 077 op. 50 papka 243 gy. 9.

⁶⁹ Erdélyi Károly irathagyatéka HU-MNL OL XIX-J-1-u.

Talán Gyemicsev maga sem tudta, hogy eközben a Szovjetunió is folytatott bizonyos tapogatózó tárgyalásokat a franciákkal az IMF-be való belépés lehetőségeiről. Igaz, a szovjet pénzügyminiszter, Vaszilij Garbuzov azt közölte magyar kollégájával, Vályi Péterrel, hogy szovjet részről kiváró álláspontra helyezkednek. Ez alkalommal, 1967 szeptemberében, Magyarország belépésével kapcsolatban Garbuzov mindenesetre egy árnyalattal kedvezőbben nyilatkozott, mint a júniusi konzultáción részt vevő szovjet pénzügyi vezetők. Nem titkolta, hogy neki is vannak kétségei, de elképzelhetőnek tartotta, hogy a belépés Magyarország számára előnyös lehet. Fő kérdésnek azt tekintette, hogy „Magyarország tud-e garanciát kapni a belépéskor arról, hogy a tagsága révén nem avatkoznak be a többi szocialista országgal, a KGST-vel, a Bankkal való gazdasági és pénzügyi együttműködésbe”.⁷⁰

A magyar gazdaság problémáinak megoldása és ezzel szoros összefüggésben az új gazdasági irányítási rendszer megteremtésének szempontjából kiemelt kérdéssé lett nemzetközi nyitás dolgában egyértelmű és határozott szovjet állásfoglalás a magyar kormányküldöttség 1967. november 27–29-én Moszkvában folytatott tárgyalásain hangzott el. A megbeszélések központi témája ugyan a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok áttekintése és a következő években várható alakulása volt, a magyar belépési szándék megvitatása ezzel azonos súlyt kapott. Ezt mutatta, hogy a magyar küldöttséget vezető Fock Jenő kezdeményezésére két alkalommal is külön megbeszélésre került sor közte és Alekszej Koszigin miniszterelnök között. Fock Jenő annak a véleményének adott hangot, hogy habár minden jelentős politikai kérdésben egyetértenek, mind a nemzetközi munkásmozgalom, mind a külpolitika területén összehangoltan cselekszenek, nem elég szilárd a magyar vezetés iránt a bizalom. Fock kérte a magyar gazdaság helyzetének jobb megértését és figyelembevételét, s azt, hogy ennek ismeretében legyenek teljes bizalommal a magyarok iránt. Fock a katonai terhek túlzott mértékét, az NSZK–magyar viszony kérdését és a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez való csatlakozás ügyét vetette fel, mint olyan témákat, amelyeket il-

⁷⁰ HU-MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/7. ó. e.

letően a bizalom hiányát érzik. Koszigin az SZKP KB elnökségének, nyilván elsősorban Leonyid Brezsnyevnek a tájékoztatása után tért vissza a témára, s miután a magyar miniszterelnök továbbra is kitartott véleménye mellett, a megbeszélések meglehetősen feszült légkörben zajlottak le. Ennek során a szovjet fél – miután minden bizonnyal a legkomolyabb problémának ítélte – következetesen tartotta magát ahhoz az állásponthoz, hogy a két nyugati nemzetközi szervezetbe való belépés kérdését együtt kell megbeszélni a többi szocialista országgal, mert az nemzetközi politikai jellegű kérdés, és nem egy országnak az ügye. Állítása szerint erről a KGST-tagországok közös határozatot hoztak. Fock cáfolta ezt, mondván, hogy ilyen határozatot sohasem hoztak.⁷¹ A két politikus vitája eredménytelenül ért véget, de az kétségekívül kiderült, hogy a szovjetek ellenzik Magyarország belépését a két szervezetbe.⁷² A határozott visszautasítást látva Fock a Politikai Bizottság számára készített beszámolójában jelezte, hogy nem lenne helyes további konzultáció nélkül továbblépni a belépés előmozdítására, de a tájékozódást folytatni kell.⁷³ Kádár János ennek alapján megállapította, hogy „a közeljövőben nem lehet számolni semmiféle lépéssel, de végképp ne reteszeljük be az ajtót, ugyanakkor ne olyan módon foglalkozzunk vele, hogy három hét múlva lesz döntés”. Egyetértett azzal, hogy a Gazdaságpolitikai Bizottság foglalkozzon „a szocialista világpiac és a tőkés világpiac lényeges és időszerű elvi, politikai, illetve

⁷¹ A szovjet tárgyalási módszert, az apparátus felfogását jól megvilágították Focknak a Minisztertanács ülésén elmondott szavai: „Ők tulajdonképpen egy régi típusú tárgyalásra voltak felkészülve. Az apparátus Leszcscso és Novikov elvtársak vezetésével előkészítette a választ és úgy fogták fel, hogy megkapjuk a választ, megköszönjük, utána megnézünk valamit és eljövünk haza.” A Minisztertanács 1967. december 14-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-381. 21.

⁷² FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája...* I. m. I. 85.

⁷³ A Politikai Bizottság 1967. december 12-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/441. ó. e. Fock a küldöttség hivatalos tárgyalásairól és az Alekszej Kosziginnel folytatott megbeszéléseiről két külön jelentésben tájékoztatta a Politikai Bizottság tagjait. Az utóbbi kifejezetten belső bizalmas tájékoztatásul szolgált.

gazdaságpolitikai kérdéseivel”, és az ezzel kapcsolatban kialakított álláspont tervezetét hat hónap múltán terjessze elő.⁷⁴

A Minisztertanács ülésén, 1967. december 14-én viszont a Világbankba történő belépéssel kapcsolatos szovjet aggályokról Fock Jenő egy szóval sem tett említést. Igaz, beszámolója nem is terjedt túl a magyar–szovjet gazdasági együttműködés aktuális kérdésein.⁷⁵

Az, hogy a magyar reformtervek megítélése, a politikai kétértelműségek milyen mértékben hatották át a vezető szovjet gazdasági szakértők felfogását, és mennyiben határozták meg a Fock Jenő által említett tárgyalási stílust, kiderült Mihail Leszecsónak, a magyar–szovjet gazdasági együttműködési bizottság társelnökének Apró Antal miniszterelnök-helyettessel 1967. december első napjaiban folytatott beszélgetéséből. Leszecsó bírálta a magyar gazdaságpolitika hibáit, az indokolatlan nyugati importbeszerzéseket, amelyek növelik az eladósodás mértékét. Véleménye szerint ennek hatására vetődik fel a nyugati pénzügyi szervezetekhez való csatlakozás gondolata, mint ami segítheti a stabilizációt. Igaz, elismerte – és ez némi előrelépés volt –, „hogy a Magyarországon végbemenő gazdasági reform elméletileg, mint egységes egész jobban átgondolt, átfogóbb, mint a többi szocialista ország reformjai”. Ám azt is hozzáfűzte: „hogy a gyakorlatban mi lesz – majd meglátjuk”.⁷⁶

Kitekintés

Tény, hogy 1968 folyamán a belépés kérdése a nemzetközi helyzet változása (a csehszlovákiai helyzet és a szocialista országok beavatkozása), az új gazdasági mechanizmus megvalósításának előrehaladása és a Magyarországnak nyújtott szovjet gazdasági

⁷⁴ A Politikai Bizottság 1967. december 12-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/441. ó. e.

⁷⁵ A Minisztertanács 1967. december 14-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-381.

⁷⁶ HU-MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/32. ó. e. Közli: FIZIKER Róbert (szerk.): I. m. 502–504.

támogatás következtében – jelen ismereteink szerint – fokozatosan kikerült a magyar–szovjet megbeszélések kiemelt témái közül. Ez összefüggött azzal is, hogy 1969 tavaszán, amikor a KGST-tagállamok napirendre tűzték együttműködésük hibáinak vizsgálatát és döntöttek az integráció komplex programjának kidolgozásáról, a Valutaalapba való belépés és a nemzetközi szervezet megítélése szovjet oldalon még negatívabbá vált. Ezt tükrözte nagyon világosan az integrációról szóló szovjet javaslat.⁷⁷ Ennek ellenére a magyar pártvezetésben még éltek illúziók a dolgok lehetséges jobbra fordulását illetően, amint azt a Politikai Bizottság elé került előterjesztés vitázárójában Kádár János megfogalmazta.⁷⁸ Leonyid Brezsnyev „elbeszélgetése” Kádár Jánossal 1972 februárjában a zavidovói vadászházban, „elvtársi aggodalomtól vezérelve” végül világosan tudtára adta a magyar pártvezetőnek, hogy a reform végrehajtása ugyan a magyarok ügye, de „a központnak, ideértve a kormányt is, a folyamatokat s a szükséges eszközöket is jobban kézben kellene tartania, hogy a nem kívánatos tendenciákat visszafordíthassa”.⁷⁹ A különböző szinteken éveken át hangoztatott szovjet aggodalom a legfelső szinten elhangzott figyelmeztetéssel ekkor már a magyar reform, az új gazdasági mechanizmus egészére vonatkozott.⁸⁰

A magyar gazdaság megújítására tett kísérletek, melyeket megpróbáltunk áttekinteni, ezzel lényegében véget értek. Bebizonyosodott, hogy az időről időre mind alaposabban és sokrétűbben kidolgozott tervek, melyek célja a gazdasági stabilitás megteremtése és ezzel szoros összefüggésben a magyar gazdaság világgazdasági kapcsolatrendszerének kialakítása volt, ha önálló elképzeléseikkel beleütköznek a szovjet egyeduralmi érdekekbe, megkerülhetetlenül kudarcra vannak ítélve.

⁷⁷ HONVÁRI János–TORDAI Csaba: I. m.

⁷⁸ HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/484. ö. e. Vö. HONVÁRI János–TORDAI Csaba: I. m.

⁷⁹ Jelentés a Politikai Bizottságnak a L. I. Brezsnyev elvtárral folytatott megbeszélésekről. 1972. február 18. HU-MNL OL M-KS 278. f. 5/575 ö. e. 33–44. Közli: FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája...* I. m. II. 401.

⁸⁰ Lásd uo. 134–135.

KRAHULCSÁN ZSOLT

Biszku és a „munkásellenzék”

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.5>

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a Kádár-korszakkal foglalkozó történeti irodalomban és kortársi visszaemlékezésekben előforduló „munkásellenzék” csoport-meghatározás valódi, megszervezett politikai formáció volt-e, vagy az csupán egy visszavetített elnevezés, utólagos konstrukció. Írásomban kísérletet teszek a „csoport” tagjaiként számontartott személyek, pártfunkcionáriusok, újságírók megnyilatkozásainak elemzésére, az egymáshoz fűződő kapcsolatuk, viszonyrendszerük feltárására is. Keresem az állítólagos csoportosulás kialakulásának lehetséges okait, illetve megpróbálom elhelyezni ezeket a személyeket – elsősorban Biszku Bélát – a kádári hatalomgyakorlási mechanizmus rendszerében. Biszku a kádárizmus egyik legfontosabb konstruktőre volt, aki maga is a kádári „szövetségi politikát” képviselte, ugyanakkor a munkásosztály vezető szerepének érvényesítését mindennél előbbre valónak tartotta.

A szakirodalomban és a közvélekedésben – Huszár Tibor, Berend T. Iván, Aczél György nyomán – meggyökeresedett vélemény szerint az 1970-es évtized elejétől a pártvezetésen belül a „munkásosztály” nevében egy belső, baloldali kritikát megfogalmazó irányzat erősödött fel. E (később) „munkásellenzéknek” nevezett csoport vezető személyiségei Biszku Béla adminisztratív, valamint Komócsin Zoltán külügyekért felelős KB-titkárok voltak, de ebbe a csoportba szokás sorolni Pullai Árpád ideológiai, később a pártszervezésért is felelős KB-titkárt, valamint Gáspár

Sándort, a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) elnökét. A pártvezetésből, illetve a pártapparátusból idetartozhatott – többek között – Gyenes András, az MSZMP Külügyi Osztályának vezetője, külügyminiszter-helyettes, későbbi berlini nagykövet, valamint Győri Imre, a párt Csongrád Megyei Bizottságának első titkára (később a KB agitációs és propaganda titkára) és Komócsin Mihály, aki ekkor az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának gazdaságpolitikai titkára volt. Ezt a kört egészíthették ki a párt- és a szakszervezeti apparátus alacsonyabb státuszú funkcionáriusai közül például Jakab Sándor, a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (PTO) vezetője, valamint olyan értelmiségiek, elsősorban újságírók, leginkább a *Népszabadság* szerkesztőségéből Szamosi Károly, akik tevékenységükkel igazolták és egyúttal valamiféleképpen presszionálták is Biszkuékát. Tanulmányomban nagymértékben támaszkodom a Biszku Béla életútját feldolgozó eddigi egyetlen monográfiára, megállapításait többször átveszem, illetve idézem.¹

Révész Sándor szerint az 1970 novemberében a X. kongresszuson elfogadott, a munkáskáderek továbbtanulását segítő határozat (a munkások érettségi nélkül is elkezdhatték a felsőfokú tanulmányaikat) már a csoport erejét mutatta.² Huszár Tibor pedig úgy látta, hogy a Biszku–Komócsin-féle csoporttal szemben a Nyers Rezső, Fock Jenő, Fehér Lajos és Aczél György fémjelezte társaság képezte a „reformer” oldalt, míg a kettő között létezett egy harmadik csoport (Losonczi Pál, Németh Károly, Nemes Dezső), amely segített Kádárnak ellensúlyozni, kordában tartani a szemben álló feleket. A „munkásérdekek képviselői” állítólag azért is léphettek fel egyre határozottabban, mert Moszkvából is biztatást kaptak. A szovjet vezetés bizonyos köreiből már 1968 vége felé felvetődött a „különutas” Kádár lecserélésének gondolata, akinek a helyére Komócsin, Biszku vagy Gáspár kerülhetett volna.³

¹ KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2022.

² Bővebben: RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 187.

³ Bővebben: HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november – 1989. június*. 2. kötet. Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó, Budapest, 2003. 234–236.

Az 1970-es évek közbeszédében, magánvéleményként valóban megfogalmazódhattak olyan állítások, amelyek szerint Biszku körül egy önálló politikai csoportosulás alakult ki. Egy 1975 februárjában keletkezett ügynökjelentés, amely az ELTE negyed-éves filozófia szakos hallgatóinak véleményét rögzítette az egy hónappal későbbi XI. kongresszus várható döntéseiről és a politikai változásokról, így fogalmazott: „Biszku elvtárs és csoportja a BM[-ben] óriási »tisztoogatásokat« fognak végezni, főleg idős, sokat próbált kommunisták között. (Még vezető funkcióban lévők között is.) Ezek most menekülnek a felelősségre vonás elől: betegségbe, nyugdíjba stb. A felelősségre vonás nem jogi vonatkozású lesz – állítólag – hanem párton belüli, szervezeti szabályzat, stb. adta lehetőségeket kihasználó. [...] Fock elvtárs állítólag nyugdíjba fog menni...”⁴ Egy hónappal később ugyanez az ügynök egy másik jelentésében már a kongresszuson hozott döntések – filozófushallgatók általi – értékeléséről számolt be. Az ügynök szerint kétfajta magyarázat fogalmazódott meg. Az egyik szerint a reform (Kádár) és annak ellenzői, a központosítás hívei (Biszku) között alku született: „valószínűleg valamiféle kompromisszumos helyzetet tükrözött a kongresszus és »új gazd.[asági] mechanizmus« és »centralisztikus« irányzat képviselői között. (Két ember köré csoportosítják ezeket a nézeteket: Kádár János és Biszku Béla jelentenek a pólusokat.) Szerintük ugyan a centralisztikus irányzat »győzött«, de céljainak megvalósítására csak nagy fokozatossággal, óvatossággal és lassan törhet.” A másik magyarázat szerint pedig mivel a tényleges vezetés a párt helyett a kormány kezébe került, ezért „értelmisségellenes” határozatokat hoztak és végeredményben Biszkuék győztek:

[...] a kongresszus értelmiség- illetve technokrata-ellenessége a domináló, igen kiéleződött a pártban a szakemberek és a pártmunkások ellentéte, az új gazd.[asági] mech.[anizmus] hatására a tényleges vezetés kezdett átcsúszni a párt kezéből az állami apparátus kezébe. Erre retorziók az olyan határozatok, melyek a párt vezető szerepének erősítését a munkásosztály vezető sze-

⁴ Jelentés, 1975. február 13. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban HU-ÁBTL) 3.1.2. M-37126. Ezúton köszönöm meg Takács Tibornak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.

repének erősítését tűzik ki célul (kiemelt munkásokból vezetőképzés stb.), ezért léptek föl többen olyan határozottan mindenféle pluralizálás stb. ellen. Szerintük lényegében az értelmiség ellen irányulnak az olyan intézkedések is, mint a jövedelemellenőrzés (többen luxusadó bevezetéséről beszéltek). [...] az egész határozat végül is nem más, mint egy pofon és figyelmeztetés az értelmiségnek, s az ő interpretációjában a »Biszkú-csoport teljesen átvette a hatalmat«, Kádár elvtárs csak azért maradt meg a posztján, hogy személyében képviselje a folyamatosságot, ami pedig csak demagógia, hiszen egyértelműen kiolvasható a sorok között a régi gazdaságirányítási elvek visszavétele, egy adminisztrációs alapokra épülő berendezkedés bevezetése.⁵

Ugyanakkor maga Biszkú mindig is tagadta, hogy létezett volna egy, az ő nevével fémjelzett csoportosulás a pártállami vezetésen belül, és hamisnak tartotta a pártvezetés tagjainak reformistákra és reformellenesekre való felosztását is. Meggyőződése szerint a politikai közvéleményben és a történeti irodalomban Berend T. Iván 1988. januári, *Valóságban* megjelent cikke volt az, amelyik elhintette ezt a legendát, de nem saját kútfőből, ugyanis a szerző mögött Aczél és Nyers állhatott.⁶ Az említett írás fő mondanivalója az volt, hogy a reform kiélezte a társadalmi konfliktusokat, hiszen különböző érdekeket sértett, amelyek védelme lehetőséget adott „a munkásérdek és a szocializmus védelme zászlaja alatti fellépésre [...], egyfajta tömegtámogatás biztosítására, a hatalmon lévő vezetés, illetve politikai irány elleni politikai támadás alátámasztására”. Az utóbbi érveket tűzte zászlájára az a kör, amely a kapitalizmus elemeinek megerősödését és a szocialista tervgazdálkodás gyengülését vélelmezte. Ez a „konzervatív politikai csoport” 1972 tavaszán Kádár János utódlásának kérdését felhasználva jött mozgásba, és tett kísérletet a hatalom megragadására. Berend tehát egy valóságosan létező, szervezett csoportosulásról beszélt, igaz, annak tagjait nem nevesítette.⁷ Biszkú Béla visz-

⁵ Jelentés, 1975. április 16. HU-ÁBTL 3.1.2. M-37126.

⁶ Biszkú Béla életútinterjúja. Készítette: KOZÁK Márton, 1990. május–november. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Oral History Archivum, 244/1–2. 431–432.

⁷ BEREND T. Iván: A magyar reform sorsfordulója az 1970-es években. *Valóság*, 1988/1. 1–26.

szaemlékezésében viszont utólagos konstrukciónak, méghozzá a reformerekhez sorolt politikusok alkotásának tartotta a reformellenes csoport létét.⁸ Figyelemre méltó, hogy azok, akiknek a neve a „Biszku-csoport” kapcsán felmerült (Biszku, Gáspár, Komócsin Mihály), tagadták annak létezését, míg azok, akik szemben álltak velük, határozottan tényként kezelték azt.

Biszku Béla politikai gondolkodásának origója, legfontosabb viszonyítási pontja az 1956-os „ellenforradalom” volt. Ebben a viszonyrendszerben a pártegység, azaz egy egységes, a hivatalos pártvonaltól egy arasznyit sem eltérő párttagság, pártszervezetek és pártvezetés megteremtése, valamint a párthoz hű, tetterős, aktív rendőri, állambiztonsági szerv, általában véve a fegyveres testületeken belüli hithű kommunista állomány és parancsnoki kar kialakítása volt a célja. Indítékaul egyértelműen az 1956-os forradalomból levont tanulságok szolgáltak: csak egy erős, egységes pártvezetés és egy határozott, párthű, akcióképes belügyi erő akadályozhatja meg az ’56-os „ellenforradalomhoz” hasonló események kirobbanását. Biszku a KB adminisztratív, illetve pártszervező titkári pályája (és egész aktív politikusi életútja) e két különböző, de mégis egymáshoz ezer szállal kapcsolódó fronton megvívandó állandó harcként értelmezhető. Minden problémát, kérdést e kettős célnak rendelt alá és az Ideiglenes Központi Bizottság 1956 decemberi határozatához mért: erősíti-e, vagy éppen rombolja, akadályozza a párt, az egész Magyar Népköztársaság egységét, valamint elősegíti-e a párthoz a legvégsőig hű állambiztonság, illetve fegyveres testületek kialakulását, vagy pont ellenkezőleg? A „pártállami rend őreként”, a KB pártszervező titkáráként (1963–1978) felügyelete alá tartozott – többek között – a Pártgazdasági Osztály, a *Pártélet* szerkesztősége, a Pártfőiskola, a KB Pártépítési Munkaközössége, amelynek feladata a pártélet, a pártépítés, a „tömegszervezetekben végzett politikai munka” elméleti megalapozása, következtetések, elemzések, javaslatok megfogalmazása volt az MSZMP vezető testületei felé. Ebben segítségére voltak a *Népszabadság*, a különböző pártfolyóiratok szerkesztőségei, illetve a Társadalomtudományi Intézet is. A KB adminisztratív titká-

⁸ Biszku Béla életútinterjúja. I. m. 431–432.

ráként (1962–1963 és 1966–1978) pedig felügyelte az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályát (KAO), amely három fő területen tevékenykedett: a honvédelem, a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás, valamint „segítette”, ellenőrizte a legfelső állami szervek munkáját is.

Tanulmányomban elsőként a „munkásellenzék” kifejezés eredetét, első előfordulását, illetve az esetleges jelentésváltozásokat kívánom bemutatni, majd az időrendet követve számba veszem a legfontosabb eseményeket, valamint azokat az intézményeket, szerveket, szervezeteket, csoportokat és személyeket, amelyek és akik a témában releváns állításokat fogalmaztak meg. A formális, szabályozott döntéshozatali mechanizmusokon túl az informális, személyközi, baráti kapcsolatok feltárását is bemutatom – bár az írott források esetlegessége miatt – ez nem könnyű vállalkozás. A kapcsolati háló feltárásában elsősorban a visszaemlékezések segítenek.

A „munkásellenzék” fogalma, előfordulása, jelentésváltozatai

Megkíséreltem kideríteni a magyarországi „munkásellenzék” fogalmának a vizsgált korszakban – az 1960-as évek közepe és az 1970-es évek vége között – történő első megjelenését, előfordulását és használatának körülményeit, azaz hogy mikortól és kik használták először a fogalmat, de nem találtam egyértelmű támpontokat. (A nyolcvanas évek legvégén publikált írások már reflektív módon reagáltak a „Biszkú-csoport” tevékenységére.) Mindössze két helyen fordult elő a munkásellenzék fogalma: Biszkú Bélának egy jóval korábbi, a Politikai Akadémián 1957-ben tartott előadásában, valamint Óvári Miklós alább idézendő cikkében. Mindkét esetben egybeírva, „munkásellenzék” formában, tehát kötőjellel, illetve különírt szókapcsolatként nem szerepel a kommunista politikusok gyűjteményes köteteiben megjelent írásai, beszédei között.⁹

⁹ Ezúton köszönöm meg Kiss Lászlónak, hogy kutatásaival és tanácsaival segítette a munkámat. A Kádár-korszak fogalmainak jelentésváltozatairól bővebben: RING Orsolya–KMETTY Zoltán–SZABÓ Martina Katalin–KISS László–NAGY

Biszku 1957 májusi előadásában merőben szokatlan értelmisést adott a „munkásellenzék” kifejezésnek, ugyanis egyértelműen a pár hónappal később kivégzett Nagy Imrét és a párton (MDP) belüli reformereket nevezte így, akik – szerinte – azt vallották: nem a pártnak kell a vezető, irányító szerepet betöltenie, hanem a párttal szemben kell kialakítani a „munkásellenzéket”, amely a párt kritikusa lesz, és egyfajta biztosítékot nyújt a hibák elkövetésével szemben. Biszku szerint Nagy Imre és támogatói az egypártrendszer helyett egyfajta pártkoalíciót akartak létrehozni, amely a munkásosztály tudatos, szervezett, képzett vezetői helyett a marxizmus-leninizmus elméletének ismeretével nem rendelkező egyszerű munkások kezébe adta volna a hatalmat.¹⁰

Az 1960-as és 1970-es évek magyarországi sajtójában időnként felbukkant a „munkásellenzék” fogalma, de az nem tematizálta se a közéleti, se az elméleti folyóiratokat, a kérdéskör nem volt folyamatosan jelen, inkább csak véletlenszerűen, és nem is a magyar viszonyok igazolására szolgált, bár némi elméleti párhuzamot – a munkásosztály vegye a saját kezébe az egész népgazdaság irányítását – felfedezhetünk. Már 1969-ben a *Béke és Szocializmus* című lap hasábjain több írás is foglalkozott az 1920–1921-es évek szovjet-orosz „munkásellenzékével”, amelynek képviselői azt követelték, hogy a termelés irányítását adják át maguknak a termelőknek. Az Alekszandra Kollontaj vezette anarcho-szindikalista platform legfontosabb pontja szerint „A népgazdaság igazgatásának megszervezése az iparági szakszervezetekbe tömörült termelők összoroszországi kongresszusának feladata.”¹¹ Óvári Miklós 1973-ban, az 1920-as évek eleji szovjet-oroszországi frakcióharcok elemzésekor a „munkásellenzék” fogalmat hasonlóképpen definiálta: „tagjai tagadták a

Balázs–VINCZE Veronika: Kulcsfogalmak jelentésváltozása a Kádár-korszak politikai diskurzusában. In: BEREND GÁBOR–GOSZTOLYA GÁBOR–VINCZE Veronika (szerk.): *XVI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, Szeged, 2020. 333–342.

¹⁰ BISZKU Béla: A proletárdiktatúra időszere kérdései hazánkban. (1957. május) In: *Uó: A párt és az állam a nép szolgálatában*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972. 5–17.

¹¹ TIM BUCK: Leninnel korunk problémáiról tanácskozva... *Béke és Szocializmus*, 1969. június 1. 7.

proletárállam vezető szerepét a népgazdaságban”.¹² A *Társadalmi Szemle* hasábjain – igaz, csak említés szintjén – ez a fent tárgyalt „munkásellenzéki demagógia” is értékelésre került.¹³ (Az *Eszmecsere* rovatban pedig 1972 novembere és 1973 júniusa között megjelent nyolc írásban az „eszme – szervezet – mozgalom” témakörében a baloldali revizionizmus kritikája, a történelmi szemlélet és az egység dialektikája, a társadalmi változások, a szervezett mozgalom, a párt és a tömegkapcsolatok, az ifjúságpolitika, illetve a „baloldaliság” osztálybázisa voltak a témák.)

Meggyőződésem, hogy ezek az írások nem hatottak érdemben a magyarországi pártvezetésen belüli érdekérvényesítő harcokra, a szovjet-orosz „munkásellenzék” kategória nem rokonítható Kádár baloldali kritikusainak elnevezésével, már csak azért sem, mert sem a korszakban született dokumentumokban, sem pedig a visszaemlékezéseikben nem azonosították magukat, szerepüket, törekvéseiket, (csoport)identitásukat az egykori szovjet-orosz „munkásellenzékkel”. Ráadásul 1920–1921 táján Oroszországban Kollontaj és követői egy olyan munkás-önigazgató gazdaság- és társadalomirányítási modellt képzeltek el, amit lényegében ideig-óráig az 1956-os magyarországi „ellenforradalom” munkástanácsai valósítottak meg, amely végképp nem lehetett Biszku és társai felvállalt célja. A fentebb idézett elméleti írásokban a „munkásellenzék” olyan „baloldali” kritikaként jelent meg, amely a lehető legtávolabb állt Biszkutól. Bár maga a fogalom felbukkant, de csupán történelmi kontextusban, az

¹² ÓVÁRI Miklós: A kor követelményeinek színvonalán. Gondolatok az SZKP történetének olvasása közben. *Társadalmi Szemle*, 1973/4. 7–13. Vö. KRAUSZ Tamás: Állam és demokrácia. Lenin és a húszas évek vitái. *Világosság*, 1981/8–9. 492–498.

¹³ POZSGAY Imre: Eszme – szervezet – mozgalom. *Társadalmi Szemle*, 1972. november 11. 3–10. A folyóiratban folyamatosan jelentek meg hasonló írások, 1974-ben Huszár Tibor az anyagi ösztönzés és a morál kapcsolatának elemzésekor hivatkozott a Preobrazsenszkij-féle közvetlen termékcserére, vagy éppen a Kollontaj-féle munkásellenzék törekvéseire, akik teljes egyenlőséget, egyértelmű munkáshegemóniát követeltek, úgy, hogy csak és kizárólag munkások lehessenek tisztségviselők, a képzettség senkinek se biztosítson előnyöket. HUSZÁR Tibor: Az ösztönzés szocialista rendszere és az erkölcsi értékek. *Társadalmi Szemle*, 1974/6. 44–52.

1970-es évek jelenéhez nem kötve, és pont ellentétes (vagy nagyon más, összeegyeztethetetlen) tartalommal.

A szakszervezeti lobbí és a PTO

A pártszervezetek, valamint a pártapparátus irányították és ellenőrizték minden egyéb szervezet tevékenységét, és a párt apparátusán belül is voltak olyan funkcionális és helyi, területi vertikális láncolatok, amelyek kölcsönösen átfedték, ellenőrizték egymást (a KEB, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság [KNEB], az ügyészség, vagy éppen a politikai rendőrség). Bizonyos értelemben a tömegszervezetek, a szakszervezetek (SZOT), vagy a pártsajtó is ellenőrizhették a gazdasági, állami vezetőket, hiszen a felsőbb pártszervhez folyamodhattak, ha rendellenességet tapasztaltak. Az MSZMP KB központi apparátusában a legfontosabb szerepet a Párt és Tömegszervezetek Osztálya, valamint az Agitációs és Propaganda Osztály játszotta, mivel ezek a párt belső ügyeivel foglalkoztak. A PTO vezetője általában az első titkár helyettese is volt, és a két osztályt felügyelő KB-titkárok rendszerint PB-tagok, az osztályvezetők pedig a KB tagjai is voltak. Ez a két osztály tulajdonképpen a párton belüli információáramlás csatornája volt.¹⁴

Biszku a vizsgált korszakban általában ugyanazon kérdés-csoportok vitájakor exponálta magát: a szakszervezetek szerepe, az üzemi demokrácia kérdése, a vállalati, állami élet központosítása, a munkásosztály helyzete, illetve a demokrácia és a proletárdiktatúra dilemmái. A SZOT vezetése 1965 őszén a szakszervezetek hatáskörének bővítésére tett kísérletet. Az üzemi tanácsok hatáskörét 1963-ban állapította meg a kormány,¹⁵ ezt kívánta a Gáspár Sándor-féle szakszervezeti vezetés az „üzemi demokrácia” továbbfejlesztésének ürügyén megszerezni és a

¹⁴ NYÍRÓ András: A párt vezető testületei a határozatok tükrében. In: Uó (szerk.): *A nomenklatura csúcsán. Tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól*. BME, Szociológiai Tanszék, Budapest, 1990. 34–35.

¹⁵ 1011/1963. (V.23.) Korm. és SZOT határozat az üzemi tanácsokról. *Magyar Közlöny*, 1963. május 23. 233–236.

szakszervezetek keretein belül tudni. Ezzel egy időben az üzemi tanácsok megszüntetését is javasolták.¹⁶ Egy, a PTO által készített előkészítő anyagban az üzemi demokráciát pedig teljesen negligálni kívánták: „Az öngazgatási rendszerrel, mint olyannal, amelyet nem akarunk javasolni, ne foglalkozzunk. Ne hadakozunk azzal, amit nem akarunk!”¹⁷ 1966 őszén a SZOT megvitatta az egy hónappal később összeülő IX. pártkongresszus irányelveit, és feljegyzésükben a még be sem vezetett új gazdaságirányítási rendszer várható negatív következményeire figyelmeztettek. Már ekkor kihangsúlyozták, hogy a parasztság javára tett intézkedésekkel párhuzamosan szükséges a munkásosztály életszínvonalának állandó emelése. A várható munkanélküliségre is kitértek, de ennek kezelését nem gazdasági, hanem jóval fontosabb, politikai kérdésként kívánták kezelni: „Helyes, ha az új mechanizmus végrehajtása során a közgazdasági meggondolás előtérbe kerül, de az semmiképpen se kerüljön a politikai meggondolások elé.” Figyelemre méltó, hogy a SZOT már két évvel a reform bevezetése előtt kész érvkészlettel rendelkezett és a később sokszor hangoztatott kritikai megjegyzéseket hangoztatta.

1967 elején a legfelső pártvezetés és a SZOT vezérkara konzultációs ülésén Kádár is felszólalt, s megfogalmazta a szakszervezetek skizofrén helyzetét, amikor kifejtette, hogy a SZOT feladata, hogy egyszerre képviselje az osztály érdekeit, ami egyben az állam érdeke is, ugyanakkor képviselje az egyes dolgozók érdekeit is, ami pedig osztályérdek is. A hatáskörkérdés a lényeg, fejtegette Kádár, valamint – talán ennyire egyértelműen a pártapparátuson belül ő először – elismerte, hogy többféle érdek

¹⁶ Javaslat a szakszervezetek hatáskörének további szélesítésére, az üzemi tanácsok megszüntetésére, 1965. szeptember 15. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban HU-MNL-OL) M-SZKL 2/7. 158. d. Az üzemi demokrácia fejlesztése az új gazdasági mechanizmus elméleti előkészítését szolgáló irányelvekben jelent meg először. Bővebben: PAP Milán: *A párttal, a néppel... Események és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban*. Mathias Corvinus Collegium, Budapest, 2021. Ugyanő foglalkozott a szövetkezeti, a helyi (tanácsi) és az üzemi demokráciák kérdéskörével is. PAP Milán: *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem–Molnár Tamás Kutató Központ, Budapest, 2015.

¹⁷ Kiegészítés az osztályvezető-helyettesi megbeszélés alapján, 1965. augusztus 23. HU-MNL-OL M-SZKL 2/7. 158. d.

létezhet, és egyúttal megfogalmazta a szakszervezetek feladatát: egyeztetni kell az osztályérdeket, a kollektív érdeket és a személyi érdeket.¹⁸

1967 májusában Biszku Béla képviselte a pártot a szakszervezetek kongresszusán, ahol hangsúlyozta, hogy az MSZMP és a szakszervezetek közötti kapcsolatrendszer a Lenin által hirdetett hajtósíj-elmélet határozza meg, vagyis a szakszervezet csupán közvetíti a párt akarátát a munkásosztály felé, ráadásul úgy, hogy a párt feladata a munkásosztály érdekének meghatározása, nem pedig a szakszervezeteké. Egyúttal ő is elismerte, hogy létezhetnek a szocializmusban is különféle érdekek.¹⁹

A PTO 1971-ben készített feljegyzést a területet felügyelő KB-titkárnak, Biszku Bélának. Ebben az árreform végrehajtása körüli gyakorlati problémákat vetették fel, és felhívták a kormányzat (párt) figyelmét, hogy az „értékarányos” árak kialakításakor jobban vegye figyelembe a politikai és szociális szempontokat. Felháborodottan kifogásolták, hogy a kisebb üzemekben, ktsz-ekben gyorsabban igazodnak a piaci igényekhez, ezért sokkal jobb jövedelmi viszonyok jellemzik az itteni munkásokat, mint a „szocializmus alapját képező nagyüzemekben” dolgozókat, de a kormány azt hangoztatja, hogy nem szabad központilag beavatkozni ebbe a folyamatba, mert majd a nagyüzemeknél is végbe megy ez a folyamat, sőt tovább kell fokozni a vállalatok közötti versenyt.²⁰ Nem ismert Biszku válasza, de azt tudjuk, hogy a SZOT és Biszku a későbbiekben is szorosan együttműködtek, akár például a X. kongresszus határozatai végrehajtásának értékeléséről, akár a szakmai bértáblázat kidolgozásának elveiről volt szó.

¹⁸ Feljegyzés a Párt vezetőivel történt tanácskozásról 1967. február 14-én. HU-MNL-OL M-SZKL 2/7. 159. d.

¹⁹ *A magyar szakszervezetek XXI. kongresszusa, 1967. május 3–6. (rövidített jegyzőkönyv)*. Táncsics Kiadó, Budapest, 1967. 57–65. és HU-MNL-OL M-SZKL 2/1. 58. ó. e.

²⁰ Feljegyzés Biszku Béla elvtárs részére a Kormány és a SZOT között folyó néhány vitatott kérdésről, 1971. augusztus 26. HU-MNL-OL M-SZKL 2/7. 159. d.

1972: a fordulat éve

A Szovjetunió az 1970-es években igyekezett szorosabbra vonni a régió országainak integrációját, amelyek azonban igyekeztek lassítani a folyamatokat. Kalmár Melinda szerint a magyarországi „trendkerülő magatartás” mögött az MSZMP-nek a brezsnyevi biztonsági és integrációs elképzelésekkel szembeni reformtörekvései álltak. A magyarországi fejlődés, a fejlett – nem csak az agráriumban meglévő – szövetkezeti rendszer, a jövedelmi különbségek, a munkaerő elvándorlása az állami tulajdonból a szövetkezeti és magánszektorba, illetve a piacorientált működési modellt akadályává vált a szovjetek által szorgalmazott szorosabb együttműködésnek. Moszkvában úgy vélték, hogy az irányításnak és a tervezésnek döntően állami kézben kell lennie. Ráadásul az MSZMP folyamatosan kereste a kapcsolatot a Világbankkal, a Valutaalappal az egyre növekvő adósságának rendezése céljából. Kalmár úgy véli, Kádár „előremenekült”, úgy próbálta meg fellazítani a szovjet integrációs törekvéseket, hogy az európai szocialista országok mellé más országokat is bevont volna. Ez azonban Brezsnyevnek már túl sok volt, 1972 februárjában a zavidovói találkozón Kádárnak ígéretet kellett (volna) tennie, hogy a gazdasági reformot átstrukturálja, a hangsúlyokat máshová helyezi – de nem tette.²¹ A „reformöntudattal” megerősödött magyar pártvezetés, s személyesen Kádár ekkor úgy vélte, hogy Moszkva 1956 után nem avatkozik be újra erőszakkal Magyarország ügyeibe. Kalmár Melinda szerint Kádár nem volt egyedül a véleményével, még a PB és a KB balosnak tartott, ortodox tagjai is zúgolódtak a nyílt intervenció miatt. Aczél György egyik visszaemlékezésében az 1972-es „közvetlen szovjet beavatkozásról” beszélt, de Komócsin Zoltán is tiltako-

²¹ A zavidovói megbeszélés 1972. február 11-e és február 14-e között zajlott le, amelyen a szovjet pártfőtitkár a magyar népgazdaság lassú fejlődési ütemét és a tőkés eladósodás egyre nagyobb mértékét kritizálta. Szóvá tette azt is, hogy a szövetkezeti és a magánszektor jelentősége túlságosan megnövekedett, hogy az iparban dolgozók átlagbére alacsonyabb a többi kereső béreihez képest. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. február 22-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/575. ö. e. Közli: FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai II. Dokumentumok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 399–408.

zott a szovjetek stílusa ellen, és a magyar érdekek képviselőtéről szólt: „nem szabad eltérni az 1956 előtti hangnem, módszerek visszatérését”.²²

Kádár János, az MSZMP első titkára közelgő 60. születésnapja előtt, 1972. május 10-én levelet írt a Politikai Bizottságnak, amelyben felajánlotta lemondását és kérte nyugdíjazását.²³ Akciója – legalábbis Huszár Tibor szerint – a különböző érdekcsoportok kijátszását és hatalmának stabilizálását célozta. A szovjet pártvezetés, valamint Biszku a reformok visszafordítását, míg Nyers Rezsőék azok folytatását kívánták.²⁴ A PB május 18-i zárt ülésén a testület úgy határozott, hogy „nem tartja indokoltnak a kérés elfogadását”, és létrehozott egy bizottságot Biszku Béla, Gáspár Sándor, Aczél György és Fock Jenő részvételével, hogy közöljék Kádárral a döntést.²⁵ Révész feltételezi, hogy a négytagú bizottságban a reformpártiak (Aczél, Fock) és a munkásellenzékiek (Biszku, Gáspár) eltérő álláspontot képviseltek a Kádár-féle lemondó levél megtárgyalásának módját illetően, sőt szerinte vita is kialakulhatott ebben a kérdésben, mivel a reformpártiak (ahogyan Kádár is) a nyilvánosság előtt, míg Biszkuék a nyilvánosság kizárásával képzelték el a kérdés rendezését.²⁶ A következő, május 22-i, szintén zárt PB-ülésen a téma előterjesztője ugyanő volt, és már Kádár jelenlétében az a döntés született, hogy a levelet és a PB javaslatát a Központi Bizottság előtt vitassák meg.²⁷ Az ügy lezárására végül a KB június 14–15-i ülésén került sor, ahol

²² Az utolsó beszélgetés Aczél Györggyel, nem sokkal halála előtt 1991-ben. Készítette: SZINETÁR Miklós és GURBÁN Miklós. Forrás: https://www.youtube.com/watch?v=85fe_KliGwU (Letöltve: 2025. 07. 29.), valamint KALMÁR Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 379.

²³ Kádár János 1972. május 10-i levele a Politikai Bizottsághoz nyugdíjba vonulási szándékáról. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/581. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. május 18-i (zárt) üléséről. Uo. Közli: HUSZÁR Tibor (szerk.): *Kedves jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1954–1989*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 413.

²⁴ Bővebben: HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai...* I. m. 243–250.

²⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. május 18-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/581. ó. e.

²⁶ Bővebben: RÉVÉSZ Sándor: I. m. 188–189.

²⁷ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. május 22-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/581. ó. e.

egyhangúlag elfogadták a PB javaslatát. Biszku vezette fel a kérdést, és ebben kihangsúlyozta a levél (nagyobb) nyilvánosságra hozatala elleni érveket, a lehetséges nemzetközi bonyodalmat: egyrészt – mint fogalmazott – „az ellenség felhasználhatná ellenünk”, másrészt „a szocialista országokban hatalmon lévő testvérpártoknál értetlenséget és zavart okozna”. Vita nem volt, a KB egyhangúlag elfogadta a PB javaslatát.²⁸ Kádár, immáron a legmagasabb szovjet kitüntetés, a Lenin-rend friss birtokosaként, 1972 nyarán is jól számolt: a határozat, amely megtartotta őt az MSZMP első titkáraként, egyúttal biztosította is pozícióját a hatalom csúcán.

Aczél György visszaemlékezése szerint ekkoriban a PB-üléseken Biszkuék előre megírt hosszú előadásokat olvastak fel, Komócsin szónoklataiban nyíltan a reformpolitikát bírálta – Aczél ezért úgy érezte, hogy egyfajta puccskíséret történik.²⁹ A PB 1972 tavaszán megtartott kilenc ülésének jegyzőkönyve alapján megállapítható, hogy főleg Komócsin, de Biszku is valóban igen aktív volt, de tevékenységük nem volt fokozottabb, mint 1972 tavasza előtt vagy azt követően. Ráadásul mások, Nyers, Kádár vagy éppen Aczél ugyancsak terjedelmes felszólalásokat tettek. A jegyzőkönyvek tehát nem támasztják alá, hogy a Biszku–Komócsin-páros 1972 tavaszán előre megtervezetten, puccsszerűen lépett volna fel a pártvezetőség ülésein.³⁰

Kalmár Melinda azonban úgy véli – nem tagadva a történetnek ezt az aspektusát –, hogy Kádár lépése elsősorban Brezsnyevnek szólt, hiszen a hazai PB-ben ekkor egyáltalán nem volt széthúzás, sőt egyöntetűen a szovjet beavatkozás ellen szólaltak fel. Lemondási szándékának a KB (párt)nyilvánossága előtt történő bejelentésével igazából a beteg, öreg Brezsnyev pozícióját kérdőjelezte (volna) meg a nemzetközi közvélemény előtt. Kádár zsarolása célt ért, Brezsnyev két évig közvetlen módon nem avatkozott be a magyarországi folyamatokba.³¹

²⁸ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1972. június 14–15-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 4/117–118. ó. e.

²⁹ Bővebben: RÉVÉSZ Sándor: I. m. 187–188.

³⁰ Bővebben: KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku...* I. m. 141.

³¹ KALMÁR Melinda: I. m. 381–382.

Biszku visszaemlékezésében képtelen, nevetséges vádaknak nevezte azokat az elképzeléseket, amelyek szerint 1972-ben bárki is Kádár helyére akart volna lépni, akinek a tekintélye „osztatlan volt”, és mindenki tisztában volt vele, ha ő bukik, akkor az egész pártvezetés vele együtt a süllyesztőbe kerülhet.³² Szerinte éppen Fehér és Nyers, valamint Aczél voltak azok, akik 1972 és 1973 körül hatalmi ambíciókat tápláltak; megállapítását arra alapozta, hogy nevezettek olyan kérdésekkel is foglalkoztak, amelyek nem tartoztak a hatáskörükbe.³³

1972. november közepén a KB kibővített ülésén megtárgyalta az 1970 novemberében megrendezett X. pártkongresszus határozatainak végrehajtását. A KB határozata tulajdonképpen a gazdaságirányítás reformjáról mondott ítéletet, és a kontinuitás hangsúlyozása ellenére egyértelművé tette a reformfolyamat leállítását. A centralizált irányítás felé mutatott, hogy ötven ipari nagyvállalatot „kiemeltek”, vagyis közvetlen állami irányítás alá helyeztek, felállították a Minisztertanács alá rendelt Állami Tervbizottságot, szigorított árellenőrzést vezettek be, és az értelmiség számára tagfelvételi zárlatot hirdettek a pártban, ugyanakkor munkáskádereket emeltek be magas pozíciókba. (Elindult egy – a korábban már említett – gazdasági szankciókat, adminisztratív és büntetőjogi eszközöket is magába foglaló támadás is a termelőszövetkezetek ellen.) A KB-ülésen Biszku szerepe marginális volt, levezette azt, a vitában részt sem vett, ahogy a „Biszku-csoport” tagjai közül senki más sem.³⁴

A KB határozata után a szakszervezeti vezetők elégedetten állapíthatták meg, hogy „[a] novemberi határozatban megtalálták saját kongresszusaik főbb célkitűzéseit, illetve annak reali-

³² Biszku Béla életútinterjúja. I. m. 445. Évtizedekkel később Komócsin Mihály, a Csongrád megyei pártbizottság volt első titkára ugyanígy visszaautasította azokat a vádakokat, miszerint fivére valamiféle „árnyék pártvezetést” hozott volna létre, és Kádár leváltására készült. HORVÁTH Kálmán: Komócsin-puccs Kádár János ellen? *Mai Nap*, 1989. május 16.

³³ Biszku Béla életútinterjúja. I. m. 448.

³⁴ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1972. november 14–15-i üléséről. HU-MNL-OL M–KS 288. f. 4/119–120. ó. e., valamint VARGA Zsuzsanna: Az Új Gazdasági Mechanizmus elfeledett sikertörténete: a termelőszövetkezeti szektor. *Betekintő*, 2018/2. Forrás: http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2018_2_varga_zs.pdf (Letöltve: 2025. 07. 23.)

zálását”. Ugyanakkor feltették a kérdést, hogy meddig szükséges és köteles kiállni a szakszervezet egy-egy párt vagy állami határozat, döntés mellett? „Hol az a határ, ahol már nincs joga elhallgatni a problémákat?” –, s rögtön meg is válaszolták: „ha a végrehajtás során eltérnek az eredeti politikai céloktól, akkor jelezniök kell a párt, az állami szervek felé”.³⁵

Moszkva azonban nem volt elégedett. Brezsnyev táviratban adta hírül Kádárnak, hogy másnap, 1972. november 27-én a tököli katonai repülőtéren várja őt egy „baráti” találkozóra, ahol felháborodva követelte (ismét) a reform leállítását, mert Nyers és a reformpárti politikusok újabb, a szocialista piacgazdaság felé nyitó intézkedések meghozatalát szorgalmazták – vágta mindezeket Kádár fejéhez a rendkívül jól informált szovjet főtítkár, miközben egy, a reform híveinek nevét tartalmazó listát lobogtatott, akiknek az elmozdítását követelte. Állítólag ekkor hangzott el Kádár szájából az a mondat, hogy: „Egy név hiányzik még a listáról, az enyém.”³⁶

Brezsnyev azt is jelezte, hogy a táboron belül növekvő hadiadásokra kell számítani, de a magyar fél – megítélése szerint – nem a kellő mértékben járul hozzá a közös védelmi költségekhez. Ezért nem tűri az egyéb költségeket, a központi céloktól eltérő túlzó beruházásokat, azt, hogy a magyar pártvezetés túlságosan gyorsan engedte megerősödni a magán- és félállami, szövetkezeti szektort, akadályozva ezzel az állami ipar, nehézipar (hadiipar) fejlődését, a szorosabb integráció kiépítését. Brezsnyev személycseréket kívánt az MSZMP vezetésében, és korrekciót a gazdaságban. Tény, hogy eddigre a párton kívüli szakértők, technokrata értelmiség befolyása megnőtt, ráadásul a párton belül is megerősödni látszott egy szakértői menedzser szemléletű apparátuscsoport.³⁷

³⁵ Jelentés a Titkárságnak a szakszervezeti főtítkárokkal folytatott tanácskozásokon elhangzott fontosabb problémákról, 1973. július 25. HU-MNL-OL M-SZKL 2/7. 161. d.

³⁶ ELTER Tamás: Egy név hiányzik még a listáról, az enyém. *Origo.hu*, 2018. november 27. Forrás: <https://www.origo.hu/tudomany/2018/11/brezsnyev-markesz-nevsorral-erkezett-kadarhoz-es-fenyegeto-vadbeszedet-tartott>. (Letöltve: 2025. 07. 23.) Bővebben: KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku... I. m. 143.*

³⁷ KALMÁR Melinda: I. m. 372.

A Politikai Bizottság 1972. december 5-i ülésnapján a kormányteendők vitájakor Pullai, Gáspár és Biszku is felszólalt, és utóbbi az „állami ellenőrzési rendszer” szigorítását követelte:

Sok olyan dologgal találkozunk [...] amit gazdaságpolitikai eszközökkel kellene elintézni, [de] büntetőeljárássra van kényszerítve az állam, mert nem működik a kontroll. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél megvolt a tanácsok felügyeleti, ellenőrzési joga. Ez most megváltozott. Felelősségre vonni őket most nem lehet, legfeljebb pártvonalon. Ugyanez vonatkozik az OKISZ-hez [Országos Kisipari Szövetkezet] tartozó szövetkezetekre is, egy szövetkezeti elnököt, mivel ki lett mondva a szövetkezet önállósága, nem lehet leváltani, ha szükséges, mert azt csak a közgyűlés válthatja le [...] Az állami tervbizottság mellett az ellenőrzési rendszerünket is tovább kellene fejleszteni kormányvonalon.³⁸

A PB-ülésen a vita során Pullai a „munkáskategóriák” 10-12%-os béremelését erőltette, míg Gáspár Sándor az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke és a munkaügyi miniszter rendszeres beszámoltatására tett javaslatot.³⁹

Biszku 1973 nyarán a Belügyminisztériumba látogatott, és felszólalt a belügyi vezetők országos értekezletén, ahol a jogpolitikai irányelvek alkalmazásának főbb elveiről szóló tájékoztató volt napirenden. Kérdésre kijelentette, hogy az 1972 novemberi KB-határozat nyomán valóban „keményedett” a párt politikája a „rendellenességek megszüntetése” érdekében, és azt is elismerte, hogy a „gazdaságpolitikai, gazdasági döntések középpontjában a nagyipari, a nagyüzemi munkások kérdésének a problematikája állott [...] ez hatalmi kérdés volt”. Figyelmeztette a hallgatóságát,

³⁸ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. december 5-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/599. ö. e. Biszku „nyitott kapukat döngetett”, mert már az év augusztusában az Országgyűlés elfogadta a bíróságokról szóló törvényt, amely gazdasági döntőbizottságokat hozott létre a bírósági szervezeten belül. A kormány így kívánta a közvetlen befolyását, a központi irányítást biztosítani a gazdasági bíráskodás során. Ezek a gazdasági kollégiumok különleges eljárási szabályok szerint dolgoztak, a fő szempont a gyorsaság és az operativitás volt. A Legfelső Bíróság gazdasági kollégiumának széles körű elsőfokú hatáskört alapítottak meg. Feljegyzés Biszku Béla és Nyers Rezső elvtársaknak, 1972. október. HU-MNL-OL M-KS 288.f. 31/1972/1. ö. e.

³⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. december 5-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/599. ö. e.

nehogy azt higgyék, hogy megszűnt a politikai ellenség, mert „az osztályellenség maradványai igenis megvannak”. Elismerte, hogy az „éberség a szektás jelszó [...] [de] én vállalom azt a bélyeget, hogy ha valaki erre azt mondja, hogy szektás álláspont”. Az adminisztratív eszközök alkalmazásának szükségességét hangsúlyozta: „a bíróság, az ügyészség, a rendőrség nem csinál gazdaságpolitikát. Az a gazdasági szerveknek a feladata [...] de mikor bűncselekmény jelentkezik elvtársak, akkor már a gazdaságpolitikával, vagy a gazdasággal foglalkozó szervek nem helyettesíthetik a rendőrség, az ügyészség, a bíróságnak a tevékenységét”. Beszélt a mezőgazdaságról is, ahol szerinte „profitiztításra” van szükség, és optimális üzemnagyságokat kell létrehozni úgy, hogy „mezőgazdasági nagyüzemi vertikumok vagy egyesülések jöjjenek létre”. Komplexitásra kell törekedni, mert „a szövetkezeteknek a távlata, léte még hosszú [...] Hosszú ideig szövetkezeti formában fog a mezőgazdaság gazdálkodni, mert az államosítás [ideje] a szövetkezeteknél még nem érkezett el”⁴⁰ Ekkor meglepően megértően viszonyult a mezőgazdasági szövetkezetek, a szövetkezeti tulajdonformák létrehozásához, de hogy ezt taktikai megfontolásból mondta, vagy őszintén így gondolta, arról csak találgatni tudunk.

A Népszabadság szerkesztősége

A párt központi lapja, a *Népszabadság* főszerkesztőjét a KB nevezte ki, a szerkesztőbizottság tagjait pedig a Titkárság. A főszerkesztő tagja volt a PB-nek. Szamosi Károly, a *Népszabadság* személyzeti és káderügyekért felelős főszerkesztő-helyetteseként mindvégig az MSZMP konzervatív, dogmatikus köreinek a szócsöve és befolyásos kapcsolata volt. Biszku és Szamosi ismeretése még 1945-től datálható, később együtt végezték el a kétéves pártfőiskolát, ahonnan mindketten pártbüntetéssel a hónuk

⁴⁰ Az 1973. június 18-i közös országos értekezlet jegyzőkönyve. HU-MNL-OL XIX-B-1-x 88. ó. e. Ezúton köszönöm meg Takács Tibornak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.

alatt távoztak.⁴¹ Szamosi – aki aztán Biszku egyik legfontosabb informális kapcsolata lett a pártlapnál – 1955-től a *Szabad Nép* rovatvezetője volt, 1956 novembertől a *Népszabadság* szerkesztőségének a tagja, és 1981-ig a lap főszerkesztő-helyetteseként működött. Egy anekdota szerint Kádár szűk körben tréfásan megjegyezte: „Maguk azt hiszik, hogy Szamosi elvtárs Biszku elvtárs embere a *Népszabadságnál*. De ez tévedés. Valójában Szamosi elvtársnak az embere Biszku elvtárs a Politikai Bizottságban.”⁴² Túlzás, vagy sem, de az adoma kiválóan mutatja a két ember közötti szoros kapcsolatot és érdekközösséget.

Szamosi Károly a *Népszabadság* szerkesztőbizottsága nevében 1971 őszén egy tizenöt oldalas összefoglaló jelentést küldött Biszkunak, amelyben egy sor gazdasági bűncselekményt sorolt fel. Szamosi indoklása szerint a KB illetékes titkára (feltehetően Biszkura gondolt) kérte, hogy a szerkesztőség összegezze egy konkrét – Horváth Jenő kertész körüli – ügy általánosítható tanulságait. A jelentés sorra vette a bűnüldöző és az ügyészi szervek munkáját, illetve a bíróságok ítéleteit, valamint a vonatkozó törvények hiányosságait, de a felügyeleti szervek (minisztériumok, főhatóságok) és a pártfegyelmi eljárások negatív gyakorlatát is megbírált. Eszerint a nyomozói apparátus, illetve a vizsgálati szervek meggyengültek, kevesen vannak, és már a nyomozati szakban és a vizsgálati eljárások közben egyre gyakoribbak a beavatkozási kísérletek. Bírált a KNEB hivatalos vizsgálói állományának hozzá nem értését is. Megállapította, hogy az ÁFÉSZ-ek, a téessz vállalatok és a téesszközi vállalatok esetében az ellenőrzés egyáltalán nincs megoldva. A gazdasági bűncselekmények esetében az ügyészségeknél olyan formális jogi szemlélet terjedt el, amely a törvény egy-egy pontatlan

⁴¹ Bővebben: KRAHULCSÁN Zsolt: Biszku és az „új szakasz”. Az 1953. júliusi kormányprogram egy középkáder szemszögéből. In: MÜLLER Rolf (szerk.): 1953. *Sztálin halott*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest, 2025. 81–98.

⁴² Eötvös Pál: A jelenlegi magyar média passzol az Orbán-rendszerhez. CSERI Péter interjúja Eötvös Pállal, a *Népszabadság* volt főszerkesztőjével. *Forrás*: <https://168.hu/itthon/duzzad-az-eroszaktol-a-fideszes-partsajto-eotvos-pal-a-jelenlegi-magyar-media-passzol-az-orban-rendszerhez-144726> (Letöltés: 2025. 07. 25.)

megfogalmazásába kapaszkodva (mint „iparszerű” vállalkozás helyett „ipari” vállalkozás) mentenek fel tévesz-melléküzemágakat „spekulatív”, „üzérkedő” tevékenység alól. Szamosi szerint „az ilyen nem szocialista, kifejezetten spekulatív ipari tevékenységet nem gazdasági, hanem adminisztratív eszközökkel fel kell számolni”. Levonta a következtetést, hogy a szerkesztőség által két év alatt feltárt és megírt gazdasági visszaélésekkel kapcsolatos jelenségeknek – a korrupció, a kapitalista viszonyok térnyerése, az egyéni haszonszerzés, a „nagykapitalista” harácsolás, a „lánckereskedés” – az elsődleges oka a megalkuvó pártapparátus, illetve azok a kapitalista viszonyokat kifejezetten támogató pártfunkcionáriusok ténykedésére vezethetők vissza. Nem fogalmazta meg nyíltan az új gazdasági mechanizmus bírálatát, de végső soron mégis ez volt a következtetése.⁴³ Biszku a Szamosi-féle összegzést kommentár nélkül elküldte Borbándi Jánosnak, a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya vezetőjének, aki azonban nem osztotta Szamosi véleményét, különösen a rendőri és ügyészi szervek bírálatával nem értett egyet.⁴⁴

Biszku – Szamosi Károly és a *Népszabadság* szerkesztőségének segítségével – küzdött a gazdaságirányítási reform „kinövései” ellen, amelyre a hivatkozási alapot a különböző „visszaélések” teremtették meg. A legjelentősebb ilyen jellegű ügy 1972 szeptemberében robbant ki, amikor a Mezőgazdasági Gép- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat (MEGÉV) egyik túlbuzgó osztályvezetője „feljelentette” a vállalat igazgatóját az illetékes kerületi pártbizottságnál. A gyanúsítás szerint az igazgató nemcsak mulasztásokat követett el, hanem meg is rövidítette a szocialista állami tulajdont, vagyis lopott és korrumpált, emellett olyan külkereskedelmi tevékenységet folytatott, ami jogszabályokba ütközött. A kerületi pártbizottság utasítása nyomán a Mezőgép Tröszt vezérigazgatója fegyelmi eljárást indított, de sem ez, sem

⁴³ A gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos tevékenységünk néhány tapasztalata, 1972. április 26. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 31/1972/ 1. ó. e. Bővebben: PÉTERI György: Pirruszi győzelem. A „MEGÉV-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években. In: RAINER M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 319.

⁴⁴ Borbándi János feljegyzése Biszku Béla részére, 1972. június 28. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 31/1972/1. ó. e., valamint PÉTERI György: I. m. 321.

pedig a később lefolytatott minisztériumi vizsgálat nem talált semmi terhelőt a MEGÉV igazgatója ellen. A BRFK is nyomozást kezdett az ügyben, ám az sem vezetett eredményre. Erre a *Népszabadság* újságírói, Szamosi Károly és Sólyom József – Nagy Richárdnak, a budapesti pártbizottság titkárának az egyetértésével – a lap 1973. március 11-i számában cikket kívántak megjelentetni a történetekről, *Megszólal a lelkiismeret* címmel. Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes azonban arra kérte a szerkesztőséget, hogy ettől tekintsen el, egyúttal utasítást adott a rendőrségnek, hogy azonnal szüntesse be a MEGÉV igazgatója elleni eljárást. Ez nyilván összefüggött azzal, hogy az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya is megállapította, hogy nem történt bűncselekmény.⁴⁵

Biszkut mégsem hagyta nyugodni a dolog, és a Politikai Bizottság ülése elé vitte a gazdasági visszaélések, a „kiskapuzás”, az ügyeskedés és a korrupció „kezelésének” kérdését. Ugyan konkrétan nem említette a MEGÉV-ügyet és Fehér Lajos fellépését, mégis erre utalhatott azzal, hogy a gazdasági bűncselekmények minősítése, az eljáró hatóságok hatáskörének összevisszasága szabályozást kíván:

[...] lépten, nyomon beleütközünk olyan kérdésekbe, különösen gazdasági vonalon, ahol jobban szeretnénk, ha az állami ellenőrzés, a gazdaságpolitika különböző eszközei tartanák vissza az embereket attól, hogy ne a bíróságnak kelljen eljárnia. [...] Amikor felmerül valamilyen gazdasági visszaélés gazdasági vezető részéről, le kellene folytatni a fegyelmi eljárást. Ha fegyelmi eljárás olyan tényeket tár fel, ami már túlnó a fegyelemszegés körén, feljelentést kell tenni, be kell lépniök a nyomozóhatóságoknak. Nem alkalmazzuk ezt. Ebből sok összeütközés származik, gazdasági vonalon fontos munkakörben dolgozó emberek, ügyészségi vonalon, rendőrségi vonalon dolgozó emberek, s bírósági emberek között. Rendet kell teremteni, mert jelenleg nincs rend.⁴⁶

⁴⁵ Bővebben: PÉTERI György: I. m. 324–325.

⁴⁶ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. március 27-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/607. ó. e.

Biszkunak sikerült elérnie a nyomozás újraindítását, mire Fehér Lajos után Nyers Rezső is fellépett az igazgató megmentése érdekében. Júniusban például személyesen ment be a BRFK-ra, hogy nem hivatalosan érdeklődjön a nyomozás állásáról. Amikor mindezekről értesült, Biszku Kádárhoz fordult panaszával: „az ügyet befejezni nem lehet a beavatkozások miatt. Rendet kell teremteni, hogy hatásköri túlkapások ne legyenek.” Biszku úgy érezhette, hogy lehetősége van arra, hogy leszámoljon politikai ellenlábasaival hatásköri túlkapásaikra hivatkozva. Az alábbiakat javasolta ugyanis: „Fehér és Nyers elvtárs politikai felelőségét megállapítani. [...] Az ügy tisztázása érdekében az eljárásnak szabad utat engedni. Szénási Géza elvtársat, aki ismételt figyelmeztetés ellenére magatartásán nem változtatott, alkalmas időpontban felmenteni és helyette új legfőbb ügyészt kinevezni.” (Ez az alkalmas időpont csak két év múlva jött el.)

A PB 1973. november 13-i zárt ülésén Kádár János mégsem dicsérte meg maradéktalanul őt: „Biszku elvtárs mint a KB adminisztratív ügyekért felelős titkára, az ügy érdemi részét illetően helyesen, a szocialista törvényesség védelmében lépett fel. Eljárásának módja azonban hibás volt. Nem elég határozottan és nem elég gyorsan intézkedett, látva a nézeteltérést, nem vitte az ügyet a Koordinációs Bizottság, szükség esetén a Politikai Bizottság elé.” Természetesen Fehér és Nyers is kapott bírálatot az első titkártól, mert pozíciójukkal visszaéltek, és az ügyet nem a párton belüli konfliktusok kezelésére elfogadott úton intézték.⁴⁷

Amikor a KAO addigi adminisztratív osztályvezetője, Borbándi János 1974 márciusában átvette Fehér Lajos megüresedett mezőgazdasági miniszterhelyettesi helyét, Szamosi Károlyék az új osztályvezetőnek, Rácz Sándornak ismét elküldték a *Népszabadság* szerkesztőségének még 1972-ben készített feljegyzését. Ő az elődjével ellentétben úgy ítélte meg, hogy „hasznos, rendkívül figyelemre méltó anyag” került hozzá, igaz, több beosztottja, például

⁴⁷ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. november 13-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/623/1. ö. e. Biszku Béla jelentése Kádár Jánosnak, 1973. október 16. Uo. Vö. PÉTERI György: I. m. 326–327., valamint PAPP István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2017. 389–390.

Czili Gyula korábbi ügyész felismerte a feljegyzés koncepciójosságát, és keményen bírálta azt.⁴⁸

Biszku és Szamosi összességében célt ért: a MEGÉV vezetését a népgazdasági érdeket sértő külkereskedelmi tevékenység miatt elmarasztalták. Az ügyben szintén vizsgálatot folytató Központi Népi Ellenőrző Bizottság – amelyet KB-titkárként ő maga felügyelt – elnökhelyettesével, Péteri Istvánnal napi szinten telefonkapcsolatban állt, azaz „kézi vezérlest” alkalmazott, s egyértelműen jelezte számára, hogy a vizsgálatról milyen eredményt vár.⁴⁹ A BM Vizsgálati Osztálya 1974 nyarán fejezte be az eljárást, és vádemelési javaslattal (jogosultalan külkereskedelmi tevékenység) küldte tovább a Legfőbb Ügyészséghez.⁵⁰

A vállalatvezetői garnitúra reformattitúdje

A „Biszku-csoport” társadalmi bázisát, támogatói körét a hagyományos nehézipari szektor képviselői, az ágazati minisztériumok és a nagyvállalatok vezetői, illetve a pártapparátus olyan „munkáskáderei” alkothatták, akik ideológiai merevségük, dogmatizmusuk, reformellenességük, valamint a vélt vagy valós gazdasági érdeksérelmeik miatt féltékenyen tekintettek a mezőgazdaság, általában véve a szövetkezeti szektor sikerére. Az új gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodás nehézkessége miatt a nehézipar versenyképessége romlott, s az érintett kör nehezen viselte, hogy az 1940-es évek végétől privilegizált helyzetben lévő, az ország erőforrásainak zömét elnyelő nehézipar háttérbe szorult, a látványos nagyipari beruházások korszaka véget ért, a „vas és acél országa” szólama helyett az agrárium eredményeitől lett hangos a sajtó. A termelőszövetkezetek vezetői ellen lejáratozó kampány bontakozott ki, elsősorban a *Népszabadság* oldalain. Emögött egy olyan „reformellenes csoport” összehangolt

⁴⁸ Bővebben: PÉTERI György: I. m. 321–322.

⁴⁹ Péteri István személyes közlése Péteri Györgynek 1974-ben. Bővebben: Uo. 327–328.

⁵⁰ Emlékeztető a Koordinációs Bizottság 1974. július 23-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 31/V/1. ó. e.

támadása sejlett fel, amely a különböző visszaélések feltárásával próbálta bizonyítani a gazdaságirányítási reform kudarcát.⁵¹

1980-ban az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében Tardos Márton és Kozák Gyula az országos hatáskörű szervek, nagyvállalatok, önállóan gazdálkodó vállalatok vezetőinek szociológiai életútvizsgálatára tett kísérletet. Az interjú (kérdés-válasz-értelmezés) módszerével készült felmérés során százötvenhat vezetőt kérdeztek meg, s számos figyelemre méltó megállapítást tettek. A felmérésben részt vett – a politikai és gazdasági hierarchiában elfoglalt helyük alapján kiválasztott – vezetők életútinterjúja során sikerült egy metszetet készíteni az érett Kádár-korszak gazdasági vezetőiről, azoknak a gazdaságirányításban betöltött szerepéről, a reformfolyamatokban való részvételről vagy éppen annak opponálásáról. Így egy viszonylag részletes elemzésre, illetve csoportosításra nyílt lehetőség, amelyet én is felhasználtam jelen tanulmányomban. Az tanulságként rögtön levonható, hogy a felállított hét fő kategórián belül az egyes vezetők beállítódása, magatartása, viszonya a reformokhoz rendkívül összetett volt.⁵²

Az alapvető attitűdök (reformpártiság, közömbösség, reformellenesség) mellett ezeken belül sokféle árnyalat volt megfigyelhető. A reformpártiak között voltak az óvatos (mérsékelt) reformerek, akik fenntartásokkal viszonyultak a változásokhoz. Ezen belül is lehettek pragmatikus vagy szakterületekhez kötöttek reformerek, például a pénzügyi reformerek. Önálló csoportot képeztek az agrárreformerek, mert „karakterisztikusan” eltértek az összes többi ágazatban vagy egyéb területen dolgozóktól. Az agrárreformerek között rendkívül erős összetartást, empátiát, szorosabb kapcsolatokat véltek felfedezni a kutatók. Kiemelték, hogy az „agrárszektorban tevékenykedő vezetők között nem találkoztunk reformellenes gondolatokkal. A reform itt gyökeredzett meg a leg-erősebben...”⁵³

⁵¹ VARGA Zsuzsanna: Miért bűn a sikeresség? Termelőszövetkezeti vezetők a vádlottak padján az 1970-es években. *Történelmi Szemle*, 2012/4. 599–621., valamint KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku...* I. m. 136–137.

⁵² KOZÁK Gyula: *Hogy mi ezt túléljük... Portrévázlatok a Kádár-korszak vezetőiről*. Balassi Kiadó, Budapest, 2024. 23–24.

⁵³ Uo. 54–55.

Köztes nézetet képviseltek a reformpártiak és a reformellenesek között elhelyezkedő passzív középutasok. Jellemző csoportjuk a tisztviselők, hivatali alkalmazotti réteg, akik végzettségük szerint leginkább közgazdászok voltak. Hasonló attitűd jellemezte a technokratákat, akik elsősorban mérnök végzettséggel rendelkeztek, így inkább az új műszaki kérdések megvalósításának esélyt nyújtó változások mentén lehettek reformpártiak, de lehettek akár ellenreformerek is, mert a tapasztalatuk szerint mindenféle gazdaságirányítási reform nélkül is lehet műszaki fejlesztéseket végrehajtani. Megkülönböztették a retorikus reformerek csoportját, akik verbálisan, külső megnyilvánulásuk szerint támogatták a változásokat, de náluk (is) feltételezhető volt, hogy csupán igazodási szándék, nem pedig őszinte meggyőződés állt a háttérben.⁵⁴

A kutatók az ellenreformerek táborát két nagyobb csoportra osztották: technokrata ellenreformerekre és jelző nélküli ellenreformerekre. Utóbbiak jellemzően a nagyipari (gépipar, vegyipar, építőipar) lobbi tagjai, vagyis az agráriummal szembeni „vesztes” oldal képviselői voltak. Rájuk volt jellemző a „munkásdemagógia”, a munkanélküliségtől való félelem, mert ők a szocializmus alapvető vívmányának feladását látták volna még az átmeneti munkanélküliségben is. Ők voltak azok, akik elvárták a nagyvállalatok javára az állami protekcionizmust, mert azt vallották, hogy önmagukban politikai erőt képviselnek, hiszen ők adják a munkásmozgalom bázisát. Náluk a politikai és a gazdasági hatalom nem választódott ketté. A demagóg ellenreformer úgy érezte, hogy nélkülük, sőt ellenük folyik a reform, ezért bizalmatlanok voltak vele szemben. Életkoruk szerint már közel álltak a nyugdíjkorhatárhoz, többségük „szektás” politikai múlttal rendelkezett, és jellemző volt az is, hogy hosszabb-rövidebb időt töltöttek el különböző fegyveres testületeknél. Ebből következően pozícióikhoz a megszerzett érdemeik alapján viszonyultak, amihez foggal-körömmel ragaszkodtak.⁵⁵ Jellemző képviselőjük Hazai Jenő, aki a hadseregben, az állambiztonságban is ma-

⁵⁴ Uo. 54–57.

⁵⁵ Uo. 150–158.

gas posztot töltött be, majd 1962 után évtizedekre az Esztergomi Szerszámgépgyár igazgatója lett.⁵⁶

A „Biszku-csoport” pirruszi győzelme

A Titkárság 1974 februári ülésén Biszku Béla volt az előadója *A Központi Bizottság irányelvei a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről és helyzetének további javításáról* című előterjesztésnek, amelyet a KB az 1974. március 19–20-i ülésén fogadott el.⁵⁷ A téma felelőse tehát Biszku volt, e napirendi pontot a KB ülésén is ő terjesztette elő. Beszédében a munkásosztály fogalmát járta körül, megkülönböztetve a politikai értelemben vett munkást a termelőmunkában tevékenyen részt vevőtől, egyúttal utalva a munkásság párton belüli számarányának csökkenő tendenciájára is.⁵⁸ Ez alapkérdés volt, hiszen a munkásosztály vezető szerepe a marxizmus alaptétele volt, s a csökkenő tendencia nem sok jót vetített előre. Beszélt az üzemekben megvalósuló közvetlen demokrácia fontosságáról, a munkásellenőrzés kérdéséről és a létrehozandó üzemi bizottságokról, amelyek az üzemi „négyszög” (párt, szakszervezet, KISZ, gazdasági vezető) kibővítésével valósulhatnak meg. A tulajdonformák kérdését annyiban érintette, hogy bevezette a „szocialista tulajdonosi érzés” fogalmát, amely a nagyüzemi munkásság sajátja – legalábbis Biszku értelmezésében.⁵⁹

⁵⁶ Bővebben KRAHULCSÁN Zsolt: Kémek és elhárítók. Hazai Jenő. In: *Uó: Pártállambiztonság. Arcképek Kádár titkosszolgálatából*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2020. 129–148.

⁵⁷ Jegyzőkönyv a Titkárság 1974. február 25-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288.f. 7/447. ó. e.

⁵⁸ Az MSZMP-n belüli munkásság számarányának változásairól, a pártépítés nehézségeiről, a munkáskvótaokról és a munkásosztály meghatározásáról bővebben: BARTHA Eszter: „Visszahívna a kapitalistákat?” A munkások és a munkáspárt a késő Kádár-korszakban. In: KRAUSZ Tamás–SZIGETI Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan Kiadó-Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 155–183.

⁵⁹ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1974. március 19–20-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 4/125–126. ó. e.

A KB ezen az ülésén „a gyakorlati munka követelményeinek megfelelően” fontos „káderátcsoportosításokat” hajtott végre, amely tulajdonképpen a reformpárti erők háttérbe szorulását, egyes értelmezések szerint bukását jelentette. Kádárnak a 60. születésnapján alkalmazott zsarolására válaszul Brezsnyev addig nem vállalt kötelezettséget a magyar gazdaság számára nélkülözhetetlen szovjet energiaszállításokra, amíg az MSZMP vezetésében a várt személycserékre sor nem került. 1974 márciusában, a KGST esedékes ülése előtt Kádár menesztette a reformernek tartott politikusgárdát: Nyers Rezsőt, Friss Istvánt, Fehér Lajost. Kalmár Melinda azonban leszögezi, hogy Kádárt nem csak a „visszazsaroló” Brezsnyev kényszerítette erre a lépésre, ő maga is felismerhette, hogy az óhajtott stabilitás érdekében lépnie kell. A magyar gazdaság elindult az önigazgató, piaci viszonyokat is érvényesítő úton, de a növekvő jövedelemkülönbségek akár súlyosabb társadalmi feszültségekhez, elégedetlenkedésekhez vezethettek volna.⁶⁰

⁶⁰ KALMÁR Melinda: I. m. 381–382. Nyers Rezső kikerült a gazdaságpolitikáért felelős KB-titkári székéből, és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének lett az igazgatója. A KB mellett működő Közgazdaságtudományi Elméleti Munkaközösség vezetése alól is felmentették, igaz, tagként benne maradhatott e testületben. Fehér Lajost a miniszterelnök-helyettesi pozícióból váltották le, valamint a Szövetkezetpolitikai Munkaközösség éléről is távoznia kellett, utóda Romány Pál lett. Mindketten kikerültek a Gazdaságpolitikai Bizottságból is, a testület elnöke a frissen KB-titkárrá választott Németh Károly lett. A PB-tagságukat egy évvel később veszítették el. Aczél Györgyöt a KB-titkári funkciójából mentették fel, és a minisztertanács elnökhelyettese lett, Komócsin Zoltán pedig ezután a *Népszabadság* szerkesztőbizottságának élére került, de ténylegesen nem tudta betölteni azt, sőt az 1973 áprilisától egyre romló egészségi állapota miatt a külügyi titkári poszt egyes feladatait Pullai Árpád végezte helyette. Az agitáció és propaganda irányítását Györi Imre újonnan megválasztott KB-titkár, míg az ideológiai és kulturális terület felügyeletét Óvári Miklós látta el. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1974. március 19–20-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 4/125–126. ó. e. – Az 1974 májusában elhunyt Komócsin Zoltán külügyi KB-titkári posztját decemberig nem sikerült betölteni – Pullai a külügyi titkári munkakör egy részét ugyan ellátta, de közben a PTO-t is felügyelte –, ezért a PB decemberben úgy döntött, hogy Biszku (az adminisztratív ügyek megtartása mellett) a XI. kongresszusig átveszi tőle a külügy felügyeletét is. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. december 3-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/652. ó. e. Biszku egyébként a PB 1973. január 30-i határozata nyomán felállított Testnevelési és Sportbizottság vezetője is lett. Jegyzőkönyv a

A Biszku Béla nevével összekapcsolt „reformellenesek” győzelmét jelentő PB-ülés után pár nappal jelent meg Komócsin írása.⁶¹ A cikk szerzőjének a kormány elnöke, Fock Jenő azonnal (a megjelenés napján írt) baráti hangvételű gratuláló levelet küldött.⁶² Komócsin viszontválaszában pedig – Gáspár és Biszku nevében is – az együttműködés fontosságáról értekezett, és támogatásáról biztosította a Fock-kormány politikáját: „Soha nem volt kétséges előttem, hogy a lényegét tekintve egyetértünk, ha vitatkozunk, vagy akár veszekszünk is, nem egymás ellen, hanem egymásért tesszük. És ez így lesz a jövőben is. Már korábban is gondoltam rá – és ez most megerősödött bennem, – hogy a közeljövőben többet kell kötetlen, baráti formában beszélgetnünk. Az előttünk álló feladatok ezt nemcsak lehetségessé, de szükségessé is teszik. Az a benyomásom, ez a többi elvtársaink, barátaink – Gáspár Sanyi, Biszku Béla igénye, törekvése is.”⁶³ Komócsin a válasz megírása előtt valószínűleg nem egyeztetett Biszkuval és Gáspárral, így nem feltétlenül tolmácsolta hűen azok érzéseit, és lehet, hogy taktikai megfontolások is meghúzódtak a háttérben, de levele mindenképpen mutatja, hogy nem volt olyan mély, áthidalhatatlan személyes, illetve politikai ellentét a két, szemben állónak tartott tábor képviselői között. Hiba lenne messzemenő következtetést levonni egy baráti hangvételű privát levélből, ráadásul hiába tekinthette magát Biszku 1974 márciusa után „győztesnek”, a mezőgazdasági termelés, a feldolgozóipar és az élelmiszer-kereskedelem integrációjának terve az agrárium do-

Politikai Bizottság 1973. január 30-i üléséről. HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/603. ő. e.

⁶¹ „Az irányítási rendszer elvei tehát kiállták az élet, a gyakorlat próbáját, ezeken változtatnunk nem kell. Nem gondolkozhatunk azonban dogmatikusan és nem ragaszkodhatunk mereven minden, korábban kimondott szóhoz, minden, egyszer bevezetett részintézkedéshez, szabályozóhoz. Az élet nem tűri a megmerevedést. Ami tegnap jó volt, az mára túlhaladottá válhat, és akkor változtatni kell rajta. [...] A következtetés kézenfekvő: éppen helyes elveink, gazdaságirányítási rendszerünk védelmében kell további idővesztés nélkül megjavítanunk gyakorlati munkánkat.” KOMÓCSIN Zoltán: Változatlan politikával. *Népszabadság*, 1974. március 23. 3.

⁶² Fock Jenő levele Komócsin Zoltánnak, 1974. március 23. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (továbbiakban HU-PIL) V. 934. f.

⁶³ Komócsin Zoltán levele Fock Jenőnek, 1974. március 26. HU-PIL V. 934. f.

minánssá válásának, a nehézipar háttérbe szorulásának veszélyét hordozta magában, legalábbis az ipari lobbis számára.⁶⁴

Eddig még nem esett szó a pártélet ellenőrzésének egyik legfontosabb szervéről, az MSZMP KB Központi Ellenőrző Bizottságáról (KEB). A KEB elsősorban pártfegyelmi ügyeket tárgyalt, s ez alapján viszonylag jó rálátása volt az ország pártszervezeteiben felmerülő problémákra. 1974 decemberére ők is elérkezettnek látták az időt, hogy elkészítsék a maguk feljegyzését a szervezetkezi mozgalommal összefüggő néhány nehézséggel kapcsolatban. A Brutyó János vezette testület szerint az a szemlélet terjedt el, hogy a termelőszervezeteknél a rendeletek, törvények kijátszása, megsértése együtt jár a téeszmozgalom megerősítésével. A gyakorlatban ez azt is jelentette, hogy számos helyen a tagság megpróbálta „tisztára mosni” a büntetőeljárás alá vont téeszelnököket, megkísérelték az igazságügyi szerveket befolyásolni a felmentés érdekében. Az volt a vélekedés, ha a melléküzemág haszna növekszik, a közös vagyon gyarapszik, akkor a törvények kijátszása, a „kiskapuk” megkeresése, a törvények megsértése is „bocsánatos bűn”. A feljegyzés persze hemzseg a demagóg kiszólásoktól, állítólag a téesz-melléküzemágakban nincs a munkásoknak jogvédelme, ezekben szakszervezet sem működhet, illetve „deklasszált elemek, szélhámosok karmai közé kerülnek korábban becsületes parasztemberek”. Bírálták azt az „elterjedt” nézetet is, hogy csak a szervezetekben valósul meg a „tisztá demokrácia”, mert csak itt választják meg maguk közül a szervezetkezi tagok a vezetőket. Ezt a jelenséget a KEB feljegyzése a szervezetkezi demokrácia „fetiszizálásának” és „abszolutizálásának” nevezte, egyben a centralizmus, a központosítás tagadásának. A legnagyobb probléma azonban az volt, hogy a helyi hatalom sokszor a választott tanácsis és pártszervek helyett a téeszelnök kezébe került, s az is előfordult, hogy – mivel a párttitkár és a téeszelnök jövedelme együtt emelkedett – a pártellenőrzés ko-

⁶⁴ VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Göröngyös út. Dimény Imre életútja*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017. 171–173. Köszönöm Papp Istvánnak, hogy a kötetre felhívta a figyelmemet.

molytalanná vált. Ezért a feljegyzés javasolta, hogy a szövetkezeti szektorban is állami irányítás érvényesüljön.⁶⁵

1975-ben Biszku a párt XI. kongresszusán a „munkásosztály fellegrárainak védelme” jegyében szólalt fel, egyfajta védekező, önvédelmi attitűddel. Ez a fajta elméleti, teoretikusnak beállított vita részéről – az újracentralizálás követelése mellett – kiegészült a rendteremtés igényének, a nyereszkeskedők elleni hajtóvadászat, a „kinövések” elleni támadás hangoztatásával is: „a párt határozatainak végrehajtása objektív és szubjektív okok miatt a nem kívánt ütemben, helyenként nem a kívánt irányban és módon, nem elég következetesen folyik”. A „munkásosztály társadalmi vezető szerepének fejlesztése” érdekében konkrét javaslatot fogalmazott meg. A „nagyüzemi demokrácia” értelmezésében azt jelentette, hogy létre kell hozni minden gyárban, üzemben a „bizalmi gyűlések” rendszerét, amelyek a helyi pártszervek vezetésével véleményezési és döntési hatáskört kapnának a tervek elbírálására, egyszóval valódi beleszólást kapnának a vezetésbe.⁶⁶

A szocialista tulajdonviszonyok megerősítéséért szállt síkra 1975 szeptemberében Balatonaligán az országos agitációs és propaganda tanácskozáson tartott előadásában. Értelmezésében az állami tulajdon „össznépi jellege” miatt felsőbbrendű, a legfejlettebb szocialista tulajdonforma, ezért a megoldandó feladatot a szövetkezeti és az állami tulajon összeolvasztásában, egy egységes „kommunista köztulajdon” létrehozásában jelölte meg.⁶⁷

Az 1975. decemberi szakszervezeti kongresszuson Biszku elsősorban a gazdaságpolitikára összpontosított. Ahogy megfogalmazta, 1972 novembere óta az MSZMP politikája elsősorban „ipar- és munkásbarát”, de egyúttal kritizálta is: a magyar gazdaságnak elmaradott a termékszerkezete a racionalitás, a hatékonyság figyelmen kívül hagyása miatt. Biszku azonban nem a reformhoz való visszatérést szorgalmazta, hanem épp ellenke-

⁶⁵ Feljegyzés néhány, a szövetkezeti mozgalommal összefüggő kérdésről, 1974. december 13. HU-MNL-OL M –SZKL 2/7. 161. d.

⁶⁶ BISZKU Béla: A munkásosztály vezető szerepe, a szövetségi politika és a szocialista demokrácia. *Társadalmi Szemle*, 1975/4. 62–69.

⁶⁷ BISZKU Béla: A XI. kongresszus a társadalmi viszonyok fejlesztéséről. *Társadalmi Szemle*, 1975/11. 7–21.

zöleg, az állami irányítás megerősítésében, a központosításban látta a válságból kivezető utat.⁶⁸

Következtetések

Kalmár Melinda feltételezi, hogy a szocialista országokban a rendszeres, szisztematikus reformok nem egymástól függetlenül, hanem Moszkva támogatásával, sőt inspirálásával indultak meg.⁶⁹ Ezt arra alapozza, hogy 1969-ben a kommunista és munkáspártok moszkvai tanácskozásán az SZKP vezetése felszólította a szocialista tábor országait, hogy a szovjetrendszer keretein belül igazodjanak a tudományos-technikai fejlődés adta lehetőségekhez, adaptálódjanak az új versenyhelyzethez, amely ekkorra a két világrendszer között kialakulóban volt.⁷⁰ Moszkva ugyanakkor jelezte szövetségeseinek, hogy sokkal szorosabb gazdasági-tudományos és politikai (ideológiai) együttműködést, integrációt, szorosabb KGST-kooperációt vár el.⁷¹ Ekkorra a magyarországi pártvezetésben összekeveredhettek a pár évvel korábban elindított hruscsovi reforminspirációs szándékok a brezsnyevi integrációs törekvésekkel, miközben a reformok szükségességének hangja már az 1956-os forradalmat követő években is jelen volt.

Kalmár szerint a magyar technokrata pártértelmiség szívesen alkalmazkodott a szovjet adaptációs irányvonalra, így az eredetileg a reformfolyamatok irányításának céljából az 1960-as

⁶⁸ *A magyar szakszervezetek XXIII. kongresszusa 1975. december 8–13. (rövidített jegyzőkönyv)*. Táncsics Kiadó, Budapest, 1976. 94–103. és HU-MNL-OL M–SZKL 2/1. 92. ó. e.

⁶⁹ KALMÁR Melinda: I. m. 285.

⁷⁰ A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozását 1969. június 5–17. között tartották meg. Az 1969-es moszkvai nyilatkozat fogalmazta meg először, hogy a két világrendszer versengésének és a lépéselőny megszerzésének záloga a rendkívül gyorsan fejlődő tudomány és technika minél hatékonyabb alkalmazkodása. Az egyes országokra lebontott konkrét programot a KGST 1971-es bukaresti ülésén hirdették meg, megalakult a Nemzetközi Műszaki Tudományos és Műszaki Tájékoztatási Központ, a moszkvai Irányítási Problémák Intézete és az úgynevezett kooperációs Tudós Kollektiva. Uo. 387.

⁷¹ Uo. 294.

évek közepén megalakult Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság lett az 1970-es évek elejére a magyar műszaki fejlesztések, kutatások és beruházások koordináló központja. Kiss Árpád, a gazdaságirányítási feladatokat is ellátó szerv vezetője 1967-től a kormánynak is tagja lett.⁷² A moszkvai (és budapesti) tervek nemcsak gazdasági, de tudománypolitikai együttműködéseket, kooperációkat is feltételeztek, de a tudományos-technológiai kényszer, a versenyképesség fokozása egyúttal érdeket is sérített, amelyeket moderálni, differenciálni, a társadalmi feszültségeket kezelni kellett. Az MSZMP technokrata apparátusa ezt meg is értette, így alakulhattak meg a különböző kutatócsoportok, elméleti munkaközösségek, amelyekben már a pártfunkcionáriusok mellett valódi szakértői gárda is képviseltette magát. Elsőként 1966-ban az Agitációs és Propaganda Bizottság (elnöke Szirmai István), majd az Államgazdasági/Gazdaságpolitikai Bizottság, majd a Közgazdasági Munkaközösség (utóbbi kettő elnöke Nyers Rezső), a Szövetkezetpolitikai Munkaközösség (elnöke Fehér Lajos) és a Pártépítési Munkaközösség (elnöke Biszku Béla), később az Ifjúsági Munkabizottság állt fel. Megalakult a KB Társadalomtudományi Intézete is Lakos Sándor vezetésével, amely a professzionális ideológiaformálás és rendszerelméleti kérdések társadalomtudományi műhelyévé vált.⁷³ Lakos – Gazsó Ferenc visszaemlékezése szerint – ugyan kezdetben támogatta a reformtörekvéseket, később „a »munkásellenzék« kiszolgálója lett” olyannyira, hogy Biszku részére bizalmas kutatási anyagokat készített.⁷⁴ Lakosnak a reformfolyamatokhoz való viszonya, megítélése valóban ellentmondásos lehet, mert 1971-ben viszont éppen a fentebb tárgyalt szovjetek által erőltetett (ideológiai) integrációval szemben lépett fel, illetve ennek lépéseit egyeztetve Aczéllal.⁷⁵

⁷² Uo. 291–292.

⁷³ Uo. 298.

⁷⁴ PÁL Zoltán: *Társadalomtudomány a diktatúrában. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete (1966–1989)*. Magyar Nemzeti Levéltár–Mika Sándor Egyesület, Budapest, 2021. 136.

⁷⁵ Lakos Sándor levele Biszku Bélának a KB osztályai közötti koordináció tárgyában, 1971. július 30. HU-MNL-OL M–KS 904. f. 1/15. ö. e.; Jelentés a Titkárságnak a KB apparátus munkája koordinálásának és együttműködésé-

A párt a hatvanas évek közepén jóváhagyta a tudományos életben a témaválasztás szabadságát, így a tárgyalt tartalmak is egyre jobban objektivizálódtak. Az évtized végére nemcsak a beszédstílus, de a szövegek textológiája is „felfrissült”, egyre nagyobb nyitottság, érvelő nyelvi konstrukciók váltották fel a korábbi kódolt marxista tudományos stílust.⁷⁶ Ennek némileg ellentmond, hogy a „magyarországi marxizmus reneszánsza” is megbicsaklott a KB Kultúrpolitikai Munkaközössége által kiadott „néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről” című állásfoglalás után.

Ugyanekkor Haraszti Miklós a *Darabbér* című szociográfiájában egyértelműen bemutatta, hogy a munkásosztály nem a társadalom vezető ereje, hanem éppenséggel egy kizsákmányolt társadalmi csoport. Bár következtetése bizonyos értelemben a „munkásérdekeket” képviselő reformellenes erőket igazolta, a szerzőt Biszku és elvtársai 1974-ben izgatás vádjával nyolc hónap felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.

A (gazdaság)politikai és eszmetörténeti változások nem feltétlenül esnek egy idősíkba, de a történelem során időnként előfordulhatnak ilyen esetek is. Ahogyan Papp István rámutatott, izgalmas egybeesés, hogy az 1970-es évek közepén, a Kádár-korszak egyik legfontosabb (gazdaság)politikai váltása, a párton belüli reformirányzat elgyengülése egybeesett az MSZMP-n belüli kommunista vízió és útkeresés lassú elhamvadásával.⁷⁷ A magát a „forradalmi munkásmozgalom” örökösének tartó párt 1972-től kibontakozó konzervatív gyakorlata is ezt igazolta. Jelképes, hogy ekkor változott meg a kormány elnevezése is: a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány helyett ismét a Minisztertanács név jelezte a kormányzati „konzervatív reformpolitika” előtérbe kerül-

nek tapasztalatairól, 1971. október 6. Uo.; Feljegyzés Aczél György elvtársnak az SZKP Társadalomtudományi Akadémia meghívásával kapcsolatban, 1971. november 13. Uo.

⁷⁶ Bővebben: MEDGYESI Konstantin: *Szavakkal ölni. Demokráciadiskurzus(ok) Magyarországon az 1945 és 1949 közötti időszakban és idősokról.* Emlékpont, Hódmezővásárhely, 2019. 162–165.

⁷⁷ Ahogyan Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság akkori vezetője később megfogalmazta: alapvetően a gazdasági reform folyamata véget vetett az „eszmék túlbecsülésének”. Idézi: KALMÁR Melinda: I. m. 249.

lését. Ráadásul úgy, hogy a kommunista ideológia és mozgalom sikerességének a mércéjét nem a vágyott kommunizmus elérése felé megtett út, hanem a fogyasztás felpörgetése, a folyamatosan emelkedő életszínvonal jelentette. Ebből következett, hogy az MSZMP-n belüli különböző érdekcsoportok, irányzatok vezetői közötti viták már nem az eszmei tisztaságról, a kommunizmusához vezető lépésekről szóltak, hanem egyrészt a fogyasztás irányának kijelöléséről és a keletkezett jövedelmek újraelosztásáról. Magyarán arról, hogy a termelőszövetkezeti parasztság által megtermelt javakat hogyan csoportosíthatják át a nagyipari munkásság felé. Ez volt az az alapvető konfliktus, amely az 1970-es évek első felében az agrárlobbi és a munkásellenzék között feszült. Papp szerint azonban volt egy másik ütközőpont is, ez pedig a reform piaci elemekkel való bővítését szorgalmazók, illetve a „sztálinista modell” konzerválói közötti ellentét.⁷⁸

Ma már elfogadott az a nézet, hogy az MSZMP-n belül számtalan kisebb-nagyobb irányzat, csoport, áramlat, lobbicsoport vagy frakció létezett, amelyeknek egy-egy közismert vezetője, politikusa személyében képviselte egy-egy adott időszakban vagy szituációban az adott csoport érdekeit, követeléseit. Gáspár Sándor a szakszervezetek érdekérvényesítőjeként, Németh Károly a mezőgazdasági apparátust képviselte a gazdaságirányítás vezetői között. Az ipari lobbist Fock Jenő, a népfrontgondolatot Kállai Gyula képviselte, Fehér Lajos pedig az agrárlobbi (zöld-maffia) vezére volt.⁷⁹

Papp szerint ez a többszörösen, több irányban tagolt politikai mező alapvetően egy hármass felosztás mentén rendeződött el. Középen a Kádár-féle centrum, a széleken egy-egy jobb- („revizionista”), illetve balszárny („dogmatikus”), amelyet később reform-, illetve neosztálinista (munkásellenzéki) reformellenes irányzatként aposztrofáltak a kortársak és az utókor. Az ágazati (agrár, ipari, honvédelmi) lobbik, vagy a területi alapon szerveződő helyi (a megyei tanácselnökök, párttitkárok, mint például Csongrádban Komócsin Mihály, Veszprémben Pap János, később

⁷⁸ PAPP István: *A magyar kommunisták, 1918–1989*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024. 328. és 333–337.

⁷⁹ A „zöld-maffia” a mezőgazdasági lobbik egyik korabeli elnevezése volt. KOZÁK Gyula: *Hogy mi ezt...* I. m. 206.

Borsodban Grósz Károly) érdekérvényesítő csoportok és persze a különböző szervezetek vezetőiről (Gáspár Sándor, SZOT, Hámori Csaba és Maróthy László, KISZ) sem szabad megfeledkeznünk. Mindezek mellett Papp István, illetve Standeisky Éva is felhívja a figyelmet az ideológiai alapú osztályozás lehetőségére is, amely szerint ortodox, nemzeti kommunisták, 56-osok, népiek, egykori szocdemek, vagy éppen anarchisták is voltak az MSZMP tagságában, sőt az 1980-as évek végén már maga az Agitációs és Propaganda Osztály kategorizálta a párttagságot ideológiai meggyőződésük alapján.⁸⁰

Fehér Lajos Szabó István nádudvari téeszelnök előtt Kádárt egyszerre sorolta be a saját és Biszkuék táborába: „Kádárt illetően tévedtem. Azt hittem, hogy velünk van, de a valóságban az ellentábornak is ő volt a vezére.”⁸¹ Amikor 1978-ban híre ment Biszku bukásának, Fehér így fogalmazott: „nem köztem és Biszku között, Kádár két lelke között folyt a harc”.⁸² Szabó hasonlóképpen értékelte Kádár szerepét: „Azt hittük, hogy a mi csoportunknak a vezetője és kisült, hogy mind a két csoportnak ő volt a vezetője. A miénk is és a Biszkuéké is.”⁸³ Ezzel együtt úgy gondolta, hogy Kádár 1974-ben csak kényszerűségből váltotta le a reformereket, és csak az alkalmat várta, hogy a „moszkovita dogmatisták” is sorra kerüljenek, ahogyan az 1978-ban Biszku Bélával meg is történt.⁸⁴ Valami hasonlót mond Berend T. Iván is, mert szerinte az MSZMP-ben mindvégig két irányzat, a „reformvonal” és a „konzervatív szárny” egymás mellett élése, sőt kompromisszuma volt jellemző, miközben a centrum (a többség) hol egyik, hol másik irányzat mellé állva biztosította annak győzelmét.⁸⁵ Révész Sándor úgy látta, hogy a „munkásellenzék” (ki-

⁸⁰ PAPP István: *A magyar kommunisták...* I. m. 332–333.

⁸¹ ROMSICS Ignác (szerk.): *Szabó István életútja Nádudvartól Nádudvarig...* Osiris Kiadó, Budapest, 2012. 111. Köszönöm Papp Istvánnak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet. Vö. PAPP István: *Fehér...* I. m. 365.

⁸² HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai...* I. m. 266.

⁸³ Szabó István-interjú. Készítette PAPP István, 2008.

⁸⁴ ROMSICS Ignác (szerk.): I. m. 113.

⁸⁵ BEREND T. Iván (szerk.): 1989: Történelmi utunk. A munkabizottság állásfoglalása a jelen helyzet kialakulásának történeti okairól. *Társadalmi Szemle*, 1989. Különszám. 60–63.

egészülve a Komócsin-klánnal) volt az egyetlen olyan szervezett politikai erő, amelynek számottevő támogatottsága volt, így egy lehetséges alternatívát jelenthetett.⁸⁶

A Fock-kormány mezőgazdasági és élelmiszerügyi minisztere, bizonyos értelemben Biszku politikai ellenfele, Dimény Imre szerint a Biszku-féle munkásellenzéki „ideológiai koncepció” nem volt önálló elképzelés, hanem a szomszédos szocialista országokból importált álláspont volt: „Biszkut és környezetét [...] nem tartom olyannak, hogy önálló gondolkodásra képesek lettek volna”. Sőt véleménye magáról Biszkuról még lesújtóbb volt:

A Biszku egy nagyon primitív ember volt. Ő valakinek a képviselőjében lépett fel, és ez a valaki nem akart balos szerepet öltetni magára, de ez a valaki volt mögötte, és ez a valaki az első titkár volt mindig. Csak nem ő jelent meg, de az ő balos gondolkodása. Akkor érdeke volt, hogy ezen a primitív emberen keresztül jusson kifejezésre, mert a külső kapcsolatok ezt tették szükségessé, és nem akarta kompromittálni magát. Ez az ember annyira felkészületlen volt, hogy faltörő kosként lehetett csak felhasználni, de nem az ő ideológiáját képviselte. Valaki által szájba adott ideológia volt az [...], ehhez egy nagyon primitív ember kellett, aki ezt a szerepet elvállalja. [...] Értelmes ember ezt nem vállalta volna fel, csak egy ilyen balos szektás és egy ilyen primitív ember, mint ő volt.

Biszkuék vonalának fő bázisa Dimény szerint bizonyos párt-szervezetek, illetve szakszervezetek vezetői, és ezek apparátusa volt.⁸⁷ Teljesen érthető, hogy Dimény, illetve a felső agrárértelmiség nem volt jó véleménnyel Biszku Béláról. A szektor elleni lépésekre elterjedt körökben a „Biszku-betegség” kifejezés. Burgert Róbert például akkor használta, amikor a BM akadályozni kívánta a mezőgazdasági gépalkatrészek importját, s ezáltal a Bábolnai Állami Gazdaság műszaki fejlesztését, mi több adminisztratív eljárással fenyegette meg őt, aki éppenséggel kórházban feküdt.⁸⁸

⁸⁶ RÉVÉSZ Sándor: I. m. 187.

⁸⁷ Dimény Imre életútinterjúja. Készítette: NAGY Gyula. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Oral History Archivum, 1987. 289., 296. és 311–312.

⁸⁸ Király Ernő-interjú. Készítette: PAPP István, 2008.

Az 1980-as évek elején Szalai Pál közíró, a demokratikus ellenzék tagja úgy látta, hogy a magyar ellenzék létrejöttében egyrészt a prágai tavasz eltiprása, másrészt a hazai úgynevezett újbaloldal összeomlása játszott szerepet. A fiatal értelmiség újbaloldali ideológiáját az MSZMP KB-ban 1972-ben fellépő „munkásellenzék” arra használta fel, hogy visszaszorítsa az 1968-as „kapitalizálódó” gazdasági reformot és erősítse a bürokratikus központosítást.⁸⁹ Mocsáry József közgazdász szerint az uralmi elit pánikja vezetett az 1972-es visszarendeződéshez, mert attól tartottak, a sikeres téeszvezetés és -tagság (és esetleg később az ipari munkásság) leváltja az uralmi elitet, azaz megkérdőjelezi a párt vezető szerepét. Ez a félelem mozgatta a munkásellenzék képviselőit.⁹⁰ Ständeisky Éva pedig úgy látta, hogy a munkásellenzék szövetségesre talált azokban a nemzeti kommunistákban, akik sokallták a gazdasági és szellemi élet „liberalizálódását”, a károsnak vélt „zsidó” befolyást.⁹¹

Szintén csak feltételezés, hogy Péter Györgynek, a KSH elnökének a halála, illetve az ellene folytatott eljárás, valamint több, a reform mellett elkötelezett politikus (Erdélyi Károly, Vályi Péter stb.) halála összefüggésbe lenne hozható a BM-mel vagy a szovjet állambiztonsággal. Huszár Tibor és Kalmár Melinda is feltételezi, hogy a gazdaságirányítás esetleges reformjának elgáncsolása, a tervutasításos gazdaságpolitika kritikájának visszaszorítása a magyar belügy vagy esetleg a szovjet hírszerzés „ösztönzésére” „a magyar reform kulcsemberei elleni manipulált művelet” volt, csakúgy, mint nemzetközi viszonylatban a Koszigin-féle szovjet reformkísérlet elleni bírálatok, vagy éppen az Ota Šik által vezetett csehszlovákiai reform elleni fellépés.⁹² Hasonló motívumokra épül a Belügyminisztériumból elbocsátott egykori ávosok bosszúja koncepció is, amely Tömpe András halála kapcsán fogalmazódott meg. Kardos György, a Magvető Kiadó igazgatója

⁸⁹ SZALAI Pál: Remény – remény nélkül. *Beszélő*, 1982/4. 193–194.

⁹⁰ MOCSÁRY József: Magyarország és az államkapitalizmus. Tézisek 1949 utáni történelmünk gazdasági paradoxonainak értelmezéséhez. *Eszmélet*, 1991/9. 46–47.

⁹¹ STANDEISKY Éva: Antiszemitizmus a Kádár-korban. *Kritika*, 2011/3. 18–19.

⁹² HUSZÁR Tibor: *Kádár. A hatalom éve*, 1956–1989. Corvina Kiadó, Budapest, 2006. 213.

Kádárnak írt beadványában „prekonceptiót” emlegetett, és felvetette, hogy „az egész Tömpe-ügy talán nem 1970-ben, hanem 1962-ben kezdődött”. Szerinte a KEB-nek meg kellene vizsgálnia, hogy „van-e szerves összefüggés az 1962-es KB-határozat és az 1971. december 15-én eldőrdült pisztolylövés között?”.⁹³

Biszkú Béla az aktív politikusi pályafutásának végén, 1978-ban visszatekintve⁹⁴ alapvetően három eseménysort, három jelentős „lenini láncszemet”⁹⁵ emelt ki, amely meghatározta a kádári pártállam kiépítésének lépcsőfokait: első volt a „párt egyeduralmának helyreállítása” (az 1956-os forradalmat követő megtorlás), majd a mezőgazdaság kollektivizálása és az új gazdasági mechanizmus bevezetése következett.⁹⁶

A harmadik láncszem (mechanizmusreform) időszakában – Kalmár Melinda szerint – a magyar politikai vezetés sikeresen tudta összehangolni a szovjet kooperáló, együttműködésre készítő tendenciákat, elvárásokat a magyar érdekekkel, amelynek

⁹³ Kardos György beadványa a Központi Ellenőrző Bizottság részére, 1972. január 3. HU-MNL-OL M-KS 932. f. /72/II/12/5/3-4. 258. d. Kardos az elbocsátott ávosok bosszúja koncepció felvetésével a Tömpe elleni hajsza magyarázataként egy olyan összeesküvés-elméletet fogalmazott meg, amely a mai napig elevenen él. 1962-ben a KB Adminisztratív Osztálya vezetőjeként Tömpe feladata volt, hogy leveleznyelje a KB 1962. augusztus 14-i határozatát, amely a Belügyminisztériumban szolgáló egykori rákosista, szektás, szélsőbalos káderek eltávolítását célozta. Az augusztusi KB-határozatra hivatkozva végül mintegy hetven volt államvédelmis múlttal rendelkező beosztottat távolítottak el a BM állományából. KRAHULCSÁN Zsolt: Egy öngyilkosság utóélete. Tömpe András halálának KEB-vizsgálata és következményei. In: HAASZ Réka–KATONA Klára–SZ. NAGY Gábor–RING Orsolya (szerk.): *Egy élet emléke – egy emlék élete. Tanulmánykötet Simon István emlékére*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021. 7–20.

⁹⁴ BISZKÚ Béla: Pártunk munkastílusáról. *Társadalmi Szemle*, 1978/2. 12–23.

⁹⁵ Vlagyimir Iljics Lenin a láncszem-képet *A szovjethatalom soron levő feladatai* című brosrájában fejtette ki: „Nem elég forradalmárnak, a szocializmus hívének vagy általában kommunistának lenni. Érteni kell ahhoz, hogy minden egyes pillanatban megtaláljuk azt a bizonyos láncszemet, amelyet minden erőnkől meg kell ragadnunk, hogy az egész láncot kezünkben tarthassuk, és jól előkészíthessük az átmenetet a következő láncszemre, márpedig az események történelmi láncolatában a láncszemek sorrendje, alakja, egybekapcsolódása, egymástól való különбözősége nem olyan egyszerű és nem olyan kezdetleges, mint a közönséges, kovács készítette láncban.” V. I. LENIN: *A szovjethatalom soron levő feladatai*. In: Uó: *Lenin válogatott művei II*. Magyar Helikon, Budapest, 1967. 337–368.

⁹⁶ Bővebben: KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszkú... I. m.* 132–134.

feltétele az volt, hogy „a legfelső szintű autodidakta irányítás és a szakértői, techno-réteg”, azaz a pártvezetés és a szakértői gárda együttműködése valódi legyen. Az 1960-as évek végétől a magyarországi politikai életet ez az „eltérő nézőpontú és pozíciójú csoportoknak a bonyolult együttműködése” irányította.⁹⁷ Ez azonban nem lehetett tartós, mert – Papp István szerint – „az önerőből hatalomra kerülés nagy közös élményének” hiánya és a külső hatalmi legitimáció (Moszkva) együttes következménye az lett, hogy Kádár sose (vagy csak nagyon rövid ideig) tudta azt a szilárd ideológiai alapot biztosítani, mint például Jugoszlávia vagy Kína vezetése. Kádárnak mindvégig szüksége volt a szovjet politika „egyetértő támogatására”, s ez volt az, ami lehetetlenné tette mind a reformerek, mind pedig a balról megbuktatni kívánó párttársai (már ha tényleg voltak ilyen elvtársai) törekvéseinek sikerességét. Ráadásul a párton belüli lobbik, áramlatok, árnyalatok a pártállami apparátust próbálták felhasználni, hogy a számukra legkedvezőbb elosztási metódust alakítsák ki, s ezért kellett Kádárnak állandó egyensúlyozó manővereket végrehajtania uralma során. Ezek a „hatalmi bűvészműtáványok” (többek között az agrárlobbi és a „munkásellenzék” kötélhúzása) szükségesek voltak a párton belüli többség kialakításához, mert mindig szüksége volt szövetségesekre, társutasokra, a népfrontpolitikára, akiket bevonva stabilizálta hatalmát. Ezek persze csak taktikából, félelemből, érdekből ideig-óráig támogatták a centrum törekvéseit, de az egymással konkuráló csoportok közötti gyanakvás, intrika és ellenségeskedés lehetetlenné tette a nyugodt és sikeres kormányzást.⁹⁸ 1978-ban bekövetkezett az óvatos visszakanyarodás a reformokhoz, ismét személyi változások jelezték a fordulatot: a konzervatív szárny képviselőit, Biszku Bélát és Pullai Árpádot eltávolították, a KB gazdaságpolitikai titkárárt, Németh Károlyt Havasi Ferenc váltotta fel, a „munkásellenzék” – ha volt is ilyen – háttérbe szorult.

Összességében megállapítható, hogy a korszakban a „munkásellenzék” kifejezés helyett talán a jóval kifejezőbb és az aktu-

⁹⁷ KALMÁR Melinda: I. m. 298.

⁹⁸ PAPP István: *A magyar kommunisták...* I. m. 372–373.

ális gazdasági, társadalmi, politikai viszonyokra egyértelműben reagáló reformer-ellenreformer (dogmatikus) ellentétpár volt az, amellyel az adott személyek, csoportosulások egymást (utólag) minősítették, illetve a helyüket az adott viszonyok között kijelölték, pozicionálták. Igaz lehet ez akkor is, ha a párt központi elméleti folyóiratának, a *Társadalmi Szemle* főszerkesztőjének, Benke Valériának 1973-ban megjelent cikkében a kétféle tábor, a kétféle koncepciót képviselő csoport („reformerek” és „dogmatikusok”) létét, küzdelmét ugyan tagadta, és a „munkásellenzék” kifejezést sem használta, de a rendszerváltás után készült interjújában már úgy vélte, hogy Pullai Árpád, Komócsin Zoltán és Biszku valóban „egy jól körülírható program képviselőjében lépett fel”. Szerinte Komócsin, vagy éppen Pullai 1974–1975-ben a reform felülvizsgálatát, a korrekció szükségességét hangoztatták.⁹⁹ Ez a finom különbségtétel arra is figyelmeztet, hogy a kortársak maguk sem használták következetesen ugyanazokat a terminusokat a jelenség leírására, a különböző időpontokban történő kategorizálási kísérletek is eltérőek lehettek, de a nézőpontok, ítélőképességek, minősítések szubjektívizmusa miatt sem tudtak egy egzakt, társadalom- és politikatörténetileg „hitelesnek” tekinthető csoportidentitást, csoportkohéziót feltételező, azonos politikai törekvések mentén megszervezett csoportosulást egyértelműen meghatározni. Ahogyan nekem sem sikerült.

⁹⁹ BENKE Valéria: Egységes értelmezés, kommunista kiállás, közös cselekvés. *Társadalmi Szemle*, 1973/1. 3–16.; Uő: „Föl lehet gyűjtani a nádtetős szocializmust, de sok haszna nem lesz!” In: SIMON János (szerk.): *Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014. 21–67.

PAP MILÁN

Gazdasági reform és munkásellenzéke

A reformhálózat működése és ellenzékének fellépése*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.6>

Bevezetés

A hatvanas évek gazdasági mechanizmusának reformja a kádári államszocializmus nagy vállalkozása. A reformok és a hozzá kapcsolódó lazítások az ideológiai és kulturális életben a Kádár-rendszer tulajdonképpen *differentia specificáját* adták, amely megkülönböztette a keleti blokk hasonló hatalmi struktúráinak működésétől. A gazdasági reformok kérdésére a hetvenes évek végétől folyamatosan visszatért a magyar állampárt is, amikor a szovjet típusú gazdálkodást a stagnáló tendenciák fenyegették.¹ Nem beszélve arról, hogy a rendszer bukása után a kapitalizmusba való átmenetet nagyban befolyásolta a korábbi reformok bevezetése, a gazdaság gyakorlati működésében kialakult min-ták.²

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4-II-145 (A politikai vezetés kollektív természete) kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ A hetvenes évek végén felélénkülő reformdiskurzus, majd a reform felé tett bizonytalan lépések a nyolcvanas években még kevésbé feldolgozott téma a történettudományban. A nyolcvanas évek reformjait általános gazdaságtörténeti beszámolók, illetve ágazati változásokról szóló kortárs munkák tárgyalják, mint Voszka Éva könyve a vállalati reformokról: VOSZKA ÉVA: *Reform és átszervezés a nyolcvanas években*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986. Legutóbb lásd: RAINER M. János: *Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2023. 192–208.

² Lengyelországhoz hasonlóan Magyarországon is számos reform került bevezetésre az államszocializmus utolsó évtizedében, amelyek a piacgazdaságra

A reformok befékezése a hetvenes évek első felében, majd a reformpolitikusok eltávolítása a vezetésből az évtized közepére a kádári hatalomgyakorlás sajátosságaira terelik a figyelmet. Az a tény, hogy a reformokból Kádár János szovjet nyomásra volt kénytelen visszavenni, és hogy a reform kritikussai a bevezetést követő pár éven belül sikeresen terjesztették a reformellenes narratívát, felvetve ezzel Kádár személye kizárólagosságának kérdését, a reform külső és belső ellenzékének működésére mutat rá. Ez a Kádár-korszak azon ritka pillanatainak egyike, amikor kiéleződtek a párton belüli hatalomgyakorlási és koncepcionális különbségek. A reformellenes, úgynevezett „munkásellenzék” átmeneti győzelme az utókor történeti vizsgálódásai számára három nagy megközelítésmódot kínálhat.

Az első fókuszában a magyar első titkár elleni összeesküvés lehetséges scénáriója áll. Ebben az elbeszélésben a „munkásellenzék” a szervezkedők titkos csoportjaként jelenik meg, akik között a politikai lépések – legalább minimális – koordinációja működik, és mindezt hathatós szovjet támogatással viszik végbe. A rendszer megszilárdítása óta ekkor vetődik fel először Kádár utódlásának kérdése, méghozzá a reformokkal szemben, az államszocializmus egy dogmatikusabb felfogásának jegyében, amelyre leginkább a csehszlovák „normalizáció” adhatott példát a korszakban.³ Ebben a megközelítésben az első titkár mindaddig a reformerek táborához tartozik, aki a „vívmányok” egy részének (és saját hatalmának) átmentése érdekében hatalmi cselhez folyamodik saját nyugdíjazásának indítványozásával.⁴

A második megközelítés az ideológiai és társadalmi ellentétekre hívja fel a figyelmet. Egyrészről ez a munkásosztály primár-

való áttérést és az új szabályozást gördülékenyebbé tették. Ettől függetlenül a kilencvenes évek elején a lengyel gazdaságpolitika a gyors, sokkszerű változást választotta, míg a magyar megmaradt a fokozatos gazdasági átmenet terénél. Lásd: Dorothee BOHLE–Béla GRESKOVITS: *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Cornell University Press, Ithaca–London, 2012. 138–146.

³ A Kádár vagy a reformok elleni összeesküvés forgatókönyvét a szereplők közül senki nem erősítette meg a rendszerváltás hajnalán készített interjúkban. Arra a reformok leállításának legnagyobb vesztese, Nyers Rezső is csak utalásokat tett a vele készült interjúkban.

⁴ Az érdeklődés ezen körébe tartoznak a politikatörténeti munkák és a korszak szereplőiről szóló biográfiák.

tusának kikezdését veti fel a reformfolyamatok eredményeként, ha ideológiailag nem is, de a jövedelemi viszonyok munkásságra nézve negatív tendenciái miatt mindenképpen. A munkásosztály ilyen irányú szembeállítását a szövetkezeti parasztsággal az ideológiai szólamokban korábban hangoztatott szövetséges viszony megbomlását varrja a reformok nyakába. Másrészt, ezzel párhuzamosan, az államszocializmus két koncepciója is verseng ezen a téren. A reformoldalon a korábbi tervutasításos rendszer decentralizálását, egyes szinteken az öngazgatás ösztönzését jelenti a piaci mechanizmusok korrektív beiktatásával. Ez a logika előtérbe helyezi a termelékenység és jövedelmezőség kívánalmait, amely az osztálytársadalmi elosztás és fejlődés mozgatója lehet. Ezzel szemben a reform ellenzői a centralizáció melletti érveléssel a pártirányítás szükségessége mellett kardoskodtak. Utóbbiak elképzelése szerint csak így, tehát a szigorú és mindenre kiterjedő tervezés körülményei között biztosítható a kommunizmus elsődleges társadalmi eszménye, az egyenlőség.⁵

A harmadik megközelítés, a hatalmi struktúrában elhelyezkedő politikai vezetők, gazdasági szakemberek, tudományos kutatók és sajtómunkások egymáshoz való viszonyát és kapcsolódásának mintázatait hasonlítja össze a szembenálló felek szerveződéseinek kapcsán. Ebben a modellben a reform egy olyan szakpolitikán túlmutató vállalkozás, amely az államszocializmus gazdasági struktúrájának nagy részére hatással volt. Ezt a struktúraátalakító vállalkozást megtervező, előkészítő és végrehajtó személyek, csoportok és intézmények egy hálózatba rendeződnek a minél teljesebb eredményesség érdekében. A hálózat egyes pontjain azonosíthatók olyan személyiségek, akik e hálózat formálóiként és fenntartóiként működtek. Ezzel szemben kérdéses, hogy a „munkásellenzék” milyen struktúrában támadja a reformot, mi jelenti az alapvető intézményi hátterét, és meddig terjed személyi köre, illetve milyen stratégiával lép fel.

⁵ Ez nem más, mint az ideológiai és eszmetörténeti vizsgálódások terepe. Nyilvánvalóan tisztán nem választható el az előző elbeszélési módtól, sőt a politikatörténeti-életrajzi megközelítések kontextusa értelemszerűen az itt röviden körülírt ideológiai megközelítések lehetnek.

Írásom további részében e harmadik megközelítés eszközeit és felvetéseit veszem alapul a reformerek és a „munkásellenzék” fellépésének és egymáshoz való viszonyuknak a tárgyalásakor. E tanulmány vázaltszerűen tartalmazza azokat az elemeket, amelyek egy későbbi, a mechanizmusreform hálózati működését és a reformhálózat sorsát bemutató monográfia kiindulópontjai lesznek.

Hálózat, reform, diktatúra

A hálózatiság vizsgálata a hetvenes-nyolcvanas évektől van jelen a politikatudományban. Előzményének tekinthetők azok a pluralizmuselméletek, amelyek a demokratikus politikát a különböző struktúrákba rendeződő érdekcsoportok működéseként, esetleges szövetségkötéseik vagy konfliktusaik mentén írták le.⁶ Ez a vizsgálati fókusz is tágitotta, hiszen nem pusztán az állami szereplőket, de a gazdasági és kulturális aktorokat is a politikai folyamatok szereplőiként tartották számon. A hálózatelemzés ehhez képest az érdekcsoportok rendeződését, az állam–gazdaság–kultúra kontinuumának modelljeit emelte a középpontba. Túllépve a hálózat pusztá metaforikus használatán, a hálózatelemzés a politika területén a szerkezeti stratégia és a strukturális „csomópontok” (személyek, csoportok, intézmények) modellezésére vállalkozott. Azt vizsgálták, hogy az adott hálózatok, elsősorban szakpolitikai hálózatokként (*policy network*) milyen horizontális és vertikális rendezőelveket egyesítenek, egészében véve hierarchikus vagy poliarchikus hatalmi megoszlást jelen-

⁶ A pluralizmus elméletei visszavezethetők az amerikai politikai hagyomány és társadalmi gyakorlat sajátosságaira. A politikatudományi irányzat kiemelkedő teoretikusa Robert Dahl, aki New Haven város hatalmi viszonyai empirikus vizsgálatának eredményeit úttörő munkájában összegezte a hatvanas évek elején. Lásd: Robert DAHL: *Who Governs?: Democracy and Power in an American City*. Yale University Press, New Haven, 1961. A mű kritikai megközelítésére legutóbb példaként lásd: David A. BALDWIN: The faces of power revisited. *Journal of Political Power*, 2021/1. 85–96. DOI: <https://doi.org/10.1080/2158379X.2021.1878407>

tenek-e, illetve az egyes pontok húzóerőként, semleges szereplőként vagy ellenerőként viselkednek-e a hálózati folyamatokban.

A kilencvenes évek elején Frans van Waarden hálózatkutató az állami-gazdasági hálózatok hét vizsgálati dimenzióját különböztette meg. Ezek szerint az egyes hálózatok működésének vizsgálatakor egyaránt figyelemmel kell lennünk a hálózat aktoraira, a hálózat által betölteni kívánt funkciókra és a hálózati működés strukturális felépítésére. Az általános dimenziók mellett vizsgálnunk kell olyan sajátosságokat is, mint az intézményesülés lehetősége, folyamata és mértéke, a hálózat magatartási és működési szabályainak kialakulása és betartása, a hatalmi kapcsolatok, mint az alá-fölé rendeltség, illetve a centralizálás folyamata. Végül pedig számításba kell vennünk a hálózatok működését az egyes résztvevők vagy „al-hálózati” stratégiák dimenziójában is.⁷ Úgy vélem, hogy mindezek alapvető fontosságúak ahhoz, hogy valóban hálózati működésről beszéljünk, ne csak metaforikus utalást tegyünk egy-egy hálózat léteire.

Minden hálózati működésről megállapítható, hogy komplex mechanizmusok működtetik, tehát elsődleges tulajdonsága a komplexitás. Ugyanakkor különböző értelmezéseiben közelíthetjük meg a komplexitás kérdését.⁸ A szubsztantív komplexitás a célok, értékek és funkciók összetettségére vonatkozik. A stratégiai komplexitás azokra az egymástól megkülönböztethető eljárásokra, viselkedési módokra és céltételezésekre utal, amelyeket egy hálózati működés képes összekapcsolni, különböző szinteken működtetni. Végül pedig beszélhetünk az intézményi komplexitásról, amikor egy adott hálózat nemcsak aktoraiban mutat sokszínű képet, de különböző logikájú intézményeket és szektorokat képes összekapcsolni. A kormányzási hálózat (*governance network*) definíciója szerint képviseli ezeket a komplexitásokat, azaz olyan struktúrát jelöl, amelyben a különböző aktorok, in-

⁷ Frans VAN WAARDEN: Dimensions and types of policy networks. *European Journal of Policy Research*, 1992/1–2. 32–38. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1992.tb00287.x>

⁸ Erik Hans KLIJN–Joop KOPPENJAN: Complexity in Governance Network Theory. *Complexity, Governance & Networks*, 2014/1. 61–70. DOI: <https://doi.org/10.7564/14-CGN8>

tézmények és szerveződések különböző szintjeinek együttműködése arra irányul, hogy átfogó szakpolitikai folyamatokat tudjon befolyásolni, megvalósítani és ellenőrizni. A továbbiakban a gazdasági mechanizmus reformját egy olyan kormányzási hálózat működéseként kívánom vázolni, amely mindhárom komplexitási formát (szubsztantív, stratégiai, intézményi) egyesíti magában.

Egy további nézőponttal kell azonban kiegészítenünk ezt a modellt. Persze nem azért, hogy tovább bonyolítsuk a már meglévő igen összetett konstrukciót, hanem azért, hogy a nyilvánosság dimenzióját is beemeljük a vizsgálódásba. Utóbbi ugyanis nagyban befolyásolta a reformhálózat működését, valamint a „munkásellenzék” fellépésének és stratégiájának is kiemelt terepe volt. Az eddig felvázolt elemek a hálózati modell struktúráját és működését voltak hivatottak leírni: ez a háttér, a kulisszák mögötti (*backstage*) politikai munka a döntés-előkészítés különböző folyamataival, egyeztetésekkel és találkozókkel, zárt, szakmai vagy félig nyilvános vitákkal, belső összegzésekkel és menetrendek kijelölésével. Az előszínpad (*front-stage*) ezzel szemben a szándékok, folyamatok és eredmények nyilvános magyarázatát, vitáját és beszámolóját jelöli.⁹ A reform nyilvánossága természetesen nagyban eltért a „munkásellenzék” által választott nyilvánossági formáktól. Az előbbi esetben egy gondosan előkészített és strukturált nyilvánosságfelfogással találkozhatunk. Először ugyanis a szakmai érvekkel és politikai vitákkal az állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) különböző fórumain léptek fel a reform promotálói, majd a sajtóban, a tévében és a rádióban készültek tudósítások, oktató-magyarázó anyagok és riportok a szélesebb nyilvánosság számára.¹⁰ A munkásellenzék

⁹ Erik Hans KLIJN: Political Leadership in Networks. In: R. A. W. RHODES–Paul T’HART (eds.): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford University Press, Oxford, 2014. 403–417. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199653881.013.018> – A hálózati komplexitásról bővebben lásd: Walter J. M. KICKERT–Erik-Hans KLIJN–Joop F. M. KOPPENJAN (eds.): *Managing Complex Networks: Strategies for the Public Sector*. Sage, London, 1997. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446217658>

¹⁰ A korabeli nyilvánosság sajátosságairól lásd: FEITL István: A nyilvánosság és feltételrendszere – 1968. *Múltunk*, 2008/3. 128–156. A reform propagandájáról: PAP Milán: „Jobb, mint remélték, de...” Az 1968-as gazdasági reform és politikai propagandája a Népszabadságban. *Médiakutató*, 2019/1. 25–38.

ezzel szemben a szövetséges sajtómunkások (országos, megyei lapok) segítségével kívántak morális pánikot kelteni, a reform túlhajtásaival kapcsolatos ideológiai és erkölcsi felháborodást megkonstruálni. Ezen vállalkozások, annak ellenére, hogy a munkásosztályt ért sérelmek képviseletét tűzték zászlajukra, elsősorban az állampárt pozícióinak megerősítését célozták azokkal a gazdasági vezetőkkel szemben, akik a reformtól a vállalati vagy termelőszövetkezeti autonómia szélesedését várták a párt-irányítás közvetlen eszközeivel szemben.¹¹

Ezek a politikai vállalkozások és hálózatok a diktatúra kerekein belül működtek, ami azért fontos a hálózatiság vizsgálata szempontjából, mert működését számos külső tényező befolyásolta. Ilyen „externália” volt az ideológiai keret, amellyel folyamatosan konfrontálódott a reformprojekt, ugyanakkor a rendszer valós ideológiai működésének maga is alakítója volt.¹² Az ideológia mellett külső korlátozó tényező volt a nemzetközi környezet, és itt elsősorban a reformmal mint veszélyeket hordozó és kiszámíthatatlan politikai gyakorlattal szembeni, a szocialista blokkon belüli rosszallásra lehet gondolni, főként a prágai bevonulás után. Végül pedig a legerősebb gátló tényezőnek a keleti blokk feletti uralmat gyakorló Szovjetunió és vezetése számított, amely a gazdasági rendszerek és azok reformjának megítélésekor elsődlegesen saját gazdasági működéséből és annak KGST-re gyakorolt hatásaiból indult ki. Ez világossá vált a magyarországi reformerek számára is, előbb az új gazdasági mechanizmushoz igazodó magyar KGST-reformjavaslat elakasztásakor,¹³ majd a reformhálózat vezetőinek szovjet utasításra történő eltávolításakor.

¹¹ Természetesen az egyik cél, a munkásosztály életszínvonalának emelése és pozíciójának erősítése, nem választható el tisztán a másiktól, tehát a pártirányítás erősítésétől. A hivatalos ideológia szerint ugyanis a munkásosztály volt a szocializmus vezető ereje, az MSZMP pedig elsősorban a munkásosztály pártja.

¹² Amennyiben távolabb tekintünk az ideológia meghatározásakor a marxizmus-leninizmus hivatalos dogmáján, azt is vizsgálnunk kell, hogy az ideológia hogyan vált a politikai cselekvés alapjává. Ez egy plurális és pragmatikus ideológiafelfogást jelent, mivel az ideológia diverzifikációját állítja az állampárton belül és egyúttal ezen ideológiák összefonódását a politikai cselekvéssel.

¹³ FEITL István: Magyar elképzelések a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megreformálására (1967–1975), *Századok*, 2013/6. 1377–1421.

A reformhálózat

Szimbolikus jelentőségű a reform befékezésének vagy megbuktatásának történetében a vezető politikusainak eltávolítása. Mint az ismeretes, Nyers Rezsőt KB-titkári funkciójáról 1974 márciusában mondatják le, majd egy évvel később távozik a Politikai Bizottságból (PB) is, miután az MSZMP XI. kongresszusán nem választják be a testület tagjai közé. Fehér Lajos szintén 1974 márciusában válik meg a Minisztertanács elnökhelyettesi posztjától, egy nappal azután, hogy távozik az MSZMP KB Szövetkezetpolitikai Munkaközösségének elnöki tiszteből.¹⁴ Végül őt sem választják a PB tagjai közé az 1975-ös kongresszuson. Szintén 1974 márciusában mondatják le KB-titkári funkciójáról Aczél Györgyöt is.¹⁵ Ő 1975 áprilisában kénytelen megválni az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének elnöki pozíciójától is. A Minisztertanács elnöke, Fock Jenő a rá következő hónapban távozik posztjáról. A személycserék valójában a reformfolyamat magját alkotó politikai koalíciót érintik, amely Kádár János támogatását a leváltásukra irányuló szovjet követeléssel veszítette el. Az itt említett politikusok között elsősorban nem személyes jó kapcsolat állt fenn, hanem az államszocializmus egy „liberálisabb” és versenyképesebb víziójának eszmei köteléke. E politikai koalíció tagjai a párt vezető testületeiben birtokoltak stratégiai pozíciókat (PB-tagság, KB-titkárság, munkaközösségek vezetősége).

Eggyel kijebbel lépve a hatalmi központ legbelső körétől, a stratégiai jelentőségű testületek és hivatalok élére e politikai koalíció igyekezett saját szövetségeseit állítani, vagy az ügynek

¹⁴ Fehér Lajos személye megkerülhetetlen a reformhálózat kapcsán. Fehér maga is egy komoly személyi hálózatot tartott fenn. Nagyjából ezt a személyi kört írta le Varga Zsuzsanna az agrárlobbi fogalmával, aki maga is a hálózatépítés és intézményesülés paradigmájában írja le e csoport fellépését és működését. VARGA Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Gondolat kiadó, Budapest, 2013. Lásd még az úgynevezett „Fehérgárdisták” leírását: PAPP István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályája*. ÁBTL–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2017. 295–314.

¹⁵ Az Aczél György által működtetett, elsősorban személyes kapcsolatokon és viszonyokon alapuló hálózatról lásd: RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 130–184.

megnyerni a már meglévő vezetőket. A Minisztertanács elnökéről és egyik elnökhelyetteséről már szoltunk, a pénzügyminiszteri posztot előbb Tímár Mátyás, majd Vályi Péter, végül Faluvégi Lajos birtokolta a reform korszakában. A földművelésügyi tárcát 1960 és 1967 között Losonczi Pál, majd Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztériummá keresztelése után Dimény Imre vezette 1975-ig. A reform szempontjából kiemelt hivatalok, mint az Országos Tervhivatal, az Országos Anyag- és Árhivatal, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) és a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) vezetői szintén a reform hívei voltak. A Tervhivatalt 1961-től Ajtai Miklós, majd 1967 és 1975 között Párdi Imre vezette. Mindketten a gazdasági reform kezdeményezőinek számítottak. Az Országos Árhivatal, majd 1967 után Országos Anyag- és Árhivatal élén az ideológiailag kanyargós utat bejáró, majd a Kádár-korszakban a reform egyik ikonikus figurájává előlépő közgazdász, Csikós-Nagy Béla állt. Az MNB-t 1961 és 1975 között László Andor vezette, aki végül az eladósodási politika szüntelen ostromozása miatt lett leváltva tisztségéből. A KSH élén a már évtizedes reformelképzelésekkel rendelkező Péter György állt, akinek hosszú elnöki regnálása 1969-es tragikus halálával ért véget.

A párt vezetésében elfoglalt pozíciók és a vezető kormányzati hivatali posztok a reformhálózat központi aktorainak és intézményi struktúrájának kiépültségét jelzik. A pártvezetőségi pozíció és az intézményi háttér a legtöbb esetben egyúttal közgazdász szakértői csoportok támogatását is jelentette. Ám ennél többről van szó. Nyers Rezső a vele készült interjúkötet oldalain arra utal, hogy az intézményesített kereteknél fontosabb volt az a személyes nexus, amely a reform kidolgozói között állt fenn. A személyes nexus fontosságát jelzi, hogy a reformot kezdeményező és annak alapjait kidolgozó tizenkét politikus és közgazdász szakember csoportja sohasem lett intézményesítve. Erről Nyers a következőket mondja: „Szóval 1963 tavaszától már összeverődött egy gazdaságpolitikus társaság, szinte mindegyikükkel személyes ismeretségben voltam, tehát nagyjából egyívású társaság verődött össze. Talán 1963 végén ültünk le először, kötetlen beszélgetéseket folytattunk, az időszerű kérdések megtárgyalá-

sát vegyítettük az általános társadalmi elemzéssel. Aztán ezek a kötetlen beszélgetések később rendszeressé váltak. De soha nem kaptak hivatalos jóváhagyást. Meg sem jelenik a nevünk a hivatalos iratokban: a legfontosabb tizenkettő neve.”¹⁶

A kezdeményező tizenkettő a már említett Nyers Rezsőn, Ajtai Miklóson, Párdi Imrén, Csikós-Nagy Bélán és Péter Györgyön kívül Bognár József, Erdei Ferenc, Vajda Imre, Kiss Árpád, Wilcsek Jenő, Friss István és Sebestyén János voltak. Majd csak a következő évben, 1964 júliusában alakul ki a reformprogram előkészítőinek intézményes együttműködése, amikor az Államgazdasági Bizottság Nyers, Friss és Párdi jelölésével létrehoz egy háromtagú bizottságot a reformmunka összefogására. Nyers vezetésével tizenegy albizottságot hoznak létre, ezek koordinálására pedig egy operatív titkárságot jelölnek ki. Tehát egy-két éven belül létrejön az az intézményesült struktúra, amely alapvetően egy személyes ismeretségen nyugvó csoport elképzelésein alapult.

A több száz szakértőt felvonultató albizottságok mellett az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya és az Államgazdasági Bizottság, a Minisztertanács Gazdasági Bizottsága szakértői gárdái, az agrárlobbi mögött felsorakozó agrárértelmiség és a gazdaság-, agrár- és társadalomtudományi kutatóintézetek alkották a reform szakmai hálózatát. Utóbbira jó példa az agrárreform zászlóshajójának tekinthető Agrárgazdasági Kutatóintézet és annak reformkezdeményezők között számontartott vezetője, Erdei Ferenc, vagy az 1968-ra megszervezett Szövetkezeti Intézet és vezetője, Gyenes Antal. A reform dinamikus szakaszában, tehát a kidolgozás kezdetétől az 1966. májusi KB-ülésig, ahol döntenek a mechanizmusreform bevezetéséről, a hálózat egyre inkább intézményesül és építkezik, számos új aktort kapcsolva be.

A reformra „szövetkezett” politikai koalíció a külkapcsolatok alakításában is igyekezett partnereket találni. Elsősorban abból a célból, hogy tapasztalatokat szerezzenek a korábbi reformmunkálatokról és azok hatásáról a szocialista blokkban. Fock Jenő, Nyers Rezső vagy a Minisztertanács elnökhelyette-

¹⁶ HUSZÁR Tibor: *Beszélgetések Nyers Rezsővel*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004. 289.

seként Timár Mátyás volt az, aki a legfelsőbb szinten találkozott a „baráti országok” gazdaságpolitikai vezetőivel.¹⁷ Kiemelt kapcsolatot jelentett természetesen a Szovjetunió, ahol a Koszigin-reform bevezetésére 1965 őszén került sor, így „miniszterelnöki” szinten folytak az egyeztetések Alekszej Koszigin és Fock Jenő között. A reformhálózat politikai vezetésének erős kapcsolódási pontja volt Mihail Leszecko, a Minisztertanács elnökhelyettese vagy Nyikolaj Bajbakov közgazdász, az Állami Tervbizottság (Goszplán) elnöke. Tehát a reformhálózat a legmagasabb politikai szinten is kereste az összeköttetést a szovjet vezetéssel, és nem annak ellenében kívánta reformjait kidolgozni.¹⁸ Jugoszláviában Edvard Kardelj, a munkás-önigazgatás legfőbb teoretikusa volt az egyik kapcsolódási pont, annak ellenére, hogy ez a jugoszláv modell nem jöhetett szóba a magyar reform tervezése kapcsán. Ugyanakkor sokat meríthettek a reform tervezői és előkészítői azokból a beszélgetésekből, amelyeket a cseh Ota Šíkkal, a piaci szocializmus teoretikusával folytattak, aki Dubček főtítkársága alatt miniszterelnök-helyetessé avanszálódott. De akadtak olyan partnerek is, akik idővel meghátráltak saját országuk reformjainak elmélyítésétől: ilyen volt a Német Demokratikus Köztársaságban Günter Mittag, a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) KB gazdasági titkára és a Tervezés és Vezetés Új Gazdasági Rendszerének (Neues Ökonomisches System der Planung und Leitung, NÖS) egyik kidolgozója,¹⁹ vagy a legfelsőbb

¹⁷ A reformpolitika külkapcsolati tájékozódásáról, a reform és a kádári külpolitika összefüggéseiről lásd: FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988*. I. kötet. *Kádár János külpolitikája*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 57–139. Viszonylag hosszan elemzi Nyers Rezső a találkozókat és a reformközpontú eszmecseréket: HUSZÁR Tibor: *Beszélgetések Nyers Rezsővel*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004. 317–334.

¹⁸ A korszak magyar–szovjet diplomáciai tárgyalásairól és külkapcsolati alakulásáról lásd: BARÁTH Magdolna: Magyarország és a Szovjetunió. In: RAINER M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 31–62.

¹⁹ A NÖS jellegéről, lehetőségeiről és esélyeiről, egyúttal a magyar reformmal való összehasonlításban is jó összefoglalót ad Helmut Koziólek, a reform egyik kidolgozója és 1966-tól az NSZEP KB Központi Szocialista Gazdaságirányítási Intézetének (ZISW) vezetője későbbi, kritikai meglátásokkal sem fukarkodó visszaemlékezésében. Lásd: Helmut KOZIOLEK: Hatte das Neue Ökonomische System eine Chance? *Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät*, 1996/1–2. 129–153.

szinten Władysław Gomułka lengyel kommunista főtitkár, valamikor maga is a reform híve.²⁰ Nyilvánvalóan ezek a kapcsolatok a párthivatal-viselésből (is) eredtek, ugyanakkor ezek a nexusok megnyitották az utat az alsóbb szintű apparátus és a szakemberek, a kutatóintézetek nemzetközi együttműködése előtt. Nem beszélve a reformer agrárlobbi sokirányú tájékozódásáról a mezőgazdasági szervezés kapcsán.²¹

Összefoglalva tehát a reformhálózat maga egy politikai koalíció, amelynek tagjai csatlakoztak a gazdaságpolitikuskok kezdeményezéséhez, összekötve saját „vállalkozásaikat”, mint a szövetkezeti szektor fejlesztése vagy a kulturális lazítás,²² a gazdasági reform folyamatával. A pártvezetés és a párt közvéleményének meggyőzésével, persze a lenini demokratikus centralizmus szabályai szerint, a reform egyre inkább a központi narratíva részévé vált. De e siker nagyrészt azoknak az aktoroknak a sikere is volt, akik még az intézményesülés előtti időszakban kapcsolatba léptek egymással. 1964 második felétől ezek a viszonyok megtalálták intézményi formáikat, hivatalossá váltak a belső nyilvánosság és a külkapcsolati partnerek számára is. A reformprogram elfogadása és a bevezetését követő évekre, tehát az 1966 és 1970 közötti időszakra a reformhálózat sikerrel semlegesítette a tervezett intézkedések kritikussait.

Ezt a reformhálózat és annak prominens vezetői kétirányú stratégiával érték el. Az egyik maga a hálózatépítés, a különböző politikai és gazdasági egységek képviselőinek összekötése, egy inkluzív intézményépítési gyakorlat és a reform ökoszisztémájának (aktorok, csatornák és intézmények) kialakítása. A másik

²⁰ A lengyel–magyar párt-, diplomáciai- és gazdasági kapcsolatokról a hatvanas években lásd: MITROVITS Miklós: *A szocializmus csapdájában. Politika, gazdaság, kultúra és sport a magyar–lengyel kapcsolatokban (1945–1990)*. HUN–REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2023. 123–186.

²¹ A hazai mezőgazdasági termelés nyugati tudástranszfereiről és a magyar modell külföldi fogadtatásáról lásd: Zsuzsanna VARGA: *The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country*. Lexington Books, Lanham, 2021. 183–220. DOI: <https://doi.org/10.5771/9781793634368-183>

²² KALMÁR Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reform-modell a kultúrában, 1965–1973. In: RAINER M. János (szerk.): I. m. 161–198.

stratégiai eljárás a deliberáció ösztönzése volt. Ez azt jelenti, hogy a reformkoncepció, annak részletes tervei, illetve az implementálás mikéntje különböző politikai és szakmai vitaforumokon mentek keresztül, ahol a vélemények ütközéséből, a dialektika szabályai szerint, előállhatott egy szintézis a teljes koncepcióra.

Ha a *front-stage* perspektívájába kívánjuk helyezni a reformhálózat működését, egy olyan tendenciát vélhetünk felfedezni a koncepció kidolgozását és megvitatását, majd elfogadását követő időszakban, amely a reform propagandájára helyezte a hangsúlyt. Ez a propaganda elsősorban a racionális meggyőzéssel igyekezett hatni. Mit jelent ez? Azt, hogy az érvelési gyakorlata nem az ideológiai tételekből vagy a társadalmi osztályok egyenlőségét hangsúlyozó morális tézisekből indult ki, hanem a gazdasági termelékenység és a nyereségesség érveit hozta fel, az össz-népi „gyarapodás” nyelvét beszélte. Idézhetjük itt a televízióban és a rádióban megjelenő felvilágosító jellegű műsorokat,²³ vagy a napilapok üzemi riportjait, amelyek statisztikákkal és folyamatábrákkal kívánták szemléltetni a termelési egységek (üzemek, termelőszövetkezetek stb.) nyereségérdekének, illetve az egyéni és népgazdasági érdeknek az egybeesését.

A racionalitáspropaganda azonban csak az egyik eleme volt a reformhálózat külső megjelenési formáinak. A hálózat aktorai mint proaktív vezetők jelentek meg a nyilvánosság előtt, akik alakítói kívánnak lenni a szocializmus további fejlődésének. A mechanizmusreform arcai ismertté váltak országszerte, sok esetben személyes találkozók, választási vagy üzemi gyűléseken is szerepeltek.

Végül pedig mind deliberatív stratégiájában, mind a reformpropagandájában a reformhálózat egy integratív megközelítése jelenik meg. Ez egy tágabb történelmi perspektívából szemlélve a posztisztálini államszocializmus keretében értékelhető. Az osztályharc fenntartása és a diktatúra folyamatos megnyilvánulásaival szemben az integratív politika már nem a kizárásra vagy a

²³ A televízió műsorpolitikájáról lásd: HORVÁTH Edina: A Magyar Televízió műsorpolitikája – 1968. *Múltunk*, 2008/3. 187–199. A rádió műsorainak szervezéséről lásd: VAMOS György: A Magyar Rádió és közléspolitikája a hatvanas évek második felében. *Múltunk*, 2008/3. 173–186.

történelmi, osztályokkal kapcsolatos igazságtételre, esetlegesen egy osztályuralom szükségességére helyezi a hangsúlyt, hanem olyan össznépi érdekre, amely a partikuláris érdekek egyeztetésével lehetséges, természetesen egy szocialista társadalomban. A „munkásellenzék” ezt az integratív politikai logikát támadta, újra a társadalmi igazságtalanság felvetésére és annak megoldására helyezve a hangsúlyt.

Munkásellenzék

„Említettem a hangulatjelentéseket. Folyamatosan azt hangoztatták, hogy a munkás-életszínvonal romlik, a munkások egyre nagyobb számban hagyják ott a nagyüzemeket és mennek a szövetkezeti üzemekbe. Persze voltak ilyen vélemények, de a jelentések lényegében ezt értékelték és tüntették fel úgy, mint a többség véleményét”²⁴ – emlékezett vissza Nyers Rezső több mint három évtizeddel később azokra a kezdeti kritikus hangokra, amelyek a mechanizmusreform működésével kapcsolatban jelentek meg. Míg a reformhálózat működésének volt egy kiszámítható gyakorlata, különböző szakaszokkal, amelyeket be kellett futni, addig a munkásellenzék kritikája más logika szerint tört utat és vezetett végül sikerre. A reformhálózat kiépülésével ugyanis először a reform kidolgozásának szakasza történt meg, ezt követte a politikai vita és a politikai döntés a reform bevezetéséről, majd ezután fordult a reformhálózat a nyilvánosság felé, hogy az elvégzett munkáról beszámoljon, és felkészítse a gazdaság szereplőit az új modellre való átállásra.

A munkásellenzék fellépése során éppen ellenkezőképpen: a nyilvánosság fórumain jelentek meg elégedetlen hangok a reformmal kapcsolatban, amelyet a párt egyes funkcionáriusai igyekeztek egy morális pánikba átfordítani. Ez a morális pánik egy olyan félelemérzetet kívánt kifejezni, amely a veszélyt a piaci viszonyok terjedésében és a társadalmi egyensúly megbillenésében vélte felfedezni, méghozzá egy olyan helyzetben, amelynek a

²⁴ HUSZÁR Tibor: *Beszélgetések Nyers Rezsővel*. I. m. 309.

legnagyobb kárvallottja az államszocialista rendszer alapját képező munkásosztály lehetett. A morális pánik generálása pedig éppen az integratív felfogás ellentétéhez, a konfliktusos stratégiához vezetett. Ez utóbbinak azonban megvoltak a maga sajátosságai. A következőkben először a munkásellenzék kritikájának számító szimbolikus problémát, a munkás- vagy munkásjóléti kérdést vesszük szemügyre. Ezek után rátérünk azokra a taktikai elemekre, amelyek a munkásellenzéki kritikát jellemezték, összekapcsolva a kritika kiszélesedésének kronológiájával. Ez a kronológia, azaz az 1972 elejétől tulajdonképpen az 1975-ös kongresszusig tartó időszak ugyanis jól mutatja a munkásellenzék dinamikáját és sikerének eredőit. Végül arra a kérdésre összpontosítunk, hogy az utótörténet tudatában hogyan is jellemezhetjük a munkásellenzék fellépését, milyen maradandó hatásai voltak a Kádár-korszak későbbi történéseire.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1970 januárjában, tehát már a gazdasági mechanizmusreform bevezetésének harmadik évében tárgyalta a Párt- és Tömegszervezetek és a Gazdaságpolitikai Osztály, valamint a Társadalomtudományi Intézet közös jelentését a munkásosztály helyzetéről. Míg a jelentés az 1958-as munkáshatározattól eltelt tíz évet pozitívan ítélte meg a munkásosztály fejlődése szempontjából, addig a reform bevezetésével kapcsolatosan a problémákat sorolta. Először is, a vállalatok vezetésének nyakába varrta, hogy a munkások érdekeltsége a termelés hatékonysága terén még nem mutatkozik meg, a munkások tájékozatlanok és érdektelenek a vállalat gazdálkodását és céljait illetően.²⁵ Másodszor, általános rosszszallást szült a helyzetjelentés szerint, hogy míg a szövetkezeti parasztság jövedelme elérte vagy meghaladta a munkások jövedelmét, addig ehhez képest a munkásjövedelmek csak kismértékben növekedtek. Az életszínvonal kapcsán pedig felvetődik a politika helyes irányának megkérdőjelezése is. „A munkások az életszínvonalat negatívan érintő azon tényezőket és fogyatékosságokat, amelyek elsősorban a különböző szintű irányítás és

²⁵ Jelentés a Politikai Bizottságnak a munkásosztály helyzetéről szóló 1958-as KB-határozat végrehajtásáról, a munkásosztály jelenlegi helyzetéről (1970. január 3.) HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/509. ó. e. 20.

végrehajtás gyengeségeiből fakadnak, gyakran az új gazdasági mechanizmus velejáróinak tartják, és ezért a pártot hibáztatják. Az elmúlt néhány évben az életszínvonal alakulása, annak értékelése – a növekvő átlagos életszínvonal ellenére – nem találkozott a munkásosztály osztatlan egyetértésével. Az ezzel kapcsolatos központi értékelést számosan kétkedéssel fogadják.”²⁶ Végül pedig a jövedelmekkel és életszínvonallal kapcsolatos elégedetlenség kikezdheti az államszocializmus társadalmi alapját képező munkás-paraszt osztályszövetséget. A szöveg szerint a munkásosztálynak nincs ismerete a mezőgazdaságból élők munkakörülményeiről és életszínvonaláról. Sajnálatos módon ez kölcsönös. Így fordulhat elő, hogy az osztályszövetséget „piaci és árukapcsolatokra szűkítik le”. Ebben az esetben pedig a munkásság rosszallását váltja ki az emelkedő életszínvonalú szövetkezeti parasztság állami támogatása, a szövetkezeteknek nyújtott állami hitelek. És bár „a munkásosztály nagy része elismeri vezető szerepe érvényesülését”, és támogatja a párt politikáját, számonkéri, „hogy a hibák és hiányosságok ellen a párt nem lép fel konkrét nyilvános bírálattal, a hibák elkövetőit nem vonják felelősségre”.²⁷

A reformellenességnek megvolt tehát a szimbolikus-ideológiai terepe, ez pedig a munkáskérdés, a munkásosztály helyzete volt. Ez először a jövedelempolitika és az életszínvonal körüli aggodalomban formálódott „kézzelfogható” problémává. Majd az 1970-es év folyamán ez már kiegészül a munkaerő-elszívás problematizálásával, konkrétan azzal, hogy sok esetben a termelőszövetkezeti melléüzemágak magas prémiumai vidékre csábították az üzemek munkásait. Olyannyira sikeres lett a tematizálás, hogy a kérdés 1971 márciusára már a Politikai Bizottság elé került.²⁸ Ezekből az időkből származhatnak azok a hangulatjelentések, amelyekről Nyers Rezső az iménti idézetben beszélt.

²⁶ Uo. 25.

²⁷ Uo. 34–35.

²⁸ VARGA Zsuzsanna: Miért bűn a sikeresség? Termelőszövetkezeti vezetők a vádlottak padján az 1970-es években. *Történelmi Szemle*, 2012/4. 603–604.

Biszkú Béla – akit a későbbi emlékezet a munkásellenzék központi szereplőjének tart – a rendszerváltás utáni életútinterjújában, kissé homályosan, de éppen az életszínvonal mellett érvelt, hogy eljusson olyan ágazati alapkérdéshez, amely a reform alapvető célját, a termelékenységét és a nyereségességet állítja szembe, illetve az elosztás és a teherviselés igazságosságát firtatja.

– Volt egy kritikus pont, a béremelés, a nagyüzemeknek a béremelése. A viták oda vezettek, hogy konszenzus jött létre ebben a kérdésben is, és egyetértettek azok az emberek, akik gazdaságpolitikai vonalon dolgoztak, ennek a kérdésnek a megvalósításán, mert reformot csinálni tömegtámogatás nélkül nem lehet. És azt mondják az emberek, hogy milyen reform az, ahol az életszínvonal állandóan csökken?

– De hát nőtt az életszínvonal akkor.

– Akkor, amikor ez el lett határozva, akkor természetesen nőtt, átmenetileg. Más területeken jobban nőtt az életszínvonal, és ebben is voltak viták, hogy a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás mértékében valami arányt kell kialakítani, hogy aki többet tesz le az asztalra, az többet is kapjon, aki kevesebbet tesz le az asztalra, az kevesebbet kapjon, ez logikus, nincs ebben logika? [...] Ne felejtse el, ekkor már megkezdődött az országnak a fizetési mérlegben jelentkező mínuszok miatt az eladósodása, és 73 óta az a bizonyos olajárrobbanás, ami nem lett átvezetve a belső gazdasági életre, ennek a hatása, hogy ki tudjuk ezt védeni, kiderült, hogy nem tudjuk kivédeni, és az üzemek, akik jól dolgoztak, nyereséget produkáltak, ez vonatkozik ipari üzemekre és bizonyos értelemben nem teljesen ugyanúgy, mezőgazdasági üzemekre is. Hogy aki nyereségesen dolgozik, onnan lehetett elvenni. És ez egy valódi ellentmondást teremtett, és ezek voltak a vitatott kérdések, és nem a reformnak az alapkoncepciója. És itt már a külgazdasági tényezők is szerepet játszottak, mert ez egy kényszerpálya lett végül, hogy a központositott tiszta jövedelem egyre nagyobb hányadot kellett bevonni, hogy azt a kamattervet [sic!], adósságot lehet, ami fokozatosan halmozódott fel, azt valamilyen formában ki tudjuk egyenlíteni.²⁹

²⁹ Biszkú Béla életútinterjú. Készítette: KOZÁK Márton (1990. május–november). Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Oral History Archivum, 244/2. 422–423.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a reformnak ne lettek volna meg a kritikussai, már a kezdeti időszakban, 1963–1964-ben.³⁰ Sőt, maga Kádár János is fogalmazott meg kritikát a mechanizmusreform körüli vitákban. Ám ez, ahogy korábban említettem, 1966 és 1970 között sikeresen semlegesítődött. A pártnak azok a vezető politikussai, akik nem voltak részesei a reformhálózatnak, és a nagyipari lobb, illetve a vállalatvezetők, akik az átállástól nem várhatták pozíciójuk megerősödését, nyilvánvalóan a reformhálózaton kívül kerestek szövetségest maguknak. Az idézett morális-ideológiai diskurzus jelentett ideológiai platformot és közös hivatkozási pontot azok számára, akik a reformhálózaton kívül rekedtek. Ezen a moralizáló-ideologizáló alapon léphetett fel egy reaktív politika, amely különböző taktikai húzásokkal élt. Az egyenlőtlenségek és a társadalmi egyensúlyvesztés kihangsúlyozása mellett a nyereségelhárítás lett az egyik sokat hangoztatott vád, amely elsősorban azokat a vezetőket érte, akik a reform logikáját követve jól gazdálkodtak. Ez 1972-ben már olyan büntetőügyek kezdeményezéséhez vezetett, amelyek alapvetően kompromittálták az említett sikeres gazdasági vezetőket. Ebben az évben a konfliktusos politikai megközelítés felülkerekedett a reformhálózat integratív tendenciáin, a reformhálózat védekező pozícióba kényszerült.

A figyelmeztetés korán érkezett 1972-ben: február 3-án cikk jelent meg a *Pravdában* a magyarországi reformról, amely kedvezőtlenül tüntette fel a „piacosító” folyamatokat. A cikk, amely nyilvánvalóan a szovjet pártvezetés véleményét tükrözte, riadalmat keltett a magyarországi pártvezetők körében. Egy hét múlva az MSZMP Budapesti Pártbizottságának kibővített ülésén tárgyalták a Budapesti Végrehajtó Bizottság 1972. február 2-i keltezésű jelentését. Az ülésen Kádár János is felszólalt, és többek között ostromozta azokat a társadalmi visszasságokat, amelyek a csoportérdek és a társadalmi érdek összeütközéséből erednek, főként a „termelőszövetkezetek ipari tevékenysége”

³⁰ A reformtervek korai kritikájaként lásd a Nyers által összehívott közgazdászaktíva 1963. decemberi vitáját Háty László vitaindító előadásáról. Sz. L.: A kommunista közgazdász aktíva tanácskozása. *Közgazdasági Szemle*, 1964/1. 238–250.

kapcsán. De ugyanígy említette a „munkabér-anomáliákat” és a törzsgárdisták nem kellő megbecsültségét a gyakran munkahelyet változtatókkal szemben. Ezekre az esetekre a büntetőjogszabályok szigorításával készültek fel, ami semmi jót nem vetített előre a reform elkötelezettjei számára.³¹ Végül Kádár a következőt jegyezte meg: „A legújabb erőfeszítésünk a gazdaságirányítás, a gazdasági munka hatékonysága, ez már kicsit vegyesebb megítélés alá kerül, mert itt a szocialista országok részéről eleinte bizony tartózkodó figyelő állásponttal fogadták ezt a vállalkozását a magyar pártnak és a megítélés vegyes.”³² Másnap az első titkár Brezsnyevhez utazott a hírhedtté vált zavidovói megbeszélésre, amely a reformok befékezésének kezdetét jelentette. A találkozóról maga az első titkár számolt be egy héttel később a Politikai Bizottság ülésén. A reform kritikája ezúttal tehát a legfelsőbb politikai szintről érkezett, hiszen maga Brezsnyev fejtette ki „hosszasan”, hogy mennyire nyugtalanítja őt a magyar gazdaság helyzete. A szovjet főtitkárt kritikájában az „elvtársi aggodalom” vezette, legalábbis Kádár beszámolója szerint, mivel a magyar gazdaság fejlődési üteme elmarad más KGST-beli országokétól, ellenben tőkés viszonylatban növekszik a magyar eladósodottság mértéke. Ami pedig a gazdasági-társadalmi egyensúlyt illeti, Brezsnyev felrótta Kádárnak, hogy az eszközök és a munkaerő egészségtelen mértékben áramlik az állami szektorból a szövetkezeti és magánszektorba. Egyúttal, hangzott az atyai intés, „a lakosság viszonylag kis részének jövedelme gyorsan nő, jelentős munkás tömegeké pedig nem, vagy csekély mértékben”. Ez pedig az árak növekedése közepette a munkások elégedetlenségét növelheti, politikai feszültséget okozva, amely kiterjedhet a „szoros magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok” megítélésére is.³³ Bár Kádár megköszönte az intést és türelmet kért a magyar gazdasági fejlődés számára, a reform ellenzéke világos jelként vette ezt az

³¹ MSZMP Budapesti Pártbizottságának 1972. február 10-i ülésének jegyzőkönyve. HU-BFL-XXXV.1.a.3.) 1972 107. ó. e. 37–39.

³² Uo. 42.

³³ Jelentés a Politikai Bizottságnak a Leonyid Brezsnyevvel folytatott megbeszélésekről (Budapest, 1972. február 18.) HU-MNL-OL M-KS 288. f. 5/ 575. ó. e. 37–38.

ellentámadás megkezdésére. Innentől megszorodtak azok az esetek, amelyek a visszaélésekre helyezték a hangsúlyt a reform nyerteseinek számító vállalatok és szövetkezetek kapcsán. 1972 áprilisában Szamosi Károly, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese tizenöt oldalas összefoglalót készített a korábban megírt gazdasági bűncselekményekről Biszku Béla számára, aki ezt továbbította a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályára.³⁴

1972 májusában játszódott le az a dráma, amelynek során Kádár a nyugdíjazását kérte, és amelyet többször tárgyalt a Politikai Bizottság, elutasítva végül az első titkár kérelmét. Az események sodrában Kádár a lehetséges támadások elébe kívánt menni, ugyanakkor a reformellenes fellépés eskalálódását ezzel sem tudta megállítani. Feltéve, hogy egyáltalán akarta. Mindenesetre a felső vezetés késő tavaszi drámája után, 1972 utolsó hónapjai egy időre végleg megpecsételték a magyarországi reformok folytatásának tervét. November közepén a kibővített KB-ülés hagyott jóvá egy sor olyan intézkedést, amely a reform visszafordításaként fogható fel. Ilyen a nagyvállalati centralizálás terveinek jóváhagyása, a közvetlen állami irányítás megerősítése, az Állami Tervbizottság felállítása, a szigorított árelenőrzés bevezetése. Az állampárt munkásjellegét erősítendő az értelmiség számára tagfelvételi zárlatot rendeltek el a pártban, s ösztönözni kívánták a munkáskáderek felemelkedését. November végén Brezsnyev Magyarországra repült, ahol a tököli repülőtéren találkozott Kádárral, átnyújtva azoknak a listáját, akiknek az eltávolítását várták a politikai vezetésből.

Ebben az eseménysorban értelmezhető az 1973-as év botránya, a MEGÉV-ügy, amely március végén került a Politikai Bizottság elé. 1973 novemberében – immár az ügyről szóló jelentésben – a testület az ügyet újra megvitatta. Valójában a Mezőgazdasági Gép- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat vezetői elleni, az importszabálytalanságokkal kapcsolatos feljelentés ekkor már beleillett a gazdasági vezetőkkel szembeni kampányok sorába. Kiemelt jelentőségét az adta, hogy az ügy a budapesti

³⁴ KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2022. 139–140.

pártbizottságon keresztül a felső vezetésig jutott el. A rendőrségi vizsgálat ugyanakkor nem állapította meg bűncselekmény elkövetését. Szamosi Károly mégis cikket kívánt megjelentetni a *Népszabadságban* az ügyről. Fehér Lajos és Dimény Imre, cáfolva a vádakát, arra kérte a pártlapot, hogy tekintsen el az írás közlésétől, a rendőrséget pedig az eljárás megszüntetésére utasította. Ekkor fordult Biszku Bélához a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese, elérve, hogy újraindítsák a nyomozást. Annak ellenére, hogy Fehér és immár Nyers Rezső is lobbizott az igazgató megmentése érdekében, végül a MEGÉV vezetését elmarasztalták. Ami fontosabb viszont, hogy nyílt személyi konfliktusra került sor a vezetésben, amely során elmarasztalták Fehér Lajost és Nyers Rezsőt a nem pártszerű eljárásuk miatt.³⁵ Ekkor azonban már döntöttek a sorsukról, ami 1974 márciusának zárt PB-ülésén teljesedett be. Az állampárt vezetésének reformerektől való megtisztításának folyamata végül az MSZMP XI. kongresszusával ért véget.

Jól látható, hogy a szimbolikus politikától, amely platformot adott a reformmal elégedetlenkedőknek, hogy jutott el a munkásellenzék a konkrét cselekvésig. Ebben Biszku Bélának volt a legnagyobb „érdeme”, mivel azokban az ügyekben, amelyek alkalmasak voltak gyakorlati szinten is ártani a reformhálózatnak, ő lépett fel aktívan. Ezért tartja az utókor a reform elsődleges ellenségének, míg az olyan szereplőket, akik a reformmal szembeni, munkásérdekeket hangoztató kritika megfogalmazásáig jutottak el, csak társutasoknak tekinthetjük. Ilyen volt elsősorban Gáspár Sándor, a Szakszervezetek Országos Tanácsának elnöke, aki szakszervezeti indíttatásból és szakértői háttérrel lépett fel, vagy Komócsin Zoltán, aki körül kialakult egy baloldali „ellenzéki” kör, amely a reformerek bukása után a másodvonalas káderek (Pullai Árpád, Korom Mihály) előrelépésének lehetőségével élhetett. Ugyanakkor maga Biszku Béla sem cselekedett addig, amíg arra a szovjet feddések nyomán felhatalmazva érezhette magát. Ebben az értelemben nemcsak a reformhálózattal szem-

³⁵ Uo. 143–146. A MEGÉV-ügyről lásd: PÉTERI György: Pirruszi győzelem. A „MEGÉV-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években. In: RAINER M. János (szerk.): I. m. 318–336.

ben képviselt reaktív politikai erőt a munkásellenzék politikusi köre, hanem a szovjet vezetéssel kapcsolatban is. Az a konfliktusfolyamat, amely először a reformot érintő kritikák kiteljesedését jelentette a párt közvéleménye előtt, majd az ország közvéleménye előtti vádakkal és morális pánik keltésével folytatódott, végül nyílt személyi összecsapásba torkollott a pártvezetésben.

Konklúzió: Létezett-e „ellenhálózat”?

Nyers Rezső két évtizeddel az új gazdasági mechanizmus bevezetése után, visszaemlékezve a reformellenes erőkre, arra a kérdésre, hogy melyik volt a döntő erőközpont, amely sikerrel ásta alá a reform folytatását, a következő választ adta:

Önmagában egyik sem volt döntő. Az lett döntő, amikor ezek összekapcsolódtak, valamikor már 1971-ben és persze 1972-ben. Mindig minden lökésszerű változási folyamat egy politikai tömbtől indulhat el. Egymagában rendszerint nincs erre képes erő a társadalomban. A párt és az állam apparátusa sem olyan erő, bár ennek a hatalomra erős befolyása van. De ostoba, aki azt hiszi, hogy a hatalom azt jelenti, mindent csinálhat. Nem, ez azt jelenti, hogy egy adott mozgástérben, az erőviszonyokat felmérve kezdeményezhet, dönthet, s amíg zavartalanul mennek a dolgok, addig eloszthat meg fémjelezhet. De sem reformot, sem ellenreformot egyedül nem csinálhat. Ha a társadalomban az erők találkoznak, akkor ez feltétlenül hatással van a hatalomra. Amikor a hivatalos vagy nem hivatalos gondolatcserében kiderül, hogy te is úgy gondolsz, mint én, ő is úgy gondolja, mint mi, hirtelen egy sajátos atmoszféra teremődik, és ha három helyről is összecsengnek a dolgok, akkor az már politikai tömb. Még akkor is, ha szervezetszerűen nem lépnek fel.³⁶

Valóban, a munkásellenzéknek nem volt olyan látható hálózatépítő szándéka, mint a reformereknek. Néhány aktort kiemelhetünk, elsősorban Biszkut, Komócsint vagy Gáspár Sándort,

³⁶ NYERS Rezső: Visszapillantás az 1968-as reformra. Ferber Katalin és Rejtő Gábor interjúja. *Valóság*, 1988/8. 23.

akik fontosak voltak a reformellenes kritika felkarolásában, majd a támadás végigvitelében. Azokat láthatjuk elsősorban, akik előtörténetük, habitusuk, pártbeli vagy ideológiai pozíciójuk miatt kívül rekedtek a reformhálózaton. A „kívül lévők” pedig arra vállalkoztak, hogy a párt nyilvánosságát befolyásolják, ez pedig hullámokat vetett a tágabb nyilvánosságban is. Ehhez elsősorban a sajtóban, a különböző kutatóintézetekben, illetve az agitprop osztályokon lévő potenciális szövetségeseket használták fel. Az erőviszonyok 1970–1971 folyamán még nem mutatták azt, hogy ez a vállalkozás gyors sikerrel kecsegtetne, bár hosszabb távon számíthattak kedvezőtlen hatásokra a társadalomban. Az, hogy ilyen gyorsan felül tudtak kerekedni, a szovjet vezetés nyílt kritikájának volt köszönhető. Ez volt a döntő mozzanat 1972 februárjában, amely alapvetően megváltoztatta az addigi erőviszonyokat. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy a munkásellenzék nem más, mint egy politikai helyzet felismerése: az az ideológiai-funkcionáriusi platform, amelyet egy, a reformmal szembeni hallgatólagos rosszallás teremtett meg, és amely felhatalmazva érezhette magát a fellépésre, még ha nyíltan sohasem vallott is színt. A szovjet támogatással véghez vitt reformellenes lépések és végül a reform prominenseinek leváltása végleg szétzilálta a reformhálózatot. Ugyanakkor a „munkásellenzék” feltételezett győzelme után nincsenek pozicionális változások a pártban, a vezetők nem emelkedtek a ranglétrán. Megjelent azonban egy funkcionáriusi kör a második vonalban, amely elsősorban a párt szervezeti egységét és érdekét tartotta szem előtt. A hetvenes évek végétől már ők kerülnek szembe a gazdasági stagnálás következményeként számontartható reformkényszerrel az MSZMP utolsó évtizedében.

TAKÁCS RÓBERT

Golf és Golf Szálló az államszocializmusban – utazás egy baloldali kritikát kiváltó fogalom körül

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.7>

„Vállalatunk az új mechanizmus szellemében nagy súlyt helyez a piaci kapcsolatok alakulására, örvendetes, hogy vállalatunknál olyan közgazdasági klíma és mikroklíma alakult ki, amely megfelelő atmoszférát biztosít a mechanizmus intézkedéseinek” – kezdett rá magabiztosan a *Ludas Matyi*-ben a képzelt vállalat képzelt vezetője Novobáczky Sándor humoreszkjében.¹ 1970 első napjaiban nem tűnt úgy, hogy viharfelhők gyülekeznek a harmadik évébe lépő gazdasági reform felett. A reform „túlhajtásainak” kritikája ekkor még nem jelent meg látványosan. A reformellenes „szárnyat” a *Népszabadság*-ban támogató főszerkesztő-helyettes, Szamosi Károly csak március elején írta meg a reformokat dicsérve bíráló vezércikkét, amelyben leszögezte, hogy a „szocialista államnak [...] a tulajdonos jogán, rendet kell tartania a vállalatainál”, ha kell, felelősségre vonva a gazdasá-

¹ NOVOBÁ CZKY Sándor: Jó szöveg. *Ludas Matyi*, 1970. január 8. – Novobáczky karrierje egy tipikus „visszatérés-utat” példáz. A *Szabad Népnél* állt munkába 1952-ben, Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt az „új szakasz” támogatója lett, és az 1955-ös rákosista visszarendeződés nyomán távoznia kellett a központi pártlaptól, s a *Fogaskerek* című csepeli üzemi lapnál kapott munkát. Elsősorban az *Élet és Irodalomban* megjelent, személyi kultuszt támadó vezércikke (Különös emberek? 1956. október 6.) miatt tartóztatták le és ítelték tíz hónapos börtönbüntetésre 1957-ben. Szabadulása után előbb vállalati reklámszakemberként (Corvin Áruház) dolgozott, majd 1959-ben a politikától távolabb eső *Népsport*-nál alkalmazták. 1963-ban térhetett vissza a külpolitikai újságíráshoz, amikor létrejött a *Magyarország* című, feszes, informatív cikkeket közlő külpolitikai hetilap.

gi vezetőket, ha kell, fellépve a szabálytalanságok, visszaélések ellen.²

Széles körben vélhetően nem figyeltek fel az *Élet és Irodalom* egy 1970. januári glosszájára, amely a Budapest XII. kerületében, a Széchenyi-hegyen fekvő Vörös Csillag Szálló névcseréje körüli „visszásságra” hívta fel a figyelmet – ám aki akarta, érthette és értette az utalást.³ Az elsősorban külföldi turisták valutájára fixált hegyvidéki hotel ugyanis régi-új nevet kapott: a két évtizedig viselt Vörös Csillag helyett az 1949 előtti régi nevén, mint Golf Szálló nyitott ki az 1969 őszi felújítása után. Mindez olyan szimbolikus határlépésnek bizonyult, amely kiváltotta az ideológiailag motivált ellenreakciót.

Az ügyben a két legfontosabb szál ekkor találkozott: hiszen a hegyvidéki szálló körüli vita nemcsak a névvisszaállításra terjedt ki, hanem a reform körüli kritikákat is felszínre hozta. Jelen tanulmány ugyanakkor a Vörös Csillag Szálló körül ekkor megmutatkozó szembenállást tágabb, évtizedes kontextusban értelmezi, s a tárgyalást 1945-től ott kezdi, amikor elindult a „régi világot” jelképező, „hegyvidéki” környék és funkcióinak az új, magát „népi demokráciának” tekintő rendszerhez illeszkedő átalakítása. Így 1970-ig – az ügy kirobbanásáig – követi azokat a szálatokat, amelyek ott összefutnak: a golfnak mint sportágnak, a Golf elnevezésnek és a hotel funkcióinak, gazdasági környezetének alakulását. Mindez – úgy vélem – alkalmas arra, hogy lakmuszpapírként szemléltesse az ideológiai és politikai konfliktusokat, a nyitottság és zártság problematikáját és az államszocialista rendszer baloldali kritikájának forrásvidékét.

² SZAMOSI Károly: Reform és vezetés. *Népszabadság*, 1970. március 1.

³ –ÖV–: Visszakeresztelés. *Élet és Irodalom*, 1970. január 10. 9. A szerző tévesen a Szabadság-hegyre (1945 előtt és 1991 után Sváb-hegy) tette a szállót – ahogy látni fogjuk, ez a hiba (vagy a két hegy összemosása) többször előfordult az 1945 utáni újságcikkekben.

Golf Szálló és golf 1949 előtt

A budai „golftörténelem” kezdetei a 20. század elejéig nyúlnak vissza.⁴ 1911 szeptemberében nyílt meg a Széchenyi-hegyen a Budapesti Golf Klub pályája, ahol a francia Maurice Daugé oktatta az új sportszenvedélyre a főváros és környéke úri közönségét. „Almássy Imre gróf kezdte és Csekonits Sándorné grófné zárta le tanítványainak naponkénti sorát” – számolt be a klub legfelsőbb körökbe tartozó tagságáról a *Budapesti Hírlap*.⁵ Persze nemcsak arisztokraták élvezték a testmozgást a „svábhegyi golf-groundon”, hanem a kor sztárjai is – így a *Színházi Élet* arról is beszámolt, hogy Petráss Sári színésznő, „a Leányvásár ennivaló Lucyje” „a termete elragadó karcsúságát milyen nagyszerű sporttal ápolja”.⁶

Előtte a magyarországi golfélet Tátralomnicon bontakozott ki, ahol a Tátra Klub tartott fenn sportközpontot egy brit golfmester, James Stagg⁷ irányítása alatt.⁸ A *Szegedi Napló* 1911-es tudósítása nem hagyott kétséget afelől, hogy milyen közönsége lehetett a népszerű kirándulóhelyen működő sportklubnak: „Hűsöl itt valóságos és exminiszter akárhány a szomszéd Tátra-Lomnicon, a Palotaszálló tele van mágánásokkal, kik a tennis- és golfpályán mulatnak, az automobilmek egész raja cikázik össze-vissza, ezeknek szemlélése sem utolsó dolog, mert változatos, no meg mert nem kell érte fizetni. Ez az egy élvezet ingyen van, a többi mind pénzbe kerül.”⁹ Vagyis a golfot már kezdetektől körülvette az elitizmus légköre – és kritikája is.

⁴ Lásd erről: BARÁTH Katalin: Indulhatott női golfjátékos a férfiak országos bajnokságában? In: TAKÁCS Róbert (szerk.): *Kérdések és válaszok – sport és politika*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2024. 150–153.

⁵ Testedzés. *Budapesti Hírlap*, 1911. szeptember 6.

⁶ Petráss Sári golfozik. *Színházi Élet*, 1911. december 3. 5.

⁷ Clubmakers – James Stagg. Forrás: <https://antiquegolfscotland.com/antiquegolf/maker.php3?makerid=1980> (Letöltve: 2025. 06. 24.)

⁸ Testedzés. *Budapesti Hírlap*, 1910. július 16.

⁹ Élet a magas Tátrában. Hűsülés a havas Lomnici csúcs alatt. *Szegedi Napló*, 1911. augusztus 20.

Az all-round sportember, későbbi tizenháromszoros magyar golfbajnok és építész Lauber Dezső¹⁰ ott bábáskodott a budapesti egyesület és a golfpálya létrejötte körül is. Lauber – aki Hajós Alfréddal együtt stadiontervével ezüstérmet szerzett az 1924-es párizsi szellemi olimpián – tervezte azt az épületet is, amely Golf Szálló néven 1939-ben nyitotta meg a kapuit a közönség előtt. A Széchenyi-hegyi telekben – és a kirándulóhely népszerűségében – a fővárosi közlekedési vállalat, a Beszkárt nyugdíjalapjának vezetése látta meg a fantáziát, már csak azért is, mert az a fogaskerekű vasút végállomásánál feküdt.¹¹

Az 1945 után kialakuló új rendszerben azonban az addigi „úri sport” is új fénytörésbe került. Nem véletlenül választotta a *Ludas Matyi* karikaturistája a hatalomátvétel metaforájaként a golfjátékot: az 1945 augusztusában publikált rajzon Bíró Mihály 1912-es híres „vörös kalapácsos embere” golfütővel a kezében jelent meg, és arra emlékeztette az arisztokrata sportolót: „Mylord, most én következem!”¹² (Lásd 1. kép.)

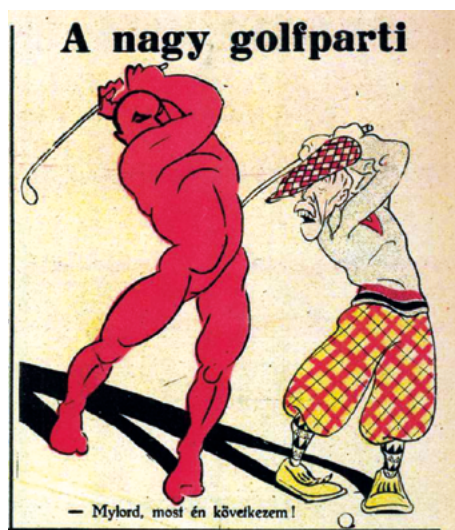
Bár a kommunista párt szatirikus hetilapja arra utalt, hogy a dolgozó osztályok a közélet irányítását veszik a kezükbe, a koalíciós időszakban arról is folyt vita, vajon demokratizálható-e maga a golf. Az első ezzel kapcsolatos cikkek 1945 nyarán jelentek meg a lapokban, mindenekelőtt a *Népsport*ban, s a legfontosabb „redwashing” kísérlet Lauber Dezső nevéhez fűződött. Laubernek nem volt könnyű dolga, mikor a golf demokratizálása mellett érvelt, hiszen a golfhoz továbbra is szinte levakarhatatlanul tapadt az arisztokratizmus bélyege. A *Ludas Matyi* például júniusban „báró Platsch Ubulból” üzött gúnyt a címlapon, aki a Svábhegyen akart földet igényelni – nyáron golfpályának, télen bűzának.¹³ A *Népsport* pedig így írt az úri sportvilág zártságáról: „távol a tömegtől, elvonultak zártkörű sportjaik berkeire, a

¹⁰ Első egyéni bajnoki címét 1913-ban, utolsót 1942-ben nyerte meg. <https://web.archive.org/web/20160809122116/http://hungolf.hu/szovetseg/akikrebuszkek-vagyunk/bajnoksagok-es-bajnokaink/#> (Letöltve: 2025. 06. 24.)

¹¹ Megépült a Beszkárt nyugdíjalapjának vendéglője és Golf-szállója a Széchenyi-hegyen. *Vállalkozók Lapja*, 1939. június 1. 7.

¹² A nagy golfparti. *Ludas Matyi*, 1945. augusztus 5. 8.

¹³ Egy földigénylő súlyos panaszai. *Ludas Matyi*, 1945. június 10. 1.

1. kép. A nagy golfparti. A Ludas Matyi 1945. augusztus 5-i karikatúrája

MAC-ok¹⁴ árnyas tenispályáira, ahová a nép fiai csak labdaszedőknek mehettek legföljebb, vagy pláne felmentek a svábhegyi golfpályára, ahol már az ütőtegezshordó emberek is csak bizonyos kvalifikációval léphettek a szent, zöld gyepre”.¹⁵

Ám Lauber vállalta a kihívást, és lelkesen magyarázta a sportlap olvasóinak, hogy a golf az angolszász világban már igazi „népsport”, még gyárakba induló munkások is hátukra kapják felszerelésüket, hogy útközben üssenek egyet-kettőt. Sőt valójában minden adott ahhoz, hogy itthon is a tömegek testedzése legyen: „Minden korú ember űzheti: 10 éves és 60 éves egyaránt. Bárhol űzhető, hiszen elég egy kis rét, vagy kert.” Sőt odáig merészkedett, hogy a golf egyenesen olcsó kikapcsolódás, hiszen nem kell más hozzá, mint egy-két ütő meg labda. A sportág úri jellegével kapcsolatos képzeteket azzal az állítással igyekezett felülírni, hogy az angol amatőrbajnokságban egy hajóács lec kézteti az oxfordi és cambridge-i yuppie-kat. Az általa említett

¹⁴ A MAC (Magyar Atlétikai Club) volt az első modern, angol típusú sportegyesület Magyarországon.

¹⁵ Füst József: Sport és demokrácia. *Népsport*, 1945. június 25. 1.

William Hunter azonban aligha volt nevezhető munkássportolónak: már édesapja is golfjátékos volt, majd egy előkelő golfklub főfelügyelője lett. Hunter maga távirdászként dolgozott, ám miután 1921-ben – s nem 1912-ben – megnyerte a brit bajnokságot, áthajózott a tengeren, s az Egyesült Államokban professzionális játékosná avanzált.¹⁶ A tömegsportjelleg melletti érveket némileg árnyalta az, hogy a svábhegyi pályát az idegenforgalom szempontjából is nagy lehetőségnek nevezte. Ám Laubernek volt még „ütőkártya” a kezében, s ki is játszotta: a svábhegyi pályát a nyilasok is meg akarták semmisíteni, ami nyilvánvalóan azt implicálta, hogy egy demokratikus hatalomnak éppen hogy a megmentésén kell fáradoznia.¹⁷

Egy 1946 karácsonyi interjú annyiban pontosította Lauber ez utóbbi állítását, hogy érték ugyan háborús károk a klubot (tűzeset egy gazdasági épületben, néhány bombatölcsér a pályán), de a „nyilasveszélyt” az jelentette, hogy a német parancsnokság rádióállomást akart a svábhegyi épületben felállítani, ami potenciális katonai célponttá tette volna azt.¹⁸ A magyar golfbajnok érvei – a tömegessé tehető egészséges sport, a munkásszármazású golfbajnokok¹⁹ – ugyanakkor más írásokban is visszaköszöttek. Az elvhűen antifasiszta magyar radikálisok lapjában kérdőjelezték csak meg Lauber szavainak őszinteségét, emlékeztetve arra, hogy a golfnak köszönhetően a legmagasabb körökben mozgó Lauber nemcsak építészirodája révén profitált ebből, hanem „Horthy bridzspartnere” volt, sőt nyilasszimpátiával is megvádolták.²⁰

Az 1946-ban újból beinduló budai golfélet nem teljesen igazolta vissza a fenti demokratikus várakozásokat, bár a *Népsport* a szeptemberi nyílt versenyek egyik újdonságaként emelte ki, miszerint a „mezőnyben együtt indultak a régi versenyzők és

¹⁶ Len ELLIOTT–Barbara KELLY: *Who's Who in Golf*. Arlington House, New Rochelle, New York, 1976. 96.

¹⁷ (W. J.): A golf a legolcsóbb sportok egyike! *Népsport*, 1945. június 30.

¹⁸ KÉPESY József: 15000 egyesület, 2 millió golfozó. *Képes Sportlap*, 1946. december 24. 12–13.

¹⁹ Így volt szó vasmunkás és pályaudvari portás friss angol golfbajnokokról. TORONYÓR: Örtorony. *Népsport*, 1945. június 27.

²⁰ KORÁNYI Ferenc: Jobboldaliak előnyben. *Haladás*, 1946. június 6. 8.

azok [...], akik eddig labdaszedők voltak”. Utóbbiak közül a leg-sikeresebb Zahán Antal volt, aki kertészként és pincérként dolgozott. Ám a tudósítás hozzátette, hogy a hegyi környezetben sok külföldi fordul meg, főleg angolok és amerikaiak, de szovjet tisztok is kipróbálták a sportot.²¹ A fenti óvatos és óhatatlan nyitás ellenére a Széchenyi-hegyi golfpálya mégiscsak a nyugati diplomaták, üzletemberek számára kínált egy kis hazai luxust: „Állandóan itt játszik Arthur Schoenfeld USA-követ, akinek leánya itt kapott kedvet a játékra. Kívüle Alexander Knox Holm angol követ, Go Guangue francia ügyvivő,²² Edge Combe, az itteni katonai USA-parancsnok,²³ Holmes, a Shell vezére és Lienau, a Vacuum [Oil] vezére keres fel rendszeresen bennünket.”²⁴

1948 tavaszán megkezdődött az úttörővasút építése a Széchenyi-hegyen, ami kiváló alkalmat teremtett a régi és az új világ szembeállítására, ráadásul az építkezésnél a golfpálya egy részét is igénybe vették. Az 1970-es évek *Filmhíradója* visszatekintve a „honfoglalás” motívumát emelte ki: „Honfoglalás volt ez is, az egykori Széchenyi-hegyi golfpályán, főurak lovagló sétányán és zárt fácános úri parkjában, amikor megmozdult a föld. Vasút épült itt és úttörőváros, amelyet mindmáig csodál a világ.”²⁵ A partizánszövetség lapja, az *Igaz Szó* nemcsak a talajmunkát végző „fiúk, lányok, a gyárak fiatal munkásai, népi kolégisták” csapatát állította szembe a „gyárosok, vezérigazgatók, tőkésék, a nép nyakán élősködő, ráéró úriemberek” társaságával, de igyekezett nevek bőséges felsorolásával is azt alátámaszta-

²¹ Nagy élet a szabadsághegyi golfpályán. *Népsport*, 1946. szeptember 20. (A golfpálya a Széchenyi-hegyen volt.)

²² Ilyen nevű francia diplomatát más lapok nem említettek. A hivatalosan 1946 januárjában Budapestre érkező francia ügyvivő Robert Faure volt, de a név hangzása alapján a májusban kinevezett Henri Gauquié követről volt szó. GARADNAI Zoltán: Charles de Gaulle tábornok keleti nyitási politikája 1944 és 1946 között. *Levéltári Közlemények 2021. Főgyűházmegyei méltóságok, emigráció, ki- és betelepítések, levéltárban*. Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest, 2022. 298.

²³ Edgecombe tábornok a brit katonai misszió vezetője volt.

²⁴ KÉPESSY József: I. m. 13.

²⁵ 30 éve alakult meg a magyar Úttörők Szövetsége. *Magyar Filmhíradó*, 1976. június (25.) Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21793> (Letöltve: 2025. 06. 25.)

ni, hogy a golfklub politikailag kompromittáltak és gazdasági bűnözők tanyája volt, akik közül megannyi már el is hagyta az országot.²⁶ A múlt és jövő ellentétére építette fel Fehér Klára is a riportját, amelynek főhőse, Imre, aki akkor még a kerítéssel elzárt golfpályán tengette a napjait fillérekért cipelve a golfütőket, ám a szomszédos üttörővasutasok közé vágyódott és arról álmodott, hogy „mint zsugorodnak össze kicsire, még kisebbre az urakat védő drótkerítések és nőnek, végtelen messzeségbe ágaznak szerteszét az ezüst sínek”.²⁷

Ezzel együtt 1948-ban jelentek meg olyan írások is, amelyek mellett tettek hitet, hogy a golf demokratizálható és beilleszthető a népi demokrácia sportéletébe. E narratívát azonban szinte kizárólag a golfpályán előforduló munkássportolók történetei képviselték. S valóban fel lehetett mutatni néhány „munkásbajnokot”, a már említett Zahán Antalón kívül ifj. Seenger Gyulát, az Üttörővasút dolgozóját és Jámbor Antal napszámost. Utóbbival a *Népsport* készített interjút, ám válaszai mégiscsak annak cáfolataként hatottak, hogy a golf valaha is a tömegek sportja lehet. Nemcsak az derült ki ugyanis, hogy a többgyerekes napszámos olyannyira nem ér rá a szőlők rendbetétele mellett a szenvedélyére, hogy fél év alatt el se jutott a golfpályáig, hanem hamisak a golf olcsóságával, egyszerűségével kapcsolatos állítások is: „Drága sport ez nagyon. 16–27 forint egy labda, legalább három kell egy mérkőzésen, mert ha az ember elüt egyet, 5 percnél nem lehet tovább keresni. Legkevesebb nyolc ütőre van szüksége egy játékosnak és egy ütő ára 80–100 forint. Sokba kerül a cipő is. Hogy teljék nekem ezekre a napszámából, mikor az anyóssal együtt öten vagyunk otthon és már nemsokára hatan leszünk?”²⁸

²⁶ BACSO János: Mialatt a Dózsa György rohambrigád lelkesen építi az ifjúsági vasútvonalat, a Golf-klubban a helyzet változatlan... – A szökött politikai és gazdasági kártevők disztik a tagok névsorát. *Igaz Szó*, 1948. április 28.

²⁷ FEHÉR Klára: Két szomszédvár: a Magyar Golf Klub és az Üttörő vasút. In: Uő: *Ez az ország a mi országunk*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1952. 31.

²⁸ SZOMBATHY István: Aki ugyanolyan jól kezeli a kapát, mint a golfütőt... Beszélgetés Jámbor Antal napszámossal, a Golf Club tagjával. *Népsport*, 1948. július 4.

Ezenfelül néhány 1940-es évek végén készült riport a golf-élet társadalmi megújulását sejtette: egy olyan világot vizionáltak, ahol összebékíthető a régi bajnok – köztük az elnyűhetetlen Lauber Dezső –, a diplomata és a munkás: „Odább, a padokon sört mérnek poharakba két pirosképű diplomatának, akik pipájukkal figyelik a versenyt. Mellettük ül az Úttörővasút bajnoka meg a kertész, mintha ez mindig így lett volna ebben az országban.” A klub ügyvezetője továbbra is a tagok megválogatásáról beszélt, de ez a társadalmi rosta immár a nép ellenségeit volt hivatott távoltartani: „Nem igazoltakat és nyugatosokat például nem veszünk fel.”²⁹

1950-ben pedig – legalábbis egy riport erejéig – már nem is a nép golfozóié, hanem a golfozó népé lett a pálya. A *Képes Figyelő* riportjában a hegyvidéken kikapcsolódó munkások ismerkednek a játékkal: „A golfozás érdekes és egészséges sport, mindenki könnyen megtanulhatja. A szomszédos Vörös Csillag üdülőből is sokan jönnek át golfozni. Legutóbb Vörös Tibor és Gyömbér András, a Szegedi Kavicskotró N[emzeti] V[állalat] dolgozói tanultak meg kéthetes budapesti üdülésük alatt golfozni. Vári István útmunkás és Hegedűs Károly műszaki dolgozó is a legjobb magyar golfozók közé tartoznak.”³⁰ Elsőre nehezen érthető, hogy az erőszakos szovjetizálás idején a rákosista propagandában miért jelenhetett meg – ha csak egy tudósításban is – a golf ilyen pozitív színben. S a környezet szimbolikus átalakítása nélkül rejtély is maradna. Magyarázatot a nemcsak a pályára, hanem a szállóra, sőt, a városrész egészére kiterjedő térfoglalás kínál: a munkáshatalom 1950-re végleg „bekebelezte” a Széchenyi-hegyet és környékét. A riportra érkező újságíró úgy látta, ezt az akkor még elfogadható állapotban lévő golfpályán kikapcsolódó dolgozók látványa is alátámasztja. A „rég világ” egyik szimbolikus terepének elfoglalása lehetett tehát a szándékolt üzenet, nem a golf szocialista perspektíváinak bemutatása.

²⁹ M. K.: Akar ön beiratkozni a Széchenyi-hegyi Golf Klubba? *Magyar Nemzet*, 1949. június 26.

³⁰ A golfpálya a dolgozóké. *Képes Figyelő*, 1950. július 29. 22.

Golfból Vörös Csillag – avagy a Rákosi-korszak a Széchenyi-hegyen

Ekkorra ugyanis már a Golf Szállót is elérte a munkáshatalom. 1948-ban az addigi bérlő, Tschurl Ferenc visszaadta a szálló bérleti jogait és – adótartozása fejében – átengedte a felszerelését a Beszkártnak, vagyis a fővárosnak.³¹ A hegyi szállodát ezután már nem piaci logika szerint működtették, hanem szakszervezeti üdülőként. A beutalót kapott Cseh Zsigmond váltóór – a propaganda szerint – elégedetten nyugtázta a változást: „Miénk, dolgozóké most már ez a gyönyörű szálló és itt érezzük meg, hogy a napi 4 forintos térítésen felül e figyelmes kiszolgálás, ez a kitűnő ellátás és az egész környezet mind életszínvonal emelkedésünk lemérhető bizonyítéka.”³²

A nagy társadalmi átalakulás nyomán a szálló kicserélődő közönsége ismét tálcán kínálta a régi és az új szembeállítását. Az „üdültetési riportokban” ezt a tézist a szállóban lakó munkásokkal mondták ki. „Bevallom, elszorult a szívem, amikor a Golf-szálló ajtaján becsengettem, s hirtelen eszembe jutott az, amikor a magamfajta munkás csak a hátsó lépcsőn közlekedhetett, természetesen csomagokkal megrakodva. S most megkérdem azokat a kartársakat, akik elégedetlenkednek, vajjon mikor jutottak ők ahhoz, hogy nyaraljanak, s főként, hogy olyan helyen nyaraljanak, ahol egészen a legutóbbi időkig az ő verejtékükből épült szállodában az urak pihenték ki soha nem létező fáradalmaikat.” Takács Tihamér, munkáslevelező forgalmista kezdte így beszámolóját, amelyben a Magyar Dolgozók Pártjának és a Magyar Közlekedési Alkalmazottak Szabad Szakszervezetének is megköszönte a gondoskodást.³³

1949-ben a hotelt átnevezték Vörös Csillag Szállóvá, szimbolikusan is lerázva a régi világ emlékét. A *Magyar Nap* képriport-

³¹ A Golf-szálló bérletét is visszaadták a fővárosnak. *Magyar Nemzet*, 1948. február 18.

³² Így üdülnek Télutó havában a Golf Szállóban a Közlekedési Szakszervezet dolgozói. *Közlekedés*, 1949/5. 8.

³³ Munkáslevelek. Az üdülés után még nagyobb lelkesedéssel dolgozunk... *Közlekedés*, 1949/10. 2.

ja ezt összekötötte a térhasználat változásával is: az új névhez és társadalmi funkcióhoz új tevékenységek illettek: „Az épület azelőtt a gögös Golf Szálló névre hallgatott és gyárosok, nagybirtokosok, bankárok »weekend«-tanyája volt. Ma? A bár helyére olvasóterem került, az egykori kártyaszobában vidáman csattog a fehér ping-ponglabda, friss zenét sugároz a rádió.”³⁴

Nemcsak közlekedési dolgozók kaptak azonban beutalót a Vörös Csillagba, hanem például a téeszparasztok is.³⁵ A fő narratíva tehát az egypárti diktatúra kiépítésének idején nem az volt, hogy a dolgozók elhódítják az arisztokratáktól és bankigazgatóktól a golfot, hanem az, hogy magát a helyet veszik birtokba, s formálják saját képükre:³⁶ a hegyi ösvényeket immár munkában edzett lábak járják, a kiváló kilátást ígérő teraszok nyugágyaiban munkásasszonyok művelődnek.

A teret a golfozóktól az úttörővasutasok, a „szabadságharcos síelők”,³⁷ Micsurin-kertet – állami gondozottak által művelt tan gazdaságot – tervező gyermekgyógyászok³⁸ foglalták el. 1951-től csupán „hajdani” golfpályáról esik említés, az 1950-ben még demokratikus golfütések csattanásától is hangos mezőt felverte a gaz. Egy részére fenyőt ültettek – 20 000 facsemetét –, az erdősí-

³⁴ Hetvenheten a Vörös Csillagban. *Magyar Nap*, 1949. október 30.

³⁵ A dolgozó parasztság legjobbjai pihennek a Széchenyi-hegyi „Vörös Csillag” üdülőben. *Szabad Nép*, 1949. november 4.; TSzCs dolgozók üdülnek a Vörös Csillag üdülőben. *Nyírségi Néplap*, 1949. november 4.; „Az üdülési időben szerzett tapasztalatokat községem és termelőcsoportom javára fordítom”. *Fehérvári Napló*, 1949. december 4.

³⁶ A szocialista várostervezés és térhasználat irodalmához lásd: HORVÁTH Sándor. *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. MTA TTI, Budapest, 2004; Katherine LEBOW: *Unfinished Utopia: Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56*. Cornell University Press, New York, 2013. DOI: <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801451249.001.0001>; David CROWLEY–Susan E. REID (eds.): *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Bloomsbury, Oxford–New York, 2002. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350057692.ch-001>; Owen HATHERLEY: *Landscapes of Communism: A History Through Buildings*. The New Press, New York–London, 2015. DOI: <https://doi.org/10.2307/jj.26193275>

³⁷ (PINTÉR): 46-os lábra is van cipő... *Népsport*, 1950. január 24.

³⁸ PERCZE Erzsébet: Új embereket kovácsolnak a Szabadsághegyen. *Világosság*, 1950. március 7.

tésnek megvolt a maga helye a szovjetizációs projektben,³⁹ miközben a XII. kerület a „főváros tüdeje” kívánt lenni.⁴⁰ Az 1950 utáni években már fel sem merült, hogy létezhet „szocialista golfélet”. Maga a golfpálya a haszontalan luxust szolgáló sporttámogatás jelképeként jelent meg. „[Í]gy volt »halaszthatatlanul« szükséges Horthyék számára a golfpálya és a lovaspólópálya, amíg a munkanélküliek, a nincstelen parasztok tömegei éheztek, nyomorogtak” – ellenpontosított a munkásállam költségvetése mellett kiállva az újságíró.⁴¹ Bezzeg a nagy stadionprojektre nem jutott forrás, csak a népi Magyarországon.⁴²

1952 januárjában még Petőházi Sándor miniszterhelyettes tolmácsolta Nagy Imre begyűjtési miniszter üdvözlését a beadásban élen járó dolgozó parasztoknak a Vörös Csillag Szállóban,⁴³ ám akkor, az olimpia évében a Széchenyi-hegyi hotel funkciót váltott. A helsinki olimpia előtt itt alakították ki az úszók, vízilabdázók, céllovók, kerékpárosok, öttusázók és evezősök nyugodt felkészülésének központját.⁴⁴ 1953-ra a szállót korszerűsítették,⁴⁵ s immár alkalmassá vált külföldi sportolók és egyéb reprezentatív vendégek fogadására is. Utóbbiakat a híradásokban ekkor még az olyan jeles nemzetközi békeharcosok képviselték, mint a francia fizikus, Pierre Biquard, vagy az iráni író, Bozorg Alavi.⁴⁶ 1954-ben ismét határozottan az élsporthoz kapcsolódott a hotel szerepe: itt kaptak szobát a 7:1-gyel végződő magyar–angol futballmérkőzésre érkezett szovjet edzők, a belügyi klub, a

³⁹ L. BALOGH Róbert: Az erdészeti programok mint a sztálinizmus, a globális összefonódások és a helyi hatások csomópontjai, 1945–1956. *Múltunk*, 2025/1. 94–127. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.1.4>

⁴⁰ P. P.: Fővárosunk tüdeje: a beteg dolgozók gyógyhelye a XII. kerület. *Friss Újság*, 1951. január 17.

⁴¹ A költségvetés. *Szabad Nép*, 1951. december 14.

⁴² Az öt éves terv gyönyörű ajándéka: a Népstadion. *Szabad Nép*, 1953. április 22.

⁴³ Búcsúvacsora a „Vörös Csillag”-szállóban. *Magyar Nemzet*, 1952. január 27.

⁴⁴ Tervszerűen készülnek sportolóink, az olimpiai versenyekre Az OTSB sajtófogadása. *Szabad Nép*, 1952. június 26.

⁴⁵ *Népszava*, 1953. január 10.

⁴⁶ Mit látott Magyarországon egy francia békeharcos-tudós? *Béke és Szabadság*, 1953/16. 17.; MAKAI György: A „kilencven százalékok országáról” beszél Bozorg Alavi iráni író. *Béke és Szabadság*, 1953/16. 17.

Vörös Lobogó atlétikai viadalának külföldi résztvevői, majd az öttusa vb-n szereplő sportolók.⁴⁷ A következő években a mérkőzésre készülő labdarúgók is rendszeresen használták a szállót és környékét felkészülésük során, sőt Kurucz Antal, a Vörös Csillag Szálló főszakácsa volt az, aki az olimpiák és más sportesemények alkalmával a magyar sportolók ellátásáért felelt.⁴⁸

A valutaszerzés és a golf nem véletlen találkozása a boncasztalon

A Vörös Csillag Szálló az 1950-es évek végére rátalált egy olyan mezsgyére, amely a hely adottságainak a szocializmussal összeegyeztethető kiaknázásának és az idegenforgalomból való valutaszerzésnek a metszetében feküdt. A felső kategóriájú budai hotel egyrészt nyugati vendégeknek kínált szállást, másrészt az élsportolók – gyakran labdarúgók – nyugodt, hegyvidéki edzőtáborozását segítette. A kávéra, limonádéra, sörre vágyó kiránduló tömegek előtt pedig nyitva állt az étterem terasza, amelyet 1967-ben százhusz fősre bővítettek.⁴⁹

A forradalom utáni években a közeli mező már egyre kevésbé emlékeztetett golfpályára. A tanácsi tervekben még az évtized közepén is a terület visszafásítása szerepelt – ebben az olvasatban a golfpálya kialakítása indokolatlan erdőirtásnak számított –, s egy képzőművészeti alkotásokkal díszített parkot is szerettek volna létesíteni.⁵⁰ 1956 tavaszán kezdték építeni a hajdani golfpálya területén a Magyar Televízió adótornyát,⁵¹ miközben a kísérleti adásokat is innen – egy ideiglenes acéltoronyból – sugározták.

Bár a rét szélén a túrázók a „Televízió építkezése” felirattal találkoztak, a golf emlékét mégsem törölték el végképp. 1956-ban – még a forradalom kitörése előtt – a XII. kerület addig sorszám-

⁴⁷ Sz. J.: Öt szovjet szakember a magyar–angolról. *Népsport*, 1954. május 26.; *Esti Budapest*, 1954. május 28.; R. L.: Látogatás a Széchenyi-hegyi öttusaköztársaságban. *Népszava*, 1954. október 8.

⁴⁸ Libamáj, szardínia, banán, narancs, csokoládé. *Népszava*, 1956. szeptember 29.

⁴⁹ Próbyányár volt vasárnap. *Hétfői Hírek*, 1967. június 5.

⁵⁰ A budapesti televíziós adó. *Esti Budapest*, 1956. július 27.

⁵¹ Januárra működik a televízió nagyadója. *Esti Hírlap*, 1957. május 26.

nevekkel jelölt utcái nevet kaptak. A fogaskerekű végállomásánál húzódó 93-ik utca a Golfpálya út nevet vette fel.⁵² Nincs nyoma, hogy bármiféle vihart kavart volna, hogy a Budai-hegyekben egy letűnt úri passziónak állítanak emléket. A környező utcák erdőre, hegyre, létesítményekre utaló értéksemleges neveket kaptak: Rózse, Szánkó, Őzike, Oltvány, Lidérc, Szanatórium, Testvérhegyi.⁵³

Az 1950-es évek végén, 1960-as évek elején a golfpályáról úgy általában leginkább külpolitikai tudósításokban esett szó: olyan helyként rögzülhetett a magyar olvasókban, ahol egy random amerikai elnök jó eséllyel fellelhető. Vagy ami hozzátartozik egy nyugati luxusszálloda szolgáltatásaihoz. Változást az idegenforgalom fellendülése hozott az 1960-as években. Bár a Városépítési Tervező Intézet Balaton és környéke fejlesztéséről szóló, 1958-ban elkészült többéves tervében már feltűnt egy golfpálya víziója is. Természetesen a magyar tenger idegenforgalmi és valutatermelési potenciáljának kihasználása körüli gondolkodásban a golf csak periferikus elem lehetett: a fő feladat ekkor a közlekedés biztosítása (így a 7-es út rendbetétele), a strandok és szálláshelyek kiépítése volt. A terv részét képezte ugyanakkor Balatonföldvár adottságainak kiaknázása: „Földváron mindent megtalál majd a szórakozni vágyó, luxusszálloda, bár, sőt még golfpálya is épül.”⁵⁴ Mindez tehát abba az általános törekvésbe illeszkedett, hogy az erősen deficités magyar külkereskedelmi mérleget az idegenforgalmi bevételek segítsenek kiegyensúlyozni.

Arról szó sem volt tehát, hogy a golf a proletariátus munkarejének újratermelését szolgálná, sőt a rákosista időkre emlékeztető szembeállítás is megjelent.⁵⁵ A szórványosan említett külföldi példák inkább ellenpontoszták ezt. Csehszlovákiában mintha megállt volna az idő az 1940-es évek végén, legalábbis

⁵² *Budapesti útmutató*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1956. 144., 220.

⁵³ Uo. 219–220.

⁵⁴ BENKÓ Tibor: Elkészült a Balaton távlati fejlesztési terve. *Hétféi Hírek*, 1958. február 3.

⁵⁵ „Amíg az angyalföldi fiatalok örültek, ha rongylabdával a grundokon játszhattak, addig az urak hatalmas költséggel golfpályát és gyepes tenispályát építettek a Svábhegyen”. LESKÓ Pál: Egy nappal a választások előtt. *Észak-Magyarország*, 1958. november 15.

a vasi újságíró így fedezte fel a nyugat-csehországi fürdőváros, Mariánské Lázně golfpályáját: „A golf ugyanis nagyon népszerű sport a csehszlovák dolgozók körében, a múlt évi országos bajnok egyébként egy Škoda-gyári autószerelő munkás.”⁵⁶ A bolgár Aranypart golflétesítményének nem adott az ott nyaraló újságíró efféle munkáslegitimitást, ott a röplabda-, golf- és teniszpálya a soknyelvű közönség élményét fokozta.⁵⁷ A lengyel golféletről kevés információ tudható, illetve ezek is inkább annak hiányát, tiltását emelik ki,⁵⁸ annak ellenére, hogy az 1970-es évek második felében Lengyelország a világ második számú golfkocsi-exportőrévé vált.⁵⁹ Romániában egyedül az 1937-ben alapított Clubul Diplomatic bukaresti pályája érte meg a rendszerváltást, az eredeti tizennyolc helyett mindössze hat lyukkal.⁶⁰

A már említett Csehszlovákiában, ha a golf nem is vált munkássporttá, a kommunista uralom alatt is kibontakozott bizonyos, nem túl intenzív sporttevékenység. 1966-ban a Testnevelési és Sport Szövetség a többivel egyenrangú sportként ismerte el, s a néhány meglévő mellé új – persze nagyrészt külföldi igényeket kielégítő – pályák is épültek, így Poděbradyban (1961), Šilhároviceben (1970) és Semilyben (1970).⁶¹ Magyarország ehhez nem zárkozott fel.

Az ide látogató külföldiek száma ugyanakkor már az 1960-as évek elejétől meredeken emelkedett. 1960-ban közel 525 ezren

⁵⁶ TIMÁR Ede: IV. Mariánské Lázně-i képeslap. *Vas Népe*, 1958. július 22. – A csehszlovák golfparadicsomot mások is felfedezték: THIERY Árpád: Vallomás a Moldvától az Elbáig. *Középdunántúli Napló*, 1959. szeptember 20.

⁵⁷ SIMON Gy. Ferenc: Felfedezem a tengerpartot. Arany Homok part, 1962. *Magyar Ifjúság*, 1962. augusztus 4. 8.

⁵⁸ Lásd a Lengyelországban született, az USA-ban letelepedett professzionális golfjátékos önéletrajzi könyvét: JERRY CHYLKOWSKI: *Forbidden Golf From Communist Poland to PGA Pro: Finding Your Best Game!* Amazon Digital Services LLC – Kdp, 2023.

⁵⁹ MOHI Csaba: Dömpingjog és -gyakorlat az USA-ban. *Külgazdaság*, 1981/6. Jogi Melléklet, 8–9.

⁶⁰ Romanian golf history. Forrás: <https://www.golfromania.org/ro/articol/49-Romanian-Golf-History> (Letöltve: 2025. 09. 26.)

⁶¹ JIŘÍ SLÁMA–VÁCLAV BYSTRICKÝ–PŘEMYSL ŠTYCH–DANA FIALOVÁ–LENKA SVOBODOVÁ–TOMÁŠ KVÍTEK: Golf courses: New phenomena in the landscape of the Czech Republic after 1990. *Land Use Policy*, 2018/78. 430–431. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.07.001>

utaztak Magyarországra – ami már akkor jelentősen meghaladta az 1950-es évek első felének néhány tizezres mértékét –, az évtized közepén e szám felülmúlta a 2 milliót, 1970-ben pedig 6 millió 320 ezer látogatót regisztráltak.⁶² Az idegenforgalomban rejlő lehetőségek persze állambiztonsági veszélyként is tétéleződtek, de a pénzügyi kényszerek erősnek bizonyultak: a szocialista Magyarország is részesedni kívánt a globális idegforgalmi boom-ból és az azzal járó valutabevételekből. A turizmussal kapcsolatos diskurzusban pedig 1964-től a golf is szerepet kapott.

„[A] reális kép kialakulása az országról határainkon túl – mérhetetlen érték a mi számunkra” – mondta ki a nyitást alátámasztó fontos tételt a *Magyar Nemzet* munkatársa 1964 nyarán. A desztalinizációs időszak nyitása mögött volt egy olyan praktikus és működő elgondolás, hogy a nyugatiak magyarországi utazásai nemcsak a devizabevételek miatt előnyösek, hanem a nagy nemzetközi ideológiai konfrontációban is. A nyugaton élők ugyanis olyan előítéletekkel és képzetekkel érkeznek, amelyeknél a helyszíni tapasztalataik – amelyeket nem borsodi zsákfalvakban, hanem a fővárosban, a Duna-kanyarban és a Balatonnál szereznek – csak jobbak lehetnek. S mindez komoly propagandaértékkel bír. Ám az újságíró érvelése mégsem ezen a csapáson haladt tovább, hanem fiskális irányba mozdult: ha a külföldiek pénzére vágyunk, ki kell szolgálnunk az ízlésüket: „Terveinket tehát az élethez kell igazítanunk, s ezekben nemcsak a mi szándékainknak, de a külföldiek kívánságainak is »tervalkotó« szerepet kell kapniuk.” Vagyis a tervbe kell venni az olyan létesítményeket, ahol a pénzüket elkölthetik: „És ne tekintse végre különtségnek senki, ha a külföldi Magyarországon nemcsak eszpresszókat, de tenisz- és golfpályákat, vitorlázási, vízési, motorcsónakázási lehetőségeket, színvonalas éjjeli lokálokat, sőt kaszinókat is keres. Ilyen szolgáltatásokra eddig még soha egyetlen ország sem fizetett rá.”⁶³ A cikk azt a szemléletbeli fordulatot propagálta, amely a turizmusért felelős Belkereskedelmi Minisztérium vezetése sze-

⁶² BENCSIK Péter–NAGY György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989*. Typico Design, Budapest, 2005. 236.

⁶³ KOCIS Tamás: *Idegenforgalmunk értékei*. *Magyar Nemzet*, 1964. augusztus 6.

rint az 1960-as évek közepén már kibontakozóban volt: „ebben az évben első ízben fordítottak nagyobb figyelmet az exclusivabb ellátás, a nívósabb szórakoztatás és a szolgáltatások kiterjesztésére”. A tihanyi minigolf ezek egyike volt a vitorlásbérlet, tavi csónakázás, vízisi és a szállodai játékautomaták mellett.⁶⁴ A minisztérium rendszeres elemzéseket is rendelt a Konjunktúra és Piackutató Intézetnél, amely a beutazás körülményeitől kezdve a szálláshelyezeten át a sport és szórakozási kínálat összevetéséig terjedő skálán monitorozta a szovjet blokkon belüli és a nyugati versenytársakat.⁶⁵

A golfpályák ötletét egy debreceni szlavisztikus-irodalomtörténész kutató levelével is megtámogatták, aki az idegenforgalmi jelentőségen túl a negyvenes években felmerült érvek közül is felhozott néhányat: egészséges, nem megerőltető, népsporttá tehető. Sőt egyenesen más, Horthy-korszakban megízlelt gyümölcsöket ajánlott a szerkesztők figyelmébe: a margitszigeti lovaspótló-mérkőzéseket és a pesti Millenáris Sporttelep motorvezetési versenyeit.⁶⁶ De mintha a *Tükör* szerkesztője is járatta volna a *Magyar Nemzetet*. Az 1936-ban Karinthy Frigyeszt mütő svéd orvosprofesszor, Herbert Olivecrona, aki elmondása szerint utoljára 1948-ban járt Magyarországon, egyetlen budapesti emlékképet tudott felidézni: „Mevannak még a golfpályák a Svábhegyen?”⁶⁷

Már nem voltak – de nem kellett sokat várni, hogy újra legyenek. Mivel a golfpályaprojektet az Országos Idegenforgalmi Hivatal felkarolta, először a Balaton mentén több minigolfpálya is épült a külföldiek által látogatott szállodák közelében. 1967-re átadták – a már 1958-ban a tervek között szereplő – balaton-

⁶⁴ Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztály Tájékoztatója az 1966. év első kilenc hónapjának idegenforgalmáról. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL-OL) XIX-G-4-ccc 1. d. A Belkereskedelmi Minisztérium iratai.

⁶⁵ Sivó Tibor főosztályvezető levele Kovács László részére (1968. február 7.) HU-MNL-OL XIX-G-4-ccc 1. d.

⁶⁶ Sport- és kiránduló lehetőséget a külföldi látogatóknak! *Magyar Nemzet*, 1964. augusztus 26.

⁶⁷ HÁMORI Tibor: Látogatás Olivecronánál. *Tükör*, 1964. december 15. 12.

földvári pályát, de létesült minigolf Siófokon és Tihanyban is,⁶⁸ utóbbi befejezésére 1968-ban az Idegenforgalmi Fejlesztési Alap 376 643 forint hitelt is biztosított,⁶⁹ s terveztek egy visegrádi⁷⁰ és egy margitszigeti pályát is. Utóbbinak a XIII. kerületi tanács 1965-ben még ellenállt.⁷¹

1967-ben a Széchenyi-hegyen is megnyílt egy golflétesítmény, amely több volt minigolfnál: a „Little Golf” nevet kapta, mivel a hajdani nagy területnek egy töredékét újították fel, mindössze három szakaszt a szállóhoz tartozó kertben. Ezt Lauber Dezső már nem érthette meg (1966-ban hunyt el), de egy másik régi bajnok, Szlávay Béláné igen. A tizenkilencszeres magyar golfbajnoknő pontosan azt a társadalmi háttérrel jelenítette meg, amelyet az 1940-es évek szocialista fordulata megtagadott: apja a Pesti Hazai Első Takarékpénztár vezérigazgatója volt, és mindkétszer neves golfjátékossal házasodott össze. Az 1950-es években a Szlávay családot is kitelepítették.⁷² 1967-ben – a golfsport kicsiben való újjáélesztése körül bábáskodó, a pálya kialakítását segítő – Szlávay Béláné trénerként is szerepet kapott a Vörös Csillag Szálló mellett.⁷³

A golf tehát az 1960-as évek második felére a gazdasági szemléletű reformdiskurzus egyik – nem épp központi – elemévé vált, s a sajtóban pedig feltűntek olyan cikkek, amelyek a régi-új golfpályát köszöntve újból nekifutottak a golf demokratizálásának. A *Népsport* tudósítása így írta le a „Kis Golf” univerzumát: „Tulajdonképpen egy nagy park ez, s bárki beléphet ide, aki lefizeti a hűsforintos belépőjegyet, amit a kis drinkbárban le is fogyaszthat. Az ütők használati díja egy órára tíz forint. Egyszerűen, igazán kedvező feltételek. Két hete nyílt meg a pálya, s magunk

⁶⁸ P. Gy.: Új szórakozóhelyek nyílnak a Balaton-parton. *Somogyi Néplap*, 1966. február 23.; Játéktérme a Balatonnál. *Esti Hírlap*, 1967. március 23.; *Esti Hírlap*, 1972. május 18.

⁶⁹ Borda József levele Zékonyi Ferenc részére (1968. október 14.) MNL-OL XIX-G-4-ccc 1. d.

⁷⁰ Napi krónika. *Magyar Nemzet*, 1967. február 22.

⁷¹ Golfpálya a szigeten. *Hétfői Hírek*, 1965. október 25.

⁷² Élő golflegenda. Forrás: <https://www.hungariangolf.hu/index.php/component/k2/item/10004-elo-golflegenda> (Letöltve: 2025. 06. 26.)

⁷³ Kocsis L. Mihály: Egy óra csendes golf. *Népsport*, 1967. július 17.

sem hittük volna, hogy egy-kettőre ilyen népszerű lesz.”⁷⁴ Vagyis egy nyitott, olcsó, a túrázó közönség számára vonzó újdonságot kínáló attrakcióként – ami üdítőfogyasztással és felszerelésbérlettel – 1967-ben körülbelül két családi mozizás vagy egy strandolás árának felelt meg. A lehetőséget népszerűsítette a *Tükör*, illetve a fővárosi „bulvárlap” is, amelynek fényképésze még az „első ütést” is megörökítette.⁷⁵ (Lásd 2. kép)

Érdemi visszhangot azonban a reform-előkészületek hevében ez a fejlesztés nem váltott ki, miközben a kerület terveiben is szerepelt a fogaskerekű vasút vonala menti turisztikai fejlesztés, amelyben egy – újabb – golfpálya lehetősége is említésre került.⁷⁶ Nem úgy Barcs Sándor két évvel későbbi lelkes eszmefuttatása, amelyet három sporttárgyú olvasói levél ihletett. Barcs nem volt súlytalan szereplője a magyar közéletnek: az egykori kisgazdapárti újságíró – ekkor már MSZMP-tag – országgyűlési képviselő, az Interparlamentáris

Unió magyar csoportjának elnöke, az MTI vezérigazgatója, az Aranycsapat fénykorának MLSZ-elnöke, 1969-ben UEFA-alelnök a politikusi és szakmai szerepek között ingázó, a nemzetközi hálózatokba egyik legjobban beágyazott magyar közszereplő volt. Pályafutását az 1960-as években sporttudósítóként kezdte, a legalsó szintről indulva tanulta ki az újságírószakmát. Írása azt bizonyítja, hogy nem minden nosztalgia nélkül viszonyult a harmincas évek sportéletéhez, hiszen mind a „szocialista rögbi”,

2. kép. Az első ütés a Vörös Csillag Szálló 1967-ben nyitott golfpályáján. Wormser Antal felvétele. *Esti Hírlap*, 1967. július 5.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ *Tükör*, 1967. július 11.; *Esti Hírlap*, 1967. július 5.

⁷⁶ Cs. M.: December 31-én nyit a Hotel Budapest. *Magyar Nemzet*, 1967. december 5.

mind a „szocialista golf” meghonosítása iránt nyitottnak mutatkozott. Az egyik levélíró – akárcsak néhány évvel korábban a debreceni egyetemi oktató – szintén fiatalkorából vette a példát: „szemtanúja volt a harmincas években, amikor Pluhár István⁷⁷ kezdeményezésére a BEAC-pályán két csapat rögbizett”.⁷⁸ Barcs felkarolta az ötletet, ahogy a golfot is pártfogásba vette, mint az idősök által – „matuzsálemi korig” – is űzhető, egészséges, természetközeli mozgásformát. „Miért lenne »úri sport« az, amelyet mondjuk nyugdíjas vasmunkások is kultiválnak?” – tette fel a költői, avagy újságírói kérdést, s azon sajnálkozott, hogy Magyarországon csak egyetlen aprócska számba jöhető pálya működött. Amely „nem elégíti ki a golfozással járó igényeket: a sok hosszú sétát, a komplikált ütőhelyzeteket és az ezzel járó izgalmakat, játékszenvedélyt”.⁷⁹

A válasz – glossza formájában – a miskolci munkásfellegvár-ból érkezett. Jól érzékelteti a megosztottságokat: a nyitásban (turizmus, nyugati trendek átvétele, megszelídítése) érdekelték amellet sorakoztatják fel a két évtizeddel korábban is felhasznált érveket, hogy támogassák a kereteket, és minél több tevékenységről igazolják, hogy az a szocializmussal összeegyeztethető.

A baloldali bírálók pedig a szocializmus integritása és önvédelme jegyében a szimbolikus jelentőségű határvonalak fenntartása mellett kardoskodnak. Az egészséges, életkortól független, a nép által űzhető játék helyett így a golf megmarad a régi tár-

⁷⁷ Pluhár István (1893–1970) sportoló, válogatott labdarúgó, sportriporterként a rádiózás hazai hőskorszakának egyik első sztárja. BARÁTH Katalin: Hogyan lett élő a közvetítés? In: TAKÁCS Róbert (szerk.): I. m. 199–201.

⁷⁸ BARCS Sándor: Beszéljük meg! A rögbi, a golf és a falusi öttusa. *Magyar Hírlap*, 1969. július 14. – A rögbi meghonosítását az 1932-es darmstadti főiskolai vb után próbálták megszervezni az egyetemi-főiskolai sportegyesületek. 1934-ben a BEAC csapatának kialakításában Pluhár István is segédkezett. Egyelőre nincs megfelelő pálya a magyar rugby számára. *8 Órai Újság*, 1934. március 22. – A budapesti főiskolai vb alkalmával 1935 augusztusában rendeztek először hivatalos rugby- – avagy a korabeli sportszókincs-magyarosítási kísérletek részeként értékelhető „rugdob”- – mérkőzéseket a magyar fővárosban. Franciaország és Németország csapata három mérkőzésen döntötte el az elsőséget. A franciák nyerték az FVB rugby-tornáját. *Népsport*, 1935. augusztus 19.

⁷⁹ BARCS Sándor: I. m.

sadalmi hierarchiát őrző, átmentő, ezért javíthatatlan úri pasziónak:

Most már a szocialista társadalomnak eggyel kevesebb gondja van, mert felkarolták a golf ügyét. Talán ez volt a legfőbb gondunk mostanában. Mivel ilyen lelkes támogatásra talált a rögbi és a golfozás, és a szocialista társadalom dolgozóinak kívánságlistáján alighanem még más óhajok is szerepelnek, javasolhatnánk: karolják fel, mint régi, egészséges sportot a falkavadászatot, a lovaspólót, s még egy-két hasonló sportágat, mert hisz ezek közben is szabad levegőn kell tartózkodni, ami nemcsak az urak, a letűnt úri osztály, hanem szocialista társadalmunk dolgozóinak egészsége érdekében is hasznos.⁸⁰

Hogy a letűnt úri világ „rehabilitálása” balról még ezekben az években is komoly érzékenységet váltott ki, jól példázza az újságírók körében heves visszhangot kiváltó „Zsiga bácsi-ügy” 1972-ben. Seress Gábor riportja az egykori kitelepített arisztokrata, majd gyári segédmunkásként dolgozó Somssich Zsigmond sorát mutatta be.⁸¹ A párton belüli balszárny számára túlságosan megértően, humánusan: elfogadhatatlannak tartották a „tegnap és ma” osztályharcos logikájának megtagadását.⁸²

A megtámadott névcseré

Az 1960-as évek végén az országban legalább tucatnyi Vörös Csillag Szálló működött. A két leghíresebb a Széchenyi-hegyi, illetve a győri volt. Utóbbit – amelynek kommunista neve 1956 végén is veszélybe került⁸³ – 1968-ban a nagy októberi szocialista forradalom ötvenegyedik évfordulójára ütemezve újították fel,

⁸⁰ (BM): Már meg a golfért fáj a fejünk. *Északmagyarország*, 1969. július 27.

⁸¹ SERESS Gábor: Zsiga bácsi. *Magyar Nemzet*, 1972. augusztus 16.

⁸² Hogy értsük ezt? *Népszabadság*, 1972. augusztus 27.

⁸³ A forradalom heteiben a tömegek szovjet- és kommunistaellenes indulatai folytán a Vörös Csillag név elvetése mellett döntöttek, de a minisztériumi és városi vezetés nem tudott dűlőre jutni. Felmerült a Nemzeti Szálló elnevezés, illetve a korábbi név, a Royal Szálló is. A hatalmi konszolidációval a kérdés 1968-ig lekerült a napirendről. (R. J.): Újabb bonyodalmak a győri szálloda elnevezése körül. *Kisalföld*, 1957. január 4.

és egyúttal át is keresztelték Rába Szállóvá.⁸⁴ Mindez a reform évében nem váltott ki indulatokat.

1969. november 1-jével a budai Vörös Csillagot is bezárták, hogy felújítást végezzenek rajta.⁸⁵ A kerületi fejlesztési tervek között szerepelt az is, hogy a golfpálya mellett lovardával bővítik az aktív pihenés – és bevételszerzés – lehetőségeit.⁸⁶

1970 januárjában *Visszakeresztelés* címmel jelentette meg az *Élet és Irodalom* az ominózus, a bevezetőben már említett glosszát. A „nem hivatalos nemtetszés” műfajában írt kritikát olvasva tudhatta meg a közéleti kérdések iránt fogékony irodalomszerető közönség, hogy a Vörös Csillag Szálló karácsonyra már Golf Szálló néven nyitott ki. A szerző „ijesztő” gyakorlatnak nevezte a múlt visszatérését: „ha nem változtatjuk meg húsz évvel ezelőtt, a rosszfajta képzetek talán maguktól elhalványodtak volna. De megváltoztattuk, s a visszakeresztelés most kétszeres erővel támasztja fel annak az úri szállónak az emlékét, amelynek egy magyar átlagpolgár a közelébe se mehetett.”⁸⁷ A szerző – minden bizonnyal Faragó Vilmos – azonban továbbment: a Golf Szálló után talán a Béke Szálló következzen, amelyet 1945 előtt Britanniának neveztek? Felvetését a szerző provokatívnak szánta: meddig menjenek el a politikai engedményekkel? 1949 helyett akár 1919-ig, az ellenforradalomig tekerjék vissza az idő kerekét? Az egykori Britannia Szálló volt ugyanis a székhelye egy hírhedt különítménynek – a britanniásoknak –, amely egyéb súlyos bűncselekmények mellett több politikai gyilkosságot is elkövetett 1919–1920-ban.⁸⁸

⁸⁴ Szállodaavatás. *Kisalföld*, 1968. november 5. – Az 1956-os és azt követő utcaátnevezésekről lásd: LÁSZLÓ Andor: A magyar utcanevek szimbolikus szerepe 1953–1962 között. *Múltunk*, 2025/2. 185–219. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.2.8>

⁸⁵ *Népszava*, 1969. október 31.

⁸⁶ MOSONYI László: Kiránduló kerületeink – XII. *Turista*, 1969/11. 8. A Budapest XII. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1970. június 2-i ülésének jegyzőkönyve. Budapest Főváros Levéltára (HU-BFL) XXIII-212-a-2-23. d. (Tanácsok iratai.)

⁸⁷ –ÖV–: Visszakeresztelés. *Élet és Irodalom*, 1970. január 10. 9.

⁸⁸ KÁNTÁS Balázs: „Szép napok a Britannia Szállóban.” *Adatok és levéltári források a magyarországi fehérterror egyik hírhedt irreguláris katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920.* Horthy-Korszak Történetének Kutatásáért

Ekkor még aligha volt sejthető, mi motiválta a szerzőt, a számos rendszerkritika határát súroló anyagot, vitát publikáló *ÉS* olvasószerkesztőjét,⁸⁹ akit nehezen lehetne a rendszer „baloldali” ellenzékeéhez sorolni, bár glosszájában utalt rá, hogy – nyolc hónappal – korábban már felszólalt az utcaátnevezések ellen. Ám akkor egészen más szándékkal: a lokálpatriotizmus nevében a történelmi emlékezet megőrzése mellett érvelt.⁹⁰ Vagyis 1969-es bírálatának szellemében inkább üdvözölnie kellett volna a Golf névhez való visszatérést, hiszen az a hely múltját az őrizte volna – ahogy megtette azt az 1956-ban átkeresztelt Golfpálya út.

Ám Faragó 1970. januári cikke csak a névcserét vette célba. Az ügy a nyilvánosság előtt februárban folytatódott, amikor a *Népszabadság* kerekasztal-sorozata a gebin kérdését tűzte napirendre. Ezzel pedig összeért két baloldali kritikát kiváltó motívum: a szimbolikus (az elnevezések, a szocialista térfoglalás feladása) és a gyakorlati (a gazdasági reform nyomán felerősödő, a szocializmustól idegen tendenciák). Az előbbi szálát pedig e ponton elhomályosította az utóbbi. A gebines beszélgetésen Szabó László – a *Kék fény* című bűnügyi műsort vezető, kiváló belügyi kapcsolatokkal rendelkező riporter – a Golf Szálló névhez való visszatérés kapcsán a „felháborító” történekekről kérdezte az illetékes politikust, a Belkereskedelmi Minisztérium osztályvezetőjét, Sivó Tibort, miszerint „egyenesen érthetetlen, hogy olyan nagy vendéglátóipari szállodai egységet is gebinbe lehessen adni, mint mondjuk a Vörös Csillag Szálló”. Sivó pedig – a kritika korabeli kódexe szerint – a bírálatra már folyamatban lévő intézkedéssel válaszolt: a szálló neve Vörös Csillag marad, és semmiképpen nem marad gebines elszámolású.⁹¹ Vagyis olyan vendéglátóipari egység, amelyet az üzletvezető – kvázi bérlő – tételes elszámolási kötelezettség nélkül működtethetett. Ami a leltárral, beszerzéssel, nyersanyag-felhasználással való trükközés

Társaság, Magyar Elektronikus Könyvtár, Budapest, 2021. Forrás: <https://real.mtak.hu/123944/1/SzefnapokaBritanniaSzalloban.pdf> (Letöltve: 2025. 10. 13.)

⁸⁹ Interjú Faragó Vilmossal. Készítette: Havril Andrásné. OHA 226. sz. interjú.

⁹⁰ (FARAGÓ): Felajánlás. *Élet és Irodalom*, 1969. május 10. 11.

⁹¹ A *Népszabadság* kerekasztala – a gebinről. *Népszabadság*, 1970. február 1.

révén szocialista viszonyok között jelentős jövedelemszerzésre adott alkalmat.

A Belkereskedelmi Minisztérium azonban valójában nem volt ennyire gyors. Február 20-ára készült el a minisztérium – Sívó által jegyzett – összegzése az ügyről, amely a névvel nem, csak a gazdálkodás kérdéseivel foglalkozott. „Az utóbbi időben a Vörös Csillag Szálló és értékesítő helyeinek üzemeltetési rendszere sok vitát váltott ki” – indokolta a felsőbb szerv figyelmét az anyacég, a Hungária Szálloda és Étterem Vállalat vezetőjének, Rózsa Miklósnak. Sívó értékelésében elválasztotta a szálló és a hozzá kapcsolódó vendéglátó egységek (étterem, eszpresszó, söröző) működését. Előbbinél úgy ítélte meg, hogy bár a változó jogszabályi környezet – egy 1965-ös minisztériumi utasítás visszavonása – lehetőséget nyújtott arra, hogy kivonják a hotelt a bevételek tételenkénti könyvelését megkövetelő szoros elszámolási rendszer alól, mindez a szállodák esetén nem elfogadható gyakorlat, ami káros precedenst is teremt: „ebben a formában ez a rendszer nagyon bizonytalan, ellenőrizhetetlen, és alkalmat ad arra, hogy az ország bármelyik szállodáját nem szoros elszámoltatásban üzemeltessék”. A vendéglátóegységek gazdálkodásáról viszont azt állapította meg, hogy az elszámolás leltárelv alapján történik, nem fogadható el az az érvelés, hogy az „egyszerűsített, zárt, bürokráciamentes” ügyviteli forma szoros elszámolású egységnek tekintendő. Vagyis hiába van pénztárgép, ha nem az alapján számolnak el, így – bár Sívó csak a „szabadkasszás” kifejezést használta – ez gebines megoldásnak minősült, ami a minisztérium vezetése szerint is megsértette a hatályos szabályozást. Ezért azt kérte a Hungária vezetésétől, hogy a reform előtti, 1965-ös szabályozás szellemiségéhez térjenek vissza mindkét vonatkozásban – hogy ezzel a szálló körüli, baloldali kritika kirobbantotta botrány elcsituljon: „célszerű lenne ezzel a Vörös Csillag ügyét végleg levenni a napirendről, mert már így is – úgy szakmai körökben, mint társadalmilag – nagy hullámokat vert”.⁹²

⁹² Sívó Tibor feljegyzése Rózsa Miklós, a Hungária Szálloda és Étterem Vállalat vezérigazgatója részére (1970. február 20.) HU-MNL-OL XIX-G-4-ccc 2. d.

Ez esetben azonban mégis vita alakult ki. A reformpárti oldal, avagy Rózsa Miklós vezérigazgató álláspontjának képviselője a *Magyar Nemzet*ben egy „régí” – pályáját 1945 előtt kezdő – újságíró, Baróti Géza vállalkozott. Ez a cikk is a gazdasági oldalt tárgyalta, a szerző csak röviden tért ki a névcserére: „[n]em történt más, mint a szálló visszakapta régi nevét”, vagyis felesleges a baloldali kritikát túlhajtani, ideológiai önfeladásról beszélni, egy marketingszempontról racionális döntés született.⁹³ Ez a „reformkompatibilis” érvelés ugyanakkor másoknál is megjelent. Az 1968-ban indult félhivatalos kormánylap, a *Magyar Hírlap* amellett szólalt fel, hogy a nevek uniformizáltságát ideje oldani. „Arról a lépten-nyomon tetten érhető uniformizáltságról [van szó], amelynek következtében napjainkban minden kis faluban a Kossuth Lajos utcán érhetünk ki a Béke térre, ahol aztán befordulhatunk egy üveg sörre a Vörös Csillag étterembe, a Szabadság mozi tözsomszédéságában.”⁹⁴ A szerző azt is felvetette, hogy a hajdani lelkesedésben sűrűn osztogatott ideológiai elnevezéseket – béke, felszabadulás, szabadság, vörös csillag – azért sem szerencsés 1970-ben is kvázi „márkanévként” használni, mert ha ezt nem támasztja alá megfelelő teljesítmény – tegyük fel, veszteséges a Szabadság Tsz vagy göröngyös a Felszabadulás útja –, az politikailag is rossz képzettársításokhoz vezet. A Golf kontra Vörös Csillag Szálló kérdésben viszont elhárította az állásfoglalást. Megtette viszont a kereskedelmi folyóirat, a *Kirakat*, amely szerint a reklámszakmai érvek egyértelműen a váltás mellett szóltak: „Olykor politikai fogalmakat igyekszünk üzleti névként használni. Most már tudjuk, ezek a törekvések reklámszempontról is indokolatlanok voltak, a politikai szimbólumok pedig nem a kívánt mértékben szolgálták a nagyobb megbecsülést és ünnepélyességet. Csak helyeselni lehet, hogy a győri Vörös Csillag szállodát Hotel Rábának, a budapestit pedig ismét Golf Szállónak hívják.”⁹⁵ Reformpárti szemüvegen keresztül tehát a szállodai névváltoztatás nem politikai, hanem gazdasági mezőben értelmezendő, így racionális döntés. Ez egyúttal – implicit – a

⁹³ BARÓTI Géza: Gebin vagy nem gebin? *Magyar Nemzet*, 1970. február 10.

⁹⁴ KOCIS L. Mihály: A szavak becsülete. *Magyar Hírlap*, 1970. február 16.

⁹⁵ Dr. NEMESI Konrád: Minek nevezzetek? *Kirakat*, 1970/6. 24–25.

tekintetben is állást foglalt, hogy a gazdasági vagy az ideológiai szempontok kapjanak elsőbbséget gazdasági vonatkozású kérdésekben.

Visszatérve Baróti riportjának gazdaságpolitikai állásfoglalására, a vezérigazgató a minisztérium értékelésével és kérésével is szembe menve a gebines működtetéssel kapcsolatos – vagyis nyereszkesedésre, a népgazdaság megkárosítására utaló – vádakat is igyekezett cáfolni, s kifejtette, hogy a Vörös Csillag/Golf gazdálkodásán azért változtattak, mert az veszteséges volt.⁹⁶ A szálloda gazdálkodása körül – az 1967-ben épült Budapest Szállóval összevont pártszervezetének jegyzőkönyvei alapján⁹⁷ – már a reform bevezetése előtti években is voltak feszültségek, a párttagok a bürokratikus minisztériumi előírások (reformer kritikával egybevágó), illetve a kispolgári anyagiasság (baloldali kritikát visszhangzó) bírálata mellett a szobák kiadása körüli protekciót ostorozták.⁹⁸ A problémák súlyát mutatja, hogy 1969 júniusában a pártszervezet napirendre tűzte a Vörös Csillag gazdálkodásának „rendellenességeit”. A pártszervezet a gazdaságtalan működést szubjektív és objektív okokra vezette vissza. Előbbit az alkalmatlan, de a szállodaigazgatóra „kényszerített”, egymás ellen áskálódó vezetők jelentették, utóbbit a konkurenciát támasztó hotelek (Budapest Szálloda, vagyis a Körszálló és a Margitszigeti Nagyszálló) meg-, illetve újranyitása. A gyűlés felszólította Ficzkó Gyula szállodavezetőt a gazdálkodás megjavítására.⁹⁹

A Baróti-cikk tulajdonképpen azt mutatja meg, milyen – reformkonform – módon próbált a szállodavezető ennek eleget tenni. Abban ugyanis Rózsa Miklós elmondta, hogy a Vörös Csillagot nem gebinbe adták, hanem „leegyszerűsített, szoros

⁹⁶ BARÓTI Géza: I. m.

⁹⁷ A Vörös Csillagban nem volt acélos a pártszervezés. 1966-ban mindössze négy alapszervezeti tag és négy tagjelölt dolgozott ott, így az évtized végén csatlakoztak a Budapest Szálló MSZMP alapszervezetéhez. Jegyzőkönyv az MSZMP Vörös Csillag Szálló MSZMP alapszervezetének 1966. szeptember 19-i taggyűléséről. HU-BFL XXXV-17-c-1966-127. d. (Pártarchívumi iratok.)

⁹⁸ A szállodavezetőkön keresztül „felsőbb helyekről [...] könyörtelenül belevatkozna a protezsáltak javára”. Jegyzőkönyv az MSZMP Vörös Csillag Szálló MSZMP alapszervezete 1966. augusztus 31-i taggyűléséről. Uo.

⁹⁹ Jegyzőkönyv az MSZMP Budapest Szálloda MSZMP alapszervezete 1969. június 9-i taggyűléséről. HU-BFL XXXV-7-c-1969-059. ó. e.

elszámolású egységet” hoztak létre, ahol jelentős létszámcsökkentést – kilencvenről ötven főre – hajtottak végre. „Az alkalmazottak többet dolgoznak, de többet is keresnek, s azt hiszem, ez gazdaságirányítási rendszerünk szellemének is megfelel” – húzta alá a vezérigazgató azt az értelmezést, hogy a változtatások az új gazdasági mechanizmus által nyújtott, sőt ösztönzött törvényes lehetőségek határain belül maradtak. Gebinről pedig már csak azért sem lehet szó, hangsúlyozta, mert azt alapvetően kisforgalmú, egy-hat főt – de több műszak esetén is maximum tizenketőt – foglalkoztató vendéglátóipari egységekre (értsd: kocsmákra, éttermekre) találták ki.¹⁰⁰

A minisztérium vezetése 1970 májusában értékelte a Hungária 1969. évi teljesítményét, amelyért abban az évben már megkapták a Kiváló Vállalat címet. Dicsérték a forgalom 16%-os, a nyereség 45%-os növelését, az üzemszervezési újításokat, az „ösztönző” bérpolitika mellett emelkedő alkalmazotti jövedelmeket, de a Vörös Csillag-ügy hatására Sággy Vilmos miniszterhelyettes ezt a figyelmeztetést is jegyzőkönyveztetette: „felhívom a Vállalat vezetésének figyelmét, hogy a jövőben nagyobb figyelmet fordítson a miniszteri utasítások és egyéb, a vállalat tevékenységére vonatkozó és azt szabályozó rendeletek végrehajtására”.¹⁰¹ A gázdálkodás körüli vihar 1970 második felére elcsendesedett.

A nyilvános összeszólalkozásban a párton belüli reformpárti és reformkritikus erők összeecsapását sejtő közönség már nem olvashatta a belső terjesztésű belügyi magazin „vitaösszegző” cikkét. Márpedig az, hogy a *Magyar Rendőr* cikke a *Résen lenni* című állambiztonsági rovatban jelent meg, azt valószínűsíti, hogy valahol a Belügyminisztérium III. Főcsoportjánál, vagyis a titkosszolgálatoknál mozgatták a szálakat, s az *ÉS* glosszája belügyi sugalmazásra vagy megrendelésre készült. Ugyanakkor a Vörös Csillag Szállóról az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) nem maradt fenn objektumdoszié. A szálló több kartonban említésre kerül, a legtöbb esetben ugyanakkor

¹⁰⁰ BARÓTI Géza: I. m.

¹⁰¹ 23. sz. emlékeztető – A Hungária Szálloda és Étterem Vállalat 1969. évi munkájának értékeléséről, illetve az e tárgyban f. év május 30-ai beszámoltató tárgyalásról (1970. június 1.) HU-MNL-OL XIX-G-4-uuu 155. d.

az állambiztonság célkeresztjében szereplő személy – legyen az a külföldi vendégek körében mozgó prostituált, az ott összegyűlő „ellenséges személyek”, a szobát foglaló megfigyelt külföldi, avagy beszerzési találkozóra hívott magyar állampolgár¹⁰² – csak megfordult a hotelben, s néhány ott dolgozónak (felszolgáló, hentes, gazdaasszony) is fennmaradt az operatív kartonja.¹⁰³ Ezek azonban csak arról vallanak, hogy az állambiztonság figyelte, illetve használta ezt a szállót is, ahogy az összes olyat, ahol külföldiek megfordultak.

A *Magyar Rendőr* cikke viszont annak lenyomata, hogy az állambiztonsági csatornákat mozgatni képes személyek súlyos elvi problémának értékelték a szálló névváltoztatását. Olyan ideológiai önfeladásnak, amely nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi ideológiai küzdelemben is káros: „A golfütő persze más, az egy arisztokratikus élet jelképe, a vörös csillag viszont a harcot, a forradalmi küzdelmeket jelzi, esetleg ez zavarhatná azt a »harmóniát«, amely a hazánkban tartózkodó kapitalista vendég számára »előnyös?» Az ideológiai megosztottság bal oldalán tehát a szakmai érvek helyett továbbra is a politikaiak élveztek elsőbbséget, és e nézőpontból a golf volt a helytelen és a vörös csillag volt a helyes választás, hiszen a Széchenyi-hegyen – is – nem elsősorban idegenforgalmi, hanem rendszerpropagandának kellett folynia: „Miért kell tehát szégyellnie ezt a vendéglátóiparnak? Ellenkezőleg! A vörös csillag jegyében kell megmutatnunk egy országot, amelynek dolgozói megtanulták az államvezetést, és megmutatni, hogy valóban tudnak tenni a nép érdekében.”¹⁰⁴

¹⁰² Állambiztonsági Szolgáltatások Történeti Levéltára (HU-ÁBT) 3.2.1.: „Julia”. Bt-1018/1; „Balikó Mária”. Bt-1045; „Szónyi”. Bt-1325; „Pickering”. Bt-1824/4; „Zilahi”. Bt-1963/3; „Völgyesi”. Bt-491; „Tudós”. Bt-732; „Barbu”. Bt- 968/1. – E ponton szeretném megköszönni Szabóné Kozma Györgyi segítségét a fenti dossziék megtalálásában.

¹⁰³ HU-ÁBT 2.2.1.: Hoyer Márton (1961). 2.2.1. II/4. 2. d.; Lakatos Vilmos (1971). II/11. 6. d.; Kokavec Aranka (1971). II/8. 4. d.

¹⁰⁴ S.: Tétova lépések. *Magyar Rendőr*, 1970. május 28. 7.

Összegzés és epilógus

Míg az 1968-ban átkeresztelt győri Vörös Csillag Szálló új, a helyhez kötődő ideológiásemleges neve, a Rába nem keltett indulatokat, addig bő egy évvel később a budai hegyvidék Vörös Csillagának a névváltozása felébresztette Kádár János „baloldali ellenzékét”. Ám nem csak a név: a nyereséges gazdálkodás elsődlegessége és az idegenforgalomból való valuta szerzést szolgáló branding pénzügyi-marketingszakmai megfontolásai is fennakadtak az ideológia szikláin.

Az intervenció sikere azt mutatja, hogy ebben az ügyben egyszerre több fontos ellentét és ellentmondás is felszínre került, ami a „konzervatív”, reformokat ellenző erőnek kedvezett. Egyrészt a gazdasági reformhoz való viszony mentén kialakulóban lévő – a következő években mind több támadást eredményező – megosztottság, amelynek jobb oldalán a gazdasági reform nyújtotta lehetőségeket – sőt jogi kiskapukat – kihasználó, innovatív vezetők, vállalatok, téeszék álltak, míg a baloldali bírálók mind ebben a szocializmussal összeegyeztethetetlen ügyeskedést, nyereszkeskedést, az egyenlőség és társadalmi célok megbomlását látták és láttatták. Másrészt szembenállást eredményezett, hogy konkrét helyzetek megítélésében a „szakmai” érvek vagy a politikai-ideológiai megfontolások élvezzenek-e elsőbbséget. Baloldali nézőpontból utóbbi, a rendszer koherenciájának védelme kapott prioritást. Harmadrészt ezt a koherenciát a sztálinizmussal való szakítás utáni nyitás önmagában veszélyeztette, amely nemcsak egyfajta gazdasági és politikai kényszerpályát körvonalazott, hanem e konkrét névválasztás révén a nemzetközi ideológiai küzdelemben is csatavesztésként tételeződött. Negyedszer pedig maga a név, a golf alkalmas volt arra, hogy az egész 1945 előtti világot fejezze ki szimbolikusan, mindezt pont az akkor felszabadulásként értelmezett és ünnepelt eseménysor, a régi világgal való szakítás 25. évfordulóján. Hiszen két és fél évtized golfbal kapcsolatos diskurzusa azt mutatta, hogy bár többször megkísérelték, magát a sportot 1945 után nem sikerült „demokratizálni”, ráütni a szocializmus pecsétjét. Nem vált munkássporttá, tömeges egészséges kikapcsolódásává, és a hazai sportélet – ha még-

oly csekély jelentőségű – részévé sem. A vele kapcsolatos negatív, letűnt világhoz kapcsolódó nézeteket viszont elő lehetett hívni.

Hiszen az előszezonban az IBUSZ-vendégeknek az akciós balti szállás mellé kínált minigolf vagy a Széchenyi-hegyi Little golf egy másfajta, exkluzív világ rekvizitumaként tűnt fel: arisztokraták és diplomaták helyett külföldieknek kínált „kis hazainak”, kapitalista szigetcskének a tengerparti szocializmusban. Még csak a pártállami vezetők luxusát sem fejezte ki, mint a vadászat.¹⁰⁵ Ha már a kiránduló tömegek nem, leginkább a sztárvilág – így a magyar labdarúgók – érintkeztek vele. „Szóke Pisti [...] [a]ztán elmegy golfozókat nézni. Farkas és Noskó vív nagy »klubcsatát«. A lelkesedéssel nincs baj, legfeljebb a színvonal hagy maga után némi kívánnivalót. Később Albert Szűccsel viaskodik. Meglepően engedelmeskedik Flórinak a kis fehér labda is” – tudósított a *Népsport* a magyar válogatott labdarúgók aktív pihenéséről a csehszlovákok elleni vb-selejtező előtt 1969 májusában.¹⁰⁶

Az 1970-es évek közepén még van jele annak, hogy a Széchenyi-hegyi pálya így működött: a *Magyar Hírlap* glosszáírója sem azt kifogásolta, hogy „kevés magyar akad, aki munka után, vacsorafőzés előtt felszalad golfozni a Vörös Csillagba”, hanem azt, hogy a szálló hirdetésében szereplő „kitűnő little golfpálya” nem túl magyaros szóösszetétel.¹⁰⁷

Azt nem nagyon vetette fel senki, hogy az 1940-es években a „kiváltságosok nyaralóhelyéből” a népnek meghódított tér került veszélybe ezzel. Ilyen érzeteknek az 1970-es években nem adtak hangot, pedig ez a forradalmiság már 1952-től visszavonulót fűjt, amikortól a Vörös Csillag Szálló lényegében bezárult a munkásparaszt közönség előtt. Ettől függetlenül a 30. évfordulón, 1975-ben a kerületi kiadvány továbbra is a demokratizálás egyik jelképeként ünnepelte azt, hogy a szálló nevét megváltoztatták.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Lásd erről: MAJTÉNYI György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.

¹⁰⁶ – RÓZSA –: Látogatóban a két válogatottnál. *Népsport*, 1969. május 19.

¹⁰⁷ –DEL–: Kicsi. *Magyar Hírlap*, 1975. február 6.

¹⁰⁸ „A Györki-féle luxus-szanatóriumot a Szabadság-hegyi Állami TBC-Szanatórium, a Magyar Iskolaszanatórium-Egyesület ötholdas komplexumát, az »előkelő« családok gyermekeinek privilégiumát, a Szabadság-hegyi Állami Gyermekszanatórium vette birtokába; a különböző penziókban gyermek-

A szálló névcseréje feletti hullámok, akárcsak a reform túlkapásait bíráló hangok, elcsitultak – bár egy-egy írás kiszólása emlékeztetett rá, hogy nem mindenki felejtette el az 1970-es affért. Az *Élet és Irodalom* csak a nemzetközi nevek adásának rossz gyakorlataként utalt rá, példabeli párja – a szintén ideológus töltetű nevét a reformidőszakban eldobó – Elegant (Május 1.) ruhagyár volt.¹⁰⁹ A *Népszava* reformtúlkapásokat – konkrétan a flancos érettségi bankettekre utazó vendéglátósokat – kigúnyoló glosszájában arról írt, hogy a „Ráczi XIV. Laciról elnevezett zenei középiskola egyik osztálya, azt hiszem, a IV/c, nem is a kerületben bankettezik, hanem a Vörös Golfban, izé, a Vörös Csillagban, a hegyen”.¹¹⁰

S míg a szálló neve maradt Vörös Csillag – bár a tornyán a neon vörös csillag helyett már csak a Hunguest Hotels embléma világított –, a golf nem vált vörössé. Bár a golfbal kapcsolatos évtizedes vitáknak nem szakadt vége 1970-ben. 1971-ben Barcs Sándornak egy olvasói levélre írott válasza azt mutatja, hogy ez az ideológiai megosztottság minduntalan újratermelődött:

Ha a tőkés rendszerben voltak is olyan sportágak (lovaglás, lovas póló, motoros sportok, vitorlázás, golf), amelyeket csak kiváltságosak űzhettek, a mi társadalmi rendszerünkben ilyen értelemben is megszűntek az osztálykülönbségek. Nem lehet tehát egy sportágat majdhogynem reakciónak bélyegezni csak azért, mert sokba kerül. Köztudomású, hogy az öttusa is a drága sportágak közé tartozik, de egyik legesélyesebb olimpiai számunkról mondanánk le, ha [olvasónk] érvelését elfogadnánk. Volt nálunk egy olyan időszak, amikor még [olvasónk] kategorizálása szerint csoportosították a sportágakat. Akkoriban szüntettük meg a Szabadság-hegyen a golfpályát is. Pedig milyen egészséges, mindenki által űzhető és olcsó sportág a golf! Vigyázzunk hát a jelzőkkel és örüljünk a bronzéremnek még akkor is, ha finn dingiben érte el valaki.¹¹¹

otthonok, vállalati üdülők létesültek; a Golf-szálló Vörös Csillag szálloda, a Szabadság-hegy pedig sok ezer dolgozó otthonává lett.” PASZTOR József: A népszemű „Fogas” múltjából. *Hegyvidék*, 1975/2. 19.

¹⁰⁹ – GOV –: Magyarartalanítás. *Élet és Irodalom*, 1974. november 2. 9.

¹¹⁰ – TAL: Ikebana. *Népszava*, 1972. április 30.

¹¹¹ BARCS Sándor: Sorfal és úri sport. *Magyar Hírlap*, 1971. szeptember 13. Az utolsó mondat arra utal, hogy vitorlázásban, a finn dinghy hajóosztályban Fináczy György bronzérmeket szerzett az 1971-es athéni Európa-bajnokságon.

KRAUSZ TAMÁS

Az államszocializmus lebontása és a peresztrojka: az antikapitalista baloldal összeomlása*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.8>

Néhány előzetes megjegyzés

Marx óta a *baloldal* fogalma körül óriási zűrzavar halmozódott fel, ami csak részben magyarázható tudatos manipulációval. A fogalom tartalma ugyanis koronként, társadalmanként és történelmi régióként mindenekelőtt a politikai és osztályerőviszonyok tükrében gyakran változott: mindez zavarba ejtően színes, bonyolult képet mutat. Mégis jelen esszében azokat a – fogalmat történetileg egyben tartó – alapvető mozzanatokat kell felidéz-nünk, amelyek időtállóknak bizonyultak, különben tárgyunkat nem tudjuk megragadni.

Márpedig ennek az írásnak arra a kérdésre kell – legalábbis részleges – választ adnia, hogy miképpen és *hogyan történt a szocialista-kommunista baloldal, az antikapitalista baloldal összeomlása*. Miképpen kerültek baloldaliak szerte Kelet-Európában (de határain túl is!) az úgynevezett reálszocializmus, a Szovjetunió felszámolásának élvonalába? Kik ezek a baloldaliak, és hogyan lettek jobboldaliak szinte „észrevétlenül”?

Marx és Lenin korszakától, tehát a párizsi kommüntől az államszocialista rendszer válságáig, a Szovjetunió összeomlásáig a *baloldal fogalma* mindenekelőtt a kapitalizmushoz, vagyis a tőkéhez, az államhoz, a szocialista/proletárforradalomhoz való viszonytal szigorú összefüggésben határozódott meg. Ennek

* Ez az írás eredetileg egy konferencia-előadásra összeállított szöveg volt különböző tanulmányaim, írásaim alapján, amelyet a *Múltunk* szerkesztősége javaslatára esszéformára átszerkesztettem.

megfelelően a baloldalnak durván két típusa jött létre. Az egyik irányzatot *antikapitalista baloldalnak* nevezhetjük. Ez a vonulat magában foglalja mindazokat a hagyományokat, történelmi kísérleteket, amelyek a párizsi kommün és az orosz forradalom nyomán a szocializmus gyakorlati megvalósítását tűzték ki maguk elé, és mindenekelőtt ebből kiindulva ítélték meg a baloldal más irányzatainak minőségét. Marx és Engels nyomán Lenin, Rosa Luxemburg, Lukács György, Antonio Gramsci voltak azok a legfontosabb gondolati és politikai „alapítók”, akik ezt az irányzatot mint „rendszerkritikait” nem forradalmas időkben is fenntartották. A másik irányzat, a szociáldemokrácia és a velük szövetségben álló, mondjuk így, reformista baloldali képződmények ezt a horizontot adták fel látványosan az első világháború küszöbén szerte Európában. Elvben a két irányzat harca, illetve a harc története jól ismert a szakemberek előtt, hiszen számos klaszszikus munka foglalkozik vele, elegendő, ha a történészek népes seregéből itt csak a brit Eric Hobsbawm vagy a magyar Jemnitz János munkásságára utalunk.

A dogmatizmus és a reformizmus harca – megbékülés az etatizmussal

Az 1929–1933-as sztálini fordulat a Szovjetunióban, majd később, a második világháború után az államszocialista rendszerek kiépülése és fejlődése Kelet-Európában a *baloldal* fogalmát igen közel hozták a szociáldemokráciához, amennyiben az 1960-as és 1970-es években az *etatizmus*, vagyis a tőkés magántulajdon felszámolása nyomán létrejött állami tulajdon a „jóléti állam” képében ideológiailag is elfoglalta a szocializmus, azaz a *társadalmi önvédelem és öngazgatás* helyét a hivatalos dokumentumokban – amelyek összemosták az állami és közösségi tulajdont –, mindenekelőtt az 1936-os szovjet alkotmányban. Ez a két tulajdonforma azonosítása később szinte kötelező dogmává vált az egész kelet-európai régióban – legyen szó a „dogmatikusokról” vagy a „revizionistákról”.

A Lenin *Állam és forradalom* című – Marx nyomán íródott – kis könyvében oly világosan körvonalazott szocializmus mint gondolati alakzat már Sztálin idején sem tartozott a szabadon idézhető művek kategóriájába. Végül is az állami tulajdon, az „állami gondoskodás” nemcsak a Szovjetunióban, hanem mindenütt Kelet-Európában egy más formában – természetesen a Kádár-rendszerben is – az államszocializmus „nagy üzenetévé” vált. Sokan máig visszasírják...

1968 gazdasági reformjai Magyarországon még világosabban tükrözték, hogy az államtulajdon és az egypártrendszer összeegyeztethető a „piacgazdasággal”, a Szovjetunió történetéből ismert *új gazdaságpolitikával* (NEP), amelynek lényege egy többszektorú vegyes gazdaságban határozható meg. A *baloldal* fogalma már 1956 után kezdett formát, majd tartalmat váltani, de a gazdasági reformokhoz, az anyagi ösztönzőkhöz, a piacgazdasághoz való viszonytal kapcsolatosan nyerte el „végső” formáját. Ekkoriban rajzolódott ki a két irányzat az MSZMP-ben: a „rákosista” eredetű, a „központi tervutasításban hívók”, a „konzervatív, dogmatikus balosok” végső soron a „sztálinista” fogalma alá kerültek, akik a különféle hatalmi apparátusokban tarthattak attól, hogy hatalmukat veszítik az államszocialista rendszer megfelelő struktúráiban a túlzott „liberalizálás” következtében. Míg a „reformer vagy liberális” oldal címszó alatt a pártapparátus pénzügyi-gazdasági és részben kulturális apparátusai, intézményeinek hatalmi érdekei, ambíciói húzódtak meg. A kádári politika lényegi vonása volt e két irányzat közötti lavírozás, egyensúlyozás.

A nemzetközi háttér

A nemzetközi baloldal különböző frakciói, irányzatai jelezték a nyugati „fogyasztói társadalom” korlátait, válságát, a gazdasági növekedés lefékeződését, a hidegháború kiéleződését. Ezek és a vietnámi háború és a csehszlovákiai bevonulás mind valamilyen formában 1968 fogalma alá kerültek. Azt tudni lehetett, hogy valami új kezdődik a világban, de a világrendszer „neo-

liberális” átrendeződésének, a banktőke soha nem látott megerősödésének és a világ nemzetközi pénzügyi szervezeteinek, a „multik” uralmának első „eredményeit” csak az 1970-es évek első felében regisztrálták, az úgynevezett olajárrobbanás után és a chilei Allende-ellenes puccsot követően. 1968 ugyan a baloldal éve volt, de mind a fellendülés, mind a vereség értelmében. Berkeley–Párizs–Prága ennek a baloldalnak különböző formáit hozta felszínre. Mintha életre kapott volna egyfelől az antikapitalista s egyszersmind antibürokratikus új baloldal, egy közösségi jellegű értékrend előtérbe kerülése mégiscsak bizonyos összefüggéseket mutatott ezen mozgalmak között. Az „arányok” persze különböztek, hiszen Kelet-Európában az államhatalom szorítása – éppen az államszocialista hatalom ideológiai, legitimációs, antikapitalista természete miatt – olyan hatást gyakorolt, hogy az ellenzéki antibürokratikus törekvések egyfajta piaci romantikával párosultak, vagy, éppen ellenkezőleg, egy romantikus maoizmus vagy guevarizmus jelent meg az értelmiségi periférián; míg Nyugaton, főleg az új baloldal szellemi hatása alatt inkább egy nem kevésbé romantikus, de elméletileg artikuláltabb közösségi kommunaszocializmus gondolata emelkedett fel, az „életmód forradalma” eresztett gyökeret, amely bizonyos közvetítésekkel eljutott Kelet-Európába is. Marcusétól az *il Manifesto*ig Olaszországban, a Praxis-körig Jugoszláviában, egészen Lukácsig többféle válasz is keletkezett. Mindez a baloldal különböző megújulási kísérleteiként fogható fel. Ez a „reneszánsz” időben nagyjából egybeesett a kínai kulturális forradalom iránti bizonyos szimpátiával Európában, sok úgynevezett új baloldali a szovjet és kelet-európai reformokban viszont csak az államszocialista rendszer stabilizálását vagy a kapitalizmus visszaállítási törekvéseit látta, mások számára a kínai kulturális forradalom tűnt autentikus szocialista „újjászületésnek”, vagy legalábbis egy erre való kísérletnek, megint mások a csehszlovákiai reformkísérletekben látták a szocializmus megújulásának lehetőségét, amelyet a Varsói Szerződés csapatai nyomtak el.

Az a bírálat, hogy a kelet-európai „ökonomista, piacgazdasági” megnyilvánulások a hatalmi elit privilégiumának megör-

zését, a rendszer konzerválásának érdekeit szolgálták, nem állt messze a valóságtól, ha az 1970-es évek szovjet és kelet-európai fejleményeire gondolunk. A XX. kongresszust követő értelmiségi baloldali fellendülés alapján még a Hruscsov-korszakból származott, amely felszínre hozta a szovjet húszas évek számos elemének demokratikus hagyományát. A NEP vegyes gazdasági öröksége ösztönözte mindazokat a gazdasági reformokat, amelyek mindenekelőtt Magyarországon és Csehszlovákiában bontakoztak ki. Ám a hruscsovi reformok kaotikus, egymást kizáró jellege, „szervetlensége” után a brezsnyevi újracentralizáló fordulat éppen a bürokrácia különböző rétegei, az apparátusok és általában a hagyományos létformából kimozdított társadalmi csoportok számára egyfajta konszolidáció volt: a brezsnyevi új hatalom a fordulatot nem a piaci, hanem az irányítási mechanizmusok „számítógépes”, centralista-bürokratikus reformjával, egyfajta szcientista megújításával, annak beharangozásával legitimálta főleg Kelet-Németországban és a Szovjetunióban. A prágai tavasz a hruscsovizmus késői megnyilvánulásának tűnt, miközben Magyarország gazdasági reformjait „politika-mentességük”, laboratóriumi jellegük miatt a szovjet vezetés – 1956 tapasztalata ellenére vagy éppen azért – inkább tolerálta.¹ A közös csehszlovákiai fellépés azonban a baloldali, szocialista megújulást erősen korlátozta, az *ellenzékiesség* lassan-lassan a neoliberális fordulat részévé vált az 1980-as évek elejére, paradox módon a rendszerellenes lengyel Szolidaritás adta be a derekát a „neoliberális rendszerváltás” ígervényeinek. De a kelet-európai kommunista pártokban a „konzervatív dogmatikus” és „revizionista jobboldali” szárnyakra való bomlás lényegében már nem az „államosok” és a „piacosok” ideológiai harcáról szólt, hanem a hatalomért folyó kibékíthetetlen küzdelemmé vált, amelyben végül előbb a „reformoldal”, később a „konzervatív dogmatikusok” is beadták a derekukat a rendszerváltás „szép új világának”.

¹ Lásd erről a Múltunk e számában: BARÁTH Magdolna: A magyar gazdasági reform és szovjet fogadtatása. *Múltunk*, 2025/3. 64-96. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.4>

Tertium datur? Az új baloldal és a szocialista öngazgatás

Lukács György ugyan többször figyelmeztetett rá, hogy a gazdasági reformok politikai reformok nélkül nem lehetnek sikeresek, s nem elegendő a korai szovjet tapasztalatok tisztán gazdasági „átörökítése”, mert az nem képes az államszocializmus kereteinek áttörésére, legfeljebb egy polgári liberális fordulatot készíthet elő. Ezt elkerülendő a szocialista reformfolyamatnak „vissza kell térnie” az öngazgatói-tanácsi hagyományokhoz, a termelés és az államhatalom társadalmi ellenőrzéséhez. Ez a lukácsi gondolat mélyen áthatotta a nyugati új baloldal teoretikusait is, jóllehet ők, mint például Daniel Cohn-Bendit, eleinte radikálisan szakítottak az „avított kommunizmussal” és a „technobürokratikus kapitalizmussal”: egy tisztán öngazgatói, az anarchista elmélet elemeit is magába foglaló szellemiségre és praxisra építettek, mígnem behódoltak a tőkeuralom neoliberais menedzselésének.

A baloldal, a „marxizmus reneszánsza” (az 1965–1966-ot követő pár év) rövid életű epizódnak bizonyult, mert sehol sem tudott össztársadalmi méretekben kiszélesedni. Alapjában értelmiségi mozgalom maradt. Látni kell tehát, hogy sem a kelet-európai baloldal, sem a nyugat-európai új baloldal nem jutott túl a kérdésfelvetéseken, sehol sem jött létre egy végiggondolt szocialista gazdasági koncepció vagy „modell”. Az 1970-es évek elejétől azután a neoliberais ihletettségu monetarista gazdaságpolitika, amely valójában mélyen konzervatív és élesen antiszocialista volt, adta meg a sajátosan „antietatista” és – bármilyen sajnálatos is – realizisztikus választ a baloldal kérdésfeltevéseire, sok szempontból romantikus és illuzórikus kísérleteire (mintegy e kísérletek „büntetéseképpen” is). Az olajárrobbanás már mindenki számára jelezte a kedvezőtlen történelmi periódus bekövetkeztét. A kedvezőtlen gazdasági fázisban a monetarizmus hívei, rátelepedve a ’68-as új baloldal (Lukács, Marcuse, a Praxis-kör stb.) antibürokratikus érvelésére, szintén támadást indítottak az állam ellen, de persze nem a marxi értelemben, vagyis nem abban a szellemben, hogy a hatalom fölötti ellenőrzés közvetlenül a társadalom önszerveződő struktúráihoz kerüljön.

Éppen ellenkezőleg. A tőkének egyre többbe kerülő „jóléti állam” ellen indítottak támadást. Ennek a támadásnak volt a része a tulajdon kérdésére adott válasz, a privatizáció is. Nem a véletlen műve tehát, hogy az 1968-as magyarországi gazdasági reform tulajdonképpen érintetlenül hagyta az állami tulajdon kérdését.

A rendszer logikája és – egyáltalán – viszonya egy, közvetlenül a praxisra irányuló új baloldali (tehát nem dogmatikus és nem liberális) kritikához kizáró és elutasító volt. Természetesen mindez jelentős mértékben függött a nemzetközi feltételektől, magától a Szovjetunióban lejátszódó folyamatoktól és a közvetlen nyomástól, amely annak a dokumentumnak a keletkezéstörténetétől sem választható el, amellyel az alábbiakban érzékeltetni próbáljuk a rendszer viszonyát a baloldali ellenzéki gondolkodáshoz az 1970-es évek elején.

A Politikai Bizottság híres vagy hírhedt 1973. május 8-i határozatáról van szó,² amely minősíti Hegedűs András, Heller Ágnes, Márkus Mária, Vajda Mihály, valamint Bence György, Kis János és Márkus György „újabb írásait”, illetve az „abban jelentkező ideológiai-politikai koncepciót”. A dokumentum, amely az MSZMP legfelső szervének álláspontját tükrözi, nevezett szerzők koncepciójában egy olyan strukturális bírálatot lát, amely utópisztikus alapon elutasítja az (állam)szocializmus rendszerét. A dokumentum összegzésében megállapítja: „az eddigiekben ismertetett koncepció két, egymással szorosan összefüggő eleme a szakítás a marxizmus-leninizmus elméletével, a marxista-leninista elméleti hagyományokkal, az elhatárolódás az ezekhez a hagyományokhoz kapcsolódó nemzetközi munkásmozgalomtól, annak célkitűzéseitől, és az ezeket a célkitűzéseket immár gyakorlatilag is realizáló szocialista világrendszertől. A kommunista világmozgalom, a szocializmus építésének több mint fél évszázados tapasztalatait egyszerűen nem létezőnek tekintve, e tapasztalatokról gyakorlatilag tudomást sem véve,

² Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. május 8-i üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL-OL) M-KS 288. f. 5/610. ó. e. Az idézett dokumentum megjelent a *Hiány* című folyóiratban 1993 elején. A témáról fontos publikációk jelentek meg a *Világosság* 1989. májusi és a *Kritika* 1988. júniusi számában is.

egy új, revizionista-új baloldali elméleti-politikai platformot, egy új stratégiai irányvonalat próbálnak kidolgozni »egy eljövendő szocialista társadalom«, illetve az azért küzdeni kész, ezután létrehozandó »szocialista mozgalom« számára.”³

Feltétlenül megjegyzendő, hogy az 1970-es években semmilyen „jobboldali”, „nacionalista”, „polgári”, „liberális” stb. ellenzék ellen ennyire kizáró határozatot a Politikai Bizottság nem hozott, ami mélyen elgondolkodtató. A pártban a „revizionisták” és a „dogmatikusok” ezen az alapon kötöttek egyfajta hatalmi szövetséget. Az „új baloldal” mint fő ellenfél jól illusztrálja, hogy a rendszer az igazi „strukturális” ellenfelét egy olyan gondolkodásmódban „érezte meg”, amely az ő ideológiai legitimációját kérdőjelezte meg, de annak mintegy elméleti továbbgondolását is felvetette. A „radikális szükségletek” fogalma, amely egész elméletüket már a kiindulópontban „túlemelte” a rendszer keretein, a szocializmus új történelmi fokát, egy nem bürokratikus és önigazgatói szocializmus lehetőségét involválta. Egy ilyen történelmi lehetőséget az MSZMP Politikai Bizottsága minden „tűréshatáron” kívül rekesztett.

S bár a dokumentum a Bence–Kis–Márkus-tanulmány bírálata kapcsán lényegében helyesen mutatott rá arra, hogy az általuk feltételezett piaci, árutermelő gazdaság és a szocializmus közösségi társadalma között feszülő ellentmondásokat megoldani nem tudják – ennyiben az új baloldali kiindulópontokat bizonyos értelemben tényleg egy „új jobboldali” liberális koncepcióval egészítik ki –, mégis, a dokumentum, mivel a hatalom kialakult mechanizmusainak pusztá konzerválását tekinti feladatának, nemhogy a jelzett koncepciók által felvetett kérdésekre nem próbál választ adni, de még a kérdéseket is visszautasítja.

Némileg leegyszerűsítve a dolgot, a marxizmus fokozatos feladása és a neoliberalizmus új nyelvezetének alkalmazása csak kifejeződési formája annak, hogy ez az ellenzék mindinkább a világrendszer centrumában uralkodó liberális értékrend közvetítőjévé vált, bár a szocialista reminiscenciák megőrződtek úgyszólván az 1980-as évek végéig, mindaddig, amíg a rendszer-

³ Uo.

váltás félre nem tolta a régi hatalmi építményt, és megkezdődött a szinte kendőzetlen átállás.

A Kádár-rendszer korai baloldali ellenzéke szervezetileg sohasem tudta megformálni önmagát. Amikor bizonyos fokig végre sikerült valamelyest megszilárdulnia, már a Kádár-rendszer jobboldali, azaz polgári és nem szocialista ellenzéke diktálta a feltételeket erős nyugati támogatással. Az öngazgatói szocialista ellenzékiesség szervezeti formát csak később, 1988 szeptemberében öltött, de nem szervezte magát párttá (Baloldali Alternativa Egyesülés), hanem pontosan olyan marginális szervezetként funkcionált, amilyenről Bence–Kis még Rakovsky néven tett említést az 1980-as évek elején.⁴

Ennek döntő oka az volt, hogy egyfelől az állami és menedzserbürokráciának és a párt-, valamint államapparátusok bizonyos jól körülírható részének nem lehetett érdeke, hogy az állami tulajdont társadalmi, azaz „dolgozói tulajdonná” alakítsák, hiszen a tulajdon fölötti ellenőrzés adta meg az elkülönült apparátusok, „menedzserek” stb. igazi hatalmát. Másfelől jellemző, hogy Lukács *demokratizálásra* vonatkozó egész 1968-as álláspontja, amely a társadalmi öngazgatás gondolatát rehabilitálta, (több mint két évtizedig) nem láthatott napvilágot, amikor pedig olvashatóvá vált, a történelem már eliminálta a szocialista alternatívát Magyarországon is. Miután a gazdasági és politikai reformokat Lukács egységes folyamatként kezelte, egész koncepciója alkalmatlannak bizonyult mind a reformkommunisták többsége, mind a dogmatikusok számára. Lukács hívei, mint jeleztük, minden elméleti útkeresés, a Lukácssal való filozófiai vita ellenére egy darabig kitartottak az autentikus szocializmusgondolat mellett, amely alternatívaként jelent meg az államszocializmus (ahogyan Lukács fogalmazott, a „bürokratikus szocializmus”) és a kapitalizmus fejlődésvariánsaival szemben. Az a történelmi háttér, amely az 1970-es évek folyamán formálódott, azonban mindinkább a „piacszocializmus” gondolatkörét erősítette. Mások, főleg közgazdászok, ugyanezt a fordulatot már koráb-

⁴ BENCE György–KIS János: *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel.* (Magyar Füzetek Könyvei 5.), Magyar Füzetek, Párizs, 1983. 56–57.

ban megtették a gazdaságpolitika síkján. Bence György és Kis János még 1983-ban Párizsban magyarul publikált könyvükben (*A szovjet típusú társadalom marxista szemmel*) is egy öngazgatói szocializmus lehetőségeit keresik, de számos más ellenzéki gondolkodó, aki szintén a piacsocializmus teoretikusa volt, egészen az 1980-as évek közepéig az öngazgatói tulajdonlás lehetősége mellett állt. A legismertebb Lukács-tanítványok a nyolcvanas évek elején még nem adták fel a szocialista alternatívát.

Ahogy Heller Ágnes, Fehér Ferenc és Márkus György a lenyelországi Szolidaritás mozgalmának közvetlen hatása alatt ausztráliai száműzetésükben született a *Diktatúra a szükségletek felett* című könyvük 1991-es kiadásának előszavában írják, „Mindhárman meg vagyunk győződve arról, hogy mai állapotához képest a világnak több, nem pedig kevesebb szocializmusra van szüksége”⁵ (16.). Ennek a „szocialista kitarásnak” több oka van, amelyekre itt csak nagyon részlegesen térhetünk ki. Mindenekelőtt az, hogy a kapitalizmus történelmi lehetőségét Kelet-Európában egyikük sem látta demokratikus alternatívának. (Érdekes, hogy Hellerék már akkor feltételezték a Szovjetunió esetleges rekapitalizálásának lehetőségét a nemzetközi tőkés társaságok részéről.) További ok, hogy a belső nemzeti feltételek az államszocializmus összeomlása esetén magukban foglalták egy erős szélsőjobboldal előretörésének az esélyét, amelyet e szerzők természetesen szintén nem tarthattak vonzó alternatívának. Az idézett könyvben egyébként mindennek hangot is adtak, érdemes hosszabban idézni:

Vajon reális alternatíva Kelet-Európában a liberális kapitalizmus versus igazi szocializmus? E kérdés megválaszolása előtt egyértelműen állást kell foglalnunk azzal az alternatívával kapcsolatban, amelyet az (önmagát „létező szocializmusnak” nevező) szükségletek feletti diktatúra és a liberális kapitalizmus szembeállítása határoz meg. Ha valóban volna – s kizárólag ez volna az egyetlen – alternatíva, úgy – ama tény ellenére, hogy radikális szocialisták vagyunk, vagy talán épp ezért – nem haboz-

⁵ FEHÉR FERENC–HELLER ÁGNES–MÁRKUS GYÖRGY: *Diktatúra a szükségletek felett*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1991. 16.

nánk elfogadni a liberális kapitalizmust viszonylagos haladás-ként. Ily módon, minthogy a jelenlegi rendszert nem tekintjük szocialistának, semmiféle szocialista vívmány sem menne veszendőbe, a dolgozó nép kizárólag gyarapodna a szabadságjogok terén. A pluralizmus és azzal együtt a politikai élet szabadsága csak fokozódhatna. Nem létezik azonban ez az alternatíva, mégpedig különböző okok miatt... [...] Persze nem abszolút érvényességű argumentumról van szó, hiszen lehet érvelni amellett, hogy megfelelő politikai körülmények között – ami elképzelhető a szovjet apparátusnak valamilyen megrázkódtatást követő összeomlása után – a multinacionális vállalatok hatalmas együttes ereje bekebelezhetné és átformálhatná a szovjet gazdaságot. Nem zárható ki ez az eshetőség, s olyan helyzetet idézne elő, nevezetesen az amerikai kapitalizmus teljes és kihívás nélküli világaluralmát, amelyet nagyon is elutasítanánk [...]. Van azonban egy olyan további érv, amely megítélésünk szerint döntő jelentőségű: bármennyire meglepően hangozzék is. Azokban az országokban, amelyek népessége gyűlöli a világszocializmust, nem akad olyan lényegi társadalmi akarat, amely keresztül vihetné a kapitalizmus restaurációját. [...] A szükségletek fölötti diktatúra államának antiautoritárius alattvalója nem azzal a céllal küzd helyzetének radikális megváltoztatásáért, hogy maga fölött új úrra tegyen szert. A szükségletek fölötti diktatúra versus liberális kapitalizmus ezért nem valós alternatíva. Amint Konrád György helyesen fogalmazott, a kapitalizmus nem állítható helyre demokratikus módon a világnak ebben a régiójában. Ezért hát mindazoknak, akiknek valódi célja a demokrácia, egyúttal az igazi szocializmusra kell törekedniük.⁶

Miután ez a típusú, mondjuk így, új baloldali vagy demokratikus szocialista irányzat az 1980-as évek közepére véglegesen megtért a polgári demokrácia kebelére, egy másik irányzat bukkan fel, amely ezt a „lukácsi” kiindulópontot folytathatónak tekintette. Ez az 1980-as évek elején megformálódó társaság hozta létre 1989-ben az *Eszmélet* folyóiratot. A másik, mondjuk így, a mozgalmi szárny, a Baloldali Alternatíva Egyesülés a társadalmi öngazgatás gyakorlati lehetőségének kérdését vetette fel. Ennek szellemében sikerült elérni, hogy az 1989-es alkotmánymódosításba bekerüljön a közösségi, öngazgatásra, „dolgozói tulajdon-

⁶ Uo. 433–434.

lásra” épülő termelés joga, amit – minő meglepetés – a „rendszer-váltó parlament” egy évvel később már törölt az alkotmányból. Így múlt el az antikapitalista baloldal dicsősége a rendszerváltás folyamatában. Egy darabig a Magyar Szocialista Párt (MSZP) úgynevezett népi demokratikus platformjában, majd Baloldali Tömörülésében mindez fennmaradt a gyakorlati politikai mezőben is, főképpen a privatizáció bírálata és elutasítása formájában, amelynek klasszikus megnyilatkozása volt Mocsári József *Hogyan lopjunk gyárat?* című cikke.⁷

A peresztrojka és a szocializmus a Gorbacsov–Jelcin-szembenállás tükrében

A történet régóta ismert, a szocializmus megújításával induló peresztrojka, Mihail Gorbacsov – elméleti és politikai tehetség-telensége folytán is – belesodródott abba az örvénybe, amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) vezető csoportosulásai folytattak a hatalomért. A fokozatosan „szociáldemokratizálódó” Gorbacsov a „liberalizálódó” Jelcinnel szemben vesztítette el ezt a küzdelmet, ami végső soron azonossá vált a szocializmus minden formájának bukásával.

A Szovjetunióban az „új baloldal”, vagyis a társadalmi önkormányzás gondolatának felbukkanása magától értetődőbb volt, mint Magyarországon. Ugyanis a *peresztrojka* néven 1985-ben elinduló reformfolyamat, amely a szocializmus megújításának zászlaja alatt bontakozott ki, elméleti tekintetben az SZKP 1961-ben tartott XXII. kongresszusán elfogadott elméleti pártprogramra hivatkozhatott: „a társadalmi önkormányzás” e hivatalos program része volt. A párt elméleti programja, amely a sztálini idők után újra a Lenin által megfogalmazott marxi gondolatot állította a középpontba, a kifejezett „társadalmi önkormányzás rendszerét” magával a kommunizmussal azonosította... Gorbacsov, aki a Jurij Andropov által kijelölt utódnak számított a párt főtitkárának pozíciójában, az itt említett elméleti kiindu-

⁷ MOCSÁRI JÓZSEF: *Hogyan lopjunk gyárat? Eszmélet*, 1990/3. 43–55.

lópontot örökölhette meg magától Andropovtól is, aki 1983-ban a *Kommunyisztban* publikált elhíresült tanulmányában hitet tett a társadalmi önigazgatás, a szovjetek demokratikus szisztémájának helyreállítása mellett.

Ám a hatalmi harc tengelyében, mint 1923 (a baloldali, „trockista” ellenzék létrejötte) óta szinte mindig a *bürokrácia* kérdése, a hatalmi apparátusok működtetésének problematikája szerepelt. Gorbacsov, amikor 1985-ben megindította a pereszt-rojkát, éppen a „konzervatív bürokratákban”, az apparátusok bizonyos csoportjaiban látta a gazdasági és politikai reformok megvalósításának legfőbb akadályát.

1986. február végén, március elején az SZKP XXVII. kongresszusán Gorbacsov és Jelcin még együtt készítik „a szocializmus megújítását a XXI. századra”, harcban a „bürokratikus konzer-vativizmus”, a „privilegiumok” és „a kommunista elbizakodottság” stb. ellen a „gyorsítás” érdekében. Mindketten Leninre hivatkozva vélték úgy, hogy megreformálható a bürokratikus állam-szocializmus építménye.⁸ Ám az eltérő elképzelések hamarosan megmutatkoztak, amelyek mögött ott munkált szinte mindvégig a személyi-hatalmi harcok egész bonyolult rendszere. Amikor 1987. szeptember 12-én Jelcin levélben bejelentette a Picundán tartózkodó Gorbacsovnak, hogy lemond moszkvai párttitkári pozíciójáról, a személyi hatalmi harc mindenki számára nyilvánvalóvá vált. A nyílt kenyértörés e dokumentuma azt tükrözte, hogy Jelcin antibürokratikus attitűddel meghirdetett egy „leni-ni reneszánszt”, amely a peresztrojka felgyorsításának jegyében egyrészt a Politbúrón belüli személyi változtatásokat sürgetett, másrészt a bürokratikus privilegiumok elleni harcra szólított fel. Hirtelen Gorbacsov maga tűnt fel úgy, mintha a privilegiumok, a régi nómenklatúra védelmezője lenne, miközben harcolt ellenük, mármint a nómenklatúra ellen. Az 1988. februári KB-plénumon Jelcin szükségesnek érezte felvetni konkrétabban is a „merre tar-tunk?” kérdését, amelyet a szocializmus fogalmának bizonyos meghatározásával nyomatékosított. Jelcin hallgatóságát

⁸ Kettejük ellentétét egy korabeli kötet sűrített dokumentációval mutat-ta be: L. N. DOBROHOTOV–M. K. GORSKOV (szerk.): Gorbacsov–Jelcin: 1500 dnej polityicseszko go protyivosztojanyija. Terra, Moszkva, 1992. 9–13.

biztosította arról, hogy nem a szocializmus feladásáról van szó, hanem éppen ellenkezőleg, újradefiniálásáról és vívmányainak megőrzéséről, mindenekelőtt a *munkásdemokrácia* kibontakoztatásáról, miközben Gorbacsov már korábban, egy, a kremli Kongresszusi Palotában 1987. november 2-án elmondott beszédében a szocializmus „lenini koncepciójának teljes elméleti és gyakorlati helyreállítását” nevezte meg „a peresztrojka céljának”.

Jelcin 1989 februárjában–márciusában továbblépett: már a *többpártrendszer történelmi lehetőségét* kombinálta a szocializmussal, egy olyan szocializmuskoncepcióval, amely megengedhetetlennek tartotta „a társadalom vagyoni ismérv szerinti rétegződését” az „erkölcsi igazságosság” jegyében.⁹ A népi küldöttek első kongresszusán, 1989. május 30-án Gorbacsov nem akart lemaradni Jelcin mögött, és a szocializmus fogalmát – talán a „magyar hatásra” is – úgy fogta fel, mint „minden tulajdonforma élő vetélkedését”,¹⁰ ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a szocializmusban „minden hatalom a szovjeteké”. Az *eltérő tulajdonformákban működő önálló gazdálkodási egységek és a szovjetdemokrácia összeegyeztethetőségének* kérdéséről, annak konkretizálásáról viszont nem szólt. De Jelcin ekkor már megint más hűrokat pengetett. A baloldal fogalmát ekkor már „demokrata” híveivel azonosítva, a jelző nélküli piacgazdaság álláspontjára helyezkedett, ami lényegében már a kapitalizmust jelentette. Gorbacsov, a zűrzavart elmélyítve, Jelcint továbbra is csak „balosként” aposztrofálta, mintha tudomást sem vett volna vitatársa álláspontjának radikális megváltozásáról.¹¹ A főtitkár nem akarta átengedni Jelcinnek a „radikális reformer” szerepét, amivel Nyugaton (de nem hazájában!) oly nagy tekintélyt vívott ki magának.

⁹ Uo. 18., 116–117.

¹⁰ M. Sz. GORBACSOV: Oktyabr i peresztrojka: revoljucija prodolzsaetszja. Politizdat, Moszkva, 1987. 31–32.

¹¹ Gorbacsov még a magyar politikai vezetőkkel folytatott különböző tárgyalásain is csak Jelcin „balosságáról” beszélt. Erről számolt be Grósz Károly 1988 júliusában. Gorbacsov később, 1989 márciusában, Németh Miklóssal való találkozás során Jelcint „tipikus balosként” említi, ugyanebben a hónapban megint Grósznak mutatja be Jelcint „balosként”. Vö. BARÁTH Magdolna–RAINER M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 150., 156., 181.

Miközben Gorbacsov „kétfrontos” harcot folytatott a konzervatívok és az egyelőre még „balosnak”, „hangoskodó populistának” tekintett, valójában már „liberális” Jelcin ellen, egyre inkább védekező pozícióba került. Gorbacsov 1990. március 15-én, már mint a Szovjetunió – első és utolsó – elnöke a *Guardian*nek nyilatkozva szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy (még) kommunistának tartja magát, és a párt hatalmát részben a Népi Küldöttek Kongresszusának adta át, amely őt a Szovjetunió elnökévé emelte. Ugyanakkor a „szocialista reformok” fő ellenfelének ekkor is a „konzervativizmust”, a „konzervatívokat” tartotta. Gorbacsov nem értette, hogy a „balos” Jelcin ekkortájt már megtette „jobboldali piacpárti”, prokapitalista fordulatát, „végigvitte” a peresztrojkat, amelyre Gorbacsov nem volt képes a maga választotta célok tükrében, hanem – a régi hagyományoknak megfelelően – elkente a fejlődés valódi, alapvető ellentmondásait a hatalmi harc kedvéért. Gorbacsov még akkor sem tisztázta világosan a „frontokat”, amikor a Szovjetunió elnökeként harcban állt Jelcinnel „Oroszország függetlenségének” „demokratikus” erőltetése kapcsán. Elméletileg sohasem értette meg, vagy talán taktikai okokból elhallgatta (?), hogy a „modernizáció” és a *szocializmus* két eltérő útja a fejlődésnek, amennyiben a modernizáció elméleti síkon lényegileg a nyugati *centrumkapitalizmus* értékrendjét tükrözi.¹²

A valóságban azonban az SZKP KB-n belül fiatal emberek egy kis csoportja képviselt csak egy olyan koncepciózus irányvonalat, amelyben a többszektorú vegyes gazdaság magában foglalta volna az önkéntes, alulról szerveződő szövetkezeteket, gazdasági társulásokat és más közösségi formákat mint szektort, amely nem a piacgazdaság logikája mentén építkezne.¹³ Ők is, akárcsak a magyar „önigazgatók”, a *szükségletek* és a *képességek* összefüggésére támaszkodó közösségekre gondoltak a kapitalista piac

¹² Lásd erről: KRAUSZ Tamás–Sz. BÍRÓ Zoltán: *Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban, 1985–1991*. Magyar Ruzsisztikai Intézet, Budapest, 2003; KRAUSZ Tamás: A világrendszer és az önigazgatás a peresztrojka periódusában. *Eszmélet*, 1997/33. 97–138.

¹³ Alexandr Vladimirovič BUZGALIN: *Belaja vorona: poslednij god žizni CK KPSS: vzglad iznutri*. Znaniye, Moszkva, 1993.

és az állami centralista tervgazdasággal szemben, noha azokat mint a vegyes gazdaság szektorait természetesen elismerték objektív tényekként. De ekkorra már a Szovjetunióban a szocialista alternatíva bármely formája illuzórikussá vált.

Ugyanis a formailag Gorbacsov győzelmével végződő emlékeztetés *referendum* (1991. március 17.) tétje a Szovjetunió fennmaradása volt, ám a valóságban a felbomlási folyamat ezt követően csak még inkább elmélyült, amennyiben felerősödtek a helyi elitek önmentési hatalmi törekvései, kiéleződtek a központ és a régió ellentétei. Az összfüderális hatalmat közönséges kereskedelmi akciókká, adok-veszek tárgyává alakították át. A főtítkár-elnök – különböző okokból ugyan, de – sem a központi elitben, sem a régiókban nem kapott megfelelő támogatást, ugyanis mindkét réteg elégedetlen volt vele. Gorbacsov ellensúlyaként Jelcin mint Oroszország elnöke a dezintegrációt tudatosan felgyorsította. Nem volt többé ideológiai tétje a hatalmi harcnak. Gorbacsov *elválasztotta az állami struktúrák problémáját és a társadalmi berendezkedés kérdését*. Ez pedig Jelcin malmára hajtotta a vizet, aki 1990 folyamán köntörfalazás nélkül a helyi-regionális elittek és érdekek oldalára állt. Ismert, hogy az állami centralizáció szerkezete a központi tőkefelhalmozás és a „jóléti állam” feladatainak ellátása okából merevedett meg, miképpen az egypártrendszer a „szocialista állami tulajdon” védelmezésének szervezeti formájaként működött. Az 1990. június 12-i *Nyilatkozat az Oroszországi Föderáció szuverenitásáról* című dokumentum a helyi-köztársasági törvények prioritását mondta ki a föderációs törvényekkel szemben. Ezzel a centralista állami berendezkedés konfüderációs irányú fejlődésének kezdetét jelezte, ami valójában nem a szovjet állami intézményrendszer „korszerűsítését”, hanem végső soron azok lebontását jelentette. Tehát Oroszország „függetlenségi deklarációja” már a Szovjetunió „lebontásának” dokumentuma volt, amely azt a nagyon is realista meggyőződést sugallta, hogy a nemzeti államokra való szétesés megkönnyíti a világ gazdaságba való integrációt, ami végül is nem lehetett idegen Gorbacsov számára sem, aki az egész peresztrojkat az „Európa-ház” illúziójának szentelte, és 1989-től minden bírálatot egyértelműen a konzervatívok áskálódásának tulajdonított.

Az 1989. decemberi KB-plénumon a strukturális bajokra figyelmeztető „alulról jövő kritikákat”, nézeteket válogatás nélkül a „konzervatív” blokkba sorolta, saját bázisát is szűkítve ezzel a párton belül. A főtitkár egyik radikális bírálója, A. G. Melnyikov, a kemeroovói¹⁴ pártbizottság első titkára kétségbe vonta, hogy a peresztrojka továbbra is jó úton halad. Melnyikov úgy látta, hogy amikor végre sikerült a peresztrojka támogatására bizonyos tömegeket „alul” megnyerni, máris megkezdődött a mozgalom diszkreditálása. A pártvezetésnek a tömegmozgalmaktól való elfordulásával egy időben a párton belüli ellentétek mesterséges felszítására hívta fel a figyelmet: az apparátus és a tagság, a nemzeti és a központi pártszervek, a pártbizottságok és a párt-sajtó, a kommunisták és a népi küldöttek közötti ellentétek kiéleződésének okait kereste.¹⁵ Ez volt az egyetlen álláspont, amely ellen Gorbacsov kirohant az ülésen, s hosszan beszélt arról, hogy azért olyan „veszélyes” a kemeroovói párttitkár álláspontja, mert kétségbe vonja a lényegét, azt, hogy a peresztrojka jó irányba halad.

Sohasem fogok egyetérteni azzal az állítással, hogy az, amit mi teszünk, az ajándék a burzsoáziának! Meg hogy a pápa elégedett és jóváhagyja! Ez, én általában mondom önöknek, ez az a provincializmus az elméletben és a gyakorlatban, amelyet én határozottan elvetek. Ez egyáltalán nem a kérdés lényegére felel! Ez kísérlet arra, értik, hogy a KB-ban elvesse a kétkedés magját a fő választásunkat illetően, hogy a peresztrojka útján haladjunk! Ez arra kísérlet, hogy az egy helyben járásra szólítson fel, vagy hogy általában visszafelé menjünk!¹⁶

Érdekességgként jegyzem meg, hogy néhány nappal az 1991. augusztusi „operettpuccs” előtt Gorbacsov külön írásban kérte ki magának, hogy őt senki ne tekintse árulónak: aki az eddigieket „a szocializmus elárulásának tekinti, az csak a posztsztálinizmus öröksége, amely még messze van attól, hogy eliminálód-

¹⁴ Az Urálon túli Kemerovo már abban az időben is a munkáselégedetlenség egyik tüzfészke volt.

¹⁵ Az 1989. december 9-i KB-plénium jegyzőkönyve. In: *Izvesztyija CK KPSZSZ*, 1990/4. 58–59.

¹⁶ Vö. uo. 94., 112.

jon”, ez a múltból itt maradt irányzat nem érti, hogy „a forradalom az emberek fejében egy nagyon nehéz és lassú folyamat”.¹⁷ Gorbacsov nemigen gondolkodott el politikájának esetleges negatív következményeiről, noha a Szovjetunió különböző területeiről számos figyelmeztetést kapott, amelyekből a KB folyóirata is – nyilván nem véletlenül – szép számmal publikált.

Persze Gorbacsovot nemcsak a nyugati politikusok és a pápa dicsérte, hanem a nyugati baloldali, marxista értelmiség jelentős része is túlbecsülte lehetőségeit. Ez utóbbiak Gorbacsov szocialista perspektíváit és képességeit értékelték túl. Még a kitűnő marxista közgazdász és trockista teoretikus Ernest Mandel is nagyon optimista perspektívákat vázolt fel az állami tulajdon társadalmasítása és a demokratizálás tekintetében,¹⁸ bár álláspontját később a tények hatására képes volt felülvizsgálni, szemben számos trockista szervezettel, amelyek a mai napig kis szektákban – egymással is harcolva az igaz hitért – fellelhetők a világ számos pontján.

A tulajdon kérdése: omlettből tojás?

A politikai küzdelmek mögött ott munkált a rendszerváltás alapvető kérdése: mi lesz az állami tulajdon sorsa? A tulajdon körüli viták az SZKP-n belül három, egymással összefonódó síkon folytak. Az első összefüggés, hogy egyáltalán megengedhető-e a „szocialista piacgazdaság” keretei között a magántulajdon széles körű bevezetése. Másodsor, a privatizáció és egyáltalán a tulajdonáthelyezés kérdése utat nyithat a köztársasági elitek számára az önállósodás kiszélesítésében és a szovjet centrum felszámolásához, végső soron a Szovjetunió lerombolásához. Harmadszor, kolosszális tétje volt a szovjet vezetők számára a tulajdon körüli vitáknak, mégpedig abban az értelemben, hogy saját hatalmuk, a felső állami és pártvezetés jövőbeli

¹⁷ Mikhail GORBACHEV: *The August Coup*. Harper Collins Publisher, Ipswich, 1991. 47., 107.

¹⁸ Vö. Ernest MANDEL: *Beyond Perestroika. The Future Gorbachev's USSR*. Verso, London–New York, 1989.

társadalmi-gazdasági-politikai pozíciója is függött a tulajdonát-helyezés problematikájától. A ma már hozzáférhető levéltári források tükrében jól dokumentálható, hogy a vezető elit még 1990 tavaszán sem értette a maga teljességében saját „forradalmának” hatalmi-politikai és gazdasági-szociális következményeit, azt a tényt, hogy a peresztrojka – az eredendő tervek ellenére – antiszocialista „rendszer váltássá”, kapitalista restaurációvá transzformálódik. Nem tudták, de tették, noha a kelet-európai rendszerváltások igazán sok és érdekes tapasztalattal szolgáltak, inkább szolgálhattak volna számunkra.

A XXVIII. pártkongresszust előkészítő és a KB platformját megfogalmazó KB-plénium 1990. február 5–7-én ülésezett. A plénium dokumentumai alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy az SZKP Központi Bizottsága által támogatott platform (*A humánus és demokratikus szocializmus*), amely nagy vita után (jóval több mint száz hozzászólást követően) állást foglalt a fejlődés perspektíváival kapcsolatban, nem volt képes tisztázni sem elméleti, sem gyakorlati síkon, hogy a Szovjetunióban a fejlődés nem a *szocializmus* irányába mutat, hanem a kapitalista szisztéma visszaállítása áll a küszöbön.

A szocializmus mint rendszerprobléma e KB-plénumon érdekes módon éppen csak a „fő piacos reformer” programíró, Sz. Sz. Satalin hozzászólásakor kapott hangot, de akkor is csak érzelmi és „szövegszerkesztési” szinten. G. Razumovszkij a következő szakaszt olvasta fel a készülő dokumentumtervezetből, amely a tulajdon kérdésével foglalkozott: „Az SZKP úgy tekinti, hogy az ország gazdasági fejlődése jelenlegi szakaszának nem mond ellent az individuális dolgozói és csoporttulajdon, beleértve a termelőeszközöket is. Bármely tulajdonforma használata ki kell zárja az ember ember általi kizsákmányolását.”¹⁹ Gorbacsov úgy reagált az e szakaszt illető megjegyzésekre, hogy a magántulajdon fogalma ki van zárva, mert „sok elvtárs a munkáskollektívákban, a pártbizottságok titkárai, akik velük dolgoznak, felvetnék azt a kérdést, hogy a nép körében, a tömegekben ez negatív

¹⁹ Sztyenogrammi Plenumov CK partyii. Plenum CK KPSZSZ – 5–7 fevralja 1990 goda. *Izvesztijja CK KPSZSZ* 1990/3. 46.

viszonyulást” vált ki. Satalin a kollektív tulajdonnal kapcsolatban használt összes fogalomról mint „csoport-, szövetkezeti, közösségi-társadalmi tulajdon, állampolgári tulajdon”, azt bizonygatta, hogy mind „abszolút meghatározatlan” fogalmak. „Van olyan – mondta Satalin akadémikus –, hogy részvénytulajdon. És ha én és Gorbacsov elvtárs hirtelen részvényeket vennénk, egy részvénytársaság értékpapírjait, akkor Mihail Szergejevics, bocsásson meg, de mi Önnel ily módon, hogy úgy mondjam, mint mindenki más, aki részvényt vásárol, ember ember általi kizsákmányolásba kezdenénk.” Satalinnak becsületére legyen mondva, ő volt az egyetlen, aki világosan kimondott valamit abból, ami a Szovjetunióban készült, egyenesen beszélt a valódi perspektívákról. Külön is véleményt mondott a magántulajdon fogalmának a szövegbe illesztéséről, utalva arra, hogy ezt a kérdést egyszer megvitatták már az ország vezető közgazdászai 1989. október és november 1. között a KB tanácskozásán. „Sőt, némileg vitáztunk is Mihail Szergejevicssel. Akkor egy olyan konszenzusig jutottunk: a magántulajdon szintén nem szörnyű, de nem kell belőle programdokumentumot csinálni. Jól mondom, Mihail Szergejevics?”²⁰

Miközben ezek a viták zajlottak, az „önigazgatók” készültek arra, hogy valóban – Lenin után szabadon – visszahozzák a szovjet gazdaságba a „szocializmus szigeteit” egy vegyes gazdaság keretei között, hogy alternatívát állítsanak az *Alternatíva* című folyóiratukban a kapitalizmust visszaállító privatizációval szemben. A privatizációnak azzal a primitív, becsapós formájával szemben, amikor az állami tulajdont dolgozói részvényekké alakítja olyképpen, hogy a munkások gyorsan megszabaduljanak filléreket érő részvényeiktől, akkor az „elméleti önigazgatók” nemcsak a Szovjetunióban vagy Magyarországon, hanem bárhol Kelet-Európában ott álltak gyakorlati válasz nélkül. Miután gazdasági téren az önigazgatás a termelési folyamat közvetlen része a vállalati tanácsok, a munkástanácsok²¹ és más választott

²⁰ Uo.

²¹ Lásd erről magyar kontextusban: NAGY Éva Katalin: Munkástanácsok 1989-ben – A dolgozói tulajdon kérdése a rendszerváltás folyamatában. *Eszmélet*, 2011/91. 111–129.; TÖRÖ László: Társadalomfilozófiai alternatívák a

dolgozói szervezetek révén, egyszerre csak kikerültek a párt és a szovjetek dokumentumaiból, noha a peresztrojka mint a szocializmus megújításának projektje eredendően „civil” munkásszervezetek tömegét tudta maga mögött. Az államszocializmus és a Szovjetunió feladása, lerombolása maga alá temette az összes új baloldali társadalmi kísérlet hitelességét milliók szemében, mert ott álltak szinte eszköztelenül, magukra hagyva egy olyan világban, amelynek törvényeit azok sem ismerték igazán, akik kitartottak a szocializmus mint projekt mellett.

*

A rendszer irányítói, amikor Kelet-Európában a reformokat fenyegető „baloldali” erőkről, „balosokról”, „konzervatívokról” beszéltek, persze szándékosan összemosták a nyugati új baloldalt utánzó romantikus maoista-guevarista csoportokat, a társadalmi szerkezeti reformokat képviselő elméleti baloldalt és a konzervatív-dogmatikus, sztálinista erőket, akikben közös csak a rendszer olyan bírálata volt, amely az államszocialista rezsimeket nem a szocializmusáért marasztalta el, hanem azért, mert „kevésbé” volt szocialista. Ezen belül azonban az egyik csoport a piacosodást, a másik a túlzott etatizmust, a harmadik az állami mindenhatóság csökkentését értette... A kapitalista restauráció zűrzavara végül az 1990-es években a rendszerkritikai, antikapitalista baloldalt megfosztotta reális társadalmi háttérétől,²² a különböző prokapitalista baloldali pártok, szervezetek nyomultak be a parlamentáris demokrácia keretei közé, hogy mára szinte már senki nem tudja őket „kihámozni” abból a – főleg liberális – közegből, amelynek farvizén „túléltek”.

Mára vonatkozóan mindebből az következik, hogy a szocialista mozgalmak társadalmi tömegmozgalmakként való meg-

magyarországi rendszerátalakításban II. Összebékíthető-e a társadalmi önkormányzás a pártokkal? A háromoldalú kerekasztal egy tanulságáról. *Eszmélet*, 2019/123. 66–99.

²² Lásd KRAUSZ Tamás: A Kádár-rendszer és a baloldal. *Eszmélet*, 1993/18–19. 222–229.; *Antikapitalista baloldal* (szerk. KRAUSZ Tamás). Forrás: <https://www.eszmelet.hu/megjelent-az-antikapitalista-baloldal-szerk-krausz-tamas/> (Letöltve: 2025. 06. 25.)

újulása és elméleti kibontakozása egyfajta „depolitizált” alapon képzelhető el. Ami azt jelenti, hogy a mindennapi, a társadalom feje fölött zajló politikai harcokból kilépve figyelmüket a termelési folyamatokra és a termeléssel összefüggő kapitalista manipulációs szisztémák leleplezésére és az új generációk kiképzésére, oktatására fordítják. A társadalmi önszerveződés 20. századi gazdag tapasztalatai, a munkástanácsok, a dolgozói-önvédelmi struktúrák, a szövetkezetek, a társadalmi-gazdasági egyesülés más szervezetei képezik azt a hagyományt, alapot, amely révén ez a fordulat végbemehet.

A császár íróasztala*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.9>

Ferenc József életéről, trónra lépéséről, édesanyjához fűződő kapcsolatáról, Erzsébettel kötött házasságáról, uralkodásának részleteiről meglehetősen sokat tudunk. A császár és király halálának 100. évfordulója alkalmából számos biográfia és tanulmánykötet látott napvilágot. Ezen biográfiák jól felépített, kronologikus rendben vizsgálják az államfő életét a születésétől kezdve az uralkodásán át egészen a haláláig.

Mindemellett történelmi toposz, hogy az uralkodó mennyire dolgoz, nagy munkabírású, szorgalmas személyiség volt, mégis sokan gúnyolták őt azzal, hogy jószerivel aláíró automataként funkcionált. A történészek között abban azonban konszenzus van, hogy az államfő valóban minden, a birodalmát érintő ügygel tisztában kívánt lenni, s e tájékozottság érdekében napi tíz-tizenkét órát dolgozott. Ennek a „munkaidőnek” természetesen részét képezték az átnézendő, illetőleg az aláírandó akták, a személyes jelentések meghallgatása, valamint az audienciák megtartása közvetlen „munkatársaival”, a miniszterekkel, valamint hetente kétszer a császár bármelyik alattvalójával. A szorgalmasan dolgozó császár reprezentációját igyekszik alátámasztani a kötet védőborítója is, amely az íróasztalánál ülő és az előtte lévő iratot elmélyedve olvasó Ferenc Józsefet ábrázolja.

* Jana OSTERKAMP–Nadja WECK–Peter BECKER (Hrsg.): *Geschichten vom Schreibtisch des Kaisers. Einblicke in die alltäglichen Regierungsgeschäfte Kaiser Franz Josephs I.* Löcker Verlag, Wien, 2024. 277 p.

A Ferenc Józseffel kapcsolatos korábbi életrajzoktól, írásoktól jelen kötet jócskán eltér, hiszen az államfő egyik hivatalának, nevezetesen a kabinetirodának a munkájába, egészen pontosan a kabinetirodai előterjesztések kulisszatitkaiba nyújt betekintést egy-egy tanulmányon keresztül.

A Bécsi Egyetemen (Universität Wien) alakult egy kutatócsoport, amely *A császár íróasztala* (Der Schreibtisch des Kaisers) elnevezést kapta. E többéves projekt jelenleg is tart,¹ és már számos eredménnyel rendelkezik. Ezek közül az egyik az ebben a recenzióban ismertetett tanulmánykötet, amely az Osztrák Állami Levéltár Házi-, Udvari- és Állami Levéltárában (Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv) őrzött kabinetirodai előterjesztések (Kabinettskanzlei Vorträge) feldolgozását tűzte ki célul. A levéltárban megközelítőleg 250 000 aktát őriznek a kabinetirodai felterjesztésekből. Érdekesség, hogy van olyan előterjesztés, amely nem került aláírásra, mert a császár és király nem kívánt döntést hozni. A kabinetirodai felterjesztéseket a hivatalnokok készítették elő az uralkodó számára, formalizált előadóiakra felvezetve a beküldő, például egy miniszter többoldalas előterjesztésének kivonatát, összefoglalóját. Az uralkodó ezeket átolvasta, majd kézjegyével látta el, s ezt a mechanizmust ismételte napjában több alkalommal is.

A kötetben olyan esetek kerültek feldolgozásra, bemutatásra, amelyek kiemelkednek a kabinetirodai felterjesztések óriási mennyiségéből. Természetesen egy-egy aktából bizonyos egyének személyes sorsa is feltárul, mint például annak a megsebesült katonának a kérelméből, aki mulábert folyamodott öfelségéhez.

A kötetnek három szerkesztője van, egyikük – Nadja Weck – egyben annak szerzője is. A könyv tizenöt tanulmányt tartalmaz, amelyeket a szerkesztők öt fejezetbe csoportosítottak: szimbolikus politika; tudomány és jog; döntéshozatal és szociálpolitika; városok; nemesek és köztisztviselők.

Hiányolom a névmutatót, amely nagyban megkönnyítette volna a kötetben való tájékozódást. Az egykori Monarchia magyar

¹ A projektoldal: <https://theemperorsdesk.univie.ac.at/> (Letöltve: 2025. 07. 22.)

felének interpretációja nem jelenik meg, ezért úgy vélem, egyik gyengesége a kötetnek, hogy a magyar ügyekre nem volt tekintettel, azokra – egy 1867 előtti esetet és az azt bemutató tanulmányt leszámítva – nem reflektál. A hazai olvasó számára érdekes lett volna, ha a magyar kabinetirodai munkatársakról is készült volna egy tanulmány, mivel a magyar ügyekre nagy befolyással voltak az 1867 után létrejött önálló magyar ügyosztály munkatársai: Pápay István, König Károly és Daruváry Géza. Az említett személyek Adolf Braun és Franz Schiessl mellett komoly befolyással voltak az uralkodóra. De ezen hiátust lehet pótolni, hiszen a projekt még nem ért véget. A kutatócsoportnak nagy szerencséje van, hiszen 2030-ban lesz Ferenc József születésének 200. évfordulója. Kíváncsinos lenne, ha erre a jubileumra egy új biográfia jelenhetne meg a császárról és királyról.

Nincs lehetőségem minden tanulmányt részletesen bemutatni, azonban egyöntetűen elmondható, hogy a maga nemében nagyon izgalmas területeket dolgoztak fel a szerzők. Ezért úgy döntöttem, hogy néhány tanulmányt kiemelek, és azokról bővebben szölok.

Az első összefoglaló tanulmány Gerhard Gonsa, az Osztrák Állami Levéltár munkatársának írása. Gonsa elemzi, hogy a kabinetirodai aktáknak milyen forrásértéke van, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a döntési folyamatok pontos mechanizmusára továbbra sincs valós rálátásunk. Nézetei szerint ehhez egyéb más források bevonására volna szükség.

Bemutatja, hogy a felterjesztéseken egy komoly csapat dolgozott, akik azokat kivonatolták, összefoglalták az uralkodó számára. Leírja ennek formai követelményeit, azonban hangsúlyozza, hogy hasonló tartalmi előírásokat nem határoztak meg. Triviálisnak tűnik, mégis fontos kimondani azt – amit Gonsa egyébként meg is tesz –, ami nézeteim szerint ennek a könyvnek az egyik lényeges eleme, hogy a felterjesztés helyén a kutató azokat eredetiben olvashatja, ugyanis a kabinetiroda visszaküldte azt a felterjesztő hivatalnak.

Tanulmányában bemutatja, hogy Ferenc József munkabírása milyen nagy volt, szól arról a munkamódszerről, amelyről Felix zu Schwarzenberg, az Osztrák Császárság 1848 és 1852 között

ti miniszterelnöke számolt be 1850-ben, s hasonlóról tanúskodik Franz Schiessl diplomata, Adolf Braun utódjaként 1899 és 1917 között a kabinetiroda igazgatójának visszaemlékezése a 20. század kezdetéről. Gonsa összehasonlította Ferenc Józsefnek és utódjának, Károlynak a munkamódszereit, és jelentős eltéréseket fedezett fel. Károly sokkal több teret biztosított a kabinetiroda vezetői számára. Igaz, azt is hozzáteszi, hogy ez fiatal korával és a világháború miatt megváltozott körülményekkel magyarázható.

A másik, számomra kiemelten érdekes tanulmányt Marion Dotter jegyzi, aki 2024 végén megjelent monográfiájában Ferenc József nemesi címek adományozásával kapcsolatos gyakorlatát elemzi.²

Jelen kötetben közreadott tanulmánya azt mutatja be, miként élt az uralkodó a kollektív nemesség adományozásával az 1873. évi bécsi világkiállítás nyomán. A világkiállítás lebonyolítását követően a császár közel hatszázötven személynek adományozott kitüntetést a kereskedelemügyi miniszterének felterjesztésére. Dotter bemutatja Ferenc József szerepét a világkiállítással összefüggésben. Képet kaphatunk arról, hogy az államfőnek milyen meghatározó volt egy nemzetközi tekintetben kiemelkedő jelentőségű esemény. A tanulmány második felében Dotter a modernizáció és az infrastruktúra-fejlesztés emberi áldozatok árán is megvalósított törekvését elemzi egy esettanulmány keretében. Itt a korszak legmagasabb technikai színvonalát képező vasúti infrastrukturális beruházás néhány kulisszatitkát tudhatja meg az olvasó 1884-ből a Trisannabrücke példáján keresztül.

Nadja Weck írása szintén esettanulmány 1865-ből, amelyet a kabinetirodai és kereskedelemügyi minisztérium aktái segítségével bont ki. Ugyanis a galíciai Tarnopol városából és a környékbeli nagybirtokosok közül hétfős deputáció érkezett a császárhoz azért, hogy közbenjárjanak egy Lemberg és Tarnopol közötti vasúti összeköttetés ügyében, amitől azt remélték, hogy szervesebben tudnak kapcsolódni a birodalom gazdasági keringésébe. A tanulmány lényegében Ferenc József formalizált au-

² Marion DOTTER: *Adelspolitik in der späten Habsburgermonarchie. Kulturen des Entscheidens in der Nobilitierungspraxis Kaiser Franz Josephs I. (1848–1916)*. Vandenhoeck und Ruprecht Verlag, Göttingen, 2024.

dienciáiról szól egy konkrét példán keresztül. Weck két kérdést vet fel a tanulmány elején, amelyek közül a fontosabb: milyen haszna származhatott a részt vevő feleknek, a császárnak és a tarnopoliaknak az audienciából?

Weck alaposan körüljárja, hogy a kabinetiroda kezdeményezésére a deputáció tagjainak háttérét miként derítették fel. A lemergi helytartó és a kereskedelemügyi minisztérium között zajlott az előkészítés. Kutatásai során Weck talált olyan levelet Ferenc József és Katharina Schratt színésznő, a császár „bizalmasa” között, amelyben az uralkodó arról nyilatkozott, hogy egyik nap több mint száz audienciát tartott.

Az audiencián, amelyre 1865. április 12-én került sor, a résztvevők lengyel népviseletben léptek az uralkodó elé. A gondosan előkészített tervezet alapján a császár szintén gondosan előkészített válasza támogató volt. Weck az audiencia hasznosságát illetően vázolta, hogy a deputáció látogatása előtt a háttérben a döntés már megszületett a vonal meghosszabbításáról, amelyet a Belcredi-kormány a soron következő minisztertanácson meg is erősített. Ugyanakkor a császár az ügyet személyesen is egyengette.

Az építkezés nem sokkal később meg is kezdődött, amelynek eredményeképpen létrejött az első vasúti határkapcsolat a Monarchia galíciai része és az Orosz Birodalom között. Weck dolgozatának egyik tételmondata: a császár íróasztala közvetlenül a trón mellett található. A tanulmány végén pedig valóban megkapja a választ az olvasó, hogy mindkét fél számára milyen fontosságú volt a személyes találkozás.

Végül, de nem utolsósorban Stefan Heinrich tanulmányát szeretném görcső alá venni, aki a kutatócsoport tagjaként összesen négy dolgozatot jegyez a kötetben. Ebben az izgalmas és egyúttal pikáns írásában egy kerítőhölgy esetét írja le a kabinetirodai előterjesztést középpontba állítva. Ferenc József 1858. április 15-én találkozott – Nádasdy Ferenc igazságügyi miniszter felterjesztésében – Dobó Mária asztalosmester ügyével. Dobót kerítői tevékenység miatt négy hónap szigorú fogságra és Pozsony elhagyására ítélték. Viszont a felterjesztésből nem derült ki egyértelműen, hogy pontosan mit követett el, csak annyi bizonyos,

hogy a korabeli büntetőtörvénykönyv szerint ezen cselekmény legsúlyosabb büntetési tétele négy hónapos fogva tartás volt.

Az a lehetőség, hogy Ferenc József alattvalói személyesen fordulhatnak hozzá, beadványok özönét eredményezte. Heinrich hangsúlyozza, hogy a joggyakorlatban sokkal nagyobb a száma a halálraítélt bűnözők felmentési kérelmeinek, mint a kerítőkkal kapcsolatos beadványoknak.

Mivel az eljárás lezárult, és az ítélet törvényerőre emelkedett, ezért a Tartományi Főtörvényszék úgy határozott, hogy Dobó számára csakis az uralkodói kegyelem lehetősége áll fenn. Amit az indokolt, hogy házas, a férje Pozsonyban él, valamint három gyermeket nevel. Heinrich tanulmányában jelezte, hogy az ügy összetettsége miatt Nádasdy miniszternek az eltérő joggyakorlat miatt konzultálnia kellett a belügyminiszterrel és a Legfelsőbb Rendőrhatalóság vezetőjével.

A kabinetirodai felterjesztésben az igazságügyi miniszter azt javasolta a császárnak, hogy mentse fel Dobót a lakóhelyéről történő kiutasítás hatálya alól. Ugyanakkor a négy hónapos szigorú elzárás hatályban maradt. Itt a szerző a megfelelő jogszabályokat is bemutatta.

A szerzőnek azonban nem ártott volna szólnia arról is, hogy a neoabszolutizmus alatt Magyarországon az 1803-as osztrák büntetőtörvénykönyvet vezették be 1852-ben, amely valóban általánossá tette a szabadságvesztés-büntetést, de ez nem egy önálló jogfejlődés következménye, hanem az osztrák büntetőtörvénykönyv magyarországi adaptációja. Viszont igaz, hogy ennek köszönhetően kezdődött meg Magyarországon a fegyház-építési program. A szerző ügyesen osztrák kontextusba helyezte az 1852 és 1861 között lefolytatott precedens értékű, kerítéssel kapcsolatos ügyeket.

A kötet további tanulmányaiban a fentiekhez hasonló eseteket olvashatunk hangszerkészítőről, gyógyszerészről, illetve egy ázsiai expedícióról, amelyek az olvasó számára közelebb hozzák azt a világot, amelyben az államfő tevékenykedett. A kötet tehát olyan eseteket is tartalmaz, amikor az egyes állampolgárok panasza vagy kérelme eljutott a császárhoz, és annak adott esetben általános tanulsága lehetett, illetve a szerzők bemutatják, hogy

egy adott aktában az egyes minisztériumok mennyi munkával járultak hozzá, hogy a Monarchia polgárának ügye a „legfelső helyen” meghallgatásra, s ha szerencséje volt, megoldásra találjon. Láthatjuk, hogy a kabinetirodai akták döntő többségét, egyetértve a felterjesztő miniszter javaslatával, a császár jóváhagyta és kézjegyével látta el. Ugyanakkor akadt olyan eset, amikor maga a felterjesztő vonta vissza, illetve kérte arra a kabinetiroda igazgatóját, hogy tartsa vissza a „legfelső elhatározás” elől az aktát, mert tudomására jutott olyan információ, ami miatt már nem méltó a felterjesztett illető az adott kitüntetésre, illetve hivatalra.

A teljes kötet értékes és egyúttal érdekes tanulmányokkal járja körbe a császári döntéshozatal mechanizmusát. Úgy gondolom, hogy sokan várnak egy új, a meglévőket meghaladó, egyúttal kibővítő Ferenc József-életrajzra, amely mélyebb betekintést enged az államfői döntéshozatal kulisszatitkaiba. Ajánlom ezt a könyvet a benne található minőségi kutatások miatt minden olyan érdeklődő számára, aki alaposabb ismeretekre vágyik Ferenc József államfői szerepével kapcsolatban.

Kárbin Ákos

A múlt hangulata és üzenete

Pritz Pál újabb történeti írásai*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.10>

Az ókor nagy történetíróitól a középkor krónikásain át a 19. század végéig a történelem, a múlt bemutatása elsődlegesen politika-történetet, jogtörténetet, hadtörténetet, művészettörténetet jelentett. Azóta a gazdaság- és társadalomtörténet, az eszmetörténet, a sporttörténet és más aldiszciplínák elterjedtek, de a széles nagyközönséget – benyomásom szerint – továbbra is elsősorban a politika-történet érdekli. Történész a mai Magyarországon van elég. Minden elismerés megilleti a múltat elemző, az okokat nyomozó, az előítéletektől és külső befolyásoktól mentes szaktörténészt, és az sem baj, ha a napi problémákkal nem törődve egy elefántcsonttoronyban írja könyveit. Alkothat maradandót, a szakma nem fogja elfeledni. De a legjobb, leghatásosabb történészek a mának és az utókornak írnak. Nemcsak merengenek, gondolkodnak a múltból, hanem keresik a tanulságokat, segíteni akarják a társadalmat, hogy ne üljön föl a hamis isteneknek, a demagógiának, és igyekeznek iránytűt nyújtani a napi politika útvesztőjében. Sajnos csak vágyálom, hogy a politika, a politikus tanuljon a múltból, de a tanítás igyekezete nem hiábavaló, mert minden korban szükség van a múlt üzeneteinek meghallására. Az olvasási hajlam csökkenése a történelem iránti érdeklődésben is megmutatkozik, a történelmi tudatlanság pedig komoly károkat tud okozni a napi politikában, ezért is kívánatos és fontos, hogy legyenek olyan történészek, akik témaválasztásukkal,

* PRITZ Pál: *Történelem és nemzet*. BTK Történettudományi Intézete–Magyar Történelmi Társulat–Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Budapest, 2023. 352 p.

érveik erejével, nem utolsósorban pedig irodalmi nyelvükkel föl tudják kelteni az információdömpingben élők figyelmét.

Szekfü Gyulát az elmúlt évszázad legtehetségesebb historikusának tartjuk, sikerének titka az volt, hogy a magyar történelem súlyos dilemmáiról írva gazdag tényanyaga hatásos érveléssel és irodalmi tehetséggel párosult. Utódjának lehet tekinteni Kosáry Domokost, a maiak közül én a monográfiák tucatját magáénak tudó Romsics Ignác és jó néhány fiatal szerző mellett Pritz Pálban látom azt a történészt, aki a széles, nem szakmai közönséghez is eredményesen képes szólni.

Pritz termékeny és sokoldalú szerző, az MTA doktora, egyetemi magántanár, életművére méltán kapta meg az Akadémia elnökségétől az Eötvös József-koszorút. Az MTA apparátusában évtizedeken át végzett tudományszervező munkája mellett az ELTE-n is oktatott, és magas mércét állítva, számos tanítványából a legjobbat kihozva, iskolát teremtett. Fő kutatási területe a 20. század első fele, azon belül a politikatörténet, de mélyen ismeri és érti más korok problémáit is. Két szintézis (az egyik a méltán nagy sikert aratott *100 év. A trianoni Magyarország képes története*), a Gömbös-külpolitikáról írt és a *Pax Germanica* monográfia, a Bárdossy Lászlóról írt két könyv, forráskiadványok mellett a magyar külpolitika történetét remek tanulmányokban, „metszetekben” mutatta be négy önálló kötetben 1995 és 2016 között. A Hungarológiai, majd a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság kongresszusain alapuló, általa inspirált és szerkesztett tematikus kiadványokban harminchárom történészcollégát szólaltatott meg: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században* (2006), *Emlékirat és történelem* (2012), *Napló és történelem* (2018). Ezek után Szücs Jenő tanulmánygyűjteményének címét megfordítva, *Történelem és nemzet* címmel Pritz zömmel (de nem kizárólag) az utolsó években különféle rangos orgánumban megjelent írásaiból készített válogatást. Gondolkodás a múltról – a jelen és a jövő nemzedékeinek okulására.

Pritz jellegzetes műfaja a tanulmány, az eredeti gondolatokban, meglátásokban gazdag esszé, annak klasszikusát, a brit Macaulay-t követve. Maga fogalmazza meg ennek kritériumait: „erőtéljes stílussal, a szöveg logikus felépítésével, lényegre törő,

összegző jellegű fogalmazással kell az olvasóval társalkodni. Ha sikerül: el is bűvölni” őt (14.). Írásai hangneme, meggyőző ereje engem a legjobbakra emlékeztet. Plasztikusan adja vissza az elmúlt korok hangulatát, a történelem szereplőinek lélektanát. Szüksége is van a meggyőző erőre, mert gyakran szembemegy a közkeletű felfogással, a népszerű, romantikus, „kurucos” történelemszemlélettel, a „bömbölő honfibú” (Németh László) megnyilvánulásaival, és következetes ellenfele a hazai történelmet a politika szolgálatába állító ún. emlékezetpolitikának. Olvasni ezt a könyvet könnyű, mert többnyire ismert (bár nem elég jól ismert) témákat tárgyal, írni róla viszont nehéz, mert annyira gazdag gondolatokban, eredeti meglátásokban, hogy ezek pusztá felsorolása és összefoglalása meghaladja egy recenzió kereteit.

Amikor a „nemzeti” szó devalválódása hazánkban általános, és az örökké népszerűtlen adóhivatal mellett számos állami intézmény mellett a dohányboltokra is ráaggatják jelzőként, Pritz rámutat, hogy a nemzet történeti (és nem örök) kategória, és nem szinonimája az etnikumnak, a „nép”-nek, mert csak „a fennlévők világa” (12.). Nálunk ráadásul hagyományosan „kétosztatú”, élesen megosztott: kuruc–labanc, népi–urbánus, kormánypárti–ellenzéki. Éles különbséget tesz a nacionalizmus, a polgári nemzeteszmé és annak túlhajtása, a más nemzetekben ellenséget látó sovinizmus között. Visszatérő kritika tárgya Pritznél az „anti-korszakos” gondolkodás, az, hogy az egymást váltó politikai rendszerek/korszakok az előzőt történelmietlenül leminősíteni, az indokoltnál kritikusan befeketíteni akarják. Szerinte azonban „komoly történészek” nem sétálnak be a politika csapdájába. (Én a „komoly” jelzőt „becsületes”-re cserélném.) Könyvét a szerző a múltat alázattal, előítélet-mentesen, a nemzeti elemet nem túlhangsúlyozva, de nem is negligálva megismerni akaró olvasóknak ajánlja.

A negyven írás felsorolása, pláne tartalmi ismertetése lehetetlen, itt csak néhány témára, elgondolkodtató (néha vitatható) megállapításra tudom föl hívni az olvasók, a történelmünk iránt érdeklődők figyelmét. A „briliáns stílusú” Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi*jával vitázva Pritz rámutat, hogy a nemzeti függetlenségért vívott szabadságharc a különböző ajkú „hungarus” nemesség nyolc éven át tartó impozáns teljesítménye volt, míg

1848–1849 „hónapok alatt összeomlott”, „1956-ban pedig kéthetes tündöklés után szakadt ránk a végzet”. Joggal hangsúlyozza Pritz, hogy mennyire indokolatlan az 1711-es szatmári béke és az azt megkötő Károlyi Sándor ócsárlása. Megfontolandó ötletnek találok, hogy mivel „a magyar függetlenségi gondolat porló csontokban megtestesült valóságának a színhelye” ma Szlovákia második legnagyobb városa, Rákóczi hamvait talán indokolt lenne hazahozni. (31.)

Pritz célja „nem a meghökkentés, hanem a beláttatás”, és ennek jegyében emel szót a „korán elhervadt rózsájú 1918-as forradalom meghamisítása” ellen (76.). Nem idealizál, azt „nem a kötélről rettegő vezetői, hanem az utca népe vitte október 31. hajnalára győzelemre”. „Nem az a lényeg, hogy vastag könyvet tölthetünk meg a volt uralkodó osztály tagjainak a forradalom mellett voksoló szavaival. Élükön Habsburg József főherceggel, aki szíve »egész melegével« üdvözölte Károlyi Mihály kormányát. [...] A lényeg az, hogy e forradalom s e rendszer nyitott (volna) utat abba az irányban [sic!], hogy a szó társadalmi értelmében modern ország legyünk.” (75.) „E forradalom nem sírásója volt a magyarságnak. Ellenkezőleg: fennmaradása záloga lehetett volna egy jobb világnak.” (176.) Ezért haragszik Hatos Pál könyvének (*Az elátkozott köztársaság*) címére.

A magyarok számára Trianon soha nem lesz elcsépelet téma, Pritz számos korábbi írásában mondott már róla fontosakat. Itt azt, hogy „Trianonért nem, ám annak mértékéért a polgári demokratikus forradalom vezetői is felelősek”. Ennél fontosabb azonban, amit a ma sajnálatosan kevesek által olvasott Kaffka Margit 1918. október 12-én, nem sokkal halála előtt írt tizenkét esztendő, őt épp csak túlélő fiacskájának, Frölich Lacikának: „Magyarország nem maradhat a régi épségében, de ezen már késő sopánkodni, inkább azon legyünk, hogy a megmaradt kis magyar szigeten igazi rend, becsületes munka, népuralom (demokrácia) legyen és helyes, igazságos törvények [...]” (75.) Mennyire aktuális kívánság! De az is, hogy a Pritz által joggal nagy államférfinak tartott Tisza István szobrát úgy kellett volna visszatenni a Kossuth térre, „hogy méregethesse utódját, Károlyi

Mihályt”, akinek szobrát, e „megrendítően szép alkotást” nem kellett volna Siófokra száműzni. (74–75.)

A Károlyival annak megbocsáthatatlan illúziói, a száműzés éveiben a bolsevizmus irányába tett fordulata miatt szakító Jászi Oszkár egyik nagyra tartott történelmi szereplője Pritznek – csakúgy, mint recenszensének, de már Adynak is. Nagy szellem, „becsületes intellektuel” volt, a nemzetiségi kérdés („a demokrácia archimédeszi pontja”) kezelésére ma is érvényes megoldások kidolgozója. Régi és mai tudatlan befeketítői radikális baloldalinak hiszik azt, aki meg is írta: „nem igaz, hogy a hiba Leninben volt. A hiba Marxban volt.” (167.) A zsidó származású, hívő reformátusként amerikai száműzetésben 1957-ben meghalt sikertelen politikus és igazi dunai patrióta jó száz évvel ezelőtt bízott abban: „Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad.” (76.) Mennyire aktuális remény! Volt azonban Jászi (és még inkább Károlyi) emigrációs éveinek egy nagy hibája – mutat rá Pritz –: az együttműködés, segítség keresése a nemcsak Magyarországot, de a magyarságot gúzsban tartani igyekvő kisantanttal.

Nem Pritz az első, aki megállapítja, hogy Magyarországon meglehetősen gyenge a külpolitika iránti társadalmi érdeklődés, a nemzetközi tényezőket kevésbé veszi figyelembe a politika. Az „egyedül vagyunk” hol sértődés, hol hencegés, gyakran mindkettő, de nem ösztönöz önvizsgálatra, irányváltásra. A szerző külpolitika-történeti könyvei és tanulmányai nagyban segíthetik e súlyos fogyatékoság leküzdését. *Kényszerpálya, alternatíva és bűnbakok a 20. század magyar külpolitikájában* címmel a *Magyar Szemle* 2008. júniusi számában megjelent írásomban rámutattam, hogy Pritz Pál munkássága is igazolja: noha a második világháborúban történő részvételhez és ezzel mérhetetlen nemzeti tragédiákhoz vezető magyar út kényszerpályának nevezhető, de számos pontján volt némi mozgástér, választási lehetőség, utólag egyértelműen jobbnak minősíthető alternatíva. Egyik ilyen pont a Szovjetunió elleni 1941. június 27-i hadba lépés. Pritz Bárdossyról írt két munkájában már meggyőzően bizonyította, hogy ezért a fő felelősség Horthy Miklóst, az államfőt

illeti; most a Szovjetunió megtámadását előirányzó Barbarossatervet és Hitler fantaszta álmait tárgyalva Pritz rámutat, hogy a történelemben az időzítésnek, „a mikornak és a hogyannak igen nagy a jelentősége”. (98.) Igen, nem lett volna szabad az örökre rejtélynek maradó kassai bombázás hírére azonnal csatlakozni a háborúhoz, és válasz nélkül hagyni Molotov népbiztos három nappal korábbi, Erdéllyel kapcsolatos ajánlatát. Még akkor sem, ha az adott pillanatban Hitler győzelmi esélyei jóknak tűntek. Bulgária nem lépett be a háborúba sem ekkor, sem később. Őt és fél hónappal később Japán jóvoltából az Egyesült Államok is hadviselő lett. A tengeri hatalmak ellen vívott háborútól 1938-ban Hitlert óvó magyar admirális erre aligha reagált volna úgy, mint a kassai bombázás hírére. Akkor is vállaltuk volna a hadiállapotba kerülést Amerikával? És akkor követelhetette volna Sztálin brit szövetségesétől, hogy üzenjen hadat a Churchill szemében mindig olyan rokonszenves Magyarországnak? Szívesen olvastam volna ebben az erdélyi *Korunk* folyóirat felkérésére írt tanulmányban erről egy kis kontrafaktuális eszmefuttatást.

Rendkívül fontos dolgokat olvashatunk a Kállay-kormány „zsidópolitikájáról”. Pritz rámutat, hogy „az izraelita vallásról szóló 1895:XVII. törvénycikk” visszavonása, a bevett vallásfelekezet státus elismertté redukálása, egyben megtiltva a kikeresztelkedett zsidók visszatérését, hogy ezzel ne tudják kijátszani a keresztények és zsidók közötti házasságot, sőt még a nemi kapcsolatot is tiltó ún. harmadik zsidótörvényt – mindez megtagadta a jogegyenlőség 1848-as hagyományát és a 19. század végének nagy vívmányát. Ugyanez a tanulmány cáfolja a Kállay Miklós miniszterelnök kettős játszmájáról, hintapolitikájáról széles körben elterjedt fel fogást, amit a minap még az Orbán-kormány kihívója is idézett. „A kállai kettős (kettőt jobbra, kettőt balra) ostoba legendáját szajkózók a szavakat a tettekkel keverik össze. Kállay valóban nem takarékoskodott a németbarát nagy szólamok puffogatásával. Ám azok fedezékében egyirányban törekedett cselekedni.” (102.) A háborúból történő kiválást, a „kiugrást” előkészíteni, gondoljuk. Pritz szerint azonban „kiugrási kísérletek helyett sikertelen kapcsolatfelvételi kísérletek voltak csupán”. (105.) Ezt a megfogalmazást vitatom. Persze joggal figyelmeztet a szerző, hogy a német

szövetségből kiválni a katonai helyzet (a magyar hadsereg német alárendeltségben a keleti fronton harcolt, és a nyugati szövetségesek Itáliában 1944 márciusáig csak Firenzéig jutottak el) miatt nem volt lehetőség, ráadásul a magyar társadalom többsége németbarát volt – nem a náciizmus iránti rokonszenvből, hanem mivel az „országgyarapítás” Németországnak volt köszönhető, és annak veresége esetén borítékolható volt az újabb Trianon. A kapcsolatfelvétel azonban megtörtént a szövetségesekkel, ahogy Pritz is írja két oldallal később: „Lisszabon, Sztambul, Stockholm és Svájc volt a sikertelen béketapogatózások tárgyalási színhelye.” (107.) Még hozzátehetjük, Magyarország 1943. szeptember 9-én elfogadta, hogy megadja magát a szövetségeseknek, amint azok elérik az ország határát. Tehát a „kiugrás” elmaradása nem Kállayn és Horthyn múlt.

A politika szereplőinek magánéletét, érzelmeit sem fedheti a tapintatos hallgatás, amikor ez elválaszthatatlan a politikai szereptől. Olvashatunk Rákóczi és a lengyel szépasszonyok kapcsolatairól, három megindító esszében ismeri meg az olvasó Jászi és első felesége, a sokoldalúan tehetséges Lesznai Anna szerelmi és baráti viszonyait. Pritz jóvoltából Ritoók Emma egész magánélete történelmi forrás. Bajcsy-Zsilinszky Endre emberi vonásai jelennek meg, amikor Pritzcel végigkövetjük az Áchim András meggyilkolásától az önként vállalt haláláig, a karácsonyi bitófáig vezető útját. Az 1945 után politikai szerepet vállaló értelmiségiek közül Szekfű Gyula, Ortutay Gyula, Köpeczi Béla, Mátrai László, Erdei Ferenc, Pamlényi Ervin motivációiról, dilemmáiról, tevékenységéről kapunk árnyalt képet. Az 1945 utáni korszak tudomány- és oktatáspolitikájáról (különös tekintettel az újabban sztálinista maradványnak minősített Tudományos Akadémia helyzetének alakulásáról), az ún. népi írók (Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Zilahy Lajos, Féja Géza) 1945 előtti és utáni politikai útjáról, az ideológus Révai József szerepéről, a Molnár Erik által generált történelemszemléleti vitáról is eredeti megközelítésben olvashatunk.

Az 1956-os forradalom Pritz Pál gondolkodásának is meghatározó eleme, és ez a jelen gyűjtemény írásain is átüt, noha önálló tanulmány nem foglalkozik vele, és Kádár Jánossal

sem. Viszont Nagy Imre tizenkét, Kádár pedig huszonöt helyen (oldalon) szerepel a könyvben. A baloldali hagyomány elemzése, annak tartalma és szereplői szerzőnk egész munkásságában, így e kötetben is jelen van. Itt van az egyetlen pont, ahol érdemi vitám van a szerzővel. Számomra, aki tizenöt évesen élte át a forradalmat, jelen volt annak annyi helyszínén, aki soha nem tudja elfelejteni, mit érzett november 4-e hajnalán a szovjet ágyúk dörgésére ébredve, vagy mit gondolt másfél évvel később, olvasva a Nagy Imre és mártírtársai peréről és kivégzéséről megjelent hosszú sajtóbeszámolót, számomra Kádár János a forradalom elárulója volt, ezért nem tudom elfogadni őt Tiszával, Bethlen Istvánnal, Teleki Pállal (hozzájuk téve Antall Józsefet) egy sorban államférfinak minősíteni. Tisztában vagyok azzal, hogy volt a szovjet Politbüro tarsolyában nála rosszabb jelölt, talán nem is az egy Münnich Ferenc, hogy a megtorlás követelhetett volna még több áldozatot, hogy az 1968-cal kezdődő enyhülés, liberalizálás előnyeit sok millió honfitársammal együtt én is élveztem, és kicsit büszke is voltam, hogy Kádár Magyarországa a legvidámabb barakk a szovjet blokkban. Elismerem, hogy ez részben a pártfőtitkár személyes érdeme volt, de csak az a kezdet, azt nem tudom feledni.

Pritz, a történetíró, a nemzet sorsáért aggódó, azt befolyásolni is akaró független értelmiségi nem az elefántcsonttoronyból szemléli, mi lett az 1989–1990-es rendszerváltozás esélyeiből, reményeiből. Mivel nem balga, nem keresett és nem vállal aktív politikai szerepet, de elutasítja a történelem manipulálását, a politika szolgálatába állítását, az emlékezetpolitikának nevezett történelemhamisítást. Ennél is fontosabb dolgokat mond ki az Alaptörvényt kommentáló utolsó írás, a legfontosabbat pedig az utolsó száz év – beleértve a rendszerváltozás óta eltelt jó harminc esztendő – mérlegét megvonó, Pritz Pál politikai gondolkodását összegző felhívása: „Nem a házat, a hazát kell építeni.” Ennek tartalmát sem összegezni, sem elemezni és bírálni nem lehetséges egyetlen recenzióban – ezt el kell olvasni, és utána – ha lehetséges – jót beszélgetni, vitázni a szerzővel.

A szintézis tárgya: magyar kommunisták*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.11>

Papp István nem kis feladatra vállalkozott: a magyar kommunista mozgalom 20. századi, mintegy hetvenéves intenzív történetének összefoglalására, dacára az utóbbi évtizedek merőben eltérő megközelítéseinek, az ellentétes megítéléseknek. Nem historiográfiát ír, hanem mindjárt a közepébe vág, és magát a tárgyat ragadja meg. Elérkezettnek látja az idejét, hogy megvizsgálja a kommunista mozgalom és a párt 1918-tól 1989-ig tartó történetét, kitekintve a nagyvilágra, beleértve az idegenbe szakadt magyar kommunisták tevékenységét is – mindössze 374 kis méretű szövegoldalon.

A könyv három csomópontot emel ki a vizsgált időszakból: az 1919-es Tanácsköztársaságot, az 1945–1956 közötti – maig vitatottan periodizált – éveket, és végül egy teljes korszakot, az 1956 utáni harminchárom évet. Az alapkérdéseket is rögzíti épp a szintézis érdekében; egyfelől a társadalmi és gondolati beágyazottságra figyel, másfelől a célokat és azok eredményeit vizsgálja, végül a párt önképét helyezi górcső alá, és a korrekciós próbálkozásokat tekinti át. Nyugvópontra sosem jutó adaptációs kísérletként érzékelteti a kommunisták több mint hét évtizedes létezését. Megállapítja, hogy világmozgalmuk más pártalakulatokhoz és mozgalmakhoz képest a leginkább transzferfüggő jelenség volt. Így adódik a kérdés, hogy az átvétel mikor és mennyiben volt működőképes.

* PAPP István: *A magyar kommunisták, 1918–1989*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2024. 400 p.

Az 1918-ig tartó évek – a szociáldemokrata korszak – vonatkozásában a történettudományban konszenzus uralkodik. A szerző is ezt követi a leírásban, legfeljebb nem a magyar munkásmozgalom teljes bemutatására összpontosít, hanem arra, milyen tényezők okán alakult a szociáldemokrácián belül egy radikális forradalmi szárny. Ennek sokrétegűségét és időben változó jellegét ismerjük. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a párt belső ellenzékének magja leginkább az 1902–1908 közötti egyetemi mozgalmak lateiner szférájából került ki, akik között Szabó Ervin hatása volt a legerősebb; bár később a fiatalok útjai szerteágaztak, elég, ha csak a Tanácsköztársaságban szerepet játszókra – Kun Bélára, Vágó Bélára, László Jenőre, Rudas Lászlóra, Pogány Józsefre, Hamburger Jenőre, Czóbel Ernőre, Krammer Zsófiára, Madarász Emilre és másokra – gondolunk. Meg kell említeni a századeleji diákmozgalmat és a Galilei Kört összekapcsoló Polányi Károly nevét is. Szabó Ervin a szociáldemokrata pártot elitelően az osztály-együttműködés szervének tekintette: „a parlamenti munkáspárt szerepe ott végződik, ahol a munkásosztály sajátos és közvetlen politikai akciója kezdődik” – írta.¹ A szindikalizmusról, az agrárkérdésről, a választójogról és más problémákról szinte egyvégtében vita folyt a magyar párton belül is. Említésre méltó az Alpári Gyula–Hirossik János-féle radikális kísérlet is.

A proletárforradalom nem mint távoli végcél, hanem mint aktuális program maradt fenn tartósan és erősen a munkásmozgalmon belül, mégpedig nem egyszerűen a hatalom megragadásának technikájaként, hanem egy gyökeresen más társadalmi berendezkedés, az elnyomásmentesség, a felszabadulás megvalósításának törekvéseként. Számos példa közül ez a jelenség érzékelhető egy hallatlanul népszerű és idehaza 1907-től magyarul is olvasható munkában is, August Bebel *A nő és a szocializmus* című könyvében. Ezek a jelek ott voltak a bimbózó szocialista nőmozgalomban, amely a feministák hatására ugyan felvette a választójog követelését, de megmaradt a teljes emberi, szociális emancipáció kivívásának programjánál. A szerző jól érzékelteti

¹ SZABÓ ERVIN: A politikai párt szerepe a munkásmozgalomban. *Huszedik Század*, 1909/2. 147.

e szándék társadalmi bázisának szűkösségét, különösen amiatt, mert a radikálisok látóköre nem terjedt ki a magyar szegényparasztságra. Az első világháború előtti és alatti munkásmozgalom képtelen volt elszakadni a forradalom eljövételének reményétől, szenvedélyesen kereste a megváltást ígérő győztes küzdelem megvívása felé vezető utat, amiben kitüntetett szerepe volt Lenin imperializmuselméletének, amely szerint ez a tőkés társadalomnak a legfelsőbb és egyben befejező foka. Ahogy azt a filozófiai szakirodalom megállapította, a kommunisták felfogását áthatotta egyfajta profán chiliazmus, és a klasszikusok – Marx, Engels, Lenin – révén a messianizmus. Ez találkozott az emberekre tömegméretekben ránehezedő háborús Moloch kétségbeejtő erejével.

Az 1919-es tanács hatalommal foglalkozó fejezet címe, *A magyar szovjetköztársaság 133 napja*, utalás a parlamenti megoldással szemben a rendszer merőben új legitimációját jelentő tanácsválasztási szisztémára, amelyet az orosz gyakorlatból, mintegy Lenintől kölcsönöztek, és amely alapját képezte a Tanácsok Országos Gyűlésének és az ott elfogadott alkotmánynak. A földosztás és a gyors államosítás kérdésében viszont Kunék – hibásan – nem követték Lenint.

A részleteket illetően a szakirodalomból két szerzőre – Hajdu Tiborra és Hatos Pálra – utal Papp István. Joggal, de ennek fényében érdekes, hogyan kerül tárgyalásra egy kényes téma: miután a kommunista mozgalom genezisé, a 133 napot és az utána következő évek, évtizedek történetét átszövi a judeobolsevista vád, adódik a kérdés, hogy miért csatlakozott oly sok zsidó származású magyar a mozgalomhoz. Papp kétszer is hangsúlyozza, hogy „az egyéni életutak részletes vizsgálata révén lehet általános érvénnyel mondani valamit arról, hogy milyen szerepet játszott a magyar kommunista politikusok gondolkodásában”. (100.) Ez azonban kitérő válasz, miközben éppen Hatos Pál monográfiájának² egyik fejezete foglalja össze színvonalasan a lehetséges válaszokat. Az ő megfejtése szerint ebben szerepet játszott a me-

² HATOS PÁL: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2021.

tafizikai és gyakran a fizikai otthontalanság érzése miatti szakítás a hithű zsidó közösséggel, másként a menekülés, bár ez a kikeresztelkedést, avagy politikai értelemben a nemzeti liberaliz-mushoz csatlakozást is jelenthette. Másrészt szerepe volt a forradalmi cselekvéssel való azonosulás vallásos hitének, és az ehhez kapcsolódó messianisztikus türelmetlenségnek, végül visszatalálásnak is tekinthető az egyetemes testvériességhez mint új otthonossághoz, vagyis az internacionalizmushoz. Szerepet játszott benne az apák nemzedékével való szembefordulás is. Azaz a korai kommunizmusnak vannak zsidó vonatkozásai is, de természetesen a proletárdiktatúráért nem lehet felelőssé tenni a hazai „zsidóságot”.

Visszatérve Papp István könyvéhez: az első állítás az, hogy a kommunista vezetők történelmi tévedése volt a világforradalom, vagy legalább az európai forradalom győzelmére és Szovjet-Oroszország internacionalista katonai segítségére építő stratégia. Papp nem a katonai helyzet szerencsétlen alakulásában látja az orosz segítség elmaradását, hanem abban, hogy az orosz bolsevikok Szovjet-Oroszország nemzetállami érdekei szerint cselekedtek. „Lenin és társai számára fontosabb volt a velük szomszédos Ukrajna megszerzése, mint az eszmei szövetséges magyarok megsegítése egy politikai kompromisszum révén” (81.) – így a szerző. Mondjuk, hogy ez egy nyitott kérdés.

A demokrácia vagy diktatúra ügyében a könyv a kommunista és szociáldemokrata párt egyesülésének anomáliáit veszi elő. Megállapítja, hogy az új párt inkább névlegesen, mint valóságosan egyesített politikai szervezetnek volt tekinthető, amelynek vezérkarában éles viták zajlottak. Úgy látja, hogy a koalíciós kormányzásban a szociáldemokraták domináltak. Papp István a következő érdekes megállapítást teszi: „A történetnek lehetséges olyan olvasata is, hogy kormányzati nézőpontból tekintve a Tanácsköztársaság diktatúra volt, de klasszikus értelemben vett, akaratát mindenkre rákényszeríteni tudó diktátor nélkül.” (91.) A két párt közötti megosztottságot érzékelteti a szerző a szociálpolitikai intézkedésekben, sőt még tovább megy, és a nemzeti kérdésben hangsúlyozza az ellentéteket a kommunisták között is. A vörösterorról a többféle magyarázatot nyújtó munkákra

utalja az olvasót, bár egy Kunfi Zsigmond-idézettel fontosnak tartja leszögezni a szociáldemokraták másként gondolkodását.

Jól megírt és sodróan olvasmányos az 1920-as évektől az 1930-as évek közepéig tartó fejezet, amely szinte minden lényeges kérdést érint, amivel korábban a hazai párttörténetírás is foglalkozott. Indul a III. Internacionálé bolsevizálásával, Lenin lehengerlő hatásával, a húszas évek elején az emigrált magyar pártvezetők magas tekintélyével és persze nyugat-európai kudarcaival. Lenin teóriája következtében rögzült a katonai fegyelmű párthadsereg építésének követelménye, a szövetségnélküliség politikája, a destruktivizmus, a legális eszközök felhasználása és a beépülés taktikája. Papp a két magyar frakció harcában kulturális eltéréseket is lát, különösen a két vezető, Kun Béla és Landler Jenő habitusának, látókörének eltérésében, utóbbi javára. A szélsőbaloldali radikalizmus legnagyobb kudarca szerinte a legalitás esélyét jelentő MSZMP betiltása volt. Kiemeli Lukács György *Történelem és osztálytudat* című művének nemzetközi és hosszú távú hatását, valamint a munkás-paraszt demokratikus diktatúrát javasló 1928 végi Blum-tézisek fontosságát.³ Ezzel együtt a kulturális legalitás szerény csatornáinak kiépülését figyelmet érdemlőnek értékeli, miután azokon keresztül olyan szellemi megnyilvánulások kaptak teret Magyarországon, amelyek értéket voltak képesek felmutatni. A fejezetből talán csak Kirschner Béla néhány munkája és tematikája hiányzik, amely a Kommunisták Magyarországi Pártja felfogásának alakulását követi nyomon a Horthy-rendszerről.

A Komintern VII. kongresszusától számított úgynevezett népfrentkorszak másságát méltán emeli ki Papp István. Korábbi történészi munkákkal egyezően fontosnak tartja a Szovjetunióban a törvénysértésekkel szinte teljesen szétzilált emigráns gárda helyébe lépő itthoni fiatalabb csapat áthangolódását az új, mérsékeltebb antifasiszta vonalra. Ők azok, akik a Márciusi Frontban a népiekkel szövetségre léptek. Ezt segítette a korábban a Landler-frakcióhoz tartozó Révai József, aki megírta *A marxizmus és né-*

³ Apró megjegyzés: a 385. oldalon írtakkal ellentétben Lackó Miklós Blum-tézisekkel kapcsolatos tanulmánya nem 1975-ben, hanem 1974-ben jelent meg a *Történelmi Szemle* 3. számában.

piesség című könyvét. Az új értelmiségi nemzedékről Papp megjegyzi: „S végül még egy fontos specifikumát említhetjük meg a márciusi frontos kommunistáknak: szinte valamennyiüket ott találjuk bő másfél évtizeddel később Nagy Imre táborában, a miniszterelnök háterszágának meghatározó szegmensét képezve.” (138.) A radikálisok mellett tehát megteremtődött egy másik vonulat, nevezzük azt népfrontos, népi csoportosulásnak.

Révai a népi demokrácia kifejezést nem csak a népektől kölcsönözte, mert azt a korszakban az olasz kommunista vezető, Togliatti is használta. Ez mutat rá a nem szovjet transzfer jelentőségére, mint ahogy Lukács György sem maga találta ki, legfeljebb megkísérelte alkalmazni a munkás-paraszt demokratikus diktatúra programját. Annyi bizonyos, hogy Révai – a szerző szavával élve – újrapozicionálta a magyar mozgalmat a hazai szellemi életen belül. Mint ahogy a nemzeti kérdésben és a múlt újraértékelésében – többek között Szabó Ervinnel szemben – eljutott a harmincas évek közepéig egy tágasabb történelemszemléletig, ahogy azt Lackó Miklós bemutatta,⁴ és ennek nyomán Mód Aladár megírta a *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* című nagy hatású könyvet. Utóbbinál pedig Papp joggal hívja fel a figyelmet az 1943-as és az 1945 utáni kiadások fontos eltéréseire.

Másfelől a szerző is azt hangsúlyozza, hogy ez a nyitottság nem ment túl messze, a bolsevizmus forradalomelméletét alapvetően nem befolyásolta, csak a forradalomhoz vezető útban nyitott új alternatívát. Így például a földosztást Révai átmeneti állapotnak tekintette a szövetkezetesítés felé.

A szövetségi viszonyokat illetően a harmincas években a spanyol és a francia fejlemények a Komintern intoleranciáját mutatták, és ennek magyar szereplője is volt Gerő Ernő személyében. Bár voltak kezdeményezések a szövetségkeresésre, amit Károlyi Mihály példája mutat. Ezt a felemás helyzetet jól érzékelteti a könyv.

⁴ LACKÓ Miklós: Révai-problémák. In: Uó: *Válságok – választások*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1975. 194–297.

Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum aztán megakasztotta a szövetségkeresési gyakorlatot, bár ekkor a szétesett, tájékozatlan hazai pártocska számára nem jelentett különösebb megrázkódtatást. A szerző úgy ítéli meg, hogy „a magyar kommunista mozgalom kudarcok hosszú sorozata után a revíziós sikerek nyomán tudott szervezeti értelemben stabilizálódni”. (150.) 1942-ben azonban a politikai rendőrség és a jogszolgáltatás gyakorlatilag megsemmisítő csapást mért az illegális pártra, tönkretéve a reorganizációt. 1945-ig nem is lehetett rendezni ezt az állapotot.

Ami a Békepárt létrehozását illeti, azt Papp István a realisabb politizálás lehetősége felé történő elindulásként értékeli, ahogy ennek elismerése 1956 nyarán – Rákosi bukása után – megkezdődött, amikor – teszem hozzá – Pintér István szervezett kollektív visszaemlékezést a Munkásmozgalmi Intézetben, majd maga Kádár János írt erről a *Párttörténeti Közleményekben*.⁵

A német megszállással Papp István szerint a kommunisták – bizonyos szempontból – sokat nyertek: „legitim szereplőkké váltak azon a szélesebb politikai táboron belül, amely a jövő belpolitikai élet szereplőit tömörítette”. (158.) Hozzá kell tenni, hogy az összefogásnak sem sikerült érdemi eredményeket elérnie, és ehhez nagymértékben hozzájárultak a tömeges letartóztatások, amelyek a csekély számú kommunistát is érintették. A szerző felteszi a kérdést, hogy a Magyar Front és ezen belül a kommunisták miért nem léptek a magyar zsidóság megmentése érdekében. A választ részben a ki nem beszélt, több forrásból táplálkozó antiszemitizmusban, másrészt a politikai haszonelvűségben látja. Hozzátenném a békepártiakat illetően, hogy itt szerepet játszhatott a Horthy-korszakban a kommunisták stigmatizálása, vagyis a mindvégig jelen lévő zsidózása, ami a Tanácsköztársaság „zsidóiktatúraként” való rágalmozására megy vissza.⁶

⁵ KÁDÁR János: A Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlata körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről. *Párttörténeti Közlemények*, 1956/3. 20–26.

⁶ Ezt fejtegeti: CSUNDERLIK Péter: A „vörös tatárjárás”. *A magyarországi Tanácsköztársaság Horthy-kori emlékezete (1919–1944)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2025. 365–413. A kötet Papp István könyve után jelent meg, de nem tanulság nélkül való.

Rövid historiográfiai kitérőt kell tennem. Az 1989–1990-es rendszerváltás után az 1945–1948 közötti évek történetének hazai revíziója annak bemutatására irányult, hogy kezdettől kizárólag a szovjetizálás folyamata zajlott a politika, a gazdaság és a kultúra szférájában egyaránt. Mozgástér nem volt. Ebben az értelmezésben az első szakaszt, az 1945–1947 közötti éveket presztalinizációnak nevezték. A Magyar Kommunista Párt (MKP) nem is volt más, mint a bolsevizálás, a Sztálin által reprezentált kommunista uralmi rend hazai ágense, adaptálója, végrehajtója. Szó sincs önállóságról, minden a proletárdiktatúra előzményeként írható le, még a földosztás is kommunista ármány volt, és a sok életképtelen kisbirtok kizárólag a kolhozosítás előjátékának tekinthető. Mindezek miatt látszik indokolhatónak az 1945 utáni egész tizenegy évet Rákosi-korszaknak nevezni. Fokozatosan ez a felfogás vált hivatalossá, művelői – különösen 2010 után – állami, intézményi támogatásban részesültek, képviselői meg sokasodtak. Hogyan lehetséges ezek után Papp Istvánnak az állítása, hogy itt a magyar kommunisták második adaptációs korszakának lehetünk tanúi? Mégiscsak volt valamilyen szuverenitásuk, miközben a jelenlegi alaptörvény a szuverenitásnélküliséget az egész berendezkedésre érvényesnek jelöli ki?

Rákosi Mátyás persze ugyanúgy diadalmenetnek minősítette az 1945–1948 közötti éveket, kidomborítva saját és a kommunisták érdemeit a proletárdiktatúra megteremtésében. Ez a „dicső üdvtörténet” sokáig uralta a hivatalos múltmagyarázatot is, de már a rendszerváltás előtt megindult egy másfajta felfogás, ami először a gazdaságban és a kultúrában, később a politika szférájában is magyar sajátosságokat fedezett fel. Egyes történészek rámutattak arra, hogy a szovjet szférában bizonyos országokban eltérő ütemben történt meg a sztalinizálás, így Csehszlovákiában és Magyarországon késleltetett ütemben.⁷ Papp István is azok

⁷ Új szempontok vetődtek fel más nézőpontból is, például hogy az 1945-ös dátumot ne tekintsük abszolút törésnek. A múlt ezer szállal jelen volt az emberek életében, és ez befolyásolta a magyar társadalom mentalitását, de a koalíció, benne a kommunisták magatartását is. Lásd erre: FEITL István: Az ideiglenesség időszaka: Magyarország 1944–1945-ben. *Eszmélet*, 106. (2015. nyár) 8–41.; BÓDY Zsombor–HORVÁTH Sándor (szerk.): *1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon*. MTA BTK TTI, Budapest, 2015; FEITL

közé a történészek közé tartozik, aki a revízió revíziójával kísérletezik, és az MKP magatartásában ismét felfedezi a relatív önállóságot.

A történettudomány elsősorban a köztörténet felől nézte ezt az időszakot, nem is született meg a Magyar Kommunista Párt úgynevezett párttörténete. Papp István kötete ezt – levéltári forrásokat is felhasználva – tömören, nem minden részletre kitérve foglalja össze, méghozzá úgy, mint a párt második adaptációs kísérletét. S valóban megadatott az autonóm cselekvés még a kommunistáknak is, nem beszélve a többi politikai szereplőről. Kétségtelen, hogy ezt behatárolta a Szovjetunió közvetlen jelenléte. Nos, a kommunisták a második világháború befejeződésekor merőben új helyzetbe kerültek, és eleinte folytatódott a korábbi népfrontpolitikájuk. Annál kevésbé érthető, hogy a szerző miért mellőzi a hazatérés, a háború utánra való felkészülés eseményeit, amit Korom Mihály nagymonográfiájában már alaposan elemzett.⁸ A kommunisták úgy ítélték meg, hogy nem tűnt el egy csapásra az antifasiszta, demokratikus átalakítás feladata, a minimális program is ennek megfelelően állt össze. Viszont elutasították a proletárdiktatúra gyors bevezetésének programját, ezt tükrözte a kettős hatalmi megoldás elhárítása. Révai és a többiek úgy ítélték meg, hogy Magyarország központi kérdése a földosztás. Ráadásul a párt nemcsak kilépett az illegalitásból, de káder- és szervezetépítés előtt állt, kormányzati, méghozzá koalíciós szerepre készült, új szövetségesi kereteket kellett kidolgoznia, programképessé kellett válnia. Elképesztő feladathalmaz ez, ráadásul Rákosi és csapata azt az ambíciót dédelgette, hogy dinamikus szerepet kell vinnie az ország irányításában.

Papp leszögezi, hogy a kommunisták azért nem tagadták meg önmagukat, és eleinte ugyan nem, de később a szociáldemokraták mellett ők is megfogalmazták, hogy végcéljuk a szocializmus megteremtése. Nem változott a lenini típusú központi irányítással működő, fegyelmezett, egységes párhálózat kiépítésének cél-

István–IGNÁCZ Károly (szerk.): *Régi és új világ határán – 1945 történetei*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018.

⁸ KOROM Mihály: *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944–1945)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 235–268.

kitűzése, ezért mindjárt az első hónapokban a moszkvai emigráció maga alá rendelte a fiatal hazaiakat, felszámolta a helyi önálló kezdeményezéseket és a szovjetektől független Demény Pál vezette csoportot.

A könyv pontokba szedve sorolja fel azokat a szempontokat, amelyekben másként kívántak cselekedni a kommunisták, mint 1919-ben. Papp szerint az eltérés jelentős. Az egyik legfontosabb a már említett 1945-ös földosztás, amelynek értékelésére csak röviden tér ki. Hangsúlyozza, hogy a legfontosabb az agrárpolitika Nagy Imre, aki eleve nagy ívű mezőgazdasági fejlesztési programban gondolkodott, és aki körül később fiatal agrárértelmiségi kör szerveződött, amit „részben agrárlobbinak, részben népi kollégista irányzatnak nevezhetünk”. (184.) A szatellitszervezetek közül épp a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét (NÉKOSZ) emeli ki, mert az ugyan radikálisan, de hazai úton igyekezett egyfajta kommunista utat építeni, mégpedig szoros kapcsolatban a Nemzeti Parasztpárttal. Érdekes kitérőként rövid önálló elemzést olvashatunk a nyelvhasználat kérdéséről, az úgynevezett kommunista nyelvpolitikáról, amelyről korábban diametrálisan ellentétes értékelések jelentek meg.⁹ A választásokon részt vevő MKP-ra szintén röviden tér ki a könyv, hasonlóan az instabilitást eredményező tömegakciókra, a kormányzati válságok generálására. Jelzi a német kitelepítés és a felvidéki magyarság melletti rákosista álláspontokat. A zsidóellenes pogromokkal kapcsolatban a kommunisták felemás magatartásáról ír a szerző. Szerinte volt egyfajta antikapitalista jellegű antiszemitizmus, viszont a párt sokkal inkább gátolta a zsidósággal szembeni fellépést akkor és a későbbiekben is. Ami a kezdeti évek népfrontos töltetét illeti, Lukács György és Révai József magatartására hívja fel a figyelmet. A könyv megállapítja: „minden válságtűnet dacára az ország bő két és fél éven át inkább rosszul funkcionáló demokrácia, mintsem szovjet mintájú diktatúra volt”. (202.) Felteszi vi-

⁹ JOBST Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010. és FEITL István: *Rendszerváltás a politika nyelvén – 1945–1949*. In: Uó: *Politikasakk. Rákosi Mátyás és Kádár János játszmái*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2022. 54–72.

szont a kérdést, hogy miért törekedett az MKP egy idő után mégis egyeduralomra. A választ Szabó Miklóssal egyetértve a kommunista stratégia önmozgásában, és kevésbé a szovjetek ösztönzésében látja. Egészen más volt a helyzet a Kominform 1947. szeptemberi megalakulása után, amikor is a népfrontgondolat súlyosztóbe került. A teljes győzelemkor, a Magyar Dolgozók Pártja megalakulásakor elfogadott programnyilatkozat mégis lehetővé tett volna egyfajta konszolidációt. Miért nem következett ez be? – teszi fel a kérdést Papp. Itt mutatkozott meg a szociáldemokratákkal szemben táplált, 1919-ig visszanyúló bizalmatlanság, az erős affinitás a sztálini pártminta átvételére, a politikából a civil életbe viaszaszorított társadalomban megbúvó „ellenséggel” szembeni fellépés szükségessége és a Szovjetuniótól eltérő megoldások, az „elhajlások” tiltása. Végül meg kell említeni a háborús hisztériát és a félelemből adódó preventív leszámolási hajlamot is. A mániákus bizalmatlanság véleményem szerint nem egyszerűen 1919-re, hanem a Horthy-korszak egészének tapasztalatára megy vissza, ahogy azt az 1949-es Lukács-vita kapcsán meg is említi a szerző. A Rajk-perrel kezdődött az az időszak, amit „állambiztonsági történelemként” jellemez. A párttörténet szempontjából az úgynevezett „neokratikus” ifjú gárda számbavétele külön színfoltja a könyvnek.

Reform és racizás: a Nagy Imre-korszak – így kap címet az 1953 és 1956 közötti évekkel foglalkozó fejezet. Nagy Imre kormányfői szerepkörében reformátor, és nem ügyes hatalomtechnikus volt, Papp megfogalmazásában: „Nagy Imre és munkatársai szocializmusviziójának középpontjában mai kifejezéssel élve a humán jellegű területek, vagyis a könnyűipar, a mezőgazdaság, a lakásépítés és az iskolaügy álltak.” (256.) Az iparban – amihez nem értett – leginkább Gerőre és csapatára hagyatkozott, és mindössze racionalizálási próbálkozásokat látunk. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Nagy Imre az első alkalommal visszavonta korábbi őszintétlen önkritikáit, amit mutat 1953 májusi akadémiai székfoglalója még Rákosi moszkvai fejmosása előtt. Előadását így kezdte: „Sztálin hagyatékában szinte felbecsülhetetlen értékű tudományos kincs: lángeszű tanítása maradt örökül az emberiség-re.” Sztálin „zseniális” utolsó szövegeire gondolt, ami könyvként

A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban címmel jelent meg. Nagy azonban csalafinta módon a kelet-közép-európai, benne a magyar rendszer fejletlenségére hivatkozott: 1. az agrárvilágban a kis- és középparaszti maradványokra; 2. a mezőgazdaságban a befejezetlen szövetkezetesítésre, illetve az állami szektor gyengeségére; 3. a vegyes gazdaság, vagyis a vegyes tulajdonformák jelenlétére, ami megköveteli az áruviszonyok tartósabb meglétét. Ugyanakkor, és ez lényeges, nem lesz szükség gyors, forradalmi átalakításokra, miután a régióban a Szovjetunió jelenléte a domináns. Nagy ezzel a véleményével visszatért az 1947-es és 1949-es nézeteihez, visszatért a népi demokrácia korábbi felfogásához, szemben Rákosi 1949-es definíciójával, amely szerint a népi demokrácia nem más, mint proletárdiktatúra szovjet forma nélkül. Az 1953-as Berija-Malenkov-éra körülményei között ez a Nagy-féle kezdeményezés megmaradhatott, s ennek révén Révai József, majd Mód Aladár az 1921-es szovjet NEP politikájával állította párhuzamba az új szakaszt, és ebben az értelemben folyt vita a *Társadalmi Szemle* hasábjain.

Az agrárpolitikai és más területek reformjának jelentőségét nem részletezi Papp, a tanács hatalom és a népfront átalakítási kísérleteinek konkrétumait is mellőzi, inkább az ellenható tényezőkkel szemben folyó ütközésre koncentrál, és Nagy gyengeségeit, naivitását és a korrekciókba vetett jóhiszemű bizodalmt említi. Éppen ezért úgy fogalmaz, hogy nem az állami bürokratikus alapproblémák orvoslásában látja a Nagy Imre-féle út jelentőségét, hanem abban, hogy hagyományt teremtett. Az örökség a másfajta „gazdaság- és társadalompolitikai filozófia megszületése volt. A későbbi évtizedekben minden szereplő ezeken a kereteken belül mozgott, akár hivatkozott az elődökre, akár nem”. (257.) Figyelemre méltó értékelés! Ezzel együtt a reformértékű intézkedések alaposabb felderítése is további részletes kimunkálást igényel. Ilyen például a belkereskedelem úgymond liberalizálása, a jogszolgáltatás kezdődő reformja, vagy a tudományos élet – ezen belül a közgazdaságtan – normalizálása, továbbá a kudarcos viták a tanácsrendszer és a népfront átalakításakor. Érvényes megállapításokat fogalmaz meg a könyv az

1955–1956-os időszak írásainak antisztálinista értékelésében, továbbá Lukács György filozófiai alapmagatartása és Nagy Imre politikai magatartása párhuzamba állításával.

Végül is azonban e fejezetből nem kapunk meggyőző magyarázatot az 1953–1956 közötti évek „Nagy Imre-korszak” elnevezésére. Ami a meghatározó embert (embereket) illeti, Baráth Magdolnával úgy látjuk, hogy az SZKP XX. kongresszusától ez az alak Gerő Ernő. További alaposabb kutatás tisztázhatja, hogy az 1955-ös esztendő Gerőé-e, vagy Rákosié. Ugyancsak további vizsgálatot követel, hogy a Nagy-vonal milyen mértékben szakadt, illetve maradt meg.

Az 1956-os forradalomra rátérve a könyv a reformkommunista előzmények után a dogmatizmus és a revizionizmus egyidejű, órák alatti bukását hangsúlyozza. Az állampárt gyors szétesésével párhuzamosan az 1945-ös politikai helyzethez való alkalmazkodás mutatkozott meg, ahol a pártemberek és Nagy Imre bizonytalankodását, vergődését, tehetetlenségét, sodródását látjuk. Papp István két tragikus baloldali alakra hívja fel a figyelmet, Dudás Józsefre és Angyal Istvánra, akik megint csak a Szovjetuniótól független nemzeti megoldást kerestek, akárcsak Demény Pál és Weisshaus Aladár. A könyv olvasásakor az a benyomásom, hogy az 1956. október végi, november eleji napokban mintha nem a kommunisták játszották volna a főszerepet – ez csak a szovjet beavatkozással állt vissza.

Az 1956 utáni néhány évet illetően a szerző a restauráció és a konszolidáció kifejezést egyaránt jónak itéli, de – Kalmár Melinda szóhasználatával – a szanálást tartja a legjobbnak. Kádár János a hatalmi szerkezet alapelemeit az „aki nincs ellenem, az velem van” szállóigében foglalta össze, ennek több vonatkozását említi Papp István. Ezek röviden: 1. az MSZMP vezetésének élveznie kell a szovjetek bizalmát; 2. a pártvezetés egysége biztosítandó, és a „vezér” képezze a centrumot; 3. a párt nem ad szilárd hatalmi bázist, ezért meg kell erősíteni a Népfrontot, vagyis új szövetségi politikára van szükség; 4. a stabilitás a nép elégedettségétől függ, ez biztosítja a rendszer legitimációját. Ehhez egy korrekciót fűznék. A szövetségi politika intézményesítését – megint csak Kalmár Melinda találó kifejezését használva – egyfajta

korporativizmusnak tekintem. Véleményem szerint a Népfront a korporatív rendszernek csak egy, és nem is a legfontosabb eleme.

Több irányzat elemzését végzi el a szerző. Az első azokat a heterogén jelenségeket foglalja össze, amelyet Kádár János úgynevezett baloldali, moszkovita, 1919-es ellenzékének nevezhetünk. A fontosabbak szerepelnek benne, de további kiegészítések lehetségesek, amit a 2024. novemberi *Kádár baloldali ellenzéke* című konferencia is jelzett.¹⁰ A második elemzés a munkástanácsokról szól. Itt főként a szovjet szuronyok árnyékában a jugoszláv út átvételének lehetetlenségére hívja fel helyesen a figyelmet, de véleményem szerint ebben szerepe volt a munkástanácsi vezetés nemzeti elkötelezettségének, Nagy Imre melletti kitartásának is.

A revizionista táborról a következőket olvashatjuk a könyvben: „Vagyis összességében nem túlzás azt mondani, hogy Nagy Imre és a körülötte lévő pártellenzékiek egyik lehetséges és valószínű politikai útja ahhoz az irányzathoz vezetett, amely az 1970-es évek második és az 1980-as évek első felében eurokommunizmus néven vált ismertté, s a polgári demokrácia keretrendszerében kívánt erőteljes társadalmi és gazdasági reformokat véghez vinni [...]” (313.) Ezzel az értékeléssel messzemenően egyetértek.

A következőkben a könyv végigvezeti az olvasót a szanálás folyamatán. Úgy ítéli meg, hogy hatalmi szempontból Kádár János a Szovjet Kommunista Párt (SZKP) XXII. kongresszusa után, a Központi Bizottság 1962. júniusi ülésén érte el befolyása csúcsát, amit hosszú időn át meg is őrzött. Három nehezen szétválasztható elméleti irányzatot lát a szerző a párton belül. Egyrészt a NÉKOSZ-hoz kapcsolódót, másrészt a Lukács Györgyhöz, Hegedüs Andrásához kötődő fiatal bölcsészeket, harmadrészt a maoizmus átültetésével kísérletezőket.

A továbbiakban Papp újra hangsúlyozza, hogy nem köztörténetet kíván adni, így csak három területre koncentrálni: az elsőt a fegyveres testületekre, az állambiztonságra és a pártra fókuszál, a másodikban a „jóléti állam” építésére, végül a harmadikban az ideológiai kísérletezésre. Úgy ítéli meg, hogy a korszak-

¹⁰ A konferencia több előadásának tanulmányá formált változata jelen számunk fő blokkjában olvasható. (A szerk.)

ban a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) egyre inkább konzervatív rendpárti jelleget öltött, és az 1960-as évek krízisét reformokkal igyekezett megoldani, ami a kommunisztikus megoldások elvetését jelentette. A párton belül redisztribúciós és reformviták zajlottak. A kommunista perspektívához kötődő utolsó kísérlet a brezsnyevi „fejlett szocializmus” fogalmának adaptációja volt, de ez nem vezetett sehova. Figyelmet érdemel a magyar ideológiai kísérletek elemzése, különösen Király István munkásságának kiemelése. A NÉKOSZ-nemzedék baloldali értelmisége spleenjéből adódó gazdag kritikai vonulatról is válogatást kapunk, majd az 1960-as évek vitáit villantja fel a szerző. Az 1970-es években már a párt politikájával és ideológiájával szembeni ellenkultúra születésének lehetünk tanúi, ami korábban a marxizmus megújításából nőtt ki – itt Lukácsról és tanítványairól beszél a könyv. Véleményem szerint kifejezetten üdvöztető, hogy idekapcsolja a különös tehetséggel megáldott, elfeledett Tordai Zádor működését is. A mind Nyugaton, mind Keleten az elidegenedés jelenségének felfedezése mellett, az 1960-as évek végi diákmozgalmak, Csehszlovákiában az „emberarcú szocializmus” leverése már a fiatalabb, „Lukács-óvoda” tagjait és a szociológusokat is megérintette. Kitér a magyar marxista gondolkodás – a szerző szavaival – legkiemelkedőbb teljesítményére, a Bence György, Kis János és Márkus György által jegyzett *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?*-ra. A hetvenes évek hosszan elhúzódó agóniájában a kommunista utópia és a hozzá kötődő mozgalom lényegében véget ért.

A rendszerváltás eseményeit végigkövetve jut el a könyv a történet összegzéséhez. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a fogyasztói szocializmus teóriáját a hruscsovi időszakban, különösen 1956 után dolgozták ki, és az az amerikai imperializmussal szembeni fölényt bizonygatta, illetve a kommunizmus közelségét jövendölte. Az eszmények és a valóság egységét volt hivatva szolgálni. A prognózis csődje azonban gyorsan megmutatkozott és hozzájárult Hruscsov bukásához. Brezsnyevék a fejlett szocializmus kategóriája mellett a szocialista életmód fogalmának bevezetésével kísérleteztek két úgynevezett forradalom felmutatásával, nevezetesen a tudományos-technikai és a kulturális forra-

daloméval. A kései kádárizmusban ezek leképeződésével – Papp István szavával: adaptációjával – egyaránt találkozunk, de az 1980-as évek globális világrendjében nem volt már mit adaptálni. (Itt érezni Békés Csaba és Kalmár Melinda nagymonográfiái látóköre, fogalomhasználata beépítésének hiányát.) A Szovjetunió csődje magával rántotta az európai szocializmusokat is, elvégre Moszkva, ha képes lett volna rá, szanálhatta volna kelet-európai szövetségeseit, de nem volt rá képes. Ahogy a szerző megállapítja, a külső hatalmi legitimáció szűnt meg, és ezt messze nem ellensúlyozhatta a különféle osztályok, rétegek, csoportok érdekei között egyensúlyozó taktika.

Papp István a rugalmasabb népfrontpolitika ismétlődő felbukkanásával egyfajta folyamatosságot, tradíciót hangsúlyoz, viszont az ezzel szemben álló tényezők domináns szerepét sem kisebbiti. A hetvenes évekre az osztálydiktatúrát eszményítő balosság csődje egyértelművé vált, de a reformátorok sem voltak képesek kommunista megoldást találni. Maradt a szociáldemokrata alternatíva. A megújulási, adaptációs kísérletek sikertelenek maradtak, annyiban volt eredményük, hogy a magyar rendszerváltás békésen ment végbe, a kommunisták belátták kudarcukat, és levonták az abból adódó következtetéseket.

Papp István monográfiáját új, önálló kérdésfeltevéseivel értékes, magas színvonalú, egyenesen merész vállalkozásnak tekintem. Remélhetően a további diskurzusokat is előrelendíti, és mások műveivel együtt kimozdítja a hazai történettudományt a 20. századra vonatkozó, némiképp szegényes és egysíkú berögzüléseiből, és hatással lesz a magyar történeti közgondolkodás betegeinek gyógyítására is.

Feitl István

ABSTRACTS

ISTVÁN PAPP:

The Left-Wing Opposition of the Hungarian Socialist Workers' Party

After 1956, within the Hungarian Socialist Workers' Party, it was customary to speak of two periods of so-called left-wing opposition. First, during the period of consolidation after the revolution—when the dogmatists were the opponents of the revisionists who sympathized with Imre Nagy—the left-wing opposition was identified, with some simplification, with the person and policies of Mátyás Rákosi. After 1968, a left-wing movement calling itself the “workers’ opposition” reemerged, opposing the party’s reformers. My opinion is that the emergence of left-wing opposition movements cannot be explained solely by changes in Hungarian domestic politics. This is a more general, universal phenomenon that affected communist/Bolshevik parties around the world, especially those that had gained governmental power. Tensions arose between the day-to-day practice of governance, the desire to retain power, and the principles of utopian social engineering, which made the emergence of left-wing critical tendencies inevitable. This can be modelled both by examining the processes that took place in the Soviet Union in the early 1920s and by examining the history of the Hungarian party after 1956.

Keywords: left-wing communists, revisionists, dogmatists, Bolshevism, Hungarian Socialist Workers' Party

TIBOR TAKÁCS:

Sectarian Dogmatists, Romantic Radicals, Anarchists. Hungarian State Security and the Left-Wing Enemy in the Kádár Era

This study examines state security activities related to persons and groups considered left-wing *and* enemy by the state security service. The communist leadership in the Kádár regime positioned itself in the middle of the communist movement, proclaiming a “two-front struggle” against both “right-wing” and “left-wing” deviations. The fight against the latter became essential from the beginning of the 1960s, following the Khrushchev Thaw in Soviet politics and, consequently, the worsening of Soviet-Chinese relations. From this time on, Hungarian state security also took action against the leftist enemy. Initially, the “sectarians”—i.e., the Rákossists and Stalinists—were the main targets; after a few years, the “anarchists,” meaning the radical leftist youth who, in the interpretation of the state security service, pursued revolutionary romanticism. The political police’s work against them was basically triggered by two factors: on the one hand, they confronted the regime with its leftist principles, and, on the other hand, they supported the Chinese position in the Soviet-Chinese ideological conflict, thus attacking one of the cornerstones of the Kádár regime, its Soviet orientation. In the work against the “leftists,” the same tools and methods were used as in the case of the “rightist” enemy. From the mid-1970s, the “two-front struggle” faded from the state security discourse, and the place of “dogmatists” and “revisionists” was taken by new enemy categories. In the final hours of the regime, state security re-applied the logic of a “two-front war,” and thus actively contributed to the fact that the term “left-wing” essentially took on the meaning of “hardline Stalinist communist” or “dictatorial” during the regime change.

Keywords: state security, Kádár regime, communism, ideology, political Left

MAGDOLNA BARÁTH:

The Hungarian Economic Reform and Its Soviet Reception

The first ideas for reforming the management of the Hungarian economy arose during the first government of Imre Nagy, returning to the agenda in November 1956 in the political emergency following the defeated revolution, only to be shelved in the spring of 1957. The leadership of the Hungarian Socialist Workers' Party (MSZMP) then returned to the problem of the economic mechanism in 1963. By this time, several countries in the Soviet bloc had recognized the need for reforms. Based on a review of the negative phenomena identified in domestic economic management, the Central Committee passed a resolution in December 1964 on the direction of reforms and the development of a new economic management concept. After the detailed guidelines for the tasks to be carried out had been drawn up, the government entrusted the Economic Committee with coordinating the preparatory work. Under its leadership, a number of measures were implemented in 1967, which made it possible to introduce the new economic mechanism on January 1, 1968.

From the outset, representatives of the MSZMP and the government informed the leaders of the Communist Party of the Soviet Union and members of the Soviet government responsible for economic affairs about the changes planned and subsequently decided upon within the framework of the new economic mechanism. As the reform progressed, it became increasingly clear that Soviet leaders were seriously concerned about both the deviation from the theoretical and practical foundations of the system they operated and the stronger ties between the Hungarian economy and the Western financial world. This had already been

indicated in 1967, until Leonid Brezhnev made it clear to János Kádár in 1972.

Keywords: economic management, financial interests, Economic Committee, economic regulators, international financial organizations

ZSOLT KRAHULCSÁN:

Biszku and the “Workers’ Opposition”

In my study, I seek to answer the question of whether the “workers’ opposition” group definition that appears both in historical literature and in contemporary memoirs dealing with the Kádár era was a real, organized political formation or merely a retrospective construction. I attempt to analyse the statements of individuals—party officials and journalists—considered to be members of the “group,” and to explore their relationships and networks. I look for possible reasons for the formation of this alleged group and attempt to place these individuals—primarily Béla Biszku—within the system of Kádár’s power mechanisms. Biszku was one of the most important architects of Kádárism, who above all gave priority to the enforcement of the leading role of the working class. The paper first presents the origin of the term “worker’s opposition,” its first occurrence, and changes in its meaning, then lists the most important events and the institutions, bodies, organizations, groups, and individuals that made relevant statements on the subject.

Keywords: new economic mechanism, reform–reform opposition, workers’ opposition, working class, industrial and agrarian lobby

MILÁN PAP:

Economic Reform and the Workers' Opposition: The Functioning of the Reform Network and the Emergence of Its Opposition

This study examines the economic mechanism reform of the Kádár era and its opposition through a network theory approach. Behind the reform's success stood a complex political coalition and expert network led by Rezső Nyers, Lajos Fehér, and others, which built an institutionalized structure. The core of the reform network consisted of a twelve-member initiating group that secured strategic positions in party and state leadership, supported by a broad expert base. In the early 1970s, however, criticism from the so-called "workers' opposition" emerged, focusing on workers' welfare issues and social inequalities. The anti-reform forces did not build a structured network like their opponents but attempted to undermine the reform by exploiting party publicity and creating moral panic. After the 1972 Zavidovo meeting, Soviet pressure became a decisive factor, ultimately leading to the removal of reform leaders in 1974–1975. The study demonstrates that the "workers' opposition" was not an organized counter-network but a reactive political venture that succeeded through external support.

Keywords: economic reform, reform network, workers' opposition, Kádár era, network theory

RÓBERT TAKÁCS:

Golf and Golf Hotel in State Socialism – A Journey around a Concept that Provoked Left-Wing Criticism

In the early months of 1970, public criticism appeared—presumably backed by state security—regarding the name change and management of the Vörös Csillag (Red Star) Hotel on Széchenyi Hill. As a result, the temporarily adopted old/new name "Golf" was dropped again, financial irregularities were investigated, while a kind of press polemic unfolded about ho-

tel management in accordance with the principles of the new economic mechanism and the desirable aspects of socialist marketing. These two strands, which converged in the case of the hotel, set in motion criticism from the left wing of the party. This study reviews the history of the hotel and the nearby golf course from 1945 onwards, showing the attempts made to “democratize” the sport, the hotel itself, and the wider environment, and how this provoked debates between left-wing and right-wing arguments.

Keywords: golf, economic reform, leftist criticism, state security, tourism

TAMÁS KRAUSZ:

The Dismantling of State Socialism and Perestroika: The Collapse of the Anti-Capitalist Left

This essay seeks to answer the question of how the socialist-communist, anti-capitalist left collapsed at the time of the regime change, and how leftists came to be at the forefront of the dismantling of so-called real socialism, the Soviet Union. The essay—under left-wing criticism—traces the idea of the social control of production and state power, or self-governing socialism. As one of its main manifestations, it analyses the writings of the Budapest School—Ágnes Heller, Ferenc Fehér, György Márkus, and their colleagues—who emerged in the wake of the “Marxist renaissance” of the 1960s, and their departure from their earlier positions in the 1980s. On the other hand, it analyses the debates around Soviet perestroika, especially those on the forms of ownership, in which Gorbachev, who was moving toward social democracy, was defeated by Yeltsin, who championed market reforms. Thus, the turmoil of capitalist restoration in the 1990s ultimately deprived the system-critical, anti-capitalist left of its social base and enabled the rise of a new oligarchic bourgeoisie.

Keywords: anti-capitalist left, regime change, Soviet Union, privatisation, capitalist restoration

Contents

<i>Péter Csunderlik: Tibor Hajdu (1930–2025)</i>	3
--	---

Kádár's Leftist Opposition

<i>István Papp: The Left-Wing Opposition of the Hungarian Socialist Workers' Party</i>	14
<i>Tibor Takács: Sectarian Dogmatists, Romantic Radicals, Anarchists. Hungarian State Security and the Left-Wing Enemy in the Kádár Era</i>	34
<i>Magdolna Baráth: The Hungarian Economic Reform and Its Soviet Reception</i>	64
<i>Zsolt Krahulcsán: Biszku and the "Workers' Opposition"</i>	97
<i>Milán Pap: Economic Reform and the Workers' Opposition: The Functioning of the Reform Network and the Emergence of Its Opposition</i>	137
<i>Róbert Takács: Golf and the Golf Hotel in State Socialism – A Journey around a Concept that Provoked Left-Wing Criticism</i>	160
<i>Tamás Krausz: The Dismantling of State Socialism and Perestroika: The Collapse of the Anti-Capitalist Left</i>	191

Reviews

<i>Ákos Kárbín: The Emperor's Desk</i>	214
<i>Géza Jeszenszky: The Atmosphere and Message of the Past. New Writings on Hungary's History by Pál Pritz</i>	221
<i>István Feitl: The Subject of Synthesis: Hungarian Communists</i>	229

Tartalomjegyzék

<i>Csunderlik Péter: Hajdu Tibor (1930–2025)</i>	3
--	---

Kádár baloldali ellenzéke

<i>Papp István: Baloldali kommunisták, avagy miért alakult ki Kádár balos ellenzéke?</i>	14
<i>Takács Tibor: Szektás dogmatikusok, romantikus radikálisok, anarchisták. Az állambiztonság és a baloldali ellenség a Kádár-korszakban</i>	34
<i>Baráth Magdolna: A magyar gazdasági reform és szovjet fogadtatása</i>	64
<i>Krahulcsán Zsolt: Biszku és a „munkásellenzék”</i>	97
<i>Pap Milán: A gazdasági reform és munkásellenzéke. A reformhálózat működése és ellenzékének fellépése</i>	137
<i>Takács Róbert: Golf és Golf Szálló az államszocializmusban – utazás egy baloldali kritikát kiváltó fogalom körül</i>	160
<i>Krausz Tamás: Az államszocializmus lebontása és a peresztrojka: az antikapitalista baloldal összeomlása</i>	191

Szemle

<i>Kárbin Ákos: A császár íróasztala</i>	214
<i>Jeszenszky Géza: A múlt hangulata és üzenete.</i>	
Pritz Pál újabb történeti írásai	221
<i>Feitl István: A szintézis tárgya: magyar</i>	
kommunisták	229

**A HÍR NEM AZONOS A VALÓSÁGGAL:
CSUPÁN ÁBRÁZOLJA A VALÓSÁGOT - ÚGY,
AHOGY AZ ÚJSÁGÍRÓ LÁTJA.**

Talán mindenkit ez foglalkoztat a legjobban:
hol húzódik a határ a tájékoztatás és a félrevezetés között?

A szerzők mellett érvelnek, hogy az etikai szabályok követése az, ami megkülönbözteti a hivatásos újságírást a propagandától, a tájékoztatást a manipulálástól, a szólásszabadság kiteljesítését a szólásszabadság jogával való visszaéléstől.

KAPHATÓ A KÖNYVESBOLTOKBAN!

**10% KEDVEZMÉNY A NAPVILÁG KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN
ÉS WEBSHOPJÁBAN - NAPVILAGKIADO.EU**

„A Napvilág kiadó jóvoltából már magyarul is elérhetőek Édouard Louisnak a családját boncolgató regényei. A fiatal francia író gyerekkori, diszfunkcionális otthona soha nem tudott menedékként szolgálni, így komoly harcokat folytat önmagával is, hogy elszakadjon a családjától, hogy meleg, értelmiségi férfiként kitörjön a homofób és beszűkült látásmódú környezetéből.” (Fiala Borcsa, WMN)

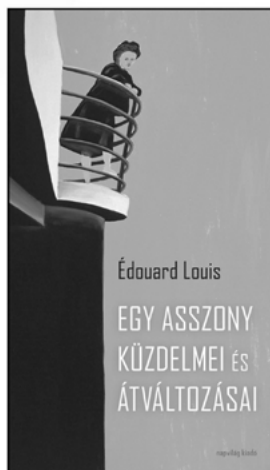
ÉDOUARD LOUIS MONIQUE SZÖKÉSE ÚJ REGÉNYE

KERESSE A SOROZATOT
A NAPVILÁG KIADÓNÁL!

WWW.NAPVILAGKIADO.EU

Édouard Louis
MONIQUE SZÖKÉSE

napvilág kiadó

SZERZŐINK

BARÁTH MAGDOLNA

PhD, történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára,
tudományos és külkapcsolati főmunkatárs

CSUNDERLIK PÉTER

PhD, történész, az ELTE BTK oktatója, a Politikátörténeti Intézet tudományos munkatársa,
a CEU Demokrácia Intézet kutatója

FEITL ISTVÁN

történész, főtanácsadó, Politikátörténeti Intézet

JESZENSZKY GÉZA

CSc, történész, egyetemi magántanár, Corvinus Egyetem,
a Magyar Köztársaság külügyminisztere (1990–1994),
washingtoni (1998–2002), illetve norvégiai és izlandi nagykövet (2011–2014)

KÁRBIN ÁKOS

PhD, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatárs

KRAHULCSÁN ZSOLT

PhD, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Történeti Osztály

KRAUSZ TAMÁS

DSc, történész, ELTE-BTK, professzor emeritus

PAP MILÁN

PhD, politológus, tudományos munkatárs, NKE Eötvös József Kutatóközpont,
Molnár Tamás Kutatóintézet

PAPP ISTVÁN

PhD, történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

TAKÁCS RÓBERT

PhD, történész, Politikátörténeti Intézet, tudományos munkatárs

TAKÁCS TIBOR

PhD, történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Valójában azok jelentették az igazi kihívást, akik „szektás platform alapján rendszerellenes tevékenységet” folytattak, még ha „kommunistának nevezik is magukat”. Az elnevezés és a balosok által képviselt program zavart okozhatott, hiszen elvileg ugyanazokért a célokért harcoltak, mint az őket ellenőrzők és üldözők: egy jövőbeli kommunista társadalom felépítéséért. Ezért is tűnt fontosnak annak bizonyítása, hogy itt egy régi gondról van szó, és valójában a kommunista világmozgalom éppen úgy harcol a maga elhajlóival és túlzóival, mint a katolikus egyház a saját eretnekeivel. [...] A baloldali ellenzékkel szembeni fellépésnek történeti dimenziója volt, sőt kifejezetten fontosnak tűnt annak igazolása, hogy a munkásmozgalom Marx és Lenin által is felismert kérdéséről van szó.

(Papp István: Baloldali kommunisták, avagy miért alakult ki Kádár balos ellenzéke?)

Leonyid Brezsnyev „elbeszélgetése” Kádár Jánossal 1972 februárjában a zavidovói vadászházban, „elvtársi aggodalomtól vezérelve” végül világosan tudtára adta a magyar pártvezetőnek, hogy a reform végrehajtása ugyan a magyarok ügye, de „a központnak, ideértve a kormányt is, a folyamatokat s a szükséges eszközöket is jobban kézen kellene tartania, hogy a nem kívánatos tendenciákat visszafordíthassa”. A különböző szinteken éveken át hangoztatott szovjet aggodalom a legfelső szinten elhangzott figyelmeztetéssel ekkor már a magyar reform, az új gazdasági mechanizmus egészére vonatkozott. A magyar gazdaság megújítására tett kísérletek [...] ezzel lényegében véget értek. Bebizonyosodott, hogy az időről időre mind alaposabban és sokrétűbben kidolgozott tervek, melyek célja a gazdasági stabilitás megteremtése és ezzel szoros összefüggésben a magyar gazdaság világgazdasági kapcsolatrendszerének kialakítása volt, ha önálló elképzeléseikkel beleütköznek a szovjet egyeduralmi érdekekbe, megkerülhetetlenül kudarcra vannak ítélve.

(Baráth Magdolna: A gazdasági reform és szovjet fogadtatása)

Bolti ára: 1600 Ft
Előfizetőknek: 1200 Ft

